

EVANGÉLIKUS HITTUDOMÁNYI EGYETEM DOKTORI
ISKOLA
VALLÁS- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TANSZÉK

**AZ EGYEZKEDÉS LEHETŐSÉGEI
ADALÉKOK A KERESZTÉNY-ISZLÁM VALLÁSKÖZI
PÁRBESZÉD LEGÚJABB TÖRTÉNETÉHEZ**

SZENT-IVÁNYI ILONA

TÉMAVEZETŐ:
DR. SZENTPÉTERY PÉTER, EHE VALLÁS- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
TANSZÉK

Budapest, 2011

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK.....	1
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOK.....	4
1. FEJEZET	5
VALLÁSKÖZI PÁRBESZÉD A KERESZTÉNY-MUSZLIM KAPCSOLATOKBAN	5
1.1. TÉZIS LEÍRÁSA	5
1.2. VALLÁSKÖZI DIALÓGUS.....	11
1.2.1. A vallásközi dialógus problematikája, irányelvei.....	12
1.2.2. Egyházak Világtanácsa	12
1.2.3 II. Vatikáni Zsinat (1962-65).....	15
1.2.4. Vallások Világkonferenciája a Békéért.....	16
1.2.5. Nemzetközi unitárius szervezet.....	17
2. FEJEZET	18
KERESZTÉNY-ISZLÁM KONTEXTUS MÚLT ÉS JELEN TÜKRÉBEN	18
2.1. A KERESZTÉNY – MUSZLIM KAPCSOLATOK TÖRTÉNETE	18
2.1.1. Keresztény apológia	19
2.1.2. Hatások, kölcsönhatások.....	20
2.1.3. 18.-19. század.....	21
2.2. KERESZTÉNY TEOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS.....	22
3. FEJEZET	29
ISZLÁM A NYUGATI VILÁGBAN	29
3.1. VALLÁSSZABADSÁG EURÓPÁBAN.....	29
3.1.1. A jelen helyzet	31
3.1.2. Európa – vallási szempontból - kivételes eset? Vallásszociológiai megközelítés.....	32
3.2. NYUGAT-EURÓPAI MUSZLIMOK	34
3.2.1. Franciaország	36
3.2.1.1. Muszlim szervezetek	37
3.2.2. Németország.....	39
3.2.3. Egyesült Királyság	41
3.2.4. Hollandia.....	43
3.2.5. Nyugat-Európa többi országa	44
3.3. AZ INTEGRÁCIÓ FELTÉTELEI	45
3.3.1. Az iszlám irányzatai	46
3.4. ISZLÁM REFORMÁCIÓ.....	49
3.4.1. A reform első lépései Nyugaton.....	53
3.5. TARIQ RAMADAN.....	54
3.5.1. Az iszlám jövője Európában, vagy Európa jövője az iszlámmal	56
3.5.2. Az út (saria).....	56
4. FEJEZET	58
JÓSZOMSZÉDI KAPCSOLATOK. KERESZTÉNYEK ÉS MUSZLIMOK	
NÉMETORSZÁGBAN	58
4.1. NYÍLTÁG ÉS JÓSZOMSZÉDI KAPCSOLATOK	60
4.1.1. Tartalmi felosztás	60
4.1.1.1. Német protestáns-muszlim kapcsolatok.....	62
4.1.1.2. Muszlimok a nyugati demokratikus társadalmakban – a társadalmi beilleszkedésből adódó feszültségek.....	63
4.1.1.3. Vallásszabadság.....	65
4.1.1.4. Az iszlám és az emberi jogok	67
4.1.1.5. Kisebbségi jogok az iszlámban.....	68
4.1.1.6. A nők helyzete az iszlámban	69
4.1.1.7. Vallásilag legitim erőszak és a békemisszió	70
4.1.1.8. Békemisszió.....	71
4.1.1.9. Migráció és integráció	72
4.2. MUSZLIM LÉT NÉMETORSZÁGBAN – FESZÜLTSEGEK A GYAKORLATBAN	73

4.2.1. Vegyes házasságok.....	74
4.2.2. Óvodai nevelés	75
4.2.3. Iszlám vallásoktatás	76
4.2.4. Fejkendő-vita.....	76
4.2.5. Közösségi élet.....	78
4.2.6. Diakóniai szolgálat	79
4.3. SZERVEZETT ISZLÁM.....	80
4.4. KERESZTÉNY-MUSZLIM PÁRBESZÉD, DE KIVEL?.....	81
4.4.1. Virtuális Umma	83
4.4.2. Iszlámizmus	84
4.4.3. Muszlim szervezetek	85
4.4.3.1. A Vallásügyi Török Iszlám Szövetség (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, DITIB)	86
4.4.3.2. Milli Görüş Iszlám Közösség (IGMG)	86
4.4.3.3. Verband Islamischer Kulturzentren (Muszlim Kulturális Központok Szövetsége, VIKZ)	87
4.4.3.4. A Jama'at un-Nur ("Világosság Társasága")	87
4.4.3.5. Ahmadijja mozgalom.....	88
4.4.3.6. Alevik (alevi, alevita)	89
4.4.3.7. Ernyőszervezetek.....	89
4.5. A VALLÁSKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS CÉLJA ÉS TARTALMA	90
4.5.1. A keresztény-muszlim dialógus tapasztalatai és célja	90
4.5.2. Az együttműködés lehetőségei	91
4.5.3. Információgyűjtés a vitapartnerről	91
4.5.4. Vallásközi párbeszéd szervezése, értékelése.....	93
4.5.5. Közös imádkozás és istentisztelet	94
4.6. ZÁRÓ GONDOLATOK	96
4.7. MUSZLIM VÁLASZ.....	97
4.7.1. Profilozás a muszlimok kontójára.....	98
4.7.1.1. Elégtelen általánosítás	98
4.7.1.2. A dialógussal kapcsolatos problémák	99
4.7.1.3. A dialógus iszlám értelmezése.....	99
4.7.1.4. Áttérés, vallásszabadság	100
4.7.1.5. Egyenrangúak-e a partnerek?.....	101
4.7.1.6. Megingott bizalommal.....	101
4.8. PROTESTÁNS VISZONTVÁLASZ	102
4.8.1. Kontinuitás	103
4.8.2. Dialógusértelmezések.....	103
4.9. ÖSSZEFOGLALÁS.....	104
4.9.1. A protestáns dokumentum hatásai.....	106
5. FEJEZET	109
EGYEZKEDŐ SZÓ, MEGEGYEZÉSRE HÍVÁS	109
5.1. A COMMON WORD, EGYEZKEDŐ SZÓ ELŐZMÉNYEI	110
5.1.1. Párbeszéd vagy hitvita	110
5.2. ELSŐ MUSZLIM REAKCIÓ.....	113
5.3. A COMMON WORD CÍMŰ DOKUMENTUM	116
5.3.1. Bevezető.....	116
5.3.2. Isten szeretete	117
5.3.2.1. Isten szeretete az iszlámban.....	118
5.3.2.2. A kereszténységben is Isten szeretete az első és legnagyobb parancsolat.....	120
5.4. A FELEBARÁT SZERETETE	121
5.4.1. Az iszlámban.....	121
5.4.2. A felebarát szeretete a Bibliában	122
5.5. JÖJJETEK EGYEZKEDŐ SZÓRA KÖZÖTTÜNK ÉS KÖZÖTTETEK	123
5.6. KÖZÖTTÜNK ÉS KÖZÖTTETEK	126
5.7. A DOKUMENTUM SZERZŐI.....	127
5.8. NYUGATI KERESZTÉNY VÁLASZOK	128
5.8.1. David F. Ford, Cambridge.....	128
5.8.2. Anglikán válaszok.....	130
5.8.2.1. Keresztény teológiai válasz. A Common Word for the Common Good	131
5.8.2.2. Viszontválasz az anglikán érsek levelére.....	140
5.8.3. A Lutheránus Világszövetség reagálása.....	141

5.8.4. Vatikáni válaszok.....	142
5.8.4.1. Tauran bíboros.....	142
5.8.4.2. Tarcisio Bertone.....	143
5.8.4.3. Katolikus-muszlim párbeszéd.....	144
5.8.4.4. Vatikáni előkészítő megbeszélés.....	145
5.8.4.5. Tauran előadása Londonban.....	146
5.8.4.6. John Pawlikowski, katolikus teológiai professzor.....	151
5.8.4.7. Celestino Migliore.....	152
5.8.5. Református válasz.....	155
5.8.6. Egyházak Világtanácsa.....	156
5.8.7. Baptista Világszövetség.....	158
5.8.7.1. Baptista válasz az egyezkedő szóra.....	159
5.8.8. Az Amerikai Unitárius és Univerzalista Szövetség válasza.....	165
5.9. KELETI KERESZTÉNYSÉG.....	165
5.9.1. Szír Ortodox Egyház.....	166
5.9.2. Örmény Egyház.....	169
5.9.3. Orosz Ortodox Egyház.....	171
5.9.4. Ciprusi Ortodox Egyház.....	173
5.10. EGYÉNI KERESZTÉNY VÁLASZOK.....	174
5.10.1. John Esposito.....	174
5.10.2. Christian W. Troll.....	175
5.10.3. Karen Armstrong.....	177
5.10.4. 300 keresztény tudós válasza.....	178
5.11. Az „EGYEZKEDŐ SZÓ” UTÓHATÁSAI.....	181
5.11.1. Katolikus-Muszlim Fórum.....	181
5.11.2. A Yale Egyetemen tartott konferencia.....	184
5.11.3. Cambridge-i találkozó.....	186
5.12. ZSIDÓ VALLÁSI REAKCIÓK.....	188
5.12.1. Sigmund Sternberg, Three Faith Forum.....	188
5.12.2. Peter Ochs professzor.....	188
5.12.3. Izraeli főrabbi és az anglikán érsek.....	190
5.13. ÖSSZEFOGLALÁS.....	190
5.13.1. A keresztény-muszlim párbeszéd kérdései.....	193
6. FEJEZET.....	195
ELŐSEGÍTETTE-E A KÖZELEDÉST, A MEGBÉKÉLÉST A KERESZTÉNY-	
MUSZLIM VALLÁSKÖZI PÁRBESZÉD?.....	195
6.1. ÖSSZEGZÉS.....	195
6.2. AZ ISZLÁM, MINT KIHÍVÁS.....	199
6.3. DIALÓGUS VAGY KONFRONTÁCIÓ?.....	200
7. FEJEZET.....	205
PHD ÖSSZEGZÉS.....	205
7.1. AZ EGYEZKEDÉS LEHETŐSÉGEI.....	205
7.2. ABSTRACT.....	209
7.3. ZUSAMMENFASSUNG.....	213
8. IRODALOMJEGYZÉK.....	217
8.1. FELHASZNÁLT IRODALOM.....	217
8.2. INTERNETES FORRÁSOK.....	224
9. FÜGGELÉK.....	227
9.1. A COMMON WORD DOKUMENTUM MAGYAR FORDÍTÁSA.....	229

Köszönetnyilvánítások

Elsősorban témavezetőmnek, Szentpétery Péternek szeretnék köszönetet mondani, aki végigkísérte kutatásom menetét és dolgozatom alakulását, mind tartalmi, mind formai megjegyzéseivel, javításaival jelentősen hozzájárult a disszertáció végső változatának megírásához. Köszönöm Tüske Lászlónak a szakmai-tudományos konzultációkat.

Nagyon hálás vagyok a régi alma mater, az Evangélikus Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájának, hogy részt vehettem az ösztöndíjas képzésben, hogy lehetővé tették számomra, hogy tudományosan is foglalkozni tudjak a vallásközi dialógus problematikájával.

Köszönöm a Doktori Iskola igazgatójának, Jutta Hausmannak, hogy számos tudományos tanulmányra hívta föl a figyelmem, hogy mindvégig támogatta tudományos munkámat.

Nagyon köszönöm doktorandusz társaim, evangélikus és unitárius kollégáim és barátaim aggódó, segítő szeretetét, mellyel körülvettek.

Köszönöm a Duna-Tisza Menti Unitárius Szórványegyházközség támogatását.

2001 óta rendszeresen találkoztam és dolgoztam együtt vallásközi európai konferenciákon Johannes Lehnemann német professzorral, aki segített a témaválasztásban, valamint Stefan Schreiner tübingeni professzorral, aki tanácsaival szűkítette a választott kutatási területet. Köszönöm a segítségüket, valamint John Taylor angol emberjogi-vallási ENSZ szakértő támogatását is.

Köszönöm szűk családom bátorítását, szeretetét, támogatását.

1. fejezet

Vallásközi párbeszéd a keresztény-muszlim kapcsolatokban

1.1. Tézis leírása

Az iszlám 1400 éves története során mindvégig szorosan érintkezett a kereszténységgel, hol küzdött ellene, hol békésen együtt éltek. A 2001. szeptember 11. által okozott sokk mégis cezúrát teremtett, ezt követően vált megkerülhetetlen kérdéssé a nyugati világban az iszlámhoz való viszony újragondolása, a békés együttélés feltételeinek megteremtése, a biztonsági kockázatok minimalizálása. Mindez aligha képzelhető el az iszlám kultúra ismerete, a vallás szerepének feltárása nélkül. Ezt mára felismerték a nyugati keresztény egyházak, ökumenikus szervezetek és ebben a folyamatban egyre fontosabb szerepet játszanak.

A zsidó-keresztény kultúrkör nagyon sok ponton érintkezik az iszlámmal, de legalább annyi ponton eltér tőle. Kár lenne tagadni, hogy fogalmi- és szókészletünk gyökeresen eltér, sokszor az az érzésünk, hogy más nyelven beszélünk. Ezeket a különbségeket jól érzékelik muszlim testvéreink is, nekik is másság-tudatuk van. Az orientalisták körében is vita folyik arról, hogy az iszlámot keleti, vagy nyugati vallásként értelmezzék. (Az iszlám, mint a Közel-Keleten alapított, monoteista vallás, mindenképp a nyugati vallási világ része, ugyanakkor civilizációja a zsidó-keresztény Nyugattal szemben, mégiscsak a Keletet képviseli.) A Kelet és a Nyugat egymást kiegészítő ellentétével van dolgunk. Számunkra a Nyugat nem csak a zsidó-keresztény hagyományt, hanem legalább annyira a liberális nyugati demokráciát, a szekularizációt, a valláskritikát is jelenti. Ebben az értelemben az iszlám világ bizonyosan nem a nyugathoz, hanem a kelethez tartozik.

Az európai közvélemény ma – nem kis részben politikai okokból - sokat foglalkozik az iszlámmal, de elsősorban nem maga a vallás érdekli, hanem annak politikai, közbiztonsági konzekvenciái. A szekuláris nyugat-európai társadalmak teljes népességének 4-6 százaléka, míg a vallásukat rendszeresen gyakorlóknak ennél jóval nagyobb aránya muszlim. Európa jó néhány nagyvárosában – köztük Londonban, Párizsban, Marseille-ben, Brüsszelben, vagy Berlinben – az önkormányzati iskolákban

tanuló gyerekeknek harmada, esetenként közel fele muszlim. Ha figyelembe vesszük a muszlim vallású közösségek eltérő demográfiai jellemzőit, lényegesen magasabb népességszaporulatát, akkor érzékeljük a kérdés potenciális jelentőségét a jövő Európájában

Kereszténység és iszlám találkozása, a két vallás, a két kultúra együttélése napjaink egyik legfontosabb társadalmi, politikai, vallási kérdése Európában és a nyugati közgondolkodásban. Mivel magyarul – tudomásom szerint – erről monografikus igényű összefoglaló tanulmány még nem született, ezért is választottam ezt a témát és tartom fontosnak a kérdéskör több szempontból történő vizsgálatát.

Amíg nyugaton, - különösen 2001 óta – az iszlámmal kapcsolatos események a vezető hírek közé tartoznak, számos nyugati egyetemen külön keresztény-izlám kapcsolatok tanszéket hoztak létre, diplomát lehet szerezni ebből a tantárgyból, addig Magyarországon csak a közelmúltban kezdtek el az egyházak és a tudományos élet felfigyelni a téma fontosságára. 2007 augusztusában a szegedi Szent Gellért Papnevelő Intézet rendezett egy Biblia és Korán konferenciát, 2007 októberében az Evangélikus Hittudományi Egyetem tartott egy iszlámmal foglalkozó tudományos tanácskozást, majd a budapesti Sapientia Főiskola adott otthont egy vallásközi párbeszéddel foglalkozó konferenciának. 2010-ben a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa is elérkezettnek látta az időt, hogy Vallásközi Bizottságot hozzon létre. Emellett sorra jelennek meg, neves nyugati tudósok és teológusok iszlámmal foglalkozó köteteknek magyar fordításai. Ez is jelzi, hogy valami elindult.

A II. világháború után gyors változásnak indult Nyugat-Európa társadalmi-politikai szerkezete. Míg korábban csak néhány országban, elsősorban a korábbi gyarmattartó országokban volt számottevő, de a maihoz képest nem túl népes iszlám közösség, a harmadik évezred elejére teljesen új képet nyújt Európa vallási megosztottsága is. Részben az erőteljes migrációs folyamatok hatására, részben demográfiai okok miatt, részben pedig a nyugati társadalmakban előrehaladott szekularizáció miatt a vallásukat ténylegesen gyakorlók körében radikálisan megnőtt az iszlám hívők aránya.

A keresztény-izlám kapcsolódási pontokat igen sok szempontból lehet és kell is elemezni. Ennek a dolgozatnak elsődleges célja a két világvallás közötti vallási párbeszéd lehetőségeinek vizsgálata. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy előrébb viszi-e a dialógus a két kultúra, a két világvallás közeledését, a meglévő feszültségek csökkenését? Hogyan jelentkezik ez a kérdéskör Európa vallási-társadalmi palettáján?

Mindezek megértését könnyíti, ha a keresztény-muszlim kapcsolatok történetének kontextusába helyezzük és történetiségében is megvizsgáljuk a párbeszéd lehetőségét és értelmét, ebbe a széles keretbe helyezve teszünk kísérletet a két vallás közötti párbeszéd hátterének megvilágítására és értelmezésére.

Miért éppen Európára, vagyis a nyugati világra fókuszál a dolgozat? Egyrészt mert itt élek, itt tanultam, itt végeztem évekig kutatómunkát, másrészt – és ez talán még fontosabb, - mert az iszlám vallás híveinek száma jelentős mértékben növekedett az elmúlt évtizedekben, Európában. Az elmúlt évek bizonyították, hogy az iszlám világ, beleértve a távolabbi muszlim országokat is, minden egyes európai keresztény, vagy annak vélt megnyilatkozásra megkülönböztetett figyelmet fordít és élesen reagál, ha úgy véli, hogy hitében vagy méltóságában akár a legcsekélyebb sérelem is éri. Jó példa az iszlám világ érzékeny figyelmére a dániai Mohamed-karikatúrák ügye, vagy a minaretek építéséről tartott svájci népszavazás eredménye által kiváltott heves reakció.

A vallásközi párbeszéd sok szinten és formában működik, ezek leírását röviden ismertetem. A teológiai párbeszéd intellektuális szempontból a legfontosabb és legizgalmasabb, egyben a legvitatottabb terület. Valós változásokat azonban a dogmatikai, vagyis a tantételek dialógusa nem hozhat. A keresztényeknek is megvannak a saját dogmái és a muszlimok is zárt egységes vallásjogi, vagy teológiai hitvilággal rendelkeznek. Tatár György például kifejezetten tagadja a vallásközi dialógus létjogosultságát, azzal érvelve, hogy két zárt hitvilág, dogmatikai rendszer között nincsenek érintkezési pontok, ezek egymással teljesen inkompatibilisek.¹ Ezzel csak részben tudok egyetérteni, mert ezen a területen a dialógus nem egymás meggyőzésére vagy megtérítésére szolgál, ez természetesen hiú ábránd lenne, hanem a félreértések tisztázását, vagy a különféle teológiai kérdések magyarázatát segítheti elő. Kétségtelen, hogy teológiai síkon nem tudnak közeledni az álláspontok, mert az a hittételek feladásával lenne egyenértékű, de itt is lehet találni egymás jobb megértését, elfogadását erősítő kapcsolódási pontokat. Az ábrahámiai vallások közös gyökerei jelentik az alapot, szem elől nem tévesztve, hogy ugyanakkor jelentős különbségek választják el ma mind hittanilag, mind kulturálisan a monoteista világvallásokat. A dialógus nem ezek elfedésére, eltagadására, hanem artikulálására, kimondására alkalmas eszköz. Hisz a jövő csakis a bizalmatlanság enyhítésére, felszámolására épülhet.

¹ Tatár György: *Egy gyűrű mind fölött*, In: A párizsi toronyőr, Pallas, 2007 p. 628-638.

Abból a feltételezésből indulok ki, hogy a párbeszéd a közeledés egyik szükséges feltétele. Nélkülözhetetlen a konfliktusok tisztázása, megoldása során. Az együttélés elképzelhetetlen a vallásközi párbeszéd nélkül. Ezzel a kiindulással azonban nem mindenki ért egyet. Bernard Lewis, - az egyik legjelentősebb kortárs orientalista - nézete szerint az iszlámmal nem lehet érdemi párbeszédet folytatni, mert az iszlám a kizárólagosság igényével lép föl, a vallási igazság egyedüli birtokosaként. Lewis munkássága és szerepe évtizedekig nem csak a tudományos közéletre, de a politikára is nagy hatást gyakorolt.

A másik alaptézisem, amelyből kiindulok, hogy a párbeszéd első körben mindig csak az adott vallások nyitott, dialógusra kész szárnyai között jöhet létre. A valódi kérdés az, hogy a párbeszéd megreked-e itt, azaz marginális zárványjelenség marad, vagy érdemi hatást gyakorol az adott vallások mainstreamjére is, elősegítve azok párbeszédkészségét. Dolgozatom erre a fontos kérdésre is keresi a választ.

Az európai iszlám sem homogén, hanem nagyon sokrétű, melynek mára Európában létrejött egy nyitott, talán nem túlzás azt mondani, hogy reform ága is. A Bassam Tibitől eredő „euro-iszlám” fogalom épp ezt az európai útkeresést, a nyugati demokráciák alapelvén nyugvó, vallási és lelkiismereti szabadságot elismerő muszlim hitvallás helyét és szerepét írja le. Az európai muszlim reform másik ágának kiemelkedő, nagy hatású képviselője Tariq Ramadan. Nézeteinek ismertetése és elemzése elengedhetetlen a kérdéskör vizsgálata során. De vajon csak a kisebbségi töredék csoportok képesek a párbeszédre? A vallások békés együttélése szempontjából elengedhetetlen a szélesebb körben folytatott dialógus. Ez csakis a „mainstream” irányzatok bevonásával jöhet létre. A felmerülő problémák, konfliktusok kezeléséhez és megoldásához széleskörű konszenzusra van szükség.

Az említett feltevések és felvetett kérdések megvizsgálásához számos vallási szervezet, nagyobb történelmi vallási közösség erre vonatkozó dokumentumait vizsgáltam meg. Ezek közül, csak azokat említem meg, melyek hatása máig is kihat és számottevő. A kiválasztásban gyakorlati és tematikus szempontok vezéreltek. Behatóan megvizsgálom a közelmúlt két nagy jelentőségű, az együttélésből, illetve a közeledés szándékából született dokumentumát. Az egyik a német protestáns kezdeményezés, melynek címe: Az EKD irányvonala „Nyíltság és a jó szomszédi viszony“ a vitában.² Ez a dokumentum a gyakorlati életből eredő témákat érinti. Megvizsgálom, hogy a

² Problemfelder im christlich-muslimischen Dialog, Die EKD-Handreichung "Klarheit und gute Nachbarschaft" in der Diskussion, EKD Texte 86. 2006.

német protestáns teológusok mennyire végeztek alapos munkát, amikor belső használatra szánt dolgozatukat közzétették. Ebben alapvető, a gyakorlati együttélésből származó kérdéseket érintenek, mint például a nők helyzete, a vallásszabadság kérdése, a vegyes házasságok megáldásának problematikája. Mennyiben szolgálja ez a dokumentum a békés együttélés, a jobb megértés és a jószomszédi viszony kialakulását? Vajon hogyan reagáltak mindezen a németországi muszlim szervezetek? Hol tart napjainkban ez a folyamat?

A másik vizsgált dokumentum nyugati egyházi körökben sokat emlegetett, 138 muszlim tudós *A Common Word* kezdetű levele.³ Maga a muszlim kezdeményezés és az arra adott válaszok globális síkon, elméletben keresik a közös pontokat, a békés együttélés lehetséges feltételeit. A vallásközi párbeszéd *ongoing process*, folyamat, és nem egy elszigetelt, szeparálható aktus. Nekem azonban mindkét dokumentum vizsgálatát egy adott ponton le kellett zárnom dolgozatom írásának időpontjában, ami nem jelenti azt, hogy ezzel véget is ért a dialógus. Az összefoglalóban épp arra kapunk választ, hogy az eddig vizsgált dokumentumok, események és történések mire engednek következtetni a vallásközi dialógus jövőjét illetően. Mi a párbeszéd hozadéka a két világvallás közeledésének és együttélésének tekintetében? Vajon előmozdítja-e a vallásközi dialógus, a szélesebb körű társadalmi megbékélést, a békés együttélést, az előítélet-mentes együttműködést?

A párbeszéd önmagában nem hoz megoldást. De a párbeszéd kezdeményezése nyitást jelent a másik vallás hívei felé, mely elengedhetetlen feltétele a remélt megoldásnak.

A feldolgozott téma interdiszciplináris területet ölel fel, ezért a vallástudományhoz kapcsolódó társterületek tudományos eredményeit is figyelembe veszem, és módszereit is alkalmazom.

A dolgozat módszertani szempontból elsődlegesen kritikai szövegelemzésen alapul. Tanulmányoztam az iszlám történetével, más vallásokhoz való kapcsolatával, a vallásközi párbeszédekkel foglalkozó számomra elérhető másodlagos irodalmat, bevontam a vizsgálatba a hozzáférhető elsődleges dokumentumokat. Ezek közül csak azokat az irodalmi anyagokat dolgozom fel, melyek nélkülözhetetlenek a téma alapos vizsgálatához. A kereszténység és az iszlám kapcsolatának történeti kontextus alapján elvégzett történeti és vallásszociológiai tudományos elemzése és ezek napjainkra

³ Az eredeti angol szöveget lefordítottam, ez a mellékletben megtalálható. A dokumentum részletes vizsgálatával az ötödik fejezet foglalkozik.

gyakorolt hatása is része a dolgozatnak. Kutatásom módszertani vizsgálatának döntő része a vallásközi dokumentumok és az azokra adott válaszok feltárása, rendszerezése és szövegkritikai elemzése is.

Mindemellett kitérek a téma szélesebb recepciójára is, a sajtó- és médiahatásokat is vizsgálva.

A disszertációban idézett bibliai verseket a Magyar Bibliatanács szakbizottságának fordítói által készített fordításból idézem.⁴ A Korán szúrákat – a hazai tudományos életben elfogadott módon – a Simon Róbert által 1987-ben készített, 1994-ben javított kiadásból veszem át.⁵

A főszövegben előforduló arab neveket és szavakat a magyar kiejtéshez közelítő átírással adjuk meg, míg tudományos átírásukat részben a főszöveg első előfordulási helyén zárójelben, összesítve pedig a Függelékben közöljük.

Lelkeszi szolgálatom kezdete óta megkülönböztetett figyelmet szentelek a kereszténységen kívüli világnak, más nagy – elsősorban a monoteista – világvallásoknak. Ez részben külföldön töltött ösztöndíjas éveimnek köszönhető. Mind az Egyesült Királyságbeli Oxfordban, mind az amerikai Chicagóban, egy pluralista, vallásilag sokszínű társadalmat ismertem meg.

De a más vallások iránti tisztelet, érdeklődés saját unitárius egyházam hitvallásából is ered, mely a Jézust követő keresztények toleráns, békés, elfogadó magatartását hirdeti. 1990-től kezdődően rendszeresen részt vettem az unitárius világszövetség munkájában, mely az 1960-as évektől kezdve, az unitáriusok mellett, más világvallások szabadelvű csoportjait is befogadta. 2001 márciusában meghívást kaptam a világszövetség oxfordi központjától, hogy öt évig legyek az International Association for Religious Freedom, (Nemzetközi Szövetség a Vallásszabadságért) európai vezetője. Itt úgymond terepen is megtapasztalhattam a vallásközi párbeszéddel kapcsolatos gyakorlatot és az ebből fakadó problémákat. Rendszeresen szerveztem, illetve részt vettem ilyen jellegű találkozók, konferenciák, műhelybeszélgetéseken. Széleskörű kapcsolatrendszerre tettem szert elsősorban európai és amerikai keresztény és más vallású szervezetek dialógusra hajlandó csoportjaival, személyeivel.

⁴ Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János kiadója, Budapest, 2008.

⁵ Korán, az 1923-as kairói kiadás szövegéből fordította Simon Róbert, szerkesztette Puskás Ildikó, első kiadás 1987., második javított kiadás, Helikon Kiadó, Budapest, 1994.

Ez a tapasztalat indított arra, hogy tudományos alapon tanulmányozzam a vallásközi dialógus kérdését, és ezen belül közelebbről a keresztény-izlám kapcsolatok alakulását, jelen helyzetét és jövőbeli esélyeit.

A kérdés tudományos megközelítésében tekintettel vagyok a jó értelemben vett *political correctness* elvárásaira, és ennek jegyében ügyelek arra, hogy az általam használt vallási, vagy tudományos nyelvezet, a nyugati példákhoz megfelelően, ne legyen sértő egyetlen csoport számára sem. Ugyanakkor ezt csak addig a határig veszem figyelembe, amíg az a tudományos megismerés érdekét szolgálja és nem befolyásolja a szabad vizsgálódás eredményeit. Az a tudományos meggyőződésem, hogy a kutatás egyes fázisainak ismertetése őszinte, egyértelmű fogalmazást igényel, és nem lehet tekintettel tudományon kívüli érzékenységekre.

1.2. Vallásközi dialógus

A dialógus nem egyszeri megbeszélés, vagy tárgyalás. A dialógus egy folyamat, melynek során a keresztények és a muszlimok egymást erősítik az igazság és a béke iránti elkötelezettségükben, közösen keresik a megoldást a társadalmi kérdésekre, saját spirituális erőforrásaikra támaszkodva.

A dialógus is a klasszikus görög demokráciából ered. A késői 20. század újra felfedezte, mint a legújabb kori kommunikáció egyik formáját. Az összetett szó eredeti jelentése, dia = között, logosz = beszéd. Két fél között zajló beszéd. Ha csak az egyik fél hallatja hangját, akkor monológgá válik. A párbeszéd műfajában fontos az interaktus, a felek megértésre törekvő kölcsönös aktivitása. Ezért mondja Gadamer, hogy a dialógus: a létben való gyarapodás.⁶

Míg a vitában a felek meg akarják győzni egymást a maguk igazáról, addig a dialógusban a megértésre törekednek, a közös kihívásokra keresik a választ. De ez csakis úgy lehetséges, ha elfogadják a párbeszéd során, a partner másságát. A modern dialógus célja az együttműködés, az együttélés pozitív kialakítása.

A keresztény egyházak, ennek fontosságát felismerve kezdték el kidolgozni a vallásközi párbeszédrel foglalkozó irányelveiket.

⁶ Hans-Georg Gadamer: *Szöveg és interpretáció*, In: Szöveg és interpretáció, szerk. Bacsó Béla, Cserépfalvi, Budapest, 1991, p.18.

1.2.1. A vallásközi dialógus problematikája, irányelvei

Általában a felszínen a keresztény közösségek nyilatkozataikban nagyon diplomatikusak és elismerőek az iszlám vallással és annak nyugati megjelenésével szemben. De a felszín alatt, a valós életben sok problémát jelentett számukra a muszlim bevándorlók kérdése.

A vallási dialógus és a vallási ellentétek/ellenségeskedés ugyanannak az éremnek a két oldala. A tolerancia foka elsősorban mindig az önidentitás és integritás erőltetésének fokától függ – az identitásunk mindenáron való, még a másikkal való háborúskodást is megengedő képviselése, amikor az ember elsősorban muszlim, hindu, keresztény, s csak másodsorban ember. Az iszlám dialóguskészségénél ez elsődleges szempont: vajon mennyire képes nyitni, vagy mennyire nem az elkövetkezendő években? Az iszlámot tekintjük olyan ábrahámival vallásnak, amely civilizatórikusan a zsidó-keresztény Nyugat kontra (keleti) Iszlám dichotómia orientális felén helyezkedik el, avagy nézzük a Toynbee-féle felosztást, amely az iszlámban a vallást, s nem a civilizációt (kultúrát, politikát) nézi, s amelyben a judaizmus és a kereszténység mellett, „nyugati vallás” az iszlám is?

1.2.2. Egyházak Világtanácsa

A genfi székhelyű Egyházak Világtanácsa⁷ a legnagyobb, protestánsokat, anglikánokat, ortodoxokat tömörítő, ökumenikus vallási szervezet, - melynek 349 tagegyháza van - egyre nyitottabban fordul a megváltozott európai vallási helyzethez, a növekvő számú iszlám közösségekhez. Az Egyházak Világtanácsa évtizedek óta fontosnak tartja a világvallások közötti párbeszédet. Először 1979-ben fogalmazták meg és fogadták el a különböző élő vallások és ideológiák közötti párbeszéd irányelveit:

- A keresztény egyházaknak keresni kell a dialógus alkalmait;
- A programokat közösen kell tervezni
- Figyelembe kell venni a közösségek vallási-kulturális-ideológiai sokszínűségét
- Mindenki szabadon definiálhassa magát
- Oktatási programokat kell létrehozni és elősegíteni a közösségben

⁷ World Council of Churches, 1948-ban Amszterdamban alakult, jelenleg 349 tagegyháza van, s mintegy 560 millió keresztényt képvisel: <http://www.oikoumene.org/>

- Meg kell osztani és együtt kell élni a sokszínűséggel
- Ki kell törni a kulturális,- politikai,- szociális izolációból
- A dialógusban résztvevő felek biztosak kell, hogy legyenek saját ideológiai elkötelezettségükben
- Regionális és helyi programokat kell szervezni

Ezek ma sem veszítettek érvényükből. Az elmúlt években az EVT vallásközi kapcsolatok osztálya számos nyilatkozatot adott ki, konferenciát, tanácskozást szervezett. Ma már munkájuk során elsődleges helyen szerepel a keresztény-muszlím kapcsolatok ápolása, a dialógus elősegítése. A kapcsolatot kétoldalú és többoldalú dialógusok szervezésében valósítják meg. Növekvő fontosságú, a vallásközi munkacsoport tevékenységében, a különböző világvallásokon belüli trendek elemzése, és egy előrelátó vallásközi párbeszéd-terv kidolgozása. Az EVT vallja, hogy a keresztény identitás és hitvallás megőrzése mellett, fontos a vallási sokszínűségre való reflexió is.

Az EVT évente kétszer jelentkezik a Current Dialogue, (Napjaink dialógusa) című kiadványával, mely az aktuális vallásközi hírek mellett, a különböző konzultációkról szóló jelentéseket is tartalmazza.

A vallásközi párbeszéd keresztény teológiai megközelítésének hatalmas irodalma van, ezzel egy külön rendszeres teológiai dolgozat foglalkozhatna. A teológiai szempontokat csak a témához szorosan kötődő kérdéseknél veszem elő. Ha bibliai példát keresünk a vallásközi párbeszéd alátámasztásához, akkor több protestáns teológus érvelésében is Péter apostol és Kornéliusz párbeszéde szerepel. Az Újszövetségben Péter, az Apostolok cselekedeteiről szóló könyv 10,34-35. verseiben is a több vallású társadalom realitásából kiindulva mondta Kornéliusznak: „Most kezdem igazán megérteni, hogy nem személyválogató az Isten, hanem minden nép között kedves előtte az, aki féli őt, és igazságot cselekszik.” Az egyikük zsidó, a másik pogány. „A történetet hagyományosan, Kornéliusz megtéréseként értelmezik. De a szöveg alaposabb vizsgálata során kiderül, hogy mindkettejük, Péter és Kornéliusz megtéréséről van szó. Míg Kornéliusz megtérése abban áll, hogy elfogadja Jézus Krisztust Úrnak, addig Péter esetében egy radikális szemléletváltásról van szó, melynek eredményeképpen elfogadja, hogy minden ember egyenlő Isten előtt.... ez a felismerés a valóság távlatait nyitotta meg előtte, megváltoztatva Isten kegyelméről és jelenvalóságáról való felfogását és értékelését. Szemei felnyíltak és látta, hogy Isten

kegyelme és szeretete mindenkinek szóló ajándék, diszkrimináció nélkül.”⁸ – írja Ishmael Noko, az LVSZ volt főtákos.

Ennek fényében próbálják megragadni és továbbadni az evangélium üzenetét a modern ökumenikus valláspolitikai alakítói, különös figyelmet szentelve a vallásilag és kulturálisan is sokszínű világra.

Bizony a keresztény teológia sokáig nem adott választ az olyan alapvető kérdésekre, hogy vajon az Isten meghallgatja-e az én muszlim, vagy hindu szomszédomat imáját is? Számtalan nagygyűlésen próbálták meg kialakítani a modern keresztény állásfoglalást a világvallásokkal kapcsolatban. A keresztény-muszlim dialógus munkacsoport 1991 óta dolgozik, bevonva számtalan keresztény teológust, egyházfőt, különböző iszlám szervezetek és muszlim közösségek vezetőit, hogy megvitassák álláspontjukat olyan alapvető vallási kérdésekről, mint törvény és társadalom, emberi jogok, vallásszabadság, misszió, stb. A hosszú türelmes munka eredményeképpen 2000-ben, Hollandiában elfogadtak egy közös nyilatkozatot, ún. „Közös törekvés a dialógusban”, muszlim-keresztény felhívás a gondolkodásra és cselekvésre címen. A dokumentum őszintén megemlíti azokat a félelmeket, bizonytalanságokat, melyek feszültséget keltettek és konfliktusokhoz vezettek. Majd a kiutat keresve a nyilatkozat hangsúlyozza, hogy megújító közös akaratra van szükség, amely nem merülhet ki a találkozók, konferenciák összejöveteleiben, sokkal inkább élő cselekvésre van szükség a mindennapok során, ahol a különböző vallásokhoz tartozó hívek együtt keresik a választ napjaink kihívásaira.

A vallásközi dialógusnak csak akkor van értelme – véli Willem A. Bijlefeld – ha a keresztények és más vallások hívei rendelkeznek a „dialóguskészség és az állhatatosság” erényeivel.⁹ Cobb szavaival: „Az ember azzal a kötelességgel vesz részt a dialógusban, hogy mint hívő elkötelezett saját vallási hagyományának, de mint ember nyitott arra a lehetőségre, hogy tanuljon más vallások képviselőitől. Sok esetben az ember hívőként is nyitott, hogy tanuljon másoktól, mert úgy véli, hogy a bölcsesség teljessége túlmutat minden hagyományon, amelyről eddig tudomása volt.”¹⁰

A vallásközi dialógus úttörői az ábrahámi vallások nyitottabb ágáiból kerülnek ki. Mérföldkönek számít a párbeszéd történetében az 1893-as chicagói (USA), Világ

⁸ Ishmael Noko: *Foreword*, In: *Christian-Muslim Dialogue*, Lutheran World Federation Studies, Geneva 1998. p.7.

⁹ Willem A. Bijlefeld: *Theology of Religions: A Review of Developments, Trends, and Issues*, In: *Christian-Muslim Dialogue: Theological and Practical Issues*, LWF Studies, Geneva 1998. p.80.

¹⁰ John B. Cobb: *Beyond Pluralism* <http://www.religion-online.org/showarticle.asp?title=3347> (2010. április 22.)

Vallásainak Parlamentje, ahol először találkoztak a keleti és a nyugati világvallások lelki vezetői. A Parlament centenáriumi ünnepségét 1993-ban, szintén Chicagóban tartották, mintegy nyolcezer résztvevővel, akik a vallási béke, harmonikus együttélés mellett tették le a voksukat. Ezen a találkozón közös nyilatkozatot fogadtak el, *Globális etikai nyilatkozat felé* címen.¹¹ Ennek szövegtervezetét Hans Küng, tübingeni katolikus teológus és munkatársai dolgozták ki. Ez a kilencoldalas egyetemes etikai nyilatkozat hitet tesz az élet tisztelete, a gazdasági igazságosság, a tolerancia, a szolidaritás, nők és férfiak egyenjogúsága mellett. Az 1993-as parlament hivatalosan nem ért véget, mivel „A világ vallásainak etikai kódexét” a résztvevők nem tartják véglegesnek, és azóta is különböző munkacsoportokban, teológiai műhelyekben keresik a vallások békés egymás mellett élésének és együttműködésének lehetőségeit.

1.2.3 II. Vatikáni Zsinat (1962-65)

A II. Vatikáni Zsinat és annak nyilatkozatai nagy változást jelentettek a katolikus egyház életében, mert egészen új megközelítésben viszonyultak a világ és a vallások irányában: „Azoktól sincs távol az igaz Isten - mondja -, akik homályos képekben keresik az ismeretlen Istent, minthogy ő ad mindennek életet, levegőt és mindent.”¹²

Kétségtől nagy lendületet és teológiai alapvetést adott a II. Vatikáni Zsinat *Nostra Aetate* (1965) kezdetű nyilatkozata a katolikus egyház és a nem keresztény vallások közötti dialógus kérdésében. A dokumentum előrelépést jelentett, melynek harmadik bekezdése a muszlimokkal foglalkozik. „Az egyház megbecsüléssel tekint a muszlimokra is, akik az egy, élő és önmagában létező, irgalmas és mindenható Istent imádják, ki a mennynek és a földnek a teremtője, ki szólt az emberekhez, s kinek még rejtett határozatait is teljes szívből engedelmeskedve akarják követni, miként Ábrahám – kinek hitére az iszlám hit szívesen hivatkozik – engedelmeskedett Istennek.”¹³ A záró rész arra szólít föl, hogy együtt gyarapítsuk a társadalmi igazságosságot, az erkölcsi értékeket, a békét és a szabadságot.

Kránitz Mihály katolikus teológus is kiemeli a már idézett *Nostra Aetate* nyilatkozat kiemelkedő fontosságát, amikor így ír: „melyben minden korábbinál

¹¹ http://www.parliamentofreligions.org/_includes/FCKcontent/File/TowardsAGlobalEthic.pdf

¹² Vö. ApCsel 17,22–23

¹³ <http://www.katolikus.hu/zsinat/na.html> (2008. október 16.)

megértőbb, az egyetemesség felé nyitott eszme jut megfogalmazásra, háttérben hagyva a különbségeket hangsúlyozó felsőbbrendűség-tudatot: „Annak a kötelezettségnek a nevében, hogy növelje az egységet és a szeretetet az emberek között, sőt a különféle kultúrájú nemzetek között is, az egyház azt veszi elsősorban fontolóra, ami közös az embereken, és ami összeköti őket egymással.” A nyilatkozat szerint az összes népek egyetlen közösséget alkotnak egymással. Ezt a megállapítást egy minden vallásban fellelhető antropológiai tétellel indokolja, az *egy eredet* és az *egy cél* meghatározással: „Egy az eredetük is, hiszen Isten telepítette be az emberi fajjal az egész földet. Egy a végső céljuk is: az Isten. Isten gondviselése, tevékeny jósága és üdvözítő terve pedig kiterjed mindenkire, amíg csak egybe nem gyűlnek a választottak a Szent Városba, amelyet Isten dicsősége fog beragyogni, és az ő fényében járnak majd ott a népek.”¹⁴

1.2.4. Vallások Világkonferenciája a Békéért

A rövid nevén, a Vallások a Békéért nevű világkonferencia ma a legszélesebb világvallási együttműködést megjelenítő szervezet (*World Conference of Religions for Peace*)¹⁵. Történetük 1961-re nyúlik vissza, de első komoly konferenciájukat 1970-ben, Kyotóban (Japán) tartották. Tagjai a nagy világvallások, reprezentatív képviselőiből állnak. Ahogy a nevük is mondja, elsődleges céljuk a vallások közötti béke megteremtése. Tiszteletben tartva a kulturális különbségeket, az emberiség közös értékeit ünneplik. Minden kontinensen van képviselőjük, a vallási konfliktusokkal terhelt régiókban pedig megpróbálnak segíteni abban, hogy az adott vallás hívei a közös problémákra koncentrálva, erkölcsi és szociális tanításaikat alkalmazva jussanak egyezsége.

A szervezet jelentős részt vállal az afrikai gyermekek megsegítésében, az AIDS terjedésének megakadályozásában. Azzal a reménységgel szolgálnak, hogy közös akarattal, megteremtődik a közös válasz, a közös kihívásokra. Központjuk New Yorkban (USA) található; az ENSZ-ben, az UNESCO-ban is tanácskozási státusszal rendelkeznek.

¹⁴ Kránitz Mihály: *Párbeszéd a világgal és más vallásokkal*, Vigilia 2006/2 pp. 90-95.

¹⁵ <http://www.religionsforpeace.org/> (2009. október 18.)

1.2.5. Nemzetközi unitárius szervezet

Az első 1893-as világvallás-találkozó pozitív eredményeképpen alakult meg 1900 májusában, Bostonban (USA) az Unitárius és Szabadelvű Vallások Szövetsége, amely – habár nevét és összetételét többször is megváltoztatta – azóta is aktívan vesz részt a világ vallásainak, és különösképpen, azok nyitottabb, toleránsabb ágainak az összefogásában. Mai rövidítése IARF (*International Association for Religious Freedom*)¹⁶, oxfordi központtal, 3-4 évenként szervez kongresszusokat. 2002 nyarán Budapesten tartott összejevetelt, ahol közel hatszáz résztvevő, mintegy száz különböző vallási közösség képviselőjében kezdett el kidolgozni egy önkéntes vallásügyi kódexet. Erre részben azért is lenne minél nagyobb szükség, hogy az egyetemes vallási és emberi értékek alapján, véleményt lehessen formálni, egyes vallási köntösbe bújt „tévtanítások”, közösségek ellen, melyek nem felelnek meg az alapvető normáknak. Valójában a párbeszédhez is nélkülözhetetlen vallási tolerancia határainak meghúzásáról van szó. Az IARF Genfben ENSZ képviselőkkel is rendelkezik, egyik munkatársa részt vesz az ENSZ Emberi jogok, vallásszabadság bizottság munkájában.

¹⁶ <http://www.iarf.net/> (2009. március 17.)

2. fejezet

Keresztény-izlám kontextus múlt és jelen tükrében

2.1. A keresztény – muszlim kapcsolatok története

Ha végignézzük a kereszténység és iszlám kapcsolatának 1400 éves történetét, akkor azt látjuk, hogy az elmúlt pár évtizedben felgyorsultak az események és jelentős változáson ment át a közeledés megítélése. A két világvallás kapcsolatának történetét a nyugati iszlám szakértők, történészek több nagy korszakra osztják. Jørgen Nielsen,¹⁷ Európa és az iszlám történetében négy külön kort tárgyal, míg Hugh Goddard¹⁸ öt részre osztja Nyugat és Kelet találkozását. Nielsen első korszaka Szicília 11. századig tartó és az Ibériai-félsziget egy részének muszlim megszállása 1492-ig. A következő szakasz a 13. századi mongol (tatár) támadások, az Arany Horda kánjának birodalma, valamint a Volga völgyében, a Kaszpi- és a Fekete-tenger között hátrahagyott muszlim csoportok kialakulása. A harmadik korszak összefüggésben van az Oszmán Birodalom támadásaival, melyek a Balkánon és Közép-Európában hagytak nyomokat, Bulgária, a volt Jugoszlávia, Románia területén; Albánia túlnyomó részt muszlim lett, akárcsak Bosznia-Hercegovina jelentős, és Bulgária egy része. Végül pedig Nielsen a II. világháború utáni helyzetet említi, azt a folyamatot, melynek során Nyugat-Európában mára jelentős muszlim közösségek alakultak ki.

Goddard nem csak Európára fókuszál, így elsőként Mohamed próféta keresztényekkel való találkozását említi, és az iszlám kihívására adott keresztény válaszokat. Majd a középkori történelem elemzése során, arra a megállapításra jut, hogy annak ellenére, hogy a keresztény Bizánci Császárság elsősorban konfrontációk során, harcmezőkön találkozott a muszlimokkal a 9. század mégis jelentős változást hozott a két vallás híveinek kapcsolatában. De ide sorolja, a már említett cordobai muszlim kalifátust is, a keresztes háborúkat. A következő korszak az oszmán török birodalom terjeszkedése. Ezek után következik az európai hatalmak gyarmatosító hadjáratainak következményei és végül Goddard is eljut napjainkig, melyet úgy értelmez, hogy mind

¹⁷ Jørgen Nielsen: *Muslims in Western Europe*, third edition, Edinburgh University Press, 2004, The New Edinburgh Islamic Surveys, Series Editor: Carole Hillenbrand

¹⁸ Hugh Goddard: *A History of Christian-Muslim Relations*, New Amsterdam Books, Ivan R. Dee Publisher, Chicago, USA, 2000

a keresztények, mind a muszlimok egymásról alkotott képe megváltozott. A dolgozat történeti részénél Goddard szemléletét helyezem előtérbe, mert részletesebbnek és a dialógus témát illetően alaposabbnak találom.

Egészen a 20. század végéig – bizonyos eseményektől eltekintve - nem a párbeszéd és nem is a békés egymás mellett élés jellemezte a két nagy monoteista világvallás kapcsolatát. Röviden vizsgáljuk meg, hogy milyen események jellemezték az egyes korszakokat, és ezeknek milyen hatása van a jelen helyzetben.

2.1.1. Keresztény apológia

Joachim Gnilka, német katolikus teológus *Biblia és Korán* című munkájában¹⁹ említi, hogy az első ismert keresztény teológus, aki az iszlámmal foglalkozott, Damaszkuszi János volt. Ismert családból származott, édesapja – mai fogalmaink szerint - pénzügyminiszter volt 660-680 között. A következő kalifa keresztényüldöző politikája miatt János kolostorba vonult. János írt egy könyvet „Az eretnekségről”, melynek utolsó fejezete az „izmaeliták” vallásáról szól. Érdekes, hogy János az iszlámot keresztény szektának, és az arianizmushoz közel állónak tartja. Első ízben hangzanak el polémiák is: Mohamedet hamis prófétának mondja, az iszlám pedig az Antikrisztus előfutára, stb. Ez a nézet sokáig meghatározta a keresztény gondolkodást az iszlámról.

Az egyik legkorábbi, írásban is fennmaradt iszlám-keresztény párbeszéd I. Timótheosz²⁰ katolikosznak, a keleti szír egyház fejének Al-Mahdi²¹ kalifával 781-ben folytatott valódi vitájának „jegyzőkönyve”.²² „Amikor a muzulmán hódítók Szíria, Irak és Perzsia földjére léptek, virágzó keresztény kultúrával találkoztak...Az omajjád kalifátus bukása után az abbászida uralkodók székhelye Bagdad lett.”²³ A bagdadi kalifák ebben az időben, részben vallási, részben politikai okokból türelmet tanúsítottak a keresztények iránt. A nesztoriánus patriarchátus is Bagdadba költözött és I. Timótheosz gyakran megfordult a kalifa udvarában. A párbeszédéről szóló leírás arról tanúskodik, hogy a kalifa érdeklődéssel feszegeti a keresztény hit alapjait, az egyházfő

¹⁹ Joachim Gnilka: *Biblia és Korán*, Szent István Társulat, Budapest 2007.

²⁰ I. Timótheosz nesztoriánus katolikosz-pátriárcha (780-823). A mai Irak területén fekvő, egykori Hazza nevű faluban született 727/728-ban, 780-ban választották katolikosznak, 823-ban halt meg Bagdadban.

²¹ Al-Mahdi ibn al-Manszúr abbászida kalifa (775-785)

²² Az eredeti kritikai arab szöveg az *Islamo-christiana* 3, 1977. p. 125-152. alapján, a magyar fordítást Németh Pál végezte, ld: *Vigilia* 74. évf. 2009/8. p. 622-632.

²³ Németh Pál, i.m. p. 622.

pedig bátran megvallja hitét a Szentháromságról, Máriáról és Jézus Krisztus személyéről. „Ez utóbbi vita során Timotheus hasonlatokkal próbálta meggyőzni a kalifát arról, hogy a Szentháromság tétele összeegyeztethető az Isten egységéről hirdetett hittételekkel. Ilyen hasonlat volt például az az egyházatyáktól származó gondolat, hogy Istent a Nap analógiájára kell elképzelni. Ahogyan a Naptól különállóan létezik a fénye és a melege, ezért a nap fényéről és a nap melegéről beszélünk, de nem beszélünk három napról, ugyanígy beszélhetünk az Isten Igéjéről és az Isten Lelkéről, de ezért még nem kell három Istenről is beszélünk.”²⁴

A következő munka, amit megemlíthetünk: Theodoros Abu Qurrá-nak tulajdonított „Disputa egy keresztény és egy szaracén között” c. munkája. Abu Qurra a szír egyház püspöke lett 799-ben. A disputára valószínűleg 829-ben került sor. Az erről készült irat elvont filozofikus mű: Jézus istenségéről, Keresztelő János szerepéről, és a szabad akaratról szól.

Az arabok rövid idő alatt hatalmas területeket hódítottak meg. Nemcsak a Közel-Keletet, hanem Észak-Afrikát és Hispániát is. A meghódított területeken a keresztények és a zsidók továbbra is követhették saját vallásukat.

2.1.2. Hatások, kölcsönhatások

A 9. század változást hozott a két vallás dialógusa terén is. Az iszlám is fejlődött, kialakult az iszlám filozófia, teológia, a dogmatikus skolasztika, a *kalām* (kalām). Ugyanebben az időben Al-Mamún (al-Ma'mūn) (813-833) bagdadi kalifa megalapította a *bayt-al-hikma*²⁵ (bayt al-ḥikma) intézményét, azzal a céllal, hogy a görög tudományos, filozófiai műveket arabra fordítsák. Al-Mamúnt személyesen izgatták vallási és intellektuális kérdések, így a bölcsesség házában sok vitának, vallásközi dialógusnak adott otthont. Az egyik dialógus során a kalifa arra biztatta a résztvevőket, hogy félelem nélkül adják elő érveiket és válaszoljanak a kérdésekre, mert nem ítéletre gyűltek össze, hanem a vallási igazságot szeretnék megtudni. A fordításokat is ő maga támogatta, a történet érdekessége, hogy a fordítók jó része nesztoriánus, vagy monofüzita keresztény volt.²⁶

²⁴ Maróth Miklós: *Kereszténység és iszlám*, In Muszlim művelődéstörténeti előadások, Iskolakultúra, Pécs, 2001. p. 9-21.

²⁵ Bölcsesség háza

²⁶ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/56961/Bayt-al-Hikmah> (2009. október 21.)

A nyugati kereszténység az iszlám hódítással a 8. sz. elejétől ismerkedett meg: Hispánia és Dél-Franciaország meghódítása során, amikor Tariq berber hadvezér csapatával átkelt az Ibériai-félszigetre, 711-ben. A Córdobában élő keresztényekre is a *dhimmi* törvénye vonatkozott, mintegy 800 éven át éltek együtt, többnyire békében keresztények, muszlimok és zsidók. A rekonkvizta 1492-ben Granada visszafoglalásával győzelmesen zárult. Új korszak kezdődött Kasztília királynőjének, I. Izabellának és II. Ferdinánd Aragónia királyának házasságával. A spanyol királyság területén élő muszlimokat sok esetben áttérésre kényszerítették, az ellenük hozott intézkedések ellen a 16. században több felkelést szerveztek. II. Fülöp is bocsájtott ki a muszlimokat korlátozó rendeleteket, sőt egy nagy muszlim/morisco felkeléssel is szembe kellett néznie, ez volt a második Alpujarras felkelés. A muszlimokat 1609-ben űzték ki végleg Aragóniából, s 1614-ben Kasztíliából, III. Fülöp alatt.

1479-ben perszónalunio jött létre Kasztília s Aragónia között. Kolumbusz Kristóf kasztíliai zászló alatt indult felfedező útjára 1492-ben, 1497-ben pedig Vasco da Gama, a portugál királyság zászlajával átkelt a Jóreménység-fokán és eljutott az Indiai Óceánra. A tengeri kereskedelem ezzel fellendült és a hagyományos szárazföldi karavánutak, kereskedelmi útvonalak sokat veszítettek jelentőségükből. Míg korábban a keresztény utazók, kereskedők Európán kívül állandóan a muszlim fennhatóságba ütköztek, hamarosan megfordult a helyzet, és a muszlimok érezhették azt, hogy őket európai keresztények veszik körül. Míg a nyugat-európai keresztények elindultak világhódító útjukra, addig Kelet-Európa egy új hatalom, nevezetesen a muszlim Oszmán Birodalom támadásainak és hódításának volt kitéve.

2.1.3. 18.-19. század

Az iráni, indiai és török muszlim birodalmak hanyatlása megtörte a muszlim terjeszkedéseket a 18. században. Ez a korszak egybeesett Európa és Oroszország felemelkedésével: a felvilágosodással, a modernizációval és a gyarmatosítás kezdeteivel. Amikor Napóleon 1798-ban partra szállt Egyiptom földjén, igyekezett a lakosságot biztosítani arról, hogy ő és serege tisztelik Allahot, és tiszteletben tartják a helyiek vallását. A katonák után francia tudósok is érkeztek Egyiptomba, akik Kairóban megalapították az Egyiptomi Intézetet a piramisok feltárására. A későbbi európai hódítók a keresztény civilizáció felsőbbrendűségének tudatával gyarmatosították a muszlimok lakta országok túlnyomó többségét. De Arábia nagy része, Törökország,

Irán vagy Afganisztán például sosem voltak gyarmatok. A muszlimok annak tudatában, hogy az övék az igaz vallás, nehezen vették tudomásul, hogy a Nyugat megelőzte őket a fejlődésben, és a „hitetlenek” igázzák le őket, s foglalják el területeiket.

A nyugati befolyás ellenére minden muszlim országban megmaradtak a helyi szokások, intézmények, s a Nyugattal való civilizációs ütközés hatására különféle megújulási törekvések jelentkeztek bennük. Ennek „lényege az iszlám világ társadalmi, politikai és gazdasági megreformálása, elsősorban nyugati minták alapján, főként az iszlám modern katonai és egyéb tudományokkal való összeegyeztetése, illetve az iszlám hagyományok gyakorlatának megváltoztatása, sőt esetenként hatókörének leszűkítése útján. Ezen megújulás első hullámának legjelentősebb alakjai az Oszmán birodalomban a pániszlámizmus első képviselője, Dzsamál ad-Dín al-Afgháni (Ġamāl al-Dīn al-Afġānī), (1839-1897) és tanítványa a kairói iszlám egyetem, az al-Azhar nagy tudású rektora és muftija, Muhammad Abduh (1849-1905).”²⁷

2.2. Keresztény teológiai megközelítés

Hosszú évszázadokon keresztül a keresztény teológia nem sokat foglalkozott az iszlámmal, az általános keresztény vélemény – Damaszkuszi Jánostól egészen a felvilágosodás koráig – nem sokat változott, vagyis az iszlámot eretnekségnek tekintették és az Antikrisztus előfutárának.

Lessing klasszikus darabja, a *Bölcs Náthán*,²⁸ már ennek a változásnak az egyik jele, melyben Szaladin szultán a jóságos muszlim uralkodó megkegyelmez ádáz ellenségének, a templomos lovagnak is.

Az első neves protestáns teológus, aki pozitívan nyilatkozott az iszlámról Friedrich Schleiermacher²⁹ volt, aki az Isten-ember kapcsolat során kifejtette, hogy minden vallás követője részesedhet benne. Az iszlámról pedig azt írta, hogy az nem hamis vallás.

Mégis egészen a 20. század közepéig, a meghatározó keresztény felfogás exkluzivista volt más vallások megítélésében. Ez fokozatosan változott és napjainkban

²⁷ <http://iszlam.com/iszlam-az-elet-vallasa/az-iszlam-tortenete/szalafijja-tortenete> (2010. aug. 17.)

²⁸ Gotthold Ephraim Lessing: *Bölcs Náthán* c. műve 1779-ben született. A felvilágosodás eszmerendszerének idealizált remekműve. A monoteista vallások párbeszédében gyakran idézett mű.

²⁹ Friedrich Schleiermacher (1768 – 1834), német református teológus, a legújabbkori keresztény teológia egyik legismertebb képviselője. Sokat tett a német protestánsok egyesítéséért. A vallásról írt műve (1799) alapja a más vallásokról alkotott modern keresztény teológiának.

három fő irányzatot különböztethetünk meg a más vallásokhoz való keresztény teológiai irodalomban:

- Exkluzivista irány, konzervatív teológiai vonulat, mely a kereszténységet tartja az egyedül igaz vallásnak és a megváltást csak Krisztusban és az egyházban tudja elképzelni. Ennek a teológiai gondolatnak az egyik első jeles képviselője Karl Barth (1886-1968) volt. A neoprotestáns – pünkösdi mozgalmak tanítása egyértelműen ezt tükrözi.
- Inkluzivista irány, mely egy megengedőbb teológiát képvisel azzal, hogy azt tanítja, hogy sokféle ösvény vezet a megváltáshoz, de a norma az Jézus Krisztus. A megváltás ontológiai értelemben Krisztuson alapul, de Isten kijelentése által ez egyetemesen mindenki számára elérhető. Karl Rahner (1904 – 1984) fémjelzi az inkluzivista gondolkodást, aki az anonim keresztények fogalmát vezette be. Több jelentős római katolikus teológus is ezt képviseli.
- Pluralista megközelítés, John Hick (1922 -) angol teológus-filozófus munkássága nyomán alakult ki. Ez az irány azt vallja, hogy más vallások, más útján is van megváltás. Panikkar³⁰ ezt parallelizmusnak nevezi. A vallások párhuzamosan futnak és az idők végén a Végsőben találkoznak. Panikkar a vallások pluralitása mellett érvel, mindegyik hordoz értékeket, mindegyik autentikus önmagában. Számára a kereszténység egyetemes vallás, mert a testté lett és feltámadt Krisztus jelen van minden vallásban, véli Panikkar. Paul Knitter³¹ ezt kiegészíti az úgynevezett „Isten-központú” modellel, mely nyitott a különféle vallásokban megtalálható megváltásra. Szerinte a nyugati történelmi protestánsok általában a pluralizmus elkötelezett hívei.

Ez a három fő teológiai megközelítés tovább pontosítható, Gavin D’Costa teológiai felosztásában ezek alrészekre bonthatók.³²

Nézzük meg, hogy milyen keresztény teológiai válaszok születtek napjaink vallási kihívásra. Vajon foglalkoznak-e, s ha igen, akkor kik a nyugati iszlámban végbemenő változásokkal?

³⁰ Panikkar, Raimon (1918-2010) a 20. sz. egyik nagy teológusa, a vallásközi párbeszéd atyja. 1966-1987 között amerikai egyetemeken tanított. *The Intrareligious Dialogue*, Paulist Press, Mahwah NJ, USA, 1999. c. művéből származnak az idézett gondolatai.

³¹ Knitter, Paul: *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*, Orbis, Maryknoll, N.Y. 1985

³² D’Costa, Gavin: *Theology in the Public Square: Church, Academy and Nation*. Blackwell, Oxford, 2005.

Korunk keresztény teológusai közül – úgy tűnik – a jezsuiták mélyültek el leginkább az iszlám tanulmányozásában, ők foglalkoznak Korán-hermeneutikai kérdésekkel. A keresztények más vallásokról alkotott teológiájának formálásában nagy szerepe van az adott másik vallás alapos ismeretének. Ez a komoly, akadémiai párbeszédben is nélkülözhetetlen.

Felix Körner³³ jezsuita teológus az ankarai egyetemen mélyült el az iszlám tudományban. Meglepő volt számára a modern ankarai iszlám gondolkodás, mely a muszlim reformáció alapja lehet. 2005-ben jelent meg legújabb munkája: *Revizionista Korán-hermeneutika a kortárs török egyetemi teológiában* címen.³⁴ *Vajon az iszlám elég nyitott-e arra, hogy újraértelmezze saját hagyományát?* – teszi fel a kulcskérdést Körner.

A másik neves német jezsuita tudós, aki a muszlim–keresztény párbeszéd elkötelezettje, Christian W. Troll.³⁵ Troll a nyolcvanas évek végétől a Birminghami Egyetem Iszlám Tanulmányi Központjának volt a vezetője évekig. E témában számtalan könyve és szakmai cikke jelent meg. Legutóbbi tanulmánya: *Haladó gondolkodás a kortárs iszlámban*, 2005 őszén jelent meg.³⁶ A szerző úgy látja, hogy a korszerű iszlám fejlődésének útját két erő, nevezetesen a korszerűség és a hitelesség összeütközése gátolja. A végső megoldás az iszlám korszerűsítésében, illetve a modernitás iszlamizálásában rejlik. Sokan teszik fel a kérdést, hogy az iszlám valójában kultúra vagy vallás? Troll is megkülönbözteti a kulturális iszlám és az iszlamista iszlám jelenlétét. Kulturális iszlámon azt a hagyományos népegyházi mintát érti, amely egy adott társadalomban megélt, gyakorolt, megvallott hitbeli közösséget jelent. Az iszlámizmus ezzel ellentétben az Írás szigorú betartását jelenti, és azt, hogy annak érvényt is akar szerezni a társadalomban. Ez végső esetben erőszakhoz is vezethet. Troll szerint az iszlám újraértelmezésében jelentős szerepe van az *idzstihádnak* (iğtihād), amely a példa nélküli, önálló jogi döntést jelenti, újraértelmezést az írások alapján. A lélekből fakadó, lélek vezérelte iszlám kezében van a kulcs a megoldáshoz – vallja Troll

³³ Felix Körner, (1963 Offenbach -) német jezsuita pap, teológus. Doktori disszertációját a törökországi Korán hermeneutikából írta. 2002-2008 között az ankarai Lisieux-i Szent Teréz-plébánia lelkésze volt, keresztény-izlám dialógussal foglalkozott.

³⁴ Körner Felix: *Revisionist Koran Hermeneutics in Contemporary Turkish University Theology*. Würzburg, 2005.

³⁵ Troll, Christian W. 1937-ben, Berlinben született, teológiát és bölcseletet tanult a bonni és a tübingeni egyetemeken, majd 1961–1963 között Bejrútban mélyült el az arab nyelv és az iszlám tudományában.

³⁶ Troll, Christian W.: *Progressive Thinking in Contemporary Islam*. Konferenciaelőadás, 2005. szeptember, <http://www.sankt-georgen.de/leseraum/troll28.pdf> (2009. november 15.)

–, mert az képes úgy alkalmazkodni a modern világhoz, hogy közben nem veszíti el a vallás igazi lényegét, tanítását.

Troll még hozzát teszi, hogy döntő változásra van szükség az iszlám törvénykezésben, az emberi jogokat illetően is. Szerinte a mások jogainak tiszteletben tartása, a lelkiismereti szabadság fogalmának bevezetése, az egyéni önmeghatározáshoz való jog nélkülözhetetlen a változáshoz.

Avery Dulles³⁷ katolikus teológus a *Mérleg* című folyóiratban megjelent tanulmányában³⁸ az alábbiakat írja a vallásközi párbeszédéről: „A világ vallásai közötti viszony gyakran ellenséges volt a múltban, és ez sokhelyütt ma is így van. Ha kézbe vesszük a napilapokat, alig kerülhetjük el, hogy zsidók és muszlimok, muszlimok és hinduk, hinduk és szikhek, vagy éppen iszlám- és Bahá’i-hívók közötti viszályról olvassunk. A történelem folyamán a felsorolt vallások mindegyike került már összeütközésbe a kereszténységgel. Persze maga a kereszténység is kivette részét a vallások közötti ellenségeskedésekből és háborúkból. A keresztények üldözték a zsidókat, és szent háborúkat vívtak a muszlimok ellen. A kereszténységen belül testvérharc dúlt a protestánsok és római katolikusok között, de nem egyszer a keleti keresztények között is. ... A közlekedés és közléscsere korszerű eszközei olyan kultúrákat hoznak közel egymáshoz, amelyek részleges önállóságban fejlődtek ki a Föld különböző területein. A találkozás egyfajta kulturális sokkot eredményez, különösen azoknál a nemzeteknél, amelyek nem mentek végig az iparosodás és modernizáció folyamatának különböző állomásain, ami Nyugaton kétszáz évvel ezelőtt megtörtént. Észak-Amerika és Nyugat-Európa keresztényei mostanra már hozzászoktak ahhoz, hogy a zsidókkal, muszlimokkal, buddhistákkal és gyakorlatilag az összes többi vallás tagjaival nap mint nap érintkezzenek. Ahol jelentős mértékű a bevándorlás, és a közléscsere korszerű eszközei általánosan rendelkezésre állnak, egyetlen vallás sincs már abban a helyzetben, hogy jogot formálhasson a terület kizárólagos vallási uralmára, és megóvja híveit a más vallásokkal találkozásuktól. Akár tetszik, akár nem, legtöbbször arra vagyunk ítélve, hogy vallásilag kevert társadalomban éljünk, amely sokféle hitű emberekből áll, és olyanokból is, akiknek egyáltalán nincs hitük.”³⁹

Mindannyiunk számára megszívlelendő Dulles megállapítása, mely szerint: „A jelenlegi válsághelyzetben a vallások előtt hatalmas lehetőség nyílik arra, hogy

³⁷ Avery Robert Dulles, (1918-2008), amerikai jezsuita teológus, számos egyetemen tanított. 2001-ben, II. János Pál pápa bíborossá nevezte ki.

³⁸ Dulles, Avery SJ, *Krisztus a vallások között* (ford. Bizáczki Varga Balázs). *Mérleg* 2002/1. p. 15-26.

³⁹ Dulles, Avery i.m. p. 16.

legyőzzék az emberek közötti gyűlölködést és erőszakot, és elősegítsék a kölcsönös tisztelet és szívélyes összefogás megvalósulását. A tét azonban hatalmas. Ha a különböző vallási közösségek elutasítják, hogy a türelem útját kövessék, és megtagadják a részvételt a tiszteletteljes párbeszédben, a visszaesés a kölcsönös vádaskodásba és gyűlöletbe komoly veszéllyel fenyeget. Az ellenségeskedést és vérontást igazolandó ismét visszaélhetnek a vallással, amint ez oly gyakran megtörtént már a történelem folyamán. Ahogyan a szeptember 11-i eseményekkel kapcsolatban II. János Pál pápa megjegyezte: „Nem engedhetjük meg, hogy mindaz, ami történt, a megosztottság elmélyüléséhez vezessen. A vallás soha sem használható fel az ellenségeskedés indokául.”⁴⁰

A nyugati gyarmatosítók hódításai óta jelentős változás ment végbe a muszlim világban. A globalizáció csak fokozza annak szükségességét, hogy ugyanilyen jelentős változás menjen végbe a muszlim gondolkodásban. Az iszlám tanítás minden korban és mindenhol érvényes, ugyanakkor a területek iszlám megkülönböztetése, mivel a szent iratokban ez nem is szerepel, már nem időtálló. Egy új iszlám identitást kell találni nyugaton. Az új helyzetnek új kihívásai vannak, és új értelmet kell adni. A reformista muszlimok ezt az új helyzetet a *dār as-sahāda* (dār al-šahāda) területének nevezik. Ahol a hitvalláson, a példaadáson van a hangsúly. A Nyugat, a posztmodern korban komoly szellemi-lelki válságban van, elvesztek, kiüresedtek a régi hagyományok, normák, erkölcsi értékek. A szekularizmus utáni korban, pluralizmus adta lehetőségekkel élve, az iszlám – ne felejtjük el, missziós vallás – fel szeretné ajánlani mindazon értékeket, vallási kötődéseket, melyekkel rendelkezik.

De találkozunk a Nyugat és az iszlám kapcsolatával foglalkozó tudósok között szkeptikus nézőponttal is. Ők arra hivatkoznak, hogy míg a nyugat-európai muszlimok a vallásszabadság elvére hivatkozva, egyenlő bánásmódot és jogokat kérnek maguknak, addig a muszlim többségű országokban mindez nem adatik meg a keresztényeknek és más vallásúaknak. Ezt a nézetet képviseli a már idézett Boulad teológus is.

Ezzel a témával az elmúlt évtizedekben Bat Ye'or⁴¹ is sokat foglalkozott. Bat Yeor fő koncepciója, hogy a dzimmí-lét (ḍimmī) a dzsiháddal függ össze. Azt fejtegeti, hogy míg az iszlám korai századaiban, bizonyos helyeken és uralkodók alatt működött a dzimmí, addig a világ számos helyén, még a 20. században is a muszlim országokban

⁴⁰ Dulles, Avery i.m. p. 26.

⁴¹ Bat Ye'or, héberül azt jelenti a Nilus lánya, ezen a néven ír és dolgozik, valódi neve Gisele Littman. Kairóban, Egyiptomban született, majd a zsidó lakosság elleni megtorlások elől 1957-ben szüleivel együtt Londonba menekültek. Itt kezdte meg egyetemi tanulmányait, melyeket Genfben folytatott.

élő másvallásúakat megalázták, üldözték, legyilkolták. Nézetei személyes élményéből és történelmi kutatásaiból táplálkoznak. Számára a dzimmi alkalmazása összeegyeztethetetlen a tolerancia elvével és az egyetemes emberi jogokkal.

Jacques Ellul⁴², francia történész, hasonló, de árnyaltabb véleményt fogalmaz meg, A dzimmi helyzete a muzulmán társadalomban című írásában.⁴³ „A *dhimmi* az iszlám és a nem-izlám közti viszonyról alkotott, totális, állandó és teológiailag megalapozott felfogás kifejeződése. Nem történelmi véletlen, amely valamiféle történelmi jelentőségre tett szert, hanem eleve léteznie kell. Következésképpen történelmi vizsgálat tárgya (keresni kell szellemi körvonalait, és le kell írni múltbeli alkalmazását), ugyanakkor mai, nagyon is aktuális téma, tekintettel az iszlám terjeszkedésére.”⁴⁴ – írja Ellul.

A II. világháború után, a gyarmatok megszűntével jelentős változás ment végbe az iszlám országokban is. A felszabadulás új vallási megerősödéshez vezetett, az olaj pedig új gazdasági helyzetet teremtett.

Míg a keresztény teológia és elképzelés, akár Istenről, vagy Jézusról folyamatosan fejlődik, addig az iszlámban statikus a hitfelfogás. Ellul így fogalmaz: „az iszlám, sokkal inkább, mint egykor a kereszténység, olyan vallás, amely végleges formát kíván adni a társadalmi rendnek, az emberi érintkezési formáknak, és keretek közé akarja zárni minden egyes ember életének minden egyes pillanatát. Tehát olyan állandóságra törekszik, amely más társadalmi formák többségében nem volt meg. Sőt azt is tudjuk, hogy az iszlám tanításának egésze (beleértve vallásos meglátásait) jogi jelleget öltött. Valamennyi szöveget jogi jellegű értelmezésnek vetettek alá, és valamennyi alkalmazásuk (még a spirituális jellegűek is) jogi aspektust nyert.”⁴⁵

A fentiek alapján néhány pontban próbáltam felvázolni a párbeszéd nehézségeit. A félelmek nagy része tudatlanságból ered, először is ezeket kell leküzdeni. Nehéz közös pontokat találni, hisz két külön világról van szó.

A következő fejezetben arra is kitérek, hogy az iszlámban is van egy jelentős értelmiségi ág, akik megpróbálnak visszatérni az eredeti forrásokhoz, és azok alapján

⁴² Jacques Ellul (1912-1994) Bordeaux-ban született, ott tanult, majd ott volt egyetemi tanár, filozófus, szociológus, teológus. Ifjú korában marxistaként kezdte, szimpatizált az anarchistákkal, később megtért keresztényként. Részt vett a francia ellenállásban. Nagy hatással volt rá Karl Barth teológiája, a francia református egyházban is tevékenykedett.

⁴³ Ellul, Jacques: *A dhimmi helyzete a muzulmán társadalomban*, In: Pannonhalmi Szemle 2007/1. p. 47-57. fordította: Bende József

⁴⁴ I.m. p. 52.

⁴⁵ I.m. p. 52.

próbálják megreformálni, összhangba hozni hitüket, világképüket a 21. századdal.
Velük mindenképp lehet és érdemes dialógust folytatni.

3. Fejezet

Iszlám a nyugati világban

3.1. Vallásszabadság Európában

Európa nem önálló földrész, hanem Ázsia kiszögellése csupán; éppen úgy „ázsiai szubkontinens”, mint India – olvashatjuk egy 2002-ben megjelent, a vallásszabadság (folyamatos megsértésének) európai történetét feldolgozó angol nyelvű könyvben. A kötet szerint Európának saját történelmében vallásszabadság dolgában nem sok dicsekedni valója akad.

„Mire a skandináv és a kelet-európai népek felvették a kereszténységet, előbb az Ibériai-félszigeten, majd a Balkánon az iszlám tett szert meghatározó befolyásra. Európa történetében ily módon egyetlen olyan időpont sem volt még, amikor az egész földrész egységesen keresztény lett volna.” – véli Karel Blei⁴⁶ holland református teológus „A vallásszabadság európai története” című könyvében, amelyet az 1900-ban alapított, Nemzetközi Szövetség a Vallásszabadságért (International Association for Religious Freedom, IARF) felkérésére állított össze. A kereszténység szempontjából Blei mégis két részre osztja az európai történelmet: egy korai szakaszra, amikor a keresztényeket üldözték, s hitük megvallásáért a vadállatok elé vetették őket, s egy hosszabb periódusra, amely tizenhét évszázaddal ezelőtt, a kereszténység államvallássá válásakor kezdődött, s máig tart.

E periódusban a keresztények voltak azok, akik üldözték – a zsidókat, a többi vallás híveit, illetve sajátjaikat. A katolikus országokban halálra keresett Szervét Mihály spanyol orvost és antitrinitárius gondolkodót 1553-ban, vagyis csaknem egy fél évszázaddal korábban égették meg teológiai nézeteiért a protestáns Genfben, mint az inkvizíció Rómában a hasonló nézeteket valló Giordano Bruno filozófust 1600-ban. Az európai vallástörténet a vallásüldözések története – figyelmeztet Blei, aki szerint nagyjából a felvilágosodás koráig elsősorban – s részben azóta is – a többségi vallás

⁴⁶ Karel Blei: *Freedom of Religion and Belief: Europe's Story*, Royal van Gorcum, 2002, p 5.

nyomta el a vallási kisebbségeket, miközben az elmúlt kétszáz év során egyre jellemzőbb az, hogy az államok is korlátozzák az egyének és közösségek lelkiismereti, illetve vallási jogait. Az inkvizíció például még az egy igaz vallás nevében üldözte a másként hívőket, míg – a felvilágosodás kései gyermekeiként – a huszadik században olyan vallásellenes diktatúrák jöhettek létre, mint a sztálini Szovjetunió vagy a hitleri Németország.

Európa vallásszabadságának történetét a 16. századi nagy eszmeáramlat, a reformáció indította útjára. A 16. században a nyugati kereszténység érdeklődésének középpontjában az egyház reformálása és a vallásszabadság kérdése állott. Mindkettő része volt annak a megújulási folyamatnak, mely az ember szabadság elvének kialakulásához vezetett.

A reformáció a szabadság jegyében indult, és a keresztények jogát kívánta biztosítani, hogy maguk határozzák meg, mit higgyenek.⁴⁷ A reformátorok kezdetben a lelkiismereti szabadság és a vallási türelem mellett nyilatkoztak. Szeretném kiemelni János Zsigmond erdélyi fejedelem és az 1568-as tordai országgyűlés – nemzetközi szinten is – kiemelkedő jelentőségét, mely Európa történetében először mondta ki, és rögzítette ediktumban a vallás és lelkiismereti szabadság törvényét.⁴⁸

A nagy reformátorok, például Luther Márton a teljes vallásszabadság mellett szállt síkra, a hit – szerinte - az egyéniség szabad elhatározása, melyre senkit sem lehet kényszeríteni. Később a reformáció is megmerevedett és a reformátorok is hajlandóak voltak, ellenfeleikkel szemben, olyan eszközökhöz nyúlni, melyeket korábban a katolikus inkvizíció alkalmazott ellenük.

Európában a reformáció utáni évszázadban is erős a vallásüldözés, és nemcsak a katolikus többségű országokban. John Locke Hollandiába menekül, Amszterdamban él álnéven, amikor elkezd megfogalmazni máig klasszikusnak számító úgynevezett tolerancia-levelét.⁴⁹ Ez az Episztola az alapja a mai modern polgári demokráciáknak és tolerancia-elméleteknek. Vagyis annak, hogy az állam nem avatkozik bele a vallási kérdésekbe, az egyház belső ügyeibe. Locke megfogalmazza az egyénnek a

⁴⁷ Masznyik Endre (ed): *Dr. Luther Márton egyházszerző iratai*, Luther-Társaság, Pozsony, 1906. III. kötet p. 389

⁴⁸ Torda, 1568. január 6-13-i országgyűlés ediktuma. Az objektív vizsgálathoz tartozik, hogy ez a törvény Európában elsőként biztosította a négy bevett keresztény felekezet számára a vallásszabadsághoz való jogot, de nem tett említést az akkor már növekvő számban, Erdélyben élő román jobbágyok ortodox vallásáról.

⁴⁹ John Locke (1632-1704) angol filozófus, 1689-ben készült el az eredeti latin címen: *Epistola de tolerantia*, magyarul *Levél a vallási türelemről* című művével. John Locke: *A vallási türelemről*, Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2003.

lelkiismereti szabadsághoz való jogát, melyet nem lehet külső kényszerrel szabályozni. A vallási toleranciát két irányban is értelmezi, egyfelől mint az állami kormányzás részéről gyakorolt toleranciát, másfelől mint az egyházak egymás közötti viszonyát jellemző magatartást. Erről Reisinger János így ír: „Nem lehet igaz keresztény közösség, mely türelmetlen, s a politikai hatalmakhoz hasonló magatartással él, sőt azokat kívánja felhasználni céljai elérésében. Locke Levele a kérdés legjobb végén ragadja meg tárgyát: az „Isten országa” és az emberek országa közötti különbség határait vonja meg.”⁵⁰

3.1.1. A jelen helyzet

Napjainkban jelentős paradigmaváltás korát éljük. Míg a hatvanas-hetvenes években a tudomány a szekularizáció előrehaladtával a vallások és vallási gyakorlatok eltűnését vizionálta, addig ma neves nyugati szakemberek, például Peter Ludwig Berger, a bécsi születésű, amerikai evangélikus szociológus is úgy látja, hogy a vallások jelentőségének és befolyásának szerepe jelentősen növekszik. Ez megnyilvánul mind a globális geopolitikai folyamatokban, mint a vallási szempontból is nagyon sajátos európai helyzetben. A vallások és egy újfajta vallásosság újjászületéséről beszélnek. A vallás, mint világhatalom címen a Spiegel 2006-ban kiadott különszáma is foglalkozik.⁵¹ Az ebben közölt tanulmányok közül több is arról ír, hogy Európában a vallási újjászületés, a vallások közötti viszályt is felizzította. Ezt fejtegeti Rainer Traub, *Die Rückkehr des Glaubens* című vezércikkében, Friedrich Wilhelm Graf német evangélikus teológus pedig az európai kereszténység ambivalenciájáról és a vallási fundamentalizmus veszélyeiről beszél a vele készült interjújában.

Az emberiség történelmének túlnyomó részében a vallási establishmentek monopóliumként léteztek a társadalomban, monopóliumként abban az értelemben, hogy az egyén és a közösség élete bennük legitimálódott. A vallási intézmények a szó szoros értelmében a gondolkodást és a cselekvést egyaránt szabályozó szervezetek voltak. A vallási intézmények által meghatározott világ volt *a* világ, melyet nem annyira a társadalom evilági hatáskörei és a társadalmi ellenőrzés megfelelő eszközei tartottak fenn, de sokkal inkább a társadalom tagjainak "józan esze" is. A vallás szekularizáció

⁵⁰ Reisinger János: *Lehetséges-e a vallási türelem?* In: John Locke: Levél a vallási türelemről, Bibliaiskolák közössége, Budapest, 1992, p.75.

⁵¹ Weltmacht Religion, Power of Faith, Spiegel 2006/9. Spiegel Verlag, Hamburg

hatására bekövetkező "polarizációja" és az emberi közösség és "realitás" ezzel együtt járó elvesztése úgy is megfogalmazható, hogy a szekularizáció *ipso facto* pluralista helyzethez vezet.

A kilencvenes években Peter L. Berger is átértelmezte korábbi állításait, elsősorban a világ folyamatait vizsgálva és nem csak a zsidó-keresztény nyugati kultúrkörre reflektálva. A *Christian Century* című folyóiratban megjelent egyik tanulmányában⁵² be is vallja, hogy nagy hiba volt az 1960-as években azt hinni, hogy a modernitás a vallások hanyatlásához vezet. Az volt az elképzelése, hogy a pluralizmus eltörli a vallások és értékek magától értetődő természetességét. Ma úgy véli, hogy a modernitás világviszonylatban nem feltétlenül kapcsolódik a szekularizációhoz, mert lehet, hogy a nyugati értelmiségi gondolkodás egy részére igaz ugyan, de a globalizált világra már sokkal kevésbé. Ugyanis a világ nagy része ma épp olyan vallásos, ha nem vallásosabb, mint hajdanán.

A pluralizmus egyszerűen a különböző hittel, értékekkel, életvitellel rendelkező egyének szociális interakciója, együttműködése. Ez része a modernitásnak, de nem a szekularizációnak köszönhető. A pluralizmus nem szól bele az egyének és a közösségek hitéletébe, abba, hogy az emberek mit higgyenek, hanem, azt szorgalmazza, hogy hogyan fogadják el a másik hitét. Ennek a vallási, vagy ideológiai együttélésnek teremt meg a kereteit. Mert lehet, hogy ugyanazt a vallást követjük, amit őseink, de más módon. A vallás ma már nem csak születési jog, hanem választási lehetőség is. A pluralizmus ugyanakkor azt is feltételezi, hogy a vallási igazság is relativizált. De Európában nem csak a társadalom megosztott az egyházak szerepvállalásának kérdésében, hanem maguk az egyházak is különféle módon kezelik a válságot.

3.1.2. Európa – vallási szempontból - kivételes eset? Vallásszociológiai megközelítés

A címben megfogalmazott kérdésre keresi a választ a már említett neves angol vallásszociológus, Grace Davie egy tanulmányában.⁵³ Szükség van erre a fontos kérdésre ahhoz, hogy megértsük azt, hogy mi a vallás szerepe a 21. századi Európában. Azon a földrészén, ahol a történelmi egyházak évszázadokig kultúra és

⁵² Peter Berger: *Protestantism and the Quest for Certainty*, The Christian Century, August-September, 1998, pp. 782-796. The Christian Century Foundation;

⁵³ Grace Davie: *Is Europe an Exceptional Case?* The Hedgehog Review/ Spring-Summer 06. p.23-34.

társadalomformáló erőt alkottak. Európa többféle kulturális örökséggel rendelkezik, állítja James O'Connell, angol szociológus, aki szerint három meghatározó faktora van az Európa egységét létrehozó emlékezetnek, nevezetesen:

- a zsidó-keresztény monoteizmus;
- az antik (görög) racionalizmus; és
- a római jogrend és felépítés.⁵⁴

Nehéz dolga van a vallásszociológusoknak, ha az egységesülés felé tartó európai identitás közös nevezőit keresik. Kulturális gyökereit tekintve Európát több nagy régióra lehet bontani. Vallásilag a jelentős többségében keresztény Európában évszázadok óta élnek kisebb-nagyobb közösségekben hívő zsidók. A holocaust borzalma és tragédiája után számuk jelentősen csökkent.

Ebben a gyorsan változó világban az egyik legszembeötlőbb változás épp a vallási hovatartozás terén játszódott le.

Ha a főbb európai vallási kérdéseket említjük, akkor nem feledkezhetünk meg az iszlám növekvő jelenlétéről, térhódításáról az öreg kontinensen. A hetvenes évektől kezdve, a gyarmatok felszabadulása után rohamosan megnőtt a harmadik világbeli emigránsok száma, akiknek zöme muszlim. Európa második nagy világvallása az iszlám. Mára már a harmadik generáció nevelkedik, akiknek sokszor úgy tűnik, erősebb a vallási és nemzeti kötődése, mint hajdan a bevándorlóknak volt, akik a legtöbb esetben politikai, vagy gazdasági okok miatt kerestek menedéket nyugaton. Nyugaton, mely az iszlámisták szemében, romlott erkölcsével, hitetlenségével a fő ellenség. Azonban az európai muszlimok többsége, Tariq Ramadan reformpárti muszlim professzor szerint integrációpárti, reformpárti, és elfogadja a szekularizációt.⁵⁵

Grace Davie arról ír, hogy Európa történelmi egyházai jelentősen veszítettek szerepükből az ezredfordulóra.⁵⁶ Csak egy kisebbségre vannak hatással, nem tudnak részt venni a döntéshozó folyamatokban. Ugyanakkor még mindig magas azon európai polgárok száma, akik valamilyen szinten, a szertartások igénybevétele során, hagyománytiszteletből mégis kötődnek a kereszténységhez. Ezt Davie „helyettesítő emlékezet”-nek nevezi. Úgy tűnik, a többség az önkéntes, vagy civil szférába utalta az egyházakat. A vallásosság kevésbé csökkent, mint az intézményi elfogadottság.

⁵⁴ James O'Connell, *The Making of Modern Europe: Strengths, Constraints and Resolutions*, University of Bradford, Peace Research Report no. 26. University of Bradford, 1991.

⁵⁵ Tariq Ramadan: *Islam, the West and the Challenges of Modernity*, The Islamic Foundation, 2009

⁵⁶ Grace Davie: *Religion in Modern Europe, A Memory Mutates*, Oxford University Press, 2002 p.38.

Csakhog az intézményes keret nélkül nem lehet a vallási életet, a szertartásokat folytatni. A jövő miatt is szükség van az emlékezetre.

Guy Stroumsa⁵⁷ oxfordi professzor 2010 áprilisában, a CEU-n tartott előadásában is hasonló gondolatokat szólaltatott meg. Kulturális-vallási gyökerek, tradíciók helyett ma sokkal inkább identitásról beszélhetünk, - vallja a tudós - amelyet az egyes csoportok különféle emlékezete alakít. A vallási identitás – szerinte – egy tágabb, kulturális emlékezésből merít.

Európa vallási életében egyre szélesebb körű pluralizmusról beszélhetünk, a különféle vallási csoportok közötti kapcsolatok időnként konfliktust idéznek elő, ezt nevezi Davie a konfliktus emlékezetének. A szimbolikus emlékezet, a nagy keresztény ünnepek (karácsony, húsvét, stb.) világi átvételét jelenti, ha szimbolikusan is, de a nem hívő családok, vagy más vallású emberek is formálisan ünneplik, megtartják ezeket az alkalmakat.

Davie végül arról ír, hogy az ezredfordulóra felgyorsult változásokkal együtt az emlékezet is változik, mutál. Minden vallás közös érdeke, hogy ne hagyják elhalni a vallási emlékezetet, hogy rámutassanak a valláserkölcsei és lelki értékek fontosságára a társadalom jóléte érdekében.

3.2. Nyugat-európai muszlimok

Európában teljesen új vallási, politikai és társadalmi helyzetet teremtett az 1960-as évektől rohamosan növekvő bevándorlók száma. A harmadik világból, Törökországból és Boszniából érkező bevándorlók nagy része muszlim vallású. Az erősen szekuláris, vallását háttérbe szorító zsidó-keresztény Európa most kezd ráeszmélni arra, hogy egy jelentős számú, nagy arányban hívő muszlim közösség él és működik a területén. Bármilyen történik Európában az iszlámmal kapcsolatban, arra a muszlim világ nagyon élesen reagál. Gondoljunk csak az elmúlt évek eseményeire: a dán karikatúrákra, a francia fejkendő-vitára, vagy az angliai Rushdie esetre. Érthető, hisz Európát a kereszténységgel azonosítják, minden iszlámmal kapcsolatos kritikát keresztény támadásként értelmeznék. Ez tetten érhető a reakciókban.

A jelenlegi nyugat-európai muszlimok nem alkotnak egységes közösséget. Mind nyelvileg, mind szokásaik és rítusaik szerint eltérnek egymástól, s ha nem

⁵⁷ Prof. Guy Stroumsa 1948-ban született Párizsban, a Harvardon doktorált, Jeruzsálemben, a Héber Egyetemen professzor, jelenleg vendégprofesszor Oxfordban, az Ábrahám Vallások Intézetében.

asszimilálódnak, általában sokkal tradicionalistábbak, mint otthon maradt társaik, mert a vallás a legkézenfekvőbb támaszuk az idegen környezetben.

A nyugat-európai nagyvárosokban élő muszlimok egészen a 2001. szeptember 11-e utáni szigorításokig ellenőrizetlenül folytathattak iszlamista propagandát; a befogadó országok hatóságai csak az elmúlt években kezdtek komolyabban érdeklődni az iránt, mit is prédikálnak az ottani mecsetekben. Mivel a legtöbb iszlám országban a vallás még így is szigorúbb állami ellenőrzés alatt van, mint Európában, nem is nagyon meglepő, hogy a nemzetközi muszlim fundamentalizmus központjai sok esetben Nyugat-Európában találhatók.

A nyugati és a keleti, a két különböző kultúra, civilizáció közötti választási kényszer nehezedik a nyugati muszlimokra. Erről Salman Rushdie a következőképpen ír: „Nekem is kötelek vannak a nyakamon, a mai napig kötelek vannak rajta, húznak erre és arra, Keletre és Nyugatra, a hurkok szorulnak parancsolóan: válassz, válassz!...Nem választok.” A világhírű indiai-brit író, Salman Rushdie 2007-ben Budapestre érkezett, Shalimar bohóc című regényének magyar nyelvű kiadása alkalmából. Rushdie-ra a Sátáni versek⁵⁸ miatt Khomeini ajatollah fatvát mondott ki 1989-ben, felszólítva az iszlám világot, hogy „istengyalázó” könyve miatt öljék meg. Ezzel egy időben, a nagy számban bevándorlók által lakott angliai Bradfordban, nyilvánosan elégették a Sátáni versek kötetét a demonstrálók. A szélsőséges könyvégetők - feltehetően – nincsenek tisztában azzal a ténnyel, hogy ez mit jelent az európai történelem tükrében. A befogadó társadalom az inkvizícióra, vagy a németországi náci könyvégetésekre asszociált.

Bár a fatvát nem vonták vissza, több évi szigorú őrizet után Salman Rushdie ma már viszonylag szabadon él és utazik. Nem az iszlám vallással, sokkal inkább annak radikális, szélsőséges formájával van baja. Egy interjú során így nyilatkozott erről: „Ha az iszlám terror győzne, ha az egész Föld tálibbá válna, akkor az általunk jelenleg ismert szabadság véget ér. De nem hiszem, hogy ez megtörténik. Ez lehetetlen. Az a helyzet, hogy azokban az országokban, ahol a szélsőséges iszlám teret nyert, ahol a legerősebb, ott szinte azonnal meggyűlölik. Ha megnézzük Iránt, az ajatollah uralmát, és ami az után jött, a tálibok Afganisztánját, Algériát a szélsőséges iszlám FIS hatalma

⁵⁸ 1989-ben jelent meg Salman Rushdie: *Sátáni versek* c. regénye. A mű címe egy korai iszlám hagyományra utal, mely szerint Mohamed próféta több isteni személyt is említ. Ezeket a verseket később, a határozott egyistenhit miatt, kigyomlázták a Korán 53. szúrájából. A muszlimok hangosabb része istenkáromlásnak tartotta a regényt, és nem sokkal a könyv megjelenése után, Khomeini ajatollah, Irán vallási vezetője halálos fatvát adott ki Rushdie ellen.

alatt, azt látjuk, hogy ezekben az országokban az emberek elkezdtek gyűlölni a rendszert, a radikálisokat. Ezért nem győzhet az iszlám terror. Mert valahányszor uralomra kerül, az emberek rájönnek, hogy tulajdonképpen utálják. Ezért véleményem szerint e rezsimeknek nem sok idejük van. Ez nem jelenti azt, hogy egy-két év alatt végük lesz. De a világ nagyon gyorsan változik, politikai és technológiai szinten egyaránt soha nem látott ütemű változásokat élünk. Semmi sem tart örökké. A Szovjetunió uralma hetven évig tartott. Történelmi léptékkal mérve egy szemvillanás volt.”⁵⁹

„Korunk joggal tekinthető az identitás korának. A globalizáció ugyanakkor paradox módon ellentmondásosan hat az identitások alakulására is. »Posztmodern« korunkban ugyanis egyfelől az identitás képlékennyé, töredezetté válik, nem csupán a »beleszületés« határozza meg, hanem bizonyos mértékig választható is. Az egyén egyidejűleg több különböző közösség tagja, amelyek mindegyikével azonosul valamilyen mértékben, így egyfajta »identitásháló« részese lesz, identitásai pedig »többes« vagy »többszörös identitások«. Másfelől a »hagyományos«, egy meghatározott kulturális közösséghez fűződő identitások sora erősödött meg és éledt újjá. A valamilyen közösséghez tartozás vágya ellenreakció a globalizáció homogenizáló hatásaival szemben. A közösségi identitás meghatározása viszont eleve elhatárolódás a »másságtól«, más közösségektől.”⁶⁰ – írja Rostoványi Zsolt a nyugati muszlimok integrálódásának problémájáról.

A kialakult helyzet egyre sürgetőbben indokolja a párbeszéd elmélyítését. De kikből is áll az európai muszlim párbeszéd-partner? Vizsgáljuk meg, részben Nielsen már említett vallásszociológiai művének segítségével, hogy az ezredfordulón Nyugat-Európában milyen etnikai és teológiai háttérű muszlim közösségek élnek.

3.2.1. Franciaország

Európa egyik legnagyobb muszlim közössége Franciaországban él. A lakosság körülbelül 7-8%-a muszlim. A statisztikai számokkal a témával foglalkozó tudósok, így Nielsen is nagyon óvatosan bánnak. Európában kevés országban kérdeznak rá a népszámlálás során a vallási hovatartozásra. Több helyen inkább az etnikai háttérre

⁵⁹ Merchant Réka: *Budapesten Rushdie, akire még érvényes a halálos ítélet*, hvg.hu exkluzív interjú, 2007. nov. 29.

⁶⁰ Rostoványi Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*, Aula, 1998. p. 369.

vonatkozó információ szerepel, ebből lehet bizonyos következtetéseket levonni.⁶¹ De épp Franciaországban a laicitás elve alapján tilos rákérdezni, a vallási-etnikai hovatartozásra.

A Franciaországba érkező muszlim emigráció legnagyobb része algériai volt az 1960-as évekig. Később növekedett a tunéziai és marokkói bevándorlók száma. Ez ébresztette rá a francia kormányt, hogy bevándorlási szabályokat dolgozzon ki. Később az 1970-es évektől növekedett a nyugat-afrikai, a török és a szír bevándorlók száma is. Érdekes tény, hogy míg eleinte főleg férfi bevándorlók érkeztek, egyedül, 1982-ben a családegyesítési politikának köszönhetően, emelkedett a nők száma is.

Franciaországban a legmagasabb az áttértek száma, ezt ma közel 100 ezerre becsülik.

3.2.1.1. Muszlim szervezetek

Francia sajátosság a *laïcité* elve, ezt az 1905. december 9-i törvény írja elő. A köztársaság garantálja a lelkiismereti szabadság elvét, a szabad vallásgyakorlás jogát. Ennek a törvénynek a 2. cikkelye kimondja, hogy a kormány nem ismer el, nem támogat és nem fizet egyetlen vallási közösségnek sem. Ez alól egyedül Elzász-Lotaringia kivétel,⁶² ahol elismerik a történelmi egyházakat, melyeknek papjait az állam fizeti, belga mintára. Ennek értelmében a muszlimok szabadon gyakorolhatják vallásukat, minden állami támogatás, vagy bejegyzés nélkül. Az 1901. július 1-én kiadott egyesülési törvény alapján, a vallási szervezetek is működhetnek, a törvény értelmében vezetőik, képviselőik nevét és alapszabályukat kell benyújtani a hatóságoknak. 1976-ban csak 21 muszlim egyesület volt bejegyezve Franciaországban, 1985-ben 456.⁶³ Legrain 941 mecsetet említ 1985-ben.⁶⁴

Eltérően a többi európai ország muszlim szervezeteitől, Franciaországban működik olyan algériai szervezet, amely nem vallási, hanem politikai alapon szerveződik, ilyen például az *Amicale des Algériens* szervezet, amely az algériai Nemzeti Felszabadítási Frontot támogatja.

⁶¹ A Pew Research Center (Washington D.C. USA) adatai nemzetközi tudományos körökben is megbízhatónak számítanak. Legutóbbi 2009-es felmérésének adatait használom, több helyen a dolgozatban. Ezek az alábbi linken érhetők el:
<http://pewforum.org/newassets/images/reports/Muslimpopulation/Muslimpopulation.pdf> (2010. dec. 11.)

⁶² Elzász-Lotaringia a törvény meghozatalakor Németországhoz tartozott, ezért más a vallási törvény.

⁶³ Jørgen Nielsen: *Muslims in Western Europe*, id.m. p. 15.

⁶⁴ J.F. Legrain: *Aspects de la Présence musulmane en France*, Dossiers du S.R.I. Paris, no. 2 1986

A francia kormány élen járt abban, hogy elérje, hogy a muszlimok egy közös szervezetbe tömörülve képviseljék érdekeiket, hogy legyen egy hivatalos szerv, amellyel tárgyalni lehet. Így jött létre először, 1989-ben a *Conseil de Reflexion sur l'Islam en France* (CORIF). Ez a csoport nem kapott elég legitimitációt a franciaországi muszlimoktól és az algériai polgárháború is beárnyékolta működését. A következő kísérlet már sikerrel járt, 1999-ben a francia belügyminiszter, Jean-Pierre Chevènement létrehozott egy francia-izlám konzultációt. 2003 áprilisában egy új tanács alakult meg: *Conseil Français du Culte Musulman*, Reprezentatív Muszlim Tanács néven.⁶⁵

A Francia Katolikus Püspökök Tanácsa már az 1970-es évek végén létrehozott egy iszlám kapcsolatok titkárságot, elsősorban saját híveinek tájékoztatására, azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson a plébániáknak a muszlimokkal való együttműködéshez.

A kis létszámú francia protestáns egyház⁶⁶ a belgákkal és a frankofón svájciakkal együttműködve munkacsoportot hozott létre, kutatásokat végeztek, különféle, a témával kapcsolatos kiadványokat szerkesztettek.

Francia tudósok kimutatták, hogy a 80-as évek elejétől fogva jelentősen csökkent a muszlim bevándorlók, különösen a második generációsok vallási kötődése. Egy 1983-as kimutatás szerint a felnőtt férfiak 10%-a vett részt a péntek déli imán. A trend mára némiképp megfordult. A *Le Monde* 1989 óta közöl rendszeresen vallási statisztikát a muszlimokról, egy 2001. 9/11 után készült felmérés arról számol be, hogy a felnőttek egyharmada vallásos.

Az elmúlt évtizedben nagy sajtónyilvánosságot kapott az úgynevezett „fejkendő-vita”. Franciaországban, 2003-ban, - a szekularizáció nevében - állami iskolákban, közintézményekben be akarták tiltani a muszlim asszonyok fejkendő- vagy fátyolviselését. Ez a javaslat nemcsak nemzetközi felháborodást váltott ki a muszlim világból, emberjogi szervezetekből, hanem ismét felélesztette azokat a vitákat, melyek a vallási szimbólumok, kereszt, Dávid-csillag, fejkendő viseléséről szóltak. Ez a vita nem volt újkeletű, hisz már 1989-ben, Creil városában, egy állami iskolából hazaküldtek több muszlim lány tanulót, akik fejkendőt viseltek. Minden tiltakozás ellenére 2004-ben életbe lépett a hatályos törvény, melynek értelmében az iskolákban és a közintézmények dolgozóinak megtiltották a „feltűnő vallási jelképek” viselését (ide tartozik egyebek közt a fejkendő, de a nagyobb méretű kereszt is).

⁶⁵ V. Amiraux: *CFCM: a French touch?* in ISIM Newsletter, no 12, 2003. június pp.24-25

⁶⁶ L'Eglise Réformée de France, a hugenotta gyökerű, Francia Protestáns Egyház: <http://www.eglise-reformee.fr/> (2010. október 25.)

A teljes képhez hozzátartozik, hogy 2005 novemberében, a Párizs környéki lázongásokra válaszul a francia imámok szövetsége elítélő nyilatkozatot adott ki. Daw Meskine, a Francia Imámok Tanácsának főtitkára írta: „elkötelezett muszlimok soha nem vesznek részt zendülésben, szabotázsban, erőszakos cselekményekben, mert az ellenkezik az iszlám alapvető tanításával”. Valóban: a Párizs-környéki imámok és hívő muszlimok nagy erőfeszítéseket tettek, hogy lecsendesítsék a feldühödött tömeget.

3.2.2. Németország

Nyugat Európa második legnagyobb muszlim populációja Németországban él. Ma ezt a források 4 millió főre teszik. Az 1950-es évektől kezdődően toboroztak, elsősorban Törökországból vendégmunkásokat az újjáéledő német nagyiparba. Az első munkások az északi nagyvárosokba, Hamburg, Bréma és Kiel környékére érkeztek. Ebben az időben még liberális bevándorlási törvények voltak érvényben, a munkások magukkal hozhatták családjukat is. Törökországban külön munkástoborzó irodákat nyitott a német kormány, ahol szűrték a jelentkezőket. 1966-67-ben megtorpant a német gazdaság fejlődése, melynek során 70 ezer török munkás veszítette el állását. Míg eleinte férfiak érkeztek, és vállaltak munkát, később egyre több feleség és nő csatlakozott hozzájuk. Egyes városrészek török gettóként kezdtek működni. Ezért 1973-ban a szövetségi kormány új integrációs elveket dolgozott ki. A kormány hangsúlyozta, hogy nem bevándorlóként, hanem vendégmunkásként kezeli őket.

Míg 1973-ban, 616 ezer török élt hivatalosan Nyugat-Németországban, ez a szám 1980-ra, 1,5 millióra nőtt.⁶⁷ A törökök mellett, jelentős számú marokkói és tunéziai muszlim is érkezett. Az 1980-as évektől kezdődően már nem csak vendégmunkások érkeztek, hanem sok értelmiségi is menekült az arab országokból és Iránból.

Vallási szempontból a törököket nem lehet egységesen muszlimként kezelni, mert vannak szír ortodox, örmény katolikus hívők és sok szekuláris nem hívő is közöttük. Az 1987-es népszámlálás rákérdezett a vallási hovatartozásra, ennek alapján 100 ezer török nem vallotta magát muszlimnak. A muszlimok földrajzi elhelyezkedése is inkább a nagy ipari régióban, Észak- Rajna-Vesztfáliában volt magas. 2000-ben, a Központi Statisztikai Hivatal 2 millió törökről számol be, akiknek egyharmada már

⁶⁷ J. Nielsen, i. m. p. 26.

Németországban született. Ekkorra jelentősen megnőtt a bosnyák és macedón menekültek száma is.

A német alkotmány biztosítja a vallás- és lelkiismereti szabadságot. Az állam vallásilag semlegesnek tekinti magát. Hivatalosan elismert és bevett vallásnak számít a zsidó közösség, a római katolikus és a protestáns egyház. Más vallási közösségekre az egyesületi törvény vonatkozik. A muszlim szervezetek nagy része vagy egyesületi formában, vagy alapítványi keretek között működik. Erről bővebben írok disszertációm negyedik fejezetében, a német protestáns egyház vitairatáról szóló részben.

Az első mecsetek az 1960-as évektől kezdődően lakásokban, garázsokban, átalakított házakban működtek. Az 1980-as években már épült pár új mecset is, ezek közül a legismertebb, a hamburgi Iszlám Kulturális Központ. 2000-ben már több mint 60 mecset volt az országban és mintegy 2000 egyéb muszlim vallási központ.

Az 1970-es évek végéig többnyire olyan muszlim szervezetek hoztak létre központokat, amelyek Törökországban be voltak tiltva. Ezek közül a legismertebb a *Verband Islamischer Kulturzentren e.V.*⁶⁸ kölni központja. Ennek vezetője a fő imám, több ízben írt a helyi török újságban (Anadolu) a német egyházak és a német társadalmi rend ellen.

Miközben a török állam szigorúan ellenőrizte a vallási életet, a németországi török vendégmunkások között hosszú évekig zavartalanul folyhatott az iszlamista propaganda, amelynek fő pénzelője eredetileg a *Rábita* szervezet volt. A Rabita Alapítvány (*Rabita Trust*)⁶⁹ több muszlim országban is működik, eredetileg jótékonyági szervezetként indult Pakisztánból, de vezetői napjainkban Szaúd-Arábiából irányítják a támogatásokat. Az amerikai nemzetvédelmi szervek a Rabita Alapítványt a nemzetközi terrorizmussal és Oszama bin Laden nevével hozzák összefüggésbe.

Másik hasonló szervezet az *Avrupa Milli Görüş Teskilati* (AMGT), militáns szervezet volt, amely támadta a török hivatalos politikát és a német kormányt. Vezetője a hírhedtté vált, Cemalettin Kaplan, akinek 1995-ben bekövetkezett halála után fia, Metin Kaplan lett a kölni kalifa. Híveik 1999 decemberében merényletet kíséreltek meg az isztambuli EBESZ-értekezlet ellen. Ezt a török hatóságok megakadályozták. 2001 decemberében aztán Otto Schilly belügyminiszter azonnali hatállyal betiltotta a kölni

⁶⁸ J. Nielsen i.m. p. 29.

⁶⁹ http://www.satp.org/satporgtp/countries/pakistan/terroristoutfits/Rabita_Trust.htm (2009. okt. 19.)

kalifátusnak is nevezett, szélsőséges, uszító iszlám szervezetet, Kaplant pedig kiutasították Németországból.

Jelentős vallási irányzatot képvisel a *Nurculuk* mozgalom, amely medreszket tart fenn. Az alevi közösség számottevő kisebbség a Törökországból érkező kurdok körében. A DITIB az egyik legnagyobb muszlim szervezet, melyet mind a török állam, mint a német kormány elismer partnerként. Mivel az imámok képzése hosszú időn át gondot jelentett, ezért Ankara és Berlin megállapodást kötött, hogy képzett imámokat küldenek, akik legfeljebb 5 évig maradhatnak Németországban.

Létezik németajkú muszlim közösség is, melynek tagjai elsősorban a német áttértek közül kerülnek ki. A muszlim szervezetek vezetői kiválasztásában – hosszú időn át - problémát jelentett, hogy a képzettség értelmiségi törökök nem azonosították magukat az iszlámmal. Ugyanakkor szükség volt és van olyan képzett vezetőkre, akik jól beszélnek németül, ismerik mind a helyi szokásokat, mind az iszlám tradíciót.

A bevált francia minta alapján a németországi muszlimoknak szükségük lenne egy egységes érdekképviseleti szervezetre, de ez nem tud létrejönni, a sokféle irányzat miatt. A német állam is elvárná, hogy legyen egy autentikus tárgyalópartner.

Mind a német katolikus, mind a protestáns egyház rendelkezik olyan oktatási anyagokkal, melyekkel segítik saját híveiket a vallásos kapcsolatok, dialógus során. A protestáns egyházban vallásközi kapcsolatokért felelős tisztviselő is szolgál. A *Kirchentag*⁷⁰ programjaiban is hivatalosan részt vesznek muszlimok. A katolikus Fehér Atyák rendje információs központot hozott létre 1979-ben, amelyet később a püspöki konferencia is átvett.

3.2.3. Egyesült Királyság

Ma az Egyesült Királyság rendelkezik Európában talán a legszínesebb összetételű vallási populációval, melyet a nagy kiterjedésű korábbi gyarmatbirodalom magyaráz. Már a II. világháborút megelőző időszakban is érkeztek, elsősorban India nyugati részéről munkások, akik brit hajókon szolgáltak. 1962-ig a volt gyarmatokról és a Brit Nemzetközösség⁷¹ területéről szabadon költözhetek a polgárok a királyságba. Az

⁷⁰ www.kirchentag.de

⁷¹ Commonwealth: Nemzetközösség (*Commonwealth of Nations*), volt Brit Nemzetközösség (*British Commonwealth*): az egykori brit gyarmatbirodalom tagországait összefogó szervezet 1926-tól. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Commonwealth> (2010. 05.21.)

1960-as években a britek politikai-társadalmi vitát folytattak a bevándorlókról, ezekben rasszista felhangokat is találunk.

Az Egyesült Királyság legnagyobb muszlim közössége Pakisztánból és Bangladesből érkezett.

1968-ban a brit hatóságok szigorították a bevándorlási törvényt, a bevándorlóknak bizonyítaniuk kellett, hogy rendelkeznek rokonokkal (családegyesítés) Angliában.

Jelentős számú afrikai bevándorló él a királyságban, valamint nagyszámú arab és iráni is. Az Egyesült Királyságban a hatóságok nem vezetnek vallási statisztikát. Először 2001-ben lehetett válaszolni önkéntes alapon a vallási hovatartozást firtató kérdésre. Ennek alapján 1,6 millió, valójában a becslések szerint 2 millió muszlim lakos lehet. A pakisztániaknak több mint fele már a királyságban született.⁷²

Elsősorban az angliai nagyvárosok, ipari területek környékén találkozunk nagyobb számú muszlim lakossággal, így London, Birmingham, Manchester és a West-Midlands régió területén.

Az Egyesült Királyságbeli muszlimok is az egyesületi törvény, illetve a jótékonyági szervezetekre vonatkozó törvények alapján működnek. A működő mecsetek száma rohamosan növekedett az 1960-as évektől kezdődően. Ezek közül a legrégebbi a londoni Regent Parkban található *Islamic Cultural Centre*, mely egy értelmiségi elit csoportosulás, jó politikai kapcsolatokkal. A birminghami *Islamic Mission* Korán-iskolát tart fenn, kiadványokkal segíti híveit. Jó kapcsolatokat ápol a helyi közösségi vezetőkkel, ennek köszönhetően engedélyt kaptak arra, hogy hangosbeszélőn keresztül hívják híveiket a déli imára. (A hangszórókon keresztül történő imára szólítás Európában engedélyhez kötött, és több országában komoly vitát vált ki.)

Nielsen könyvében megemlíti a brit muszlim bevándorlók politikai nézeteit is, akiknek nagy része munkáspárti szavazó. Egy kisebb részük, a családi életre vonatkozó etikai elvek miatt a konzervatívokra szavaz, de többségüket elriasztja a konzervatív párt időnként megnyilvánuló kisebbség- és bevándorlás ellenessége.⁷³

⁷² J. Nielsen i.m. p. 43.

⁷³ J.Nielsen i. m. p. 49.

A Brit Egyházak Tanácsa 1976-ban egy munkabizottságot hozott létre a keresztény-muszlim kapcsolatok ápolására,⁷⁴ azóta is aktívan dolgoznak a két világvallás közötti párbeszéd előmozdításán.

3.2.4. Hollandia

Hollandiába is elsősorban a volt gyarmatokról, Indonéziából és Szurinából érkeztek bevándorlók 1945 után. Később az 1970-es években vendégmunkásként érkeztek bevándorlók Dél-Európából, Törökországból, a volt Jugoszláviából. A holland statisztikai hivatal 1989-ben 405 ezer muszlimról, míg 1999-ben 700 ezer muszlim vallású lakosról számol be.

Hollandiában az 1983-ban elfogadott alkotmány a laicizmus elvére épül, teljesen elválasztja az államot az egyháztól. Ennek hatására 1985-től az állami iskolákban semleges vallásoktatás váltotta fel a felekezeti hitoktatást. Összesen négy vallást ismernek el, a római katolikus egyházat, két református egyházat, és a humanista meggyőződést.

Hollandiára jellemző, hogy a muszlimok etnikai alapon szerveződnek közösségekben, külön szövetsége van a törököknek, külön a marokkóiaknak, külön az indonéziaiaknak.⁷⁵

A holland protestáns egyházak nagy hangsúlyt fektetnek a vallásközi dialógusra, külön egyházi bizottságok működnek a kapcsolatok ápolására.

Hollandiában erősödik az iszlamofóbia, a holland radikális jobboldal retorikájában rendszeresen megjelennek iszlámellenes kirohanások. Az egyik legismertebb, médiában is sokat szereplő eset: Theo van Gogh filmrendező meggyilkolása volt 2004-ben. Van Gogh rendszeresen hangot adott nézeteinek, miszerint az iszlám európai terjeszkedése komoly veszélyt jelent a nyugati demokráciákra. Elhíresült propagandafilmje, a *Submission*,⁷⁶ melyet Ayan Hirsi Ali szomáliai származású politikussal készített a muszlim nők megaláztatásairól, nagy vihart kavart. A film hatására egy felháborodott szélsőséges marokkói muszlim meggyilkolta a rendezőt, Hirsi Alit pedig többször életveszélyesen megfenyegették.

⁷⁴ British Council of Churches <http://www.ctbi.org.uk/CD/16>

⁷⁵ T.Sunier: *Muslim migrants, Muslim citizens: Islam and Dutch society*, in: The Netherlands Journal of Social Sciences, vol.35. no.1 1999. p.69-82.

⁷⁶ *Submission*, az iszlám szó szerinti angol jelentése, vagyis feltétlen odaadást, teljes alávetettséget jelent.

Ezután zavargások törtek ki Hollandiában, mecseteket és muszlim iskolákat gyújtottak föl, válaszul keresztény templomokba dobtak bombát.

3.2.5. Nyugat-Európa többi országa

A 21. század elejére Nyugat- és Észak-Európa legtöbb országában jelentős muszlim kisebbség él.

Belgiumban, akárcsak Franciaországban, a muszlimok nagy része a Maghreb-országokból, illetve Belga-Kongóból érkezett. Különösen a nagyvárosok környékén élnek. Vannak olyan városi katolikus iskolák, ahol a gyermekek 30 %-a muszlim, ezekben értelemszerűen nem folyik hittanóra, helyette vallási ismereteket oktatnak.

Dániában, a lakosság 3,7 %-a muszlim. Többségük első generációs marokkói, török, vagy pakisztáni.⁷⁷ Később érkeztek muszlimok Irakból, Iránból, Szomáliából és Boszniából is. Dániában, az őshonos evangélikus egyház államvallás, abban az értelemben, hogy állam és egyház nincs szétválasztva, nagyon sok ponton összefonódik a dán evangélikusok és az állam élete. A muszlim kisebbség, vallási egyesületként működik, némi adókedvezményeket élvezve. Ma körülbelül 20 muszlim magániskola működik Dániában, leginkább etnikai, nyelvi alapon válogatják diákjaikat, találunk török, arab, pakisztáni, szomáliai nyelvi iskolákat.

A dán társadalom homogén közösséget alkotott. A bevándorlókkal ez változóban van, ennek eredményeképpen társadalmi vita folyik az emigránsokról, sokan féltik a régi hagyományokat, idegenkednek a bevándorlóktól. A Dán Néppárt szorgalmazza a bevándorlási politika megszigorítását.

A dán evangélikus egyház sokat tesz a vallásközi dialógus előremozdításáért. Az Aarhus városában működő evangélikus teológiai fakultás külön központot hozott létre a keresztény-muszlim kapcsolatok tanulmányozására.⁷⁸ De hasonló központok, vagy tanszékek működnek a svéd, a norvég evangélikus teológiákon is.

2005 szeptemberében a dán napilap, a *Jyllands-Posten*, 12 Mohamed-karikatúrát jelentetett meg. Pár hónappal később a karikatúra-sorozat soha nem látott reakciókat váltott ki - nem egy esetben erőszakos cselekményeket - az iszlám világban. Míg a

⁷⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Islam_in_Denmark (2010.máj.28.)

⁷⁸ <http://folk.uio.no/leirvik/Chrismusint.html> (2010.máj. 30.)

muszlimok a nyugati imperializmus támadásának állították be az esetet, addig a nyugati sajtó a szólásszabadságra hivatkozva védekezett. Ez az eset is azt támasztja alá, hogy bármi történjék is Európában, a nyugati keresztény világban, arra a muszlimok kihegyezetten figyelnek és reagálnak.

3.3. Az integráció feltételei

Változatlanul az a nagy kérdés, hogyan tudnak az európai muszlimok beilleszkedni a befogadó országok társadalmába? A muszlim közösség, amelyhez tartoznak, mennyire tudja támogatni őket ebben? Mennyire képesek a változásra, az újírtásra? A jövőben hogyan tudnak az európai zsidók, keresztények és muszlimok együtt élni és együttműködni?

Nielsen is hasonló kérdéseket vet föl, amikor ezt írja: „Végül is (ezek a kérdések) oda vezetnek, hogy az európai muszlim szervezetek milyen szerepet töltenek be az integráció, illetve az izoláció területén. A leírtak alapján arra a végkövetkeztetésre juthatunk, hogy a szervezetek, mint a közösség egésze, mindkét irányban mozdulnak. A folyamatosan importált vezetők, az Európán kívüli tényezők prioritása, a szimbólumok és jelképek ambivalenciája, az izoláció, az elkülönülés magas foka irányába mutatnak. Másfelől a jelképek és kifejezőmód ambivalenciája is változik, a szervezetek külső formájával együtt, így kénytelenek alkalmazkodni az új környezethez, amely az integrációt indikálja.”⁷⁹

A muszlimok számára az alapkérdés: hogyan őrizhetik meg hitüket és közben hogyan válhatnak egyenrangú polgárokká a nyugati világban?

A kérdés kétoldalú: egyfelől, hogyan tekint a Nyugat az „idegen” vallásra, kultúrára? Elvárja, hogy integrálódjanak, vagy hozzá is járulhatnak valamivel a közösségi élet alakulásához? Kisebbségként kezelik a kérdést? Ramadan állítja, hogy a saría a hithűség útja, a forráshoz vezető ösvény; azt tanítja, hogy mindent integráljunk, ami alapvető hittételeinkkel nem ellenkezik. Ez az iszlám egyetemesség: minden jót befogadni, bárhonnan jöjjön is az. Ez tette lehetővé, hogy muszlimok milliói otthon találjanak a világ számos pontján. A feladat, hogy integrálni tudják az élet különféle területeit, amelyek nincsenek ellentétben a hittételekkel, és be tudják fogadni azokat.

⁷⁹ J. Nielsen, i.m. p. 133.

3.3.1. Az iszlám irányzatai

Az előbbieken megvizsgáltuk, hogy az európai muszlimok milyen etnikai, nemzeti társadalmi háttérből érkeztek. Most vizsgáljuk meg, hogy milyen iszlám irányzatokkal állunk szemben, közvetlen környezetünkben.

Az iszlám közel másfél milliárd ember vallása. Az iszlám nem egységes, legalább annyira sokszínű, mint a kereszténység. Két fő ága van: a főszóda szunnita, a hívek közel 90%-a tartozik ide, és a maradék 10% síita. Ebben a dolgozatban főként a szunnita iszlámmal foglalkozunk.

Az iszlám vallási ellenzékét is két nagy csoportba sorolhatjuk. Egyrészt az iszlamista, radikális ellenzékre, akik fundamentalista alapon elleneznek minden újítást. Számuk kb. 10–15% lehet. Másrészt, a Nyugaton, így Európában is egyre nagyobb hangot kapó reformista ellenzék, akik az iszlám keretein belül, nyugati mintára keresik a válaszokat az új kihívásokra.

Az iszlám történeti-földrajzi elhelyezkedésében is jelentős különbségek mutatkoznak.

Islámkutatók többféle szempont alapján osztják fel a különféle irányzatokat. Tariq Ramadan az egyik kulcsfigurája az európai muszlim gondolkodásnak, megújulásnak, az integráció elkötelezett híve. Munkásságát ebben a fejezetben a 3.5. pont alatt elemzem.

A különböző szellemi áramlatok besorolása kapcsán azt írja, hogy az iszlámnak számtalan áramlata van Nyugaton és a muszlim országokban egyaránt, mind a szunnita, mind a síita hagyományban. Ezek között Ramadan hat főbb iszlám irányvonalat különböztet meg.

A következő oldalon közölt táblázat (1. táblázat) a Ramadan és a Boulad által leírt iszlám irányzatokat hasonlítja össze.

1. táblázat: Főbb iszlám irányzatok

Muszlim irányzat	Tariq Ramadan	Henri Boulad
1. Tradiciona- listák	Skolasztikus hagyományhűség: szigorúan követik a Korán és a szunna kijelentéseit, nem sok helyet adnak a szövegek korszerűbb értelmezésének, nagyon szigorúak az istentisztelet, az öltözködés és egyéb muszlim vallási szokások megtartásában. Visszautasítják az <i>idzsáhád</i> által nyújtott újraértelmezéseket.	A hivatalos, ortodox iszlám. A szerző a neves egyiptomi al-Azhar Egyetemet és az ott működő jogtudósokat említi, akik szorosan együttműködnek az ország vezetőivel. Szűk térben mozognak, a Koránt, a szunnát és a sáriát ismerik csak el, mint tekintélyérvet;
2. Szalafita szószerintiség literalizmus	A szószerinti értelmezés hívei. Bizonyos értelemben hagyomány hűek, de nem fogadják el a vallási jogi iskolák közvetítő szerepét. <i>Salaf</i> a próféta követőinek a megnevezése. Megtaláljuk őket Szaúd-Arábiában, Jordániában, Egyiptomban, Szíriában.	A szerző szerint ez a népies iszlám. Azok tartoznak ebbe a csoportba, akik az iszlám öt oszlopára építenek, a hagyományokat követik. Tagjaik ingadoznak a tolerancia és az intolerancia között, aszerint, hogy milyen vezetőt kapnak;
3. Szalafita reformisták	Ők egyetértenek abban a szószerinti értelmezés híveivel, hogy nincs szükség a jogi iskolák közvetítő szerepére; a Koránt és a szunnát kell értelmezni, alkalmazni; az iszlám korai évszázadaihoz nyúlnak vissza, amikor az egyéni értelmezés érvényesült. Ez az irányzat a 19-20. századi muszlim reformista törekvésekből nőtt ki. Míg az eredeti szövegekhez ragaszkodnak, ugyanakkor nagyon fontosnak tartják az ész, az értelem szerepét a vallási szövegek korszerű értelmezésében. Számptalan Nyugatra kivándorolt muszlim, köztük Ramadan is ehhez az irányzathoz tartozik.	
4. Politikai szalafita szószerintiség literalizmus	Politikai fundamentalizmussal párosuló vallási irányzat. Többen a reformisták közül tértek át hozzájuk. A szövegek szószerinti értelmezése a gyakorlatban politikai és társadalmi cselekedetekkel párosul. A Nyugatot teljesen elutasítják, <i>dar al-harbnak</i> (háborús területnek) tartják, és dzsihádra (szent háborúra) szólítanak fel, kisebb hálózatokban működnek.	Mérsékelt politikai iszlám, amely lassítja a fejlődést, a társadalmat akarja megváltoztatni, beépülve a politikai struktúrákba
5. Szabadelvű (liberális) vagy észelvű racionalista reformisták	A nyugati gondolkodás és integráció követői. Ők voltak Kemal Atatürk támogatói. Tanaik szerint a társadalmi kérdésekben nem a Korán és a szunna a mérvadó. Az értelmes érvelésnek nagy szerepe van mozgalmukban. Bassam Tibi és hívei sorolhatóak ide.	Boulad számára a legszimpatikusabb vonal, a korszerű, nyitott, liberális iszlám. Ha kisebbségben is vannak, de hallatják hangjukat Egyiptomban, Észak-Afrikában, és a nyugati intellektuelek között. Az iszlámnak a demokráciával, a modernséggel, az emberi jogokkal összeegyeztethető változatát képviselik;
6. Szúfik	Vallási misztikusok, sokféle, szerteágazó irányzat, mely Nyugaton is gyökeret vert. Különböző (dervis) rendekben működnek. Isten megtapasztalásán van a hangsúly, és belső életre, imádkozásra szólítanak föl.	Boulad csodálattal viseltet a szúfik iránt, ahogy írja, a szufizmus a kereszténység és az iszlám találkozhelye lehet;
7. Iszlamizmus		A szélsőséges iszlám, vagy ismertebb szóhasználatban az iszlamizmus. A politikai iszlámhoz hasonlóan, ez a csoport is a sária törvény alapján működő teokratikus állam létrehozásán munkálkodik, az előbbi mérsékelt, az utóbbi erőszakos eszközöket is bevetve kívánja célját elérni. Amint Boulad atya is írja, ezekkel a csoportokkal nem lehet párbeszédet folytatni és működésüket veszélyesnek tartja.

Henri Boulad jezsuita teológus, aki Egyiptomban él és szolgál, vizsgálódása során szintén hatféle iszlám csoportba sorolja a meglévő főbb trendeket.⁸⁰ Amint a mellékelt táblázatból is látjuk, felosztása némiképp eltér a Ramadan-féle értelmezéstől. Boulad külön csoportban megnevezi a szélsőséges iszlamista közösségeket. Az iszlamisták tevékenységét nagy figyelem övezi, az ő működésüktől tartanak legtöbben, egyébként a muszlimok körében is. Rushdie a Hírszerző kérdésére, hasonló gondolatokat fogalmazott meg az iszlám fundamentalizmusról: „A legnagyobb kárt az iszlám fundamentalizmus nem is a külvilágnak, hanem önmagának okozza. Nem a vallás a probléma. A kritikától való félelem a probléma. Minden kultúra akkor éli a fénykorát, ha képes a vitára, ha kész önmaga értékeit is bírálni. A militáns iszlám azonban erre képtelen, a Nyugat pedig ehhez asszisztál a multikulturális ideológiájával.”⁸¹

Ha össze akarjuk foglalni ezeket az irányzatokat, akkor valójában három főcsoportról beszélhetünk Európában:

- konzervatívok: akik ragaszkodnak hagyományaikhoz, mecseteket, kulturális központokat tartanak fent, segítik az újonnan érkezőket;
- liberális muszlim értelmiségiek: ők azok, akik már integrálódtak, a befogadó ország állampolgárai, a vallás számukra sok esetben csak másodlagos, az iszlám modern, liberális formáját követik;
- reformerek: akik meg akarják tartani és meg akarják újítani hitüket, egyben be akarnak illeszkedni a befogadó ország társadalmába, de oly módon, hogy azt is szándékukban áll némiképp megváltoztatni.

Könyvében a jezsuita teológus is azzal érvel, hogy párbeszédet leginkább a nyitott, európai gondolkodású muszlimokkal lehet kezdeményezni. Vizsgáljuk meg ennek a csoportnak a munkásságát és várható hatását saját vallásukra és a világ folyamataira.

⁸⁰ Boulad, Henri: *Az iszlám, a misztika, a fundamentalizmus és a modern kor feszültségében*, Kairosz Kiadó, Budapest 2009.

⁸¹ Seres László: *Salman Rushdie: „A Nyugat túl engedékeny az iszlámmal”*, hirszerzo.hu 2007. nov. 29.

3.4. Iszlám reformáció

Ma az iszlám éppúgy ezerarcú, mint a kereszténység. Mind a kettő missziós vallás, még ha a kereszténység az évszázadok során fokozatosan le is zárta erőszakos, kegyetlen hittérítő hadjáratait a gyarmatosítók oldalán, amely sok fájdalmat, szenvedést és gyakran kultúrávesztést okozott a leigázottaknak. Az iszlám szélsőséges, fundamentalista híveinek magatartása sok hasonlóságot mutat a középkori keresztények inkvizíciós viselkedésével – ami semmiképpen sem lehet felmentés az iszlám szélsőségeinek számára.

Ha lassan is – és a radikálisok által bitorolt médiafigyelemhez képest nem sok feltűnést keltve –, de elkezdődött valamiféle reformáció az iszlámban. Ennek gyökerei egészen a 19. századi iszlám modernista reformtörekvésekig nyúlnak vissza.

Abban egyetértenek az európai muszlim és keresztény gondolkodók, hogy az iszlám szélsőségesekkel nem lehet szót érteni. Én Bouladra és más keresztény teológusokra hagyatkozva, abból a feltételezésből indulok ki, hogy a párbeszédre legkönnyebben a muszlim reformerek, liberálisok, a nyitottan konzervatív irányzat mutat hajlandóságot. Ezért bővebben foglalkozom ezen csoportokkal a dolgozatban.

Az iszlám országoként, irányzatonként különbözik, változik. Nyugat-Európában is érzékelhető az iszlám megújulása, ezt bizonyítja a már említett svájci születésű Tariq Ramadan, vagy a németországi Bassam Tibi munkássága, akik a felvilágosult nyugati iszlámot képviselik.

Az európai iszlámot kétfelé húzzák: míg egyfelől az utcai aktivisták, szélsőséges vallási vezetők a Korán, a szunna szó szerinti értelmezését és alkalmazását követelik, addig a másik oldalon a reform elkötelezett hívei állnak.

Reformiszlám – sokakban ez a jelzős szerkezet is zavart okoz, hisz az iszlámot sokan egynemű egységnek tekintik, és az erőszak lencséjén keresztül nézik. A reform hívei bátor kiállásuk miatt tüskék mindazok szemében, akik a muszlimokat be akarják szorítani a hitetlen világgal vívott küzdelem zsákutcájába.

Irakban, Észak-Afrikában, és Európában is a reformok hívei egyre inkább az iszlamisták támadásainak vannak kitéve. A reformerek, akik az iszlámot dogmamentes, rugalmas vallásnak tekintik, amely alkalmazkodni tud a modern világ sokszínűségéhez, és ők azok, akik az állam és a mecset szétválasztását követelik. „Az iszlámban bekövetkező reformok nélkül nincs remény a muszlimok számára sehol, mert a reformok mozdítják előre a dolgokat” – írta az egyiptomi költő, drámaíró, Ali Salem

szeptember 11-e után.⁸² Az iszlám szélsőségnek – Salem véleménye szerint - semmi köze a valláshoz, sokkal inkább egy önző elmebaj szüleménye.

Sok nyugat-európai muszlim értelmiségi érezte, hogy fel kell emelnie szavát a szélsőségek ellen, és egyúttal látta, hogy a megváltozott geopolitikai helyzetben az iszlám szerepe és befolyása döntő lehet, ezért is van oly nagy szükség a reformok bevezetésére.

A reformizslám tárgyalásakor ki kell térnünk az „izlám reformáció” fogalmára. Gyakran találkozunk ezzel a kifejezéssel, mely az iszlámban folyó megújulási mozgalmat a keresztény protestáns reformációval hozza párhuzamba. Habár bizonyos hasonló, alulról jövő törekvések párhuzamba állíthatók, mégis ma egy egészen más geopolitikai és társadalmi helyzet van a világban, mint annak idején, a 16. században volt.

A nyugati világban sokan kételkedve fogadják az iszlám reformjáról szóló beszámolókat. Ez nem is csoda, hiszen a sajtó nap mint nap az iszlám szélsőségesek terrorcselekményeiről, a fundamentalista nézetek immáron európai térnyeréséről, a közel-keleti válság kiéleződéséről tudósít. Ezekből a hírekből inkább arra lehet következtetni, hogy az iszlám reformja még nincs napirenden.

Európa nagyvárosainak arculatát az elmúlt húsz évben teljesen megváltoztatta a török, arab, afrikai, ázsiai – jórészt iszlám vallású – bevándorlók számának jelentős növekedése. A nagyvárosok utcáin ma már sokszor gyakoribb a „Szálem Alejkum”, mint a „Helló” köszöntés.

A nyugati demokráciákban igazi döbbenetet mégis az keltett, hogy a bevándorlók második nemzedékéhez tartozó fiatalok nagy számban váltak fogékonyá a fundamentalista nézetekre. Azok a fiatalok, akik már születésüktől fogva a befogadó ország állampolgárai, anyanyelvükön beszélnek a befogadó ország nyelvét, minden nehézség ellenére többé-kevésbé beilleszkedtek új hazájuk társadalmába, de sokukat még ez sem tudta megóvni attól, hogy kapcsolatba kerüljenek radikális hitszónokokkal, esetenként terrorista szervezetekkel. A muszlim gettósodás, a nyugati fiatal muszlimok xenofóbiája, vagy a nyugati társadalom iszlámofóbiája egyaránt veszélyes jelenségek.

De ezek a fejlemények ma már nemcsak a zsidó-keresztény Európát aggasztják.⁸³ Ezt a fajta, az iszlám vallásra hivatkozó erőszakot a most formálódó

⁸² Salem Ali: *An Apology from an Arab*. Time Magazine 2002. szeptember 1. <http://www.time.com/time/covers/1101020909/asalem.html> (2009. nov. 11.)

iszlám reformcsoportok is elítélik. Ha lassan is, de megindultak a reformok az iszlámban, noha ennek hatását és befolyását ma még hiba lenne túlbecsülni. Ezeket a hitújítókat nevezhetjük az iszlám protestánsainak is, abban az értelemben, hogy protestálnak az iszlám fundamentalizmus, szélsőséges dogmatizmus ellen.

Egy arab reformista honlap⁸⁴ rendszeresen élesen bírálja az arab országok kormányait és vezetőit, akik – szerintük - nem hallják meg a kor szavát, nem érzik a reformok égető szükségét. A reformisták a világhálón is több cikkben bátorítják hittestvéreiket, hogy hallassák hangjukat a reformok mellett és éljenek a sajtó lehetőségeivel. „Hamis az a nézet, hogy csak két választási út van az arabok számára: az iszlamizmus vagy a diktatúra. Létezik egy harmadik út is, ez pedig a reformok, a demokrácia, a liberalizmus útja” – írja a honlap főszerkesztője. A honlap szerint az arabok millió álmodoznak arról, hogy szabadságban és emberi méltóságuknak megfelelően élhessenek. A reformista honlap megnevezi azon kiemelkedő arab vezetők nevét, akik megpróbáltak reformokat bevezetni, akik a modernizáció, a demokratikus intézmények mellett álltak ki, egyben elítélték a zsarnokságot és küzdöttek a tudatlanságból fakadó gyűlölet ellen. Nem csak az arab társadalmak, de mára lassan az egész világ gondja, hogy ezek a vezetők elbuktak és helyettük szélsőséges vallási vagy katonai diktatúrák tartják kézben a hatalmat.⁸⁵

A kereszténység reformációja a Biblia nemzeti nyelvekre fordításával, majd az ehhez kapcsolódó nyelvi-kritikai elemzésével kezdődött. A Korán szövegének kritikája tabu a fundamentalisták szemében. Eddig az egyik legkiválóbb Korán-szövegelemzés egy Christoph Luxenberg álnéven író német nyelvészprofesszor tollából jelent meg 2000-ben, *A Korán szír-arámi olvasata* címmel.⁸⁶ Ebben a művében a szerző arra a következtetésre jut, hogy a Korán első megfogalmazásainak nyelve nem kizárólagosan az arab volt, szír-arámi nyelvi elemeket is talált a szúrákban. A 7. században a közel-keleti keresztény közösségek liturgikus nyelve az arámi volt, melynek hatása Luxenberg szerint felfedezhető a Korán egyes részeiben.

Mára már több nyugati iszlámtudós is foglalkozik Korán-szöveggalattal, köztük az egyik legjelentősebb, a szíriai származású, Franciaországban élő és tanító Bassam Tahhan arab nyelvészprofesszor. Tahhan cikkeiben, előadásaiban a „protestáns

⁸³ Szent-Iványi Ilona: *Iszlám vallási viták: fundik és reformátorok*, hvg.hu, 2006. szept. 8. (A fejezetnek ez a része, egy korábbi hvg-ben megjelent cikkem részbeni átdolgozása.)

⁸⁴ www.aafaq.org

⁸⁵ The Middle East Media Research Institute (MEMRI) beszámolója alapján: <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/0/0/2799.htm> (2008. márc.31.)

⁸⁶ Christoph Luxenberg i.m. Ld még Karl-Heinz Ohlig már idézett művében: bővebben a 2.5. fejezetben.

iszlámot” képviseli, amely elismeri a vallás- és gondolatszabadságot, megkérdőjelezi a kanonizált gyűjteményes szunna érvényességét, elveti a hadiszok egy részét, mivel ezek tanítása nem a Koránban gyökerezik. Tahhan 2006-ban, egy UNESCO-konferencián, Marokkóban ezt mondta: „racionalistának lenni annyit tesz, mint beismerni, hogy az ortodox (konzervatív) vallási megközelítés alapvetően helytelen.”⁸⁷ Tahhan hangsúlyozza, hogy a Koránt is, akár csak a Bibliát, mindenki szabadon értelmezheti, hogy a szent szövegeknek is többféle értelmezése lehetséges. Rámutat arra a tényre, hogy a Korán mai szövegét 901-ben, Ibn Mujahid kanonizálta, azt megelőzően sokféle szöveg volt használatban. Ezekből mind a mai napig számos változat maradt fenn.

Theodore Nöldeke német orientalista több könyvet szentelt a különféle Korán-szövegek történetének. Ezeket a könyveket lefordították arab nyelvre, de a hivatalos iszlám szerint tiltott irodalomnak számítanak. Bassam Tahhan nemcsak a Korán-szöveg hitelességét, hanem az egyetlen isteni igazságot is megkérdőjelezi. Álláspontja szerint Isten szabad akarattal áldotta meg az embert és sokszínűnek teremtette ezt a világot. Ez forradalmian új nézet, eddig muszlim tudós nyíltan soha nem vállalta ezt a meggyőződést. Bassam Tahhan a marokkói francia nyelvű napilapnak, a *Telquel*nek nyilatkozva 2006-ban kifejtette, hogy szerinte a *saría*, az iszlám törvénykezés a legnagyobb akadálya a fejlődésnek. A magát protestáns muszlimnak valló Tahhan az iszlámban rejlő sokféle dimenzióról beszél, az a szándéka, hogy létrehozza a „protestáns muszlimok” közösségét.⁸⁸ Ennek a közösségnek a céljai között szerepel a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása, és annak elismerése, hogy nem övék az egyedül üdvözítő vallási igazság. Tahhan elutasítja azt a fundamentalista nézetet is, hogy a szunna a Koránnal egyenértékű lenne. Álláspontja szerint a Korán tanításából nem vezethető le a nők megkövezésének gyakorlata, vagy a bor (az alkohol) teljes tilalma sem. De az is csak a hagyományokban gyökerezik és nem a Koránban található, hogy a férfiak joga a nők feletti teljes uralom. Ez a szunna azon tanításán alapul, miszerint a nők hite és értelme alacsonyabb rendű a férfiakénál.

Egyelőre csak egy maroknyi kisebbség vallja ezeket a nézeteket, de ők azzal nyugtathatják magukat, hogy a jelentős reformok hívei kezdetben mindig kevesen voltak. De nem csak a reformpárti iszlám hívők reménykednek abban, hogy egyszer az ő tanításuk többségi hitté válik, hanem sok nyugati keresztény is.

⁸⁷ <http://spme.net/cgi-bin/articles.cgi?ID=782> (2008. márc. 9.)

⁸⁸ Tahhan Bassam: *A Muslim Intellectual Calls for 'Protestant Islam*. Special Dispatch Series 2006/1198. <http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=sd&ID=SP119806>.

3.4.1. A reform első lépései Nyugaton

Mielőtt Ramadan munkásságának elemzésébe fognánk, vizsgáljuk meg, hogy, milyen az iszlám hatókör szerkezete. Az iszlám üzenetének egészét meg kell reformálni. A nyugati muszlimok három kérdésre keresik a választ: Kik vagyunk? Hol vagyunk? És hogyan akarunk tartozni valahova?

A Nyugat lehetne a szövetség területe. Az iszlám korai évszázadaiban az *ulamá* ('ulamā'), vagyis a vallásjogi tudósok hozták létre a területek megkülönböztetését, aszerint, hogy kik laknak ott, és mennyiben érvényesül az iszlám törvénykezés. Ennek akkor történelmi okai voltak, és segített a muszlimoknak jogi ügyekben. Így alakult ki a *dār al-iszlām* (dār al-islām), a muszlimok által irányított és a *dār-al-harb* (dār al-ḥarb), az ellenség által uralt területek fogalma. Ezekről a Koránban és a szunnában nem történik említés.

Al-Shafii nyomán megkülönböztetünk egy harmadik területet is, mely a *dar al-ahd*, (dār al-ʿhd), vagyis a szerződés, a megállapodás földje. Ezek azon területek, ahol politikai értelemben nem az iszlám az uralkodó, de békeszerződést és együttműködési megállapodást kötöttek egy vagy több muszlim országgal. Ez az osztályozás mindenképp segíthet a jelen helyzetben, nemzetközi politikai szinten.

A nyugati gyarmatosítók hódításai óta jelentős változás ment végbe a muszlim világban. A globalizáció csak fokozza annak szükségességét, hogy jelentős változás menjen végbe a muszlim gondolkodásban is. Az iszlám tanítás minden korban és mindenhol érvényes, ugyanakkor a területek iszlám megkülönböztetése, mivel a szent iratokban ez nem is szerepel, már nem időtálló. Meg kell találni egy új iszlám önazonosságot Nyugaton. Az új helyzetnek új kihívásai vannak, és új értelmet kell nekik adni. Ezt nevezi Ramadan nyugati területnek.

Bassam Tibi⁸⁹ németországi iszlám tudós, aki szunnita muszlim hívő, egyfajta újkonzervatív álláspontot képvisel az európai iszlám gondolkodásban. *Keresztes háború és dzsiháid* című könyve, melynek alcíme *Az iszlám és a keresztény világ*, magyarul is megjelent 2003-ban.⁹⁰ A szerző jól ismeri otthonról az iszlám kultúrát, valamint németországi egyetemi tanulmányaiból a nyugati civilizációt, a felvilágosodás

⁸⁹ Bassam Tibi 1973-2009 között volt a Göttingeni Egyetem professzora, számos neves amerikai egyetem vendégprofesszora, a szíriai Damaszkuszban született.

⁹⁰ Tibi Bassam, *Keresztes háború és dzsiháid: Az iszlám és a keresztény világ* (ford. Deréky Géza). Corvina Kiadó, Budapest, 2003.

dialektikáját. A zsidó-keresztény Európa és az iszlám megbékélését hirdeti. Európában az iszlám közösség tagjai közül egyre többen értenek vele egyet.

Az iszlámban zajló megújulási mozgalom csakis belülről lehet eredményes. Az említett tudósok nem a más vallásúakat, hanem saját vallásukon belül a fundamentalista szélsőséget tartják a legveszélyesebbnek. Hirdetik az emberi jogok tiszteletben tartását, a nők egyenjogúságát, a demokrácia vívmányait. Az iszlám és a Nyugat akkor lesz képes beszélgetni egymással, ha mindkét oldalon őszinte, párbeszédre nyitott képviselők ülnek, s mögöttük tömegek állnak. Ez a folyamat megkerülhetetlen, és nemcsak Törökország uniós csatlakozási tárgyalásai, hanem sokkal inkább az Európai Unióban élő közel harmincmillió muszlim polgár miatt is.

De említhetnénk még más, Európában élő és tanító muszlim tudósokat is, akik keresik a választ az iszlám újfajta nyugati megjelenésére; akik azt szeretnék, ha a muszlim hívők is megtalálnák helyüket az adott társadalmakban, és beindulna az integrálódás folyamata, anélkül, hogy ez saját vallásuk, kultúrájuk elvesztésével járna.

Köztük is az egyik legjelentősebb Nasr Hamid Abu Zajd⁹¹ (Naṣr Ḥamid Abū Zayd), egyiptomi iszlámtudós, aki kairói egyetemi professzor volt. A Korán hermeneutikai megközelítéséről írt könyvei miatt elűldözték hazájából, a fundamentalista iszlám képviselői állásvesztésre ítélték. 1995 óta Hollandiában élt feleségével, de számtalan európai egyetemen volt vendégprofesszor. Kritikusan szemlélte az iszlám teológia, bölcelet hozzáállását a törvényhez, a társadalmi kérdésekhez. A hermeneutikai megközelítés elkötelezett híve volt, nézetei szerint a Koránt és a szent iratokat csakis saját koruk történelmi és kulturális összefüggésrendszerében lehet valósan értelmezni. Ez a megközelítés adhat teret és erőt a muszlim társadalmak megújulásához, változásához.

3.5. Tariq Ramadan

Tariq Ramadan⁹² a fiatalabb nemzedéket képviseli. Ramadan elkötelezett híve annak a nézetnek, hogy a nyugati világban élő muszlimok ne tekintsék magukat

⁹¹ Nasr Hamid Abu Zajd (1943-2010), egyiptomi iszlámtudós, liberális teológiai gondolkodó, a humanista Korán hermeneutika művelője.

⁹² Tariq Ramadan nevét, mivel Európában született, itt publikál, az általa használt betűkészlettel adjuk meg (nem arab átírással). 1962-ben született egyiptomi muszlim családban, Svájcban. Az egyetemen francia irodalmat és bölceletet tanult. Jelenleg az oxfordi St Antony's College-ban az iszlám tudományok professzora, emellett a brüsszeli Európai Muszlim Hálózat elnöke.

idegeneknek, átmeneti lakosoknak, hanem sokkal inkább teljes jogú állampolgároknak, akiknek jogaik és kötelességeik vannak. Az elidegenedés helyett az integráció mellett érvel. Európának lenni (*To be a European Muslim*) című munkájában megkísérli áthidalni az ellentétet a muszlim lét és az európaiság között. A muszlim bevándorlóknak azt tanácsolja, hogy ne keverjék össze a kultúrát és a vallást. Gyermeküknek be kell fogadni az adott ország kulturális ízlését és szabályait. Ramadan elítéli a „mi és ők”-hozzaállást, amely sok nyugati muszlim közösségben jelen van. Szerinte ez az ellentét áthidalható, mert nincs is szó ellentétről tulajdonképpen.⁹³

Ugyanakkor több nyugati értelmiségi azzal vádolta meg Ramadant, hogy kétfelé beszél, vagyis mást mond a muszlim közösségekben, mint a nyugati hallgatóságnak. Nem lépett fel keményen a saría törvénykezés, vagy a nők megkövezése ellen.

A mai iszlám legfontosabb történése az a csendes forradalom, amely a nyugaton élő muszlimok körében zajlik a demokrácia mellett – állítja a *Global Viewpoint* sajtóügynökségnek adott interjúban Tariq Ramadan, aki az egyiptomi Muszlim Testvérek alapítójának, Haszan Al-Bannának az unokája.

Egy interjúban azt mondja Ramadan: „a muszlimoknak is önbírálatot kell gyakorolniuk: fel kell térképeznünk azokat a területeket, ahol hatékonyan meg tudjuk állítani a terroristatámadások elkövetőit vagy kitervelőit. Első lépésként szembe kell szállnunk az iszlám ama értelmezéseivel, amelyek gyűlöletet és erőszakot hirdetnek. Foglalkoznunk kell a muszlimok ama büntudatával is, amely azért támad fel bennük, mert nem érzik „jó muszlimoknak” magukat. Gyakran tapasztaljuk, hogy ezek az erőszakosan és ésszerűtlenül viselkedő fiatal muszlimok látszólag jól beilleszkedtek a társadalomba. Munkájuk van, egyetemre járnak, megházasodnak. De úgy érzik, hogy valamilyen módon beszennyeződtek, és egyre messzebb kerülnek az iszlám által festett eszményi képtől. Ilyenkor találják meg őket a dzsihád szószólói.”⁹⁴

Majd így folytatja elmélkedését Ramadan: „a jelképes tettek hatása tagadhatatlan. Hosszú távon azonban egy valódi integrációt előmozdító politikára lenne szükség Európában, olyanra, amely megérti, hogy a vallási és nemzetiségi különbözőség lesz Európa jövője, és nem csupán egy átmeneti problémával állunk szemben. A legnagyobb baj az, hogy hiányzik a kölcsönös bizalom, és a muszlimokról szerte Európában negatív kép alakult ki. A muszlimok úgy érzik, nem kedvelik őket

⁹³ Ramadan, Tariq: *To be a European Muslim*, Islamic Foundation, (No. 30.) 2003.

⁹⁴ *Csendes forradalom*, HVG 2005/30.sz. interjú Tariq Ramadannal, p.58.
<http://hvg.hu/hvgfriss/2005.30/200530HVGFrissa58> (2010. okt. 14.)

abban a társadalomban, amelyben élnek, és a fajgyűlölet, az iszlámellenesség is aggasztó méreteket öltött. ... Végül pedig a kormányoknak és a muszlim közösségeknek közösen kell részt venniük az imámok képzésében. Jelenleg a legtöbb imám külföldről érkezik. A jövőben őket is Európában kell képezni, olyan imámokat, akik beszélnek az európai nyelveket és az európai társadalomhoz igazított iszlámot tanítanak. Ez létfontosságú kérdés, mert csak így lehet megakadályozni, hogy befolyásra tegyenek szert a gyűlöletet és erőszakot hirdető imámok.”⁹⁵

3.5.1. Az iszlám jövője Európában, vagy Európa jövője az iszlámmal

Ramadan egyik legújabb könyve a *Nyugati muszlimok és az iszlám jövője*⁹⁶ címet viseli. Ez eddigi előadásainak, nézeteinek összefoglalója. A kötet bevezetőjében Ramadan az egyetemessel való találkozásról ír, és megállapítja, hogy nincs iszlám teológia, iszlám hitvallás van. Ennek a hitvallásnak a lényege pedig a *tauhid* (tauḥīd), mely Isten abszolút egységének a megvallása.

Az iszlámban a Korán az utolsó Kijelentés, mely emlékeztet és irányít, a Koránból tanulják meg, hogy mit mondhatnak Istenről. Isten ismerete önismerethez vezet – írja Ramadan. A Korán a Kijelentés maga, Isten szava, de a Kijelentés felfogásához kell az ember, a maga értelmével, hitével.

3.5.2. Az út (saría)

Ramadan szerint a kulcs a *saría* modern értelmezésében van. A szó gyökere: *sarā-a*, a forráshoz vezető ösvényt jelenti. Amíg a *sahāda* (šahāda) a muszlim lét gyökere, az egyéni hithűség kifejezése, addig a *saría* azt mutatja meg, hogyan legyen és maradjon a hívő muszlim. Ramadan azt mondja, hogy ebben az értelemben a saría nem csak az iszlám egyetemes alapelve, tétele, hanem az egész kerete és gondolatvilága az emberi történelem megvalósulásának. A saría az alapvető hittételek korpusza, vagyis megvalósulása, a hithű muszlim kapcsolódási pontja, összekötő kapocs az isteni akarattal. Az iszlám kapcsolódási pontok világában ez a legalapvetőbb tétel.

⁹⁵ I.m. p.58.

⁹⁶ Ramadan, Tariq: *Western Muslims and the Future of Islam*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Posztmodern korunk közepette is azt bizonyítja, hogy egyedül az isteni értékek egyetemeseek, ezek a hittételek örökérvényűek, nincsenek helyhez és időhöz kötve.

Bárhon éljenek is a muszlimok a világban, megpróbálják megélni hitüket, követik a saríát, vagyis a forráshoz vezető ösvényt. Ez a muszlim lét alapja. Amint a muszlimok naponta ötször imádkoznak, elmondják a sahadát, azalatt is a saríát alkalmazzák. Mert a saría alapja az erkölcsi tudat és gyakorlat, a személyes hithű meggyőződés. Ez az út vagy ösvény érthetőbbé válik az útmutatás figyelembevételével, mely az emberi lét minden mozzanatát érinti. Habár meg kell jegyezni, hogy a számtalan szabály alkalmazásában vannak eltérések.

Az iszlám tanítás átfogó jellege miatt alig találunk utalást az egyéni hitélet különböző formáira, viselkedési szabályaira. Nehéz lenne határvonalat húzni az egyéni és a közösségi hitélet, a hit és értelem, a vallási és közéleti szabályok közé. Az iszlám saría az élet egészét öleli fel.

De ne felejtsük el, hogy ezt az utat emberek alakították ki, olyan nagy muszlim tudósok, mint Abu Hanifa, vagy as-Sáfii (al-Šāfi‘ī), akik bizonyos elveket alakítottak ki a szövegek értelmezéséhez és alkalmazásához. Ezek az elvek azt szolgálták, hogy olyan szabályokat alakítsanak ki, amelyek megmutatják az erkölcsös, hithű muszlim lét lényegét a Korán és a szunna alapján. A saría az emberi értelem szüleménye. A vitathatatlan forrás a Könyv maga és a prófétai hagyomány. De Ramadan szerint felbecsülhetetlenül nagy munka az a hagyaték, melyet iszlám tudósok hoztak létre a vallási szabályok, az útmutatások, az üzenet átadásával. Iszlám tudósok és jogtudósok rendszerezték a szabályokat.

Az *al-urf* (al-‘urf) a hagyomány vagy szokás, melynek nagy ereje van az iszlámban; de a korok, szokások változnak, így nem is annyira a szó szerinti értelmezés, mint inkább az eredeti szándék és szempontok a fontosak.

Ebben az újraolvasásban ne feledjük, hogy a saría anyaga emberi szerkezet, néhány vonatkozása felett eljárt az idő, de a Korán és a szunna tanítása örökérvényű. A prófétai hagyomány azt mondja, hogy „Isten százévenként küld valakit, aki a vallást megújítja”. Ez az új szemlélet nem a forrásokat, hanem a mi emberi látásmódunkat változtatja meg.

4. fejezet

Jószomszédi kapcsolatok. Keresztények és muszlimok Németországban

Ebben a fejezetben gyakorlati példán szeretném bemutatni a párbeszéd szerepének jelentőségét. Az együttélés során megélt konfliktusok, problémák, találkozási pontok szükségessé teszik, hogy a két fél dialógus során cserélje ki véleményét, javaslatait és közösen találjanak megoldást. Mint látni fogjuk a német protestánsok egy komoly vitaanyagot adtak ki, melyen később – részben a belső, részben a muszlim fél kifogásai miatt finomítani kellett.

Az Evangelische Kirche in Deutschland (EKD), amit Németországi Protestáns Egyházként szoktak fordítani, Európa legrégebbi és legnagyobb protestáns egyháza. Évszázadokig, a német területi felosztások, hercegségek mellett sok önálló evangélikus egyházkör működött. A részegyházak 1922-ben szövetséget hoztak létre, majd 1948-ban hivatalosan is megalakult az EKD, az evangélikus, a református és az uniált protestáns egyházak közös szervezeteként. A német területi egyesítés után a keleti lutheránus egyház is beolvadt az EKD-ba.

Az EKD hivatalos honlapja szerint ma 25,1 millió híve van. A hívek aránya eltér a keleti és a nyugati területeken. Míg Kelet-Németországban a kommunista diktatúra miatt jelentősen csökkent a hívek száma, addig a nyugati területeken is romlott az arány, a szekularizmus és a nagyszámú bevándorló miatt. A hivatalos adatok alapján a keleti tartományokban 26%-os a keresztények száma, addig Nyugaton ez az adat 73%.

2. táblázat: Németország keresztény közösségei

Vallási közösségek	Millió fő
Teljes lakosság	82.314.906
Keresztények	52.455.348
Német Protestáns Egyház (EKD)	25.100.727
Nyugatnémet egyháztagek száma	21.815.698
Keletnémet egyháztagek száma	3.285.029
Szabadegyházak	326.467
Római katolikusok	25.684.890
Ortodox keresztények	1.300.000
Egyéb keresztény felekezetek	43.264

A Német Protestáns Egyház, az Ágostai hitvallás (Confessio Augustana 1530) szellemében végzi szolgálatát. Létszáma alapján és történelmi múltja miatt is meghatározó része a német társadalomnak. Püspökei véleményére odafigyelnek. Sokat foglalkozott a sajtó az EKD egyházi tanácsának választásával, 2009 októberében, amikor történelme során először választott női elnök-püspököt az egyházi tanács élére, Margot Käßmann, 51 éves hannoveri püspök személyében az egyházi zsinaton.⁹⁷

A német protestánsok kiadványaikban kiállnak a demokratikus jogok, a vallásszabadság elve mellett, emellett támogatják az állam és egyház szétválasztásának elvét.

Németországban az elmúlt évtizedek során jelentősen megnőtt a társadalomban a muszlim bevándorlók száma, ezekben a családokban sokkal magasabbak a népesedési arányok, mint a hagyományos német családokban. 2009-es adatok alapján körülbelül 4,3 millió muszlim él Németországban, a lakosság 5,4 %-a. Nagy részük török származású, de vannak kurd, pakisztáni, bosnyák és egyéb arab muszlimok is. A muszlimok 77%-a gyakorolja rendszeresen vallását. Németországban komolyan fennáll a párhuzamos társadalom működésének veszélye. Vajon milyen javaslatok és megoldási kísérletek születtek az integráció kérdésének vizsgálatára?

Az együttélés nem mindig felhőtlen, gondoljunk a hangos műezzinekre, az iskolai vallás- vagy hitoktatásra, a vegyes házasságokra, a megkülönböztető viseletre, a kölcsönös bizalmatlanságra. A keresztény-muszlim kapcsolatok társadalmi vetületével ez a dolgozat részletesen nem tud foglalkozni. Ami azonban a tudományos munka célja, az annak vizsgálata, hogy az európai protestánsok és a sokféle muszlim szervezet és közösség hogyan éli meg hitét, különös tekintettel a vallásközi dialógusra.

Az EKD, felismerve a párbeszéd szükségességét, már hosszú évek óta dolgozik különböző irányelvek munkálásán. Ebből született meg neves német protestáns teológusok és az előző elnök-püspök közreműködésével az a terjedelmes tanulmány, amelyet az egyház 2006-ban adott ki.

⁹⁷ Margot Käßmann püspök 2010. februárjában lemondott hivataláról, mert egy közúti ellenőrzés során, a megengedettnél magasabb volt vérében az alkohol szint, - habár kollégái nem értettek egyet vele - ezt ő nem tartotta összeegyeztethetőnek az egyházfői tisztséggel.

4.1. Nyíltság és jószomszédi kapcsolatok

2006 novemberében adta ki az EKD a vallásközi dialógusról szóló irányelveinek összefoglalóját, *Problemfelder im christlich-muslimischen Dialog, Die EKD-Handreichung "Klarheit und gute Nachbarschaft" in der Diskussion*⁹⁸ címen. (A keresztény-muszlim dialógus problémái. Az EKD irányvonala „Nyíltság és a jó szomszédi viszony“ a vitában).

De nem ez volt az egyház, muszlimokkal foglalkozó első hivatalos kiadványa. 2000-ben már megfogalmaztak hasonló elveket, ennek címe: Együttélés a muszlimokkal Németországban⁹⁹ volt.

Az EKD más vallásokról alkotott teológiai véleménye – Andreas Renz és Stephan Leimgruber szerint – a Krisztus-központú inkluzivisták közé tartozik.¹⁰⁰

Vizsgáljuk meg alaposabban a nyíltság és jószomszédi viszonyt szorgalmazó, 2006-os német protestáns tanulmány tartalmát.

4.1.1. Tartalmi felosztás

1. A dokumentum bevezetőjében az egyház tisztázza a német protestánsok kapcsolatát, találkozási pontját a muszlimokkal.
2. A második rész azzal foglalkozik, hogy mit jelent a muszlimoknak a demokratikus társadalmakba való integrációja, ezt a feszültség helyzeteként értékelik.
3. A harmadik rész „A muszlimok élete Németországban” címet viseli, mely a társadalmi együttélésekből fakadó feszültségeket vizsgálja, mind magánéleti, mind például családi, például a vegyes házasságok, mind a társadalmi, mind a kisközösségek szintjén.

⁹⁸ Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen EZW-TEXTE 194/2007 Guidepost, EKD Texte 86, 2006 http://www.ekd.de/download/ekd_texte_86.pdf

⁹⁹ Zusammenleben mit Muslimen in Deutschland, Eine Handreichung des Rates der EKD, 2000 http://www.ekd.de/glauben/islam_2000_islam4.html (2008. október 16.)

¹⁰⁰ Renz, Andreas, Leimgruber, Stephan: *Christen und Muslime. Was sie verbindet – was sie unterscheidet*. Kösel Verlag, München, 2004. p.100.

4. A negyedik rész az intézményesített iszlámmal foglalkozik. Sorra tárgyalja a különböző iszlám közösségek életét, tagságát, vezetőségét, a muszlim szervezetek életét és kapcsolódási pontjait.
5. Az ötödik rész, amely dolgozatunk szempontjából különösen jelentős, a vallásközi együttműködés célja és tartalma témakört járja körül.

Az eredeti német nyelvű dokumentum 120 oldalas, komoly teológiai, társadalomtudományi, és vallásközi szakmunka. Leírja, hogy a német protestánsok hogyan látják a muszlimokat, akikkel békében szeretnék megtalálni az együttélés alapvető feltételeit.

A szerzők az előszóban is hangsúlyozzák, miért van szükség arra, hogy komoly irányelveket dolgozzanak ki. Ezt azzal indokolják, hogy az iszlám ma már Európában is megkerülhetetlen, részben a 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadások, majd a későbbi nyugat-európai terrorakciók miatt, melyeket az iszlám nevében követtek el szélsőséges radikálisok. De Németországban hosszú társadalmi vita folyt arról is, hogy a muszlim vallású tanárok viselhetnek-e fejkendőt, vagyis vallási szimbólumot az állami-önkormányzati iskolákban. Törökország EU-s csatlakozási kérelmével kapcsolatban is politikai-társadalmi diskurzus indult el, melynek egyik aspektusa a muszlim Törökország és a keresztény Európa kapcsolata volt.

Említhetnénk még a muszlim hittanórák bevezetésének kérdését, a nyugati mecsetekbe küldött imámok prédikációit, vagy a nők helyzetét az iszlámban. Ezek azok a sarkalatos kérdések, melyek az európai keresztény társadalmat foglalkoztatják.

Az EKD egy szakértői csoportot kért fel, Jürgen Schmude vezetésével, aki 1985 és 2003 között a Német Protestáns Egyház Zsinatának elnöke volt, hogy készítsenek elő egy szakmai anyagot.

Az iszlám is nagyon sokszínű világvallás, akár csak a kereszténység, még ha azt is hirdetik, hogy egy nagy világközösséghez tartoznak, szokásaikban, tanításaikban igen eltérőek lehetnek, ezért is nehéz időnként megítélni, hogy melyik az igazi tanítás. Ki képviseli, melyik irányzat hitelesen a muszlimokat. Az EKD-dokumentum hangsúlyozza, hogy a protestánsokat nem az ítékezés vezette, hanem a kölcsönös tiszteleten, az emberi jogok elfogadásán alapuló indíttatás.

Az EKD nevében, Wolfgang Huber püspök, az egyházi tanács elnöke írta alá Hannoverben, 2006. november 26-án a hivatalos állásfoglalást.

A mai keresztény egyházak és a teológiai gondolkodás egy demokratikus, pluralista társadalomba van beágyazva, ahol az egész jogrendszer az emberi méltóságon alapul. A társadalom kulturális és szellemi életét sok szinten a keresztény gondolkodás hatja át. De ez a társadalom már korántsem homogén, vallási és meggyőződésbeli sokszínűség jellemzi. Ez a helyzet kihívást jelent a keresztényeknek is, akik szükségét érzik annak, hogy újrafogalmazzák helyüket a társadalomban. Az állam semleges a különböző ideológiákkal szemben, de biztosítja a vallásszabadság jogát. Egy szabad és demokratikus társadalomban a jogi keretek biztosítják a vallások békés együttélését.

A német protestánsok elfogadják és értékelik ezt a helyzetet. És elfogadják, hogy az egyházak nem élvezhetnek monopolhelyzetet az alapvető értékek képviselőjeként. Az egyházak istenhitükből eredően hirdetik a felebarát szeretetét, a másik tiszteletét, mint egyenrangú társadalmi partnerek.

4.1.1.1. Német protestáns-muszlim kapcsolatok

A német protestáns tanulmány elsősorban belső anyagként, az egyházi szolgálattevőknek, hívőknek íródott iránymutatás akart lenni. De mivel kiadvány formájában is megjelent, széles nyilvánosságot kapott. Így érdekes vita elindítójává vált.

A dokumentum első része erős protestáns teológiai magyarázattal indít. Hangsúlyozni kívánja, hogy a Teremtő Istenbe vetett hit, bár képezhet közös alapot a muszlimokkal, de rögtön hozzáteszi, hogy a keresztény hitfelfogás alapján Isten kinyilatkozta magát Jézus Krisztusban, aki a Megváltó. A protestánsok teljes bizalommal vannak az Igazság és Szeretet Istenéhez. Nem lenne szerencsés ezeknek a komoly teológiai, vallási különbségeknek az összemossa. Az iszlám később keletkezett vallás, és mint ilyen, a Korán is sokszor hivatkozik a Bibliára és Jézusra, mint prófétára, de egészen más vallási megközelítésből. Ezért is látják problémásnak a közös imák, vagy szertartások megtartását. Rendszeresen találkozunk egyházi kiadványokban azzal a felvetéssel, hogy a párbeszéd műfaját soha nem szabad összekeverni a vallási szinkretizmussal, először tisztázni kell a teológiai különbségeket.

Ugyanakkor a közös hitbeli gyökerek alapot adnak a dialógushoz, még akkor is, ha ez a nézetek ütközését jelenti. A dialógus nem csupán elméleti teológián alapul, hanem figyelembe veszi, hogy a vallások milyen történelmi fejlődésen mentek át.

A német protestánsok hangsúlyozzák, hogy mennyire fontos a világbékéért való együttműködés. Ugyanakkor kritikus megjegyzéssel illetik a Koránban található szent háborúra, erőszakra való felhívást, melyet az iszlám nevében követnek el. Az irat hangsúlyozza az utolsó ítélet felfogásában található különbségeket is. Elítélően említi az öngyilkos merénylők végítélet-hitét, akik úgy hiszik, hogy e tetteikkel rögtön a mennyországba kerülnek. A hívő ember felelősségére hívják fel a figyelmet. Eltérő hitelt képviselnek az ember méltóságának megítélésében is. Míg a keresztények hiszik, hogy Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette férfivé, és nővé, addig az iszlámban a nőt hátrányosan kezelik, akik nem egyenjogúak. Ez utóbbi muszlim gyakorlat visszalépést jelent a Korán szövegéhez képest. Erről a problémáról is beszélni kell az őszinte dialógusban. A német protestáns egyházban és annak vezetésében a nők már több évtizede fontos szerepet játszanak. A női egyenjogúság kérdése nem maradhat ki a párbeszéd kérdései közül sem.

A nyugati világban élő muszlimoknak meg kell szokniuk a kritikus hangvételt. A kritikus kérdések a félreértések tisztázását szolgálják, és nem az ellenséges attitűd kifejezői. A protestánsok is hosszú történelmi utazás során jutottak el az önkritikáig, a Biblia modern értelmezéséig. Jelenleg számos ponton adódik feszültség a nyugati világban a keresztény-muszlim együttélésből. Ezek tisztázása és a problémák megoldása sürgető érdeke mindkét közösségnek.

4.1.1.2. Muszlimok a nyugati demokratikus társadalmakban – a társadalmi beilleszkedésből adódó feszültségek

A dolgozatban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a keresztény-muszlim párbeszéd vallásszociológiai vetületét. Amint a 3.3. fejezet is foglalkozott az integráció feltételeivel, elsősorban Ramadan könyvei alapján, úgy Németországban is erre keresik a megoldási mintákat. A protestáns dokumentum elismeri, hogy sok muszlimnak probléma nélkül sikerül elfogadnia a demokratikus, ideológiailag pluralista társadalmi berendezkedést, az ő beilleszkedésük sokkal könnyebb. Ugyanakkor sokan vannak, akiket kötnek az otthonról hozott másfajta tradíciók, és ezt nem tudják összeegyeztetni választott új hazájuk politikai légkörével. A hagyományos muszlim világ nem ment keresztül azokon a történelmi változásokon, melyeken Európa demokratikus országai

átestek. A keresztény-gyökerű, de szekuláris Európát hanyatlásnak tekintik, esetenként épp emiatt, erélyes missziós szándékkal lépnek föl.

Tudományos vizsgálódásom során – amennyire csak lehet – igyekszem kizárni a napi politikát a vallásközi párbeszéd elemzése során. A bevándorlók európai integrációja határterület, társadalmi kérdés. Thilo Sarrazin, politikus-bankár 2010-ben megjelent „siker-könyve” (Németország felszámolja magát) a muszlim bevándorlók beilleszkedésének problémájával foglalkozik.¹⁰¹ Sarrazin azt állítja, hogy a muszlim bevándorlók nem hajlandók integrálódni, nem tesznek erőfeszítéseket, ezért fel kell hívni a figyelmüket az önállósodás szükségszerűségére, valamint jelentősen szigorítani kell a bevándorlási törvényeket.¹⁰² Sarrazin attól tart, hogy pár generáció múlva kisebbségben lesznek a németek Németországban. Erős kifejezéseket használ a bevándorlók értelmi képességeire és bűnözői hajlamaira. Helyenként rasszista felhangjai miatt a politikai és társadalmi közélet is bírálja Sarrazint.

A német protestánsok is érzékelik a beilleszkedéssel járó társadalmi feszültségeket, ezért a tanulmány fejezeteiben, több helyen is hangsúlyozzák annak fontosságát.

Az állam és az egyházak kapcsolatáról a német protestánsok megjegyzik, hogy elfogadják a kialakult pozitív kapcsolatot az egyház és a demokratikus jogállam intézményei között. Három fontos értéket említenek, nevezetesen az isteni teremtettségen alapuló emberi méltóságot, a szabadságot és az egyenlőséget. Hosszú történelmi folyamat során alakult ki a jelenlegi helyzet Németországban, mely időnként fájdalmas szakaszokból állt. Szembe kellett nézni a társadalom és az egyház bűneivel, majd lezárni azt a korszakot azzal a tanulsággal, hogy az egyház soha többé nem lehet erőszakos, intoleráns, és nem erőltetheti rá a társadalomra saját nézeteit. Saját történelmi példájukat állítják a muszlimok elé, tanulságképpen. A nehéz történelmi terhekkel, hibákkal szembe kell nézni, csak úgy lehet letenni azokat.

Habár sokféle iszlám irányzat működik Németországban, de a muszlimoknak kell eldönteniük, hogyan élik meg hitüket és identitásukat egy demokratikus, vallásilag sokszínű államban. A német muszlimok többsége török származású. Törökország adoptálta a nyugati mintájú demokráciát, de más körülmények között, mint az európai államok.

¹⁰¹ Salazzin, Thilo: *Deutschland schafft sich ab, Wiw wir unser Land aufs Spiel setzen*, Deutsche Verlags-Anstalt, Berlin, 2010.

¹⁰² I.m. p. 327-330.

Az egyházi nyilatkozat értékítéletet is megfogalmaz, amikor azt írja, hogy nehezen lehet összeegyeztetni a demokratikus alapelveket és az iszlámot. Ebben a részben a szerzők elég kritikusak az iszlám történelemmel, különösen az állam és vallás kapcsolatát illetően. De azt leszögezik, hogy az iszlám törvénykezés, a saría szerepét és újraértelmezését elsősorban a muszlimoknak kell tisztázniuk Európában.

A muszlimok egy részének nem okoznak gondot a demokratikus jogállam törvényei és az iszlám vallási szabályok betartása. A dokumentum nem hagyja szó nélkül a szélsőséges, fundamentalista csoportok működésének elítélését, külön kitér az iszlamistákra, akik ellenséget látnak a liberális demokráciákban, a szekularizmusban és minden erővel, ha kell erőszakkal is küzdenek ellene. A muszlimok egy része nehezen fogadja el a világnézetileg semleges jogállam képét, vagy azért, mert nem érti lényegét, vagy félreérti - vélik a protestánsok.

Fontos tisztázni néhány alapvető nyugati demokratikus értéket, melyet a keresztények is magukénak tartanak. A következő részben azokat a sarkalatos témákat érintem, melyek az együttélésben nap mint nap előtérbe kerülnek és időnként félreértésre adnak okot. A protestáns teológusok is érzékeltetik, hogy melyek a dialógus során megbeszélendő legfontosabb témák.

4.1.1.3. Vallásszabadság

A vallásszabadság az egyik legalapvetőbb emberi jog. A német alkotmány 4. cikkelye biztosítja a különböző vallásoknak, meggyőzéseknek az egyenlő bánásmódot. Ennél a kérdésnél a szerzők erős kritikát fogalmaznak meg a muszlim kisebbséggel szemben. Általánosítva felróják nekik, hogy míg Németországban hangosan hivatkoznak saját vallási jogaikra, a vallásszabadságra, és el is érik követeléseiket, addig azokban a muszlim többségű országokban, ahonnan érkeztek, súlyosan sérül a vallási kisebbségek, köztük a keresztények vallásszabadsághoz való joga. Állam és egyház szétválasztása ismeretlen fogalom a legtöbb muszlim többségű országban – állítják. Az egyes muszlim közösségek által megfogalmazott követelménnyel, a saría törvény bevezetésével kapcsolatban megjegyzik, hogy az félelmet kelt a keresztényekben, és ezért ellenzik azt. A vallási törvény állami szintre emelésén már rég túl van az európai történelmi kereszténység. Az európai keresztények ezt ellenzik és a vallásszabadsághoz való jog megsértésének tartják. A vallások

Németországban csakis az adott ország jogrendjéhez igazodva működhetnek. Saját törvényeik nem lehetnek ellentétesek az alkotmánnyal. Ezt egyetlen vallási közösség sem vindikálhatja magának, a vallásszabadságra hivatkozva.

A vallásszabadság joga mellett a demokratikus társadalmakban a másik fontos szabadságjog, a vélemény-nyilvánítás szabadsága. Ez vonatkozik az elektronikus és nyomtatott sajtóra, a művészi alkotásokra. A keresztény egyházak is elviselik a kritikát, mint minden más, nyilvánosan működő civil szervezet. Ezt a muszlimoknak is el kell viselniük. Csak abban a kirívó esetben lehet a bíróságokhoz fordulni, amikor súlyos sértés ér egy közösséget, rasszista, antiszemita megnyilvánulás, vagy gyűlöletbeszéd során. De az is igaz, hogy a társadalom sokszor nem vesz tudomást a vallási érzékenységről, ilyen esetekben fel kell hívni a figyelmet, de csakis békés úton. Itt nem kimondottan, de egyértelműen a dániai Mohamed-karikatúrákra gondolhattak a szerzők, melyek sok esetben erőszakos reakciót váltott ki a muszlim világban.¹⁰³ A német protestánsok határozottan kiállnak a művészi szabadság, és a vélemény-nyilvánítás szabadsága mellett. Lehet, hogy a nagy művészi alkotások, saját korukban, egyesek számára irritálóak voltak, de ma ezek az egyházművészet remekei. Az irritáló művészi alkotásokat – általában - nem sértésként fogják fel az európai keresztények. Persze, minden szabadságjoghoz hozzátartozik az önkontroll is, a felelősség kérdése. Minden vallási közösség felelőssége, hogy az adott társadalom jogi keretei között, a demokratikus elveknek megfelelően működjön. Egyik közösség sem követelhet több jogot a másikonál.

A nyilatkozat hangsúlyozottan ismétli, hogy a muszlimokkal folytatott megbeszélések során nagy hangsúlyt kell fektetni a vallásszabadság modern értelmezésének tisztázására, az igaz és békés együttélés reményében.

A vallásszabadság kérdéséhez szorosan hozzátartozik a szabad vallásválasztás joga is. Senkit nem lehet kényszeríteni a vallás dolgában. Németországban az állampolgárok szabadon hagyhatják el a vallási közösséget és szabadon választhatnak egy másikat, vagy dönthetnek úgy, hogy nem kívánnak többé vallási közösséghez tartozni. A muszlim többségű országokban nem ez a gyakorlat. Ugyanakkor a Németországi Muszlimok Központi Tanácsának Iszlám Kartája elismerte a szabad

¹⁰³ A Mohamed prófétáról gúnyrajzokat közlő *Jyllands-Posten*, dán konzervatív napilap, 2005. szeptember 30. <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article723266.ece> (2009. szeptember 26.) ld 3.2.5. fejezet.

vallás-elhagyás, vagy választás jogát.¹⁰⁴ De nem minden muszlim közösség tartozik ehhez a központi szervezethez. Mivel a kereszténység és az iszlám is missziós vallás, a szerzők elismerik a misszióhoz való jogot, de az agresszív, nem önkéntes hitbéli meggyőződésen alapuló térítést visszautasítják.

Ahogy elmélyülünk a felvetett kérdésekben és majd az azokra adott válaszokban, az az érzésünk támad, hogy a fogalmaknak, szavaknak nem ugyanaz a jelentése. Mintha időnként a párbeszéd-partner mást értene például a vallásszabadság kérdésén, mint az európai társadalmak. Ezt a kérdést jobban megvilágítja a 4.1.1.5. alatti kisebbségi jogokról szóló rész.

4.1.1.4. Az iszlám és az emberi jogok

A német protestáns egyház fontosnak tartja, hogy külön részben foglalkozzon a saría törvényrendszerrel. Lelkészeik és híveik számára részletesen elmagyarázzák a saría szó jelentését, kialakulását. Hangsúlyozzák, hogy nincs a muszlim világban egy egységes saría rendszer, egyrészt a síita és a négy szunnita jogi iskola alapján többféle változat van érvényben, melyek a Kr.u. 7.-10. században alakultak ki. Az arab országokban a saría a jogrendszer alapja, a vallási, a magánéleti és a közösségi kapcsolatok szabályozásának rendszere. Azért is foglalkozik az irat hosszan ezzel a kérdéssel, mert egyes németországi muszlim közösségek a saría törvény belső használata mellett annak társadalmi elismertetéséért küzdenek.

Az alapvető emberi jogokat figyelembe véve, a német keresztények számára például elfogadhatatlan a család életére vonatkozó muszlim jog, a nők hátrányos megkülönböztetése. Konfliktust okoz a saría büntetőtörvény család- és házassági törvénye, mely ellenkezik a német alkotmánnyal. Az igazi problémát az jelenti, amikor egy muszlim közösség nem vesz tudomást választott országa törvényeiről, kialakult szokásairól. Ezért a német keresztények nevében az EKD Tanácsa visszautasítja a saría bármely formában történő alkalmazását, mert az ellenkezik a demokratikus rendszerrel és a vallásszabadság elvével.

¹⁰⁴ Zentralrat der Muslime in Deutschland 2002 veröffentlichten Islamischen Charta heißt es: „Die im Zentralrat vertretenen Muslime ... akzeptieren das Recht, die Religion zu wechseln, eine andere oder gar keine Religion zu haben.“ A Tanácsról bővebben a 4.4.3.7. részben írok.

Mint látjuk, lépten-nyomon egy párhuzamos társadalom létevel találkozunk, amely nem minden tekintetben veszi figyelembe a befogadó közösség szokásait, jogrendszerét. A bezárkózás, a gettósodás pedig kifejezetten hátráltatja az integrációt.

4.1.1.5 Kisebbségi jogok az iszlámban

Autentikus nemzetközi emberjogi szervezetek jelentései alapján, a földközi-tengeri és a közel-keleti térség muszlim többségű országaiban komoly gondot jelent az alapvető emberi jogok megsértése. Habár 1990-ben az Iszlám Konferencia Szervezet (OIC) elfogadott egy emberjogi nyilatkozatot, de ez egy jelentős pontban különbözik az ENSZ emberjogi nyilatkozatától, nevezetesen, hogy a Koránnak és a sariának prioritása van ebben a kérdésben is. A Nyilatkozat 24. és 25. cikkelye egyértelműen leszögezi, hogy emberi jogi kérdésekben is a saría a mértékadó, attól nem térhet el.

Igaz, a Korán elismerőleg szól a könyv népeiről, zsidókról és keresztényekről, akik szintén kaptak kinyilatkoztatást. De a különböző történelmi korszakokban változott a nem muszlimok megítélése és helyzete a muszlim többségű országokban. Volt olyan időszak is – vallja be őszintén a dolgozat – amikor a keresztények helyzete jobb volt a muszlim országokban, mint a vallási kisebbségek helyzete a középkori Európában. De ugyanakkor még napjainkban is tapasztalható, hogy egyes muszlim országokban nem tölthetnek be magasabb hivatalt, funkciót keresztények, nem vehetnek el muszlim nőket feleségül, a törvény előtt nem egyenrangúak a saría alapján. Az iszlám állam alapvetően az iszlám tanítás alapján áll, és így megkülönbözteti a különböző vallásokat, melyek közül az iszlám mindig elsőbbséget élvez.

Az iszlámból való kitérés kérdését különösen problémásnak tekintik a szerzők. Mint köztudott a muszlim országokban a saría törvény alapján a hitszegőknek halálbüntetés jár. Habár ezt egyre ritkábban gyakorolják, mégis a hitehagyók, vagy más vallásra áttérők társadalmi és vallási megítélése nagyon negatív, sok támadásnak, nem egy esetben életveszélynek vannak kitéve. Akárcsak azok a liberális muszlimok, akik felemelik szavukat ez ellen. Sokan külföldre, épp Nyugatra menekülnek ez elől. Ezeknek a menekülteknek minden segítséget meg kell adni a menekültstátus kapcsán – vélik a német protestánsok, mert a nemzetközi jogi normák mindenkire érvényesek kell, hogy legyenek.

4.1.1.6. A nők helyzete az iszlámban

A muszlim nők helyzetét vizsgáló fejezet különösen hangsúlyos a protestáns útmutatóban. A német protestánsok nagyon határozottan kiállnak a női egyenjogúság, szabadság és önrendelkezés mellett. Elítélnék minden ez ellen irányuló hagyományt, szokást.

A nők helyzetét az arab világban, a mediterrán térségben, az iszlám előtti időkben is az elnyomás jellemezte, írják. A régi törzsi tradíciókat adoptálták, és azt tették az iszlám családjog alapjává. Hasonló esetekkel találkozunk a kopt keresztények körében is, például az ifjú feleséget csak az első fiú-utód szülése után értékelik.

Mivel a muszlim országokban nincs világi jogrend, így egyedül az iszlám jog és szokás van érvényben a házasságkötés során. Ez alól kivétel Törökország, ahol 1923-24 óta világi jogrend működik, és a nők a törvény alapján egyenrangúak a férfiakkal, persze az elmaradottabb kistelepüléseken ma is sokszor a tradíciók érvényesülnek.

De a muszlim többségű országokban, ahol a saría az állami jogrend alapja, a nők alapvető emberi jogai jelentősen sérülnek. A családban egyértelműen ki vannak szolgáltatva az apának, a fivérnek és később férjüknek. A saría alapján kötelesek engedelmessé válni és férjüknek mindenben alávetni magukat. A férfiak a legtöbb esetben vissza is élnek ezzel a helyzettel. És ez a szemlélet vezethetett oda, hogy Németországban a muszlim férfi diákok sok esetben nem veszik komolyan a női oktatókat, hivatalokban, cégeknél a női vezetőket. A Németországban élő muszlim családok is sokszor változatlanul az ősi modellt követik, vallási hagyományaikra hivatkozva.

Hasonlóan hátrányos megkülönböztetés érvényesül az öröklési és tulajdonszerzési jog során, amely automatikusan férfiközpontú. A nők emberi méltósága és szabadsága nem biztosított muszlim területeken, habár a korrekt elemzés kedvéért a szerkesztők megemlítik, hogy a fejlettebb, városi társadalmakban valamivel jobb a helyzet.

A női egyenjogúság kérdését, mint már említettük, nagyon komolyan veszik a német keresztények. Úgy vélik, hogy a társadalomnak, az egyháznak és a keresztényeknek is fel kell emelniük szavukat, amikor azt tapasztalják Németországban, hogy a nőket akaratuk ellenére kényszerítik házasságra, vagy bántalmazzák, vagy bármely más módon hátrány éri őket a muszlim családokban. A német protestánsok elkötelezik magukat, hogy mindent segítséget megadnak a sérelmet szenvedett muszlim

nőknek, írja az egyházi vezetőség. A rendőrségnek pedig a legszigorúbban kell eljárni a bántalmazókkal szemben.

4.1.1.7. Vallásilag legitim erőszak és a békemisszió

A dokumentum leszögezi, hogy az emberiség kultúrtörténetében majdnem minden vallásban, kultuszban jelen volt az erőszak. De napjainkban a vallási erőszak címke az iszlámhoz kötődik, különös tekintettel a szélsőséges, iszlamista terroristák és öngyilkos merénylők miatt.

Habár nagyon sok nyugati muszlim vezető és közösség elítélő nyilatkozatot tett a terroristák ellen, mégis helyesnek tartanak a szerzők, ha a Korán alapján, a nagy jogi iskolák bevonásával, egy közös egyértelmű muszlim állásfoglalás születne az erőszak, a szent háború és a béke kérdésében. Ez sokban segítené a más vallásokkal, a társadalommal való dialógust, együttélést.

A Koránban találunk olyan verseket, amelyek az erőszak korlátozásáról, és olyanokat, amelyek az erőszak alkalmazásáról szólnak. Az iszlám fejlődésének különböző korszakaiban hol a befelé fordulás, a hit mélyítése, hol pedig az expanzív terjeszkedés volt a cél. Ezen a ponton a nyilatkozat beszél a területek iszlám megkülönböztetéséről, *dár al-iszlám*, *dár al-harb*, mely a középkori viszonyok között alakult ki. Ezeket már egy korábbi, a 3.5. részben elemeztem.

Akárcsak a már elemzett Ramadan-könyv¹⁰⁵, a német központi muszlim tanács is - al-Mávardi és as-Sáfii nyomán - a *dár al-ahd*, a szerződés, vagy igazság házát tartják a mai helyzetre elfogadhatónak. Ezzel a német protestánsok nem értenek egyet, mert nem található meg benne a demokratikus berendezkedés alapja. A muszlimok csak abban az esetben tekinthetik Európát missziós területnek, amennyiben tekintetbe veszik a vallásszabadság jogát és a békés misszió módját.

A jelenleg folyó vita is mutatja, hogy mennyire nehéz a muszlimoknak saját tradíciójukban megtalálni a demokratikus alapokat, és azt kritikusan kezelni. És ez különösen érvényes a dzsihádtól való elhatárolásában. A dzsihádtól való elhatárolás eredeti értelmében belső és külső küzdelmet jelent a hitetlenséggel szemben. Az egyértelmű, hogy ennek erőszakos változatát az iszlamisták használják napjainkban. Az iszlámban nincs különválasztva a

¹⁰⁵ Ramadan, Tariq: *Western Muslim and the Future of Islam*, i.m.

vallási és a politikai közélet, ezért egyszerre akár mindkettőre is alkalmazható az erőszak.

Ismételten abba a problémába ütközünk, hogy a muszlim gondolkodásban nincs differenciálva, szétválasztva a vallási és társadalmi-politikai vetület. A protestánsok, régi hagyományaik alapján vallási kérdésként kezelik az ügyeket és vallási türelemre intenek.

4.1.1.8. Békemisszió

A különféle európai muszlim szervezetek elkezdtek megfogalmazni saját hitük és más vallások viszonyának helyzetét, valamint az európai értékek és normák értelmezését.

A német protestánsok a következő három pont tisztázását tartják a legfontosabbnak:

1. A Koránban található, erőszakra, háborúra vonatkozó szövegeket újra kell értelmezni. Olyan interpretációt kell, hogy adjanak a muszlimok, amely egyezik az európai értékek, a szekuláris, demokratikus állam, a vallási pluralizmus elfogadott normáival. A Törökországból érkezett muszlimok nagy részének nem ismeretlen a szekuláris állam fogalma és működése. Ugyanakkor a protestánsok nem tartják elegendőnek a béke hangsúlyozását, hanem egyértelmű, cselekedetekben is megnyilvánuló állásfoglalást várnak.
2. Kívánatos lenne, ha a muszlim tudósok önkritikusan szemlélnék saját történelmüket, különösen az erőszak kérdésében. Őszinte diszkussziót várnak tőlük, és vallásjogilag is jól megalapozott érvelést a béke mellett.
3. Az utóbbi években sok példát láttunk arra, hogy vallási békekezdeményezésekben muszlimok is aktív szerepet vállaltak, felemelték szavukat a vallás nevében elkövetett erőszak ellen. A megosztott társadalmakban a vallások követőinek egyértelműen a béke ügye mellett kell érvelniük.

4.1.1.9. Migráció és integráció

Érthető, hogy az egyházi nyilatkozat miért foglalkozik hosszan a bevándorlás kérdésével, hisz az elmúlt évtizedekben négymillióra növekedett Németországban a bevándorlók száma. A keresztények örömmel üdvözölték a 2005. január 1-én törvénybe iktatott bevándorlási törvényt, melynek előkészítésében az egyház is jelentős szerepet játszott.

A német protestánsok folyamatosan részt vesznek a menekültügyi munkában, készek tanácsokkal és sokféle segítséggel ellátni a bevándorlókat. Támogatást nyújtanak az oktatásban és a vallásközi párbeszédben. Az idegenek, betelepülők kezelésében a Biblia ad útmutatást, ennek alapján a szolidaritást hangsúlyozzák a szerzők.

Az integráció sok síkon zajló folyamat, politikai, kulturális, társadalmi vetülete van. Az integrációnak mind a befogadó társadalommal, mind a bevándorlókkel szemben vannak elvárásai. A társadalomtól elvárja, hogy befogadó, segítőkész legyen. Próbálja biztosítani az egyenlő esélyeket. Ugyanakkor a bevándorlóktól kéri, hogy tanuljanak meg (jelen esetben) németül, ismerjék meg a befogadó ország kultúráját, történelmét. És legfőképpen tegyék magukévá, és tartsák be a szekuláris, demokratikus jogállam alapvető értékeit és rendjét.

A Német Keresztény Egyházak Munkaközössége¹⁰⁶ 1980 óta foglalkozik a bevándorlás következtében kialakult multikulturális társadalom működésével. A keresztények örömmel üdvözlnek a kulturális sokszínűséget, mely gazdagítja a társadalmat. Megállapítják, hogy a tolerancia az alapja az együttélésnek a pluralista társadalmakban.

A kulturális identitás konfliktusba kerülhet a politikai és társadalmi renddel, amikor az egyetemesen elfogadott emberi jogokat akarja felülírni saját hagyományaival. A nyilatkozat ismételten a nők elnyomására utal az iszlám világban. Felsorolja a „becsületgyilkosságok”, a genitális körülmetélés, a kényszerházasságok intézményének elfogadhatatlan voltát. A felsorolt negatív példák elsősorban nem az európai, hanem a muszlim többségű társadalmak sajátjai. De abban egyetértünk, hogy nem lehet ellentmondás a demokratikus alaptörvények és a vallási törvények között. A német protestánsok elfogadhatatlannak tartják a patriarchális társadalom férfiuralmát és ezzel

¹⁰⁶ Arbeitsgemeinschaft Christlicher Kirchen in Deutschland, ACK <http://www.oekumene-ack.de/> Az Ökumenikus Tanácsnak megfelelő szervezet. (2009. május 17.)

együtt a nők megalázó, hátrányos helyzetét, bármely ideológia, vagy vallás is hirdeti azt.

A szerzők, mint már korábban említettük, foglalkoznak a „paralel társadalmak” kialakulásának veszélyével. Az olyan társadalmi csoportosulásokra hívják fel a figyelmet, melyek saját belső szabályaik szerint élnek, elzárkózva a domináns társadalomtól. Ezzel gyengítik saját társadalmi elfogadottságukat és a vallásközi párbeszéd esélyeit is. Az etnikai, vagy vallási-kulturális alapon álló csoportok önszerveződésére már találunk példát Németországban.

A német protestánsok helyenként kemény hangvételű írásának nem elsősorban a németországi muszlimok a címzettjei. Hisz a muszlimok többsége békésen éli meg hitét Németországban, aktív tagja a társadalomnak. Részt vesz a politikai életben, a vallásközi párbeszédben. Sokan közülük szeretnének szabadulni a régi kötelékektől, új értelmezést találni hitüknek, megújulni, amint erről bővebben a reform irányzatok elemzése során írtam.

Az integráció hosszú folyamat, szintén része a társadalom és a bevándorlók közötti párbeszédnek. Ennek során aggodalmat okozhat, ha a feltett kérdésekre kölcsönösen nem kapnak megnyugtató válaszokat a felek. A társadalom sokszor érzékeny pontokra kérdez rá. Kíváncsi arra, hogy milyen a muszlim életstílus, étkezés, ruházat, stb. Ez a helyzet, mind a befogadóknak, mind az integrálódóknak alkalmat ad arra, hogy megtanulják a kölcsönös tiszteleten alapuló együttélést, a tolerancia gyakorlását. Kölcsönösen figyelni kell és meghallgatni egymást.

4.2. Muszlim lét Németországban – feszültségek a gyakorlatban

Ebben a fejezetben a gyakorlati vallásos étellel kapcsolatos problémák kerülnek napirendre, a vegyes házasság, válás, a vallásoktatás, a fejkendő használata az állami iskolákban, a mecsetek hangos imára való felhívása körül kialakult feszültségek. Kifejezetten vallási kérdéseket érintenek ebben a részben a szerzők.

Az EKD azért tartja fontosnak, hogy az integráció feltételeivel foglalkozzon, mert csak nehéz, de kölcsönös tanulási folyamaton keresztül lehet elérni a békés együttélést. Az EKD hangsúlyozza, hogy az integrációt nem segíti elő, ha a bevándorlók bezárkóznak, és zárt közösségben élnek. Megnehezítik a gyermekek beilleszkedését is. Ugyanakkor elismerik, hogy a befogadó társadalomnak is nagy erőfeszítéseket kell

tennie a toleráns magatartás érdekében. A német protestáns tanulmányban sokkal több a kritikus hangvétel, mint az őszinte önkritika. Az 1960-as évektől vendégmunkásként toborzott, vagyis behívott, később megsokszorozódott, többségében muszlim bevándorlók is sok nehézséggel, rasszizmussal szembesültek az évek, évtizedek során, mely nem segítette elő a letelepedést és a beilleszkedést.

Az EKD nyilatkozata sorra veszi a hagyományos családi élet területeit és alaposan elemzi a muszlim és az európai keresztény életvitel és gondolkodás közötti különbségeket. Ismételten több helyen találkozunk a nők helyzetének nehézségeivel. Míg például a muszlim országokban az engedetlen feleséget férje erőszakosan büntetheti a saría alapján, addig ez Németországban bűncselekménynek számít. A menekülteknek, bevándorlóknak el kell fogadniuk az adott ország társadalmi normáit és jogi kereteit.

A tradicionális muszlim családban a férfi dolgozik, a feleség otthon vezeti a háztartást és neveli a gyermekeket, nincs semmi kapcsolata a külvilággal. A vallási életet is a férfiak gyakorolják. Ugyanakkor pozitívumként említi a dokumentum a szoros családi kötelékeket, a generációk együttélését, az idősekre való odafigyelést.

Találunk német területen pozitív példát is a muszlim asszonyok önszerveződésére, ilyen például a *Zentrum für Islamische Frauenforschung* (ZIF, "Iszlám női tanulmányi központ") Kölnben, mely nagyon sok programot szervez, tanulmányokat publikál a muszlim női önérték megerősítésére. A Koránból azokat az idézeteket használják, melyek elítélik a nők elleni családon belüli erőszakot. A *Huda - Netzwerk für muslimische Frauen e.V.*, a német muszlim nők egyesülete, akik az iszlám tanításával ellentétesnek tartják a nők bántalmazását.

De sajnos, a többségi muszlim társadalom nem osztja nézetüket. Ezeknek a nőknek segítségre, támogatásra van szükségük, hogy legyőzzék félelmüket.

4.2.1. Vegyes házasságok

Ma egyre több muszlim-keresztény házasság kötődik Németországban. Ennek nincs sem jogi, sem vallási akadálya. Annyiban nincs muszlim részről, hogy a saría alapján muszlim férfi házasodhat keresztény, vagy zsidó nővel. De a vegyes házasságból születendő gyermekek muszlimok lesznek a törvény alapján, amennyiben

válásra kerül sor, a gyermekek a muszlim apánál maradnak. Emellett csak muszlim feleség örökölhét férje után.

Amíg a vegyes vallású családok Németországban szabad világban élnek, a nem muszlim házastárs jogi biztonságban van. A problémák akkor szoktak jelentkezni, amikor, valamilyen okból ezek a párok a férfi muszlim többségű hazájába költöznek. Ott a muszlim férj is egészen más, számunkra idejétmúlt szokásokat követ, hogy ne kerüljön ellentétbe saját rokonaival. A keresztény egyház már a házasságkötés előtt felajánlja segítségét a keresztény, vagy nem muszlim félnek, hogy kellően tájékozódják bizonyos lépések következményeiről.

Eltérés van a keresztény és az iszlám házasság teológiájában. A keresztény házasság Németországban csakis a polgárilag megkötött házasság megáldására vonatkozik. De a szertartás során a felek Isten előtt tesznek fogadalmat, hogy kitartanak jóban-rosszban egymás mellett. A muszlim házasságkötésnek nincs polgári vetülete. Ugyanakkor vallási szertartás sem létezik, nem hívják segítségül Istent. A muszlim szertartás a házassági szerződés aláírására szorítkozik, amelyben leszögezik, hogy mennyit fizet a vőlegény a menyasszonyért. A házasság muszlim értelmezése éppen ellenkezője a kereszténynek, hisz, ha az asszony megbetegszik, vagy meddő, vagy nem felel meg az elvárásoknak, akkor kitalizhatják, vagy elválnak tőle.

A német protestánsok nem tartják szerencsésnek, habár egyre gyakrabban fordul elő a házasság vallásközi megáldása a lelkész és az imám vezetésével. A tanulmány röviden kifejti, hogy a keresztény-muszlim közös esküvői szertartás valójában egyik fél számára sem tekinthető törvényesnek, mivel sem az iszlám vallásjogi szerződés-kötés, sem a keresztény fogadalomtétel és Isten áldásának kérése nem teljesül.

4.2.2. Óvodai nevelés

2004-ben a német protestáns egyház egy nyilatkozatot adott ki *Wo Glauben wächst und Leben sich entfaltet* címen (Ahol a hit növekszik és az élet kibontakozik). Ebben az egyház felhívja a mintegy 9000, német protestáns óvodában dolgozó nevelő figyelmét, hogy legyenek különös tekintettel az odajáró muszlim gyermekekre, segítség őket a nyelvtanulásban, a beilleszkedésben. A gyermekekben ne plusz terhet, hanem szolgálatra való alkalmat lássanak. Nehéz ezen kisgyermekek sorsa, akiknek a két világ között kell közlekedniük. Más normákat látnak otthon, és mások az elvárások, szokások

a keresztény óvodai-iskolai közösségben. Minden segítséget meg kell adni nekik. Sokszor a bevándorló szülők veszik ki a gyermekeket a közösségből, mert félnek attól, hogy nem tudnak az óvónőkkel, pedagógusokkal kommunikálni, féltik a gyereket a külső hatástól, esetleges megaláztatástól. Itt nagy szerep hárul a protestáns gyülekezetekre, hogy segítsék eloszlatni a bevándorló szülők félelmeit. Ahogy már korábban is hangsúlyozták, nagy a felelőssége a befogadó többségi társadalomnak abban, hogy mennyire sikerül a menekülteknek beilleszkedniük.

Ezzel kapcsolatban az egyházi dokumentum azt javasolja, hogy a pedagógusok oktatásába építsék be a bevándorló gyermekekkel való foglalkozás sajátosságait. Nagy empátiára, toleranciára, odafigyelésre, türelemre van szükség mindehhez. Azokon a területeken, ahol magas a bevándorlók száma, tanácsos muszlim pedagógust alkalmazni a protestáns tanintézetekben. Ez néhol egyházjogi problémákba ütközik, de ez a megoldás mindenképp segít a menekültek gyermekein.

4.2.3. Iszlám vallásoktatás

A német alkotmány 7. cikkelye alapján az állami iskolákban is van katolikus, ill. protestáns hitoktatás. A német keresztények már régóta szorgalmazzák az egyre nagyobb számú muszlim diák miatt, hogy a muszlimok fogalmazzák meg alapvető tanításukat, írjanak iskolai tankönyveket. Ehhez szükség lenne, arra, hogy kijelöljenek egy autentikus muszlim közösséget, tanácsot, amely az állammal szemben illetve a törvény előtt is felel a muszlimokért. De szükség van megfelelő oktatók képzésére is ezen a téren.

Európában mintaként szolgálhat a francia példa, ahol állami nyomásra végül is a muszlimok létrehozta egy hivatalos érdekképviseleti fórumot, tanácsot, mely méltó párbeszédpartnere az államnak, vitás ügyekben képviseli a sokszínű muszlim közösséget. Ennek felállítását sürgetik a protestánsok.

4.2.4. Fejkendő-vita

2002-2004 között számos nyugat-európai országban vita folyt a muszlim lányok, nők, tanárnők fejkendő-viseletével kapcsolatban. Németországban egy bírósági eset kapcsán, az egyik szövetségi bíróság megtiltotta az állami iskolákban a muszlim

tanárnőknek a fejkendő viseletet. Ezt a határozatot nagy társadalmi vita követte. A muszlim közösségek a vallásszabadságra hivatkozva ellenezték a döntést.

Az EKD Tanácsa 2003. október 10-én állásfoglalást hozott nyilvánosságra a fejkendő kontra vallásszabadság vitájában, melyben az alábbi pontokat hangsúlyozta:

1. A muszlim nők a fejkendő-viselettel vallási hovatartozásukat fejezik ki. Ezt a vallásszabadság elve alapján teljes joggal tehetik. Az egyház egyetért a bírói határozat magyarázatával, hogy az állami iskola nem teljesen vallás nélküli terület.
2. Bár a tanárok vallásszabadságjoga az iskolára is kiterjed, azonban, mint közalkalmazottak ennek gyakorlása alkotmányos határokba ütközik. Az állami iskolákban, a közalkalmazottként dolgozó pedagógusok vallásszabadság joga nem ütközhet a diákok hasonló jogaival.
3. Az állam, mely minden polgárnak az otthona, semleges kell, hogy maradjon a vallás ügyében. Ugyanez a semlegesség vonatkozik a közalkalmazott pedagógusokra is. Ez a törvény nem tiltja meg a vallásszabadság gyakorlását a közalkalmazottaknak, de keretek közé szorítja.
4. A közalkalmazott pedagógus a demokratikus alapelveket kell, hogy hirdesse, a férfiak és nők közötti egyenlőséget. Ismerve az iszlámban a fejkendő viselésének háttér-jelentését, megkérdőjelezhető, hogy az adott muszlim pedagógus, a fejkendőt viselve, vajon alkalmas-e közfeladat ellátására.

Az EKD fontosnak tartotta, hogy véleményét fenntartva, a fenti elveket megismételje a 2006-os egyházi nyilatkozatban is. Itt három fő alapelvre hivatkoznak:

- a vallásszabadság helyesen értelmezett pozitív jelentése;
- a vallásszabadság elvének minden vallásra egyforma alkalmazása;
- az állam elkötelezett semlegessége.

Mivel Németországban tilos az állami iskolákban bármilyen vallási szimbólum elhelyezése, illetve viselése a tanárok és állami alkalmazottak számára, ez a törvény minden vallásra, és hívőre vonatkozik. Mégis ez a kérdés nem is olyan régen vitát váltott ki Bajorországban. 1995-ben a német alkotmánybíróság előtt támadták meg a bajor tartományi iskolai rendtartást, amely előírja, hogy minden osztályteremben lennie kell keresztnek vagy feszületnek. A testület kimondta, hogy jogsérelmet okozhat, mire a tartományi parlament úgy módosította a rendtartást, hogy a keresztet le kell venni, ha

azt valaki külön kéri. Hasonló megoldást alkalmaznak Ausztriában, ahol csak ott kell kitenni a feszületet, ahol a tanulók többsége keresztény.

4.2.5. Közösségi élet

Németországban 2006-ban 2500 muszlim imahely működött, ezekből összesen – szigorú értelemben - 70 felelt meg a közel-keleti mecsetépítéssel előírásainak. Sok pozitív példát találunk a helyi muszlim közösségek és a protestáns gyülekezetek közötti együttműködésre. Valóban a befogadó társadalomnak nagy toleranciára van szüksége, a növekvő épülő mecsetek elfogadásához.

A legtöbb muszlim imahely korábbi családi házak, elhagyott gyárépületek átépítésével jön létre. Külső megjelenésükben a közel-keleti, vagy török mecset építéssel hagyományait követik. A német protestánsok a vallásszabadság jogának tiszteletben tartását látják abban, hogy más vallásúak is gyakorolhatják hitüket. Ugyanis a társadalmi vitában egyesek felvetették, hogy addig ne adjanak a német hatóságok mecsetépítési engedélyt, amíg a muszlim többségű országokban üldözik a keresztényeket, vagy más vallási kisebbségeket.

Az EKD felemeli szavát a vallásszabadság elvének egyetemes érvényesítése mellett, és kiáll a keresztény kisebbségek jogai mellett.

A német protestánsok ugyanakkor veszélyt látnak a muszlim közösségi házak bezárkózó tendenciáiban, valamint nem tartják szerencsésnek, ha a mecsetnek – adott esetben keresztényeket sértő elnevezést adnak, például, ha Konstantinápoly muszlim legyőzőjéről nevezik el.

Ami a mindennapi gyakorlat során valós problémát jelent, az a kihangosított müezzinek imára való hívása. A muszlimok ezt a templomi harangszóhoz hasonlítják, de a müezzin egy hitvallást énekel arabul, erősítőt használva. A vallásszabadság joga is csak addig terjedhet, amíg az nem sérti mások nyugalomhoz való jogát – vélik a protestánsok.

A gyakorlati hitélet során – időnként – problémát jelenthet a keresztény egyházi helyiségek bérbeadása muszlimoknak. Egyre gyakrabban keresik meg a még ingatlanul nem rendelkező muszlim közösségek a helyi protestáns gyülekezeteket, helyiséghasználat céljából. Az EKD abban nem lát problémát, hogy a törvényesen működő, jogilag bejegyzett muszlim közösségeknek egy időre bérbe adnak gyülekezeti

termeket, helységeket. Azt viszont már ellenzik, hogy egy használaton kívüli, vagy kiüresedett egyházi tulajdont eladjanak a muszlimoknak. A templom maga, a reformációi tanítás alapján, nem szent hely, mégis nagyon fontos szimbolikus jelentősége van. Nagyon komolyan fontolóra kell venni az eladási szándékot, és a nagyobb közösség érzelmi ragaszkodását is figyelembe kell venni. A német protestánsok másik érve a keresztény templomok muszlim hasznosításával szemben, hogy ezzel azt a látszatot keltik, hogy az iszlám teret nyert a keresztények kárára, valamint, hogy átjárás van az iszlám és a kereszténység között.

4.2.6. Diakóniai szolgálat

Muszlimok és keresztények együtt élnek, együtt dolgoznak és közösen vesznek részt a diakóniai szolgálatban, melynek fő célja a rászorultak, a betegek, a gyengék az idősek megsegítése. A német protestáns diakóniai szolgálat odafigyel a muszlim rászorultakra is. Ugyanakkor támogatják a muszlimok saját szociális ellátó hálózatuk kiépítésének gondolatát.

Nagyon sok muszlim használja a protestáns óvodai oktatást, a kórházi ellátást, idősek otthonát, családsegítő központokat. A protestánsok fontosnak tartják, hogy a kórházi ellátás során a muszlim betegeknek biztosítva legyen egy imahelyiség a napi ötszöri imádkozáshoz.

Az EKD szeretetszolgálat¹⁰⁷ 2004-ben egy programot indított más kultúrájú lakosok számára. Ebben az idős muszlimokat célozta meg, akik nyelvi nehézségek, vagy egyéb félelmek miatt nem fordulnak segítségért másokhoz. Ugyanakkor az EKD, mint keresztény szervezet nem tud vallási támaszt nyújtani a rászorultaknak. A diakóniai munkában fontos szerep jut a muszlim alkalmazottaknak, például az óvodákban, vagy beteggondozásban.

A Rajnai, vagy a Berlin-Brandenburgi Egyház külön szabályzatot hozott létre a muszlim tanárok alkalmazására.¹⁰⁸ Ennek értelmében a keresztény diakóniai szolgálat elvárja a nem-keresztény alkalmazottaktól is, hogy tartsák szem előtt a keresztény értékeket, és azokkal ellentétesen nem cselekedhetnek. Örömmel üdvözik a muszlim önkénteseket, akikre nagy szükség van a tolmácsolásban.

¹⁰⁷ Diakonisches Werk der EKD e.V., www.diakonie.de (2011. jan. 12.)

¹⁰⁸ Zusammenleben mit Muslimen, pp. 56-58; 75

A protestánsok nyitottan és segítőkészen fordulnak a bajba jutott muszlimokhoz. Ezzel kifejezik tiszteletüket a másik ember iránt. Fontosnak tartják, hogy részvétüket, együttérzésüket elmondják és ki is mutassák, mert a megváltás keresztény üzenete egyetemes érvényű. Úgy tűnik, ezen a területen van a legkevesebb konfliktusforrás. A protestánsok kiterjedt diakóniai szolgálatot működtetnek, ahol a rászorultság és nem a vallás alapján szolgálják felebarátaikat.

4.3. Szervezett iszlám

A Német Protestáns Egyház minden alkalmat megragad a dialógus kezdeményezésére. Képviselői fontosnak tartják a társadalmi közjó szolgálatában is ezt a hozzáállást. Tiszteletüket akarják kifejezni a muszlim szervezeteknek.

De van egy-két komoly szempont, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni a dialógus előkészítése során. Így azt ajánlják híveiknek, hogy a hivatalos szinten történő párbeszéd során előre tisztázzák, hogy a partner pontosan kiket képvisel. Időnként zavaró lehet keresztények számára a számos iszlám szervezet, közösség közti viszonyrendszer. Nem hasonlítható a protestáns egyházak felépítéséhez. Mindegyik önállóan, külön működik. Az egyház számára elsődleges fontosságú a vallásközi párbeszéd, a hit dolgainak megvitatása. De nem szerencsés, ha az egyház olyan partnerekkel vitatkozik, beszél, akik politikai vagy társadalmi nézetkülönbségeket kívánnak megvitatni. Ez egészen más síkra terelheti a dialógust.

A dialógusban rejlő veszélyként említi a nyilatkozat a félreértés problémáját. Azt meg nyíltan elítéli, ha az egyház szélsőséges csoportokkal, iszlamistákkal kezd párbeszédet, ugyanis ez a tény, már önmagában is rangot adna egy egyébként elítélendő irányzatnak.

A muszlimok jogi státusával kapcsolatban a dokumentum bizonyos fenntartásokat fogalmaz meg. Amíg a katolikusok és protestánsok Németországban világos, átlátható egyházi formában, püspökökkel, zsinatokkal működnek, addig a számos muszlim szervezet hierarchiája, rendszere, belső működése nem nyújt tiszta, világos képet. A legtöbb muszlim szervezet egyletként, szövetségként működik. Ahhoz, hogy elérjék az egyesület jogi kategóriáját, komoly kritériumoknak kell megfelelniük. Az egyesületi jog vonatkozik¹⁰⁹ több más világnézeti csoport, vallási kisközösség

¹⁰⁹ Az Alaptörvénynek 140. cikkelye, mely az 1919-es Weimari Alkotmány 137 (4) cikkelye.

szerveződésére is. De a német alkotmány elvárja ezektől az egyesületektől, hogy tagnyilvántartásuk átlátható legyen, valamint, hogy a Német Szövetségi Köztársaság törvényeit, alapértékeit, az emberi jogokat messzemenően tiszteletben tartsák.

A német protestánsok nyíltan vállalják, hogy elkötelezik magukat a német liberális demokrácia alapja mellett, és ezt társadalmi szolgálatukban is kinyilvánítják azzal, hogy pozitív demokrata tagjai a társadalomnak. Az EKD úgy véli, csakis azok a közösségek, vallások érdemelhetik ki a „vallási-egyházi” jogi státuszt, amelyek nemcsak haszonélvezői a jószolgálatoknak, hanem erőfeszítéssel is részt vesznek a társadalmi szolgálatban.

Az eddigi fejezetekben is fölmerült a muszlim képviseleti rendszer kidolgozása, ezt a német protestánsok is támogatják. Úgy vélik, hogy nélkülül nehezen tud egy ilyen sokszínű, szervezetlen közösség bárkit is képviselni a törvény előtt, vagy az állammal folytatott megbeszélésen.

A muszlimok számának megítélése nagyon nehéz feladat. A bejegyzett 2500 egyesületnek nincs nyilvántartása. A bevándorlási hivatal nem kérdezhet rá a vallási hovatartozásra. Csupán feltételezések alapján lehet bármilyen létszamarányt leírni. Az sem egyértelmű tény, hogy azok, akik muszlim országból, muszlim háttérrel érkeztek, de már nem gyakorolják vallásukat, vajon mennyiben tekinthetők muszlimnak?

4.4. Keresztény-muszlim párbeszéd, de kivel?

Az EKD a nyolcvanas évektől kezdve élenjár a vallásközi dialógus terén. Ezt több korábbi teológiai-szakmai anyag is alátámasztja. A párbeszéd nevében is benne van, hogy két, vagy több partner kell hozzá. A nyilatkozat negyedik fejezetében komolyan felvetődik a megfelelően képzett muszlim partner(ek) hiánya. Egyébként hadd jegyezzem meg, hogy az elmúlt évtizedben, mióta hazánkban is elindult a vallásközi párbeszéd, időnként problémát jelent a kellően képzett, akadémiai dialógusra alkalmas, más vallású partnerek kiválasztása. Ugyanazokkal a nehézségekkel találkozunk, hogy míg keresztény oldalon képzett teológusok, lelkészek állnak, kellő kulturális, világvallási ismeretekkel, addig - a másik oldalon - laikus hívőket találunk, akik vallásuk alapvető tanításával tisztában vannak, de tudományosan nem megfelelő vitapartnerek.

Az EKD-dolgozat két komoly problémát említ, az egyik a muszlim közösségek vezető személyiségeinek kérdése. Mivel ezek a közösségek egyletként működnek, jogi képviselőtük egy megnevezett elnök látja el, aki bármelyik közösségi tag lehet. Az imám, az imám vezeti, de mivel Németországban még mindig nem megoldott az imámok képzése, ezért általában Törökországból, vagy egy másik iszlám országból érkeznek, meghatározott (a DITIB szervezet képzett törökországi imámokat alkalmaz, négy éves szerződéssel) időtartamra. Ezek a külföldi imámok nem beszélnek, vagy nagyon gyengén beszélnek németül, nincsenek tisztában az adott ország társadalmi-kulturális tradícióival. Vagyis, mint vallási vezetők, mégsem alkalmasak a párbeszédre. Lassan a második-harmadik generáció veszi át a vezetést a muszlim közösségekben, ők olyan férfiak, akik már Németországban születtek, ott jártak iskolába, és tisztában vannak az adott társadalom normáival. Ők mindennapjaik, munkájuk során is sokat érintkeznek nem-muszlimokkal.

A német protestánsok a dialógus folyamatában az alábbi szempontokat ajánlják megfontolásra:

„Tisztában kell lenni, hogy a dialógust milyen szinten és milyen témakörben folytatják. Az egyesületek és a regionális egyházak közötti dialógus során a muszlim szervezet megválasztott képviselője tekintendő a diskurzus első számú partnerének. A helyi gyülekezeti szinten a gyülekezeti tagok, illetve a muszlim egyesület képviselői a partnerek, itt a nyelvi szempontok is fontos szerepet játszanak. Több mecsettel rendelkező közösségnek van egy PR és dialógus képviselője, aki alkalmas partner a keresztény gyülekezetek számára. És minden dialógus iránt érdeklődő muszlim hídépítő szerepet vállalhat. Különösen a muszlim asszonyok és diákok motiváltak ebben a folyamatban. A muszlim közösségek tagjait be lehet vonni a szociális ügyekbe, elősegítendő a jószomszédi együttélést.

Speciális teológiai kérdések megvitatásában az imámhoz kell fordulni, tolmács segítségével. Tehát nincs egyértelműen megnevezhető, egyedüli alkalmas vitapartner a mecsetben. Ezért a vitapartner kiválasztását rugalmasan kell kezelni, mindig az adott helyzethez igazodva.”¹¹⁰

A dialógus megkezdése előtt ajánlatos tájékozódni, hogy az adott közösség milyen társadalmi aktivitással rendelkezik. A legtöbb mecset és közösség nem rendelkezik főállású vezetőkkel, alkalmazottakkal, a munkát önkéntesek látják el. Így

¹¹⁰ I.m.: http://www.ekd.de/download/ekd_texte_86.pdf p.86-87.

nincs tanintézetük, szociális hálójuk sem. A párbeszéd megkezdése előtt, a másik fél ismeretében, reálisan kell megtervezni a témát és az elvárásokat.

4.4.1. Virtuális Umma

Az internet korában felbecsülhetetlen értéke és veszélye van a vallási honlapoknak is. A legtöbb keresztény egyház is rendelkezik egy úgynevezett virtuális közösséggel. Az iszlám esetében sincs másképp. Rohamosan növekszik mind az iszlámmal foglalkozó weboldalak, mind az internethez hozzáférő muszlimok száma.

A németországi muszlimok életét is jelentősen megváltoztatta az internet, azon keresztül tájékozódhatnak, csetelhetnek, cserélhetik ki nézeteiket. Míg korábban csak a tanultabb muszlim réteg tudta használni a számítógépet, addig mára már széles körben elterjedt az internet használata. A problémát a protestánsok abban látják, hogy a muszlim internetes oldalakon nagyon sok szélsőséges, iszlamista cikk olvasható, melyek ellenzik a dialógust és az integrációt. Sajnos sok esetben a mecsetekben található vallási füzetek, brosúrák is hasonló konzervatív-ortodox nézeteket hangoztatnak.

A nyilatkozat negatív példaként említi a *Muslim-Markt* nevű oldalt a világhálón, mely sokszor antiszemita, keresztényellenes nézeteket hangoztatott.¹¹¹ Az internet a muszlimok számára az önkifejezés és a misszió eszköze is. (Persze ez az európai keresztények számára is így van.) Ugyanakkor azt is látjuk, hogy az iszlámmal foglalkozó oldalak nyílt teret adnak a különböző muszlim irányzatoknak, nézeteknek. Az EKD kiemeli például az ismert konzervatív muszlim tudós Júszuf al-Karadávi (Yūsuf al-Qaradāwī) rendszeres televíziós prédikációit az al-Dzsazíra csatornán. A dokumentum szélsőséges, iszlamista prédikátornak mondja al-Karadávit. Kétségtelenül Karadávi napjaink egyik legismertebb és legvitatottabb szunnita tudósa.

Al-Karadávit az orientalisták is megosztó személyiségnek tartják, aki könyveiben elismeri a keresztényeket és a zsidókat, de több televíziós prédikációjában antiszemita hangot ütött meg. Nemrégiben jelent meg Bettina Graf kötete a muszlim tudósról, melyben a szerző Karadávi intoleranciájáról ír, hangsúlyozva, hogy milyen ellenséges az arab keresztényekkel szemben.¹¹²

¹¹¹ <http://www.muslim-markt.de/> (2010. június 9.)

¹¹² Bettina Graf, Jakob Skovgaard-Petersen (Editor): *The Global Mufti: The Phenomenon of Yusuf Al-Qaradawi* (Paperback), C Hurst & Co Publishers Ltd. 2009.

A protestáns dolgozat szerint az interneten többségben vannak a fundamentalista, szélsőséges, iszlamista muszlim oldalak, ezek közé sorolják az islam-online honlapot is.¹¹³

A németországi muszlimok vallási-politikai szimpátiája sokszínű, a szociáldemokratáktól, a liberálisokon, konzervatívokon át egészen az iszlamistákig terjed. Arányaiban még mindig kevés azon muszlimok száma, akik reformernek vallják magukat, szorgalmazzák a Korán történet-kritikai vizsgálatát. De akad már feminista muszlim nőmozgalom is, hatásuk azonban alig érzékelhető az iszlámon belül.

4.4.2. Iszlámizmus

Nyugati tudósok és keresztény teológusok is az iszlám elemzésekor nem hagyhatják figyelmen kívül a szélsőséges csoportok tevékenységének hatásvizsgálatát. A korábbi fejezetben – az iszlám irányzatokkal kapcsolatban – már foglalkoztunk az iszlamista szélsőségesek működésével. Ez a kérdés Németországban sem kerülhető meg.

Az iszlamizmus az iszlámnak az a fundamentalista szárnya, amely vissza akar térni a 7. századi iszlám állam megvalósulásához, az iszlám egyeduralmát szeretné, és a saría törvény bevezetését. Az iszlamizmus elutasítja a demokráciát, az emberi jogokat, a pluralizmus ellensége. Az iszlamizmusnak van egy szelídebb ága, akik a missziót és az iszlám győzelmét nem erőszakos úton képzelik el. Ők is elég hangosak. De van az iszlamizmusnak egy erőszakos, harcos, terrorista változata, amit dzsihádzmusnak is szoktak nevezni. A protestánsok elítélik az iszlámizmust, nagyon veszélyesnek tartják a világ folyamataira és a többi vallásra nézve is. Az iszlamisták nem nézik jó szemmel az integrációt, Nyugaton is sok problémát okoznak ezzel. A Nyugatot ellenségnek tekintik, és harcolnak a hitetlenek ellen.

A dokumentum az Európában növekvő antiszemitizmus hátterében is az iszlamisták propagandáját látja, különösen az arab országokból érkezőkét. Az iszlamisták száma Németországban mintegy 30.000-40.000 lehet. Egyes képviselőik kalifátust hoztak létre, mint az elhíresült kölni kalifa, Kaplan esete is mutatja, erről bővebben a 3.2.2. fejezetben írtam.

¹¹³ <http://www.islamonline.net/en/Page/Home/> (2010. június 9.)

Az iszlamisták aránylag kis létszáma ne tévesszen meg bennünket abban, hogy alábecsüljük a veszélyt, amit hordoznak – hívják föl a figyelmet a protestánsok.

4.4.3. Muszlim szervezetek

Németországban a becslések szerint több mint négymillió muszlim él, a lakosság 5,4%-a. Az iszlám jórészt a bevándorlók vallása, ugyanakkor növekszik a már másodgenerációs német anyanyelvű muszlimok száma is. A bevándorló muszlimok több mint 40 országból érkeznek Németországba: Törökország, Bosznia, arab országok, Pakisztán, Albánia, stb. Más az etnikumuk, más a politikai érdeklődésük, más vallási irányzatokhoz tartoznak. Vagyis nem egységesek. A legnagyobb csoport a török származásúaké, körülbelül kétfélmillióan lehetnek.

A németországi muszlimok többsége szunnita, kb. 170.000 síita van és közel félmillió török alevi.¹¹⁴ Az Ahmadijja közösségnek is vannak hívei.

A németországi muszlimok vallásosságát nehéz megítélni. Az EKD úgy véli, hogy hozzávetőlegesen egyharmaduk szigorúan betartja az előírásokat, közel a fele csak bizonyos alkalmakkor, ők az „ünnepnap” muszlimok, és egy kis részük egyáltalán nem gyakorolja vallását.

Németországban a muszlimok 15%-a szerveződik mecsethez tartozó egyesületekben, akik szigorúan vallási dolgokkal foglalkoznak. De ők azok, akik a társadalom szemében az iszlámot képviselik. Ezek az egyesületek lehetnek a párbeszéd elsődleges partnerei. Az újonnan alakult egyesületek jó része is már korábbi szervezetekből jöttek létre, ilyenek például a diák, az ifjúsági,- a női tagozatok, vagy értelmiségi körök.

A dokumentum hosszan kitér a Németországban található muszlim szervezetek elemzésére, történeti hátterükre. Itt ezek közül csak a legjelentősebbeket emelem ki, ezek nevét röviden már a németországi muszlimok vallásszociológiai bemutatása (3.2.2.) során említettem.

¹¹⁴ Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration über die Lage der Ausländerinnen und Ausländer in Deutschland, Berlin 2005, pp. 216, 223

4.4.3.1. A Vallásügyi Török Iszlám Szövetség (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, DITIB)

1984. július 5-én alapították, a törökországi vallásügyi hatóság kezdeményezésére, a szunnita muszlimok adminisztrációjára. A DITIB, a nyolevanes években jelentkező fundamentalista tanítások ellen alakult. Nagy szerepet vállalt az elmúlt két évtizedben a társadalommal és más vallásokkal folytatott dialógusban. A DITIB 867 helyi közösséget képvisel, így a legnagyobb muszlim szervezet Németországban. A vezetőség felismerte azt a problémát, amit a Törökországból importált imámok jelentenek, akik nem beszélnek németül, és nem sok ismeretük van a társadalomról, kultúráról. Ezeknek az imámoknak nyelvtanfolyamokat szerveznek, és keresik annak lehetőségét, hogyan lehetne imámokat képezni Németországban.

Az imámok nyugat-európai képzése véleményem szerint az egyik kulcskérdése az integráció folyamatának, ennek szorgalmazása elengedhetetlen a jövőbeli békés együttélés tekintetében.

4.4.3.2. Milli Görüş Iszlám Közösség (IGMG)

Különböző regionális szervezetekből jött létre, 1976-ban, Berlinben. Jelenleg – saját bevallásuk szerint – az IGMG 514 közösséget képvisel. Ez a szervezet is csatlakozott a Németországi Muszlimok Központi Tanácsához, és átvette benne a vezető szerepet.

Az IGMG sokféle oktatási programot szervez, információs szolgálatával segíti a németországi muszlimokat. Mégis egyes vezetői és azok nézetei, valamint a központi autokratikus irányítás miatt, a társadalom mint részben iszlamista szervezetet tartja nyilván. A szervezet – bármennyire is igyekszik kiküszöbölni – nem mentes a török belpolitikai csatározásoktól. Független megfigyelők tanulmánya alapján az IGMG-tagság egy része a demokratikus elvek alapján szerveződő európai iszlám létrejöttét szorgalmazza.

A német protestáns egyházon belül is eltérő vélemények láttak napvilágot az IGMG jövőjét illetően. Míg gyülekezeti szinten, egyes régiókban tudnak párbeszédet folytatni ezen szervezet képviselőivel, addig a központi irányelvekről készült tanulmányok elég szkeptikusak. Ugyanakkor a dokumentum nem javasolja a protestánsoknak, hogy visszautasítsák a meghívást a szervezet valamelyik mecsetébe.

4.4.3.3. Verband Islamischer Kulturzentren (Muszlim Kulturális Központok Szövetsége, VIKZ)

1973-ban alapították, Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959), szúfi prédikátor követői. A naksbandi misztikus dervis-rend követői a szekuláris török állammal szemben léptek föl az iszlamizáció jegyében. Ez a legrégebbi török iszlám szervezet Németországban, mintegy 20 ezer taggal és 315 központtal rendelkezik. A 90-es években nagyon aktívak voltak a keresztény-muszlim dialógus területén, majd a vezetőségben történt változás miatt visszavonultak, és kiléptek a Központi Muszlim Tanácsból is. A társadalomban aggodalmat kelt a szervezet pénzügyi átláthatatlansága, valamint iskoláikban az elkülönülés jelei, melyek egy paralel török-iszlám társadalomhoz vezethetnek Németországon belül.

4.4.3.4. A Jama'at un-Nur ("Világosság Társasága")

A szervezetet Kölnben, 1979-ben alapították. Eredetileg egy misztikus mozgalom volt, mely a világot akarta felvilágosítani a Korán egyedüli igazságáról. Fetullah Gülen tanai a 90-es években váltak ismertté és népszerűvé, ő ennek a nurkukul mozgalomnak az egyik legjelentősebb kortárs képviselője. Ennek a csoportnak hozzávetőleg 5-9000 követője van és mintegy 120 medreszét működtetnek. Fetullah Gülen, egy mérsékelt konzervatív muszlim tanító, aki 1938-ban született, 2000 óta Amerikában él. Cikkeiben általában a vallások közötti békéről, toleranciáról, a dialógus fontosságáról beszél. Fetullah Gülen neve a hazai vallási életben is ismert, hisz a magyarországi török muszlimok körében nagyon népszerű. 2008 tavaszán Budapest több pontján helyeztek el óriásplakátokat Gülen tanításaival. Az eset akkor szó nélkül maradt, (egyedül a 168 óra online változata írt egy rövid cikket, de már nem található a honlapon), pedig több esetben sértette a keresztény-zsidó hagyományokat: Salamon és Mohamed próféta tanításait hasonlították össze. A plakát alján olvasható www.gulbaba.org címre kattintva kiderül: a török Gülbaba Alapítvány Budapest különböző pontjain összesen hét hasonló óriásplakátot helyezett el, melyek mindegyike egy-egy Mohamed prófétától származó idézetet vet össze korábbi próféták gondolataival. A magát magyar és török nyelvűnek hirdető weboldalnak egyelőre még a

magyar nyelvű része is jórészt törökül van – például a hét magyar nyelvű plakát szövege is csupán törökül volt olvasható a weblapon.

Ki áll az alapítvány mögött, amely a weblapján önmaga küldetéséről mindössze ennyit állít: „Országunktól 1400 kilométeres messzeségben minden török állampolgár számára a török kultúra megőrzésében és megtanításában, a török kultúrán alapuló nevelésben és oktatásban, mindamelllett a magyar kultúrába való integrációban szeretnénk segítséget nyújtani.”? A kulcsfigura: Fetullah Gülen.

A mozgalomról az elmúlt években a London School of Economics-tól a Georgetown egyetemen át az Oklahomai Egyetemig számos konferenciát rendeztek, lapok, folyóiratok, könyvek sora elemezte az úgynevezett Gülen-jelenséget: íme egy iszlamista – és ezért Törökországban be is tiltott – a Fülöp-szigetektől Türkmenisztánon keresztül Magyarorszáig az egész világot behálózó szervezet, amely nem arra törekszik, hogy aláássa a modern szekuláris államok működését, hanem éppen arra bátorítja a muszlimokat, hogy amennyire csak lehet, használják ki a plurális demokrácia nyújtotta lehetőségeket. Az oktatás mellett nagy hangsúlyt fektetnek a terrorizmus bírálatára és a vallásdialógusra. Maga Gülen – mások mellett – II. János Pál pápával, Bartholomeosz konstantinápolyi ortodox pátriárkával és Eliyahu Bakshi-Doron izraeli szefárd főrabbal is találkozott. A magyarországi szervezet a vallásdialógusnak weboldalt is szentel.¹¹⁵

4.4.3.5. Ahmadijja mozgalom

A német protestáns tanulmány több muszlim szervezet működésére is kitér. Külön elemzést szentel az ahmadijja mozgalom¹¹⁶ képviselőinek. Ez az egyik legismertebb muszlim reformirányzat, mely egy Indiában alakult misztikus rend. A kereszténység és az iszlám szent iratait is használják. Ma Nyugat-Európában is számos követőjük van. Az iszlámot akarják felszabadítani a – szerintük – felesleges kötöttségektől.

1974-ben a pakisztáni parlament, valamint az Iszlám Liga kinyilvánította, hogy az ahmadik eretnekek, és mint nem-muszlim kisebbséget tartják nyilván őket. Számos támadás éri őket, mind a szunnita, mind a síita muszlimok részéről. Az ahmadijja

¹¹⁵ www.dialogusplatform.hu (2008. április)

¹¹⁶ Alapítója, Mirza Gulam Ahmad (1835-1908), aki 1889-ben kezdte hirdetni, hogy Kasmír államban megtalálta Jézus sírját. Ahmad magát messiásnak és új Mahdi-nak tartotta egyszerre.

mozgalom már 1924-ben jelen volt Németországban. Annak ellenére, hogy tanáik reform-muszlim tanítások, például a nők megítélésében nagyon is konzervatív nézetet képviselnek. Ma körülbelül 50 ezer követője van a mozgalomnak Németországban.

4.4.3.6. Alevik (alevi, alevita)

A tanulmány külön részben mutatja be az alevi mozgalmat. Eredetileg a síita Ali pártra vezetik vissza történetüket, de számos misztikus elemet, szúfi tanítást tettek magukévá. Hitvallásukban Allah és Mohamed neve után Ali következik. Ehetnek disznóhúst és ihatnak alkoholt, az asszonyok nem hordanak fejkendőt, és nem tartják a ramadán-havi böjtöt sem. Ugyanakkor hisznek az iszlám öt alappilléreben. Habár Törökországban létszámuk 15-30%-ra tehető, mégis sok támadás éri őket, a szunniták vissza szeretnék őket téríteni. Ezért nincs mecsetük, házaknál imádkoznak. Németországban 1990 óta az *Alevitische Gemeinde Deutschland* (Német Alevi Gyülekezet) néven, mintegy 12 ezer követőjük akad. Az alevik az integráció elkötelezett hívei, elfogadják az emberi jogokat, és tiszteletben tartják a német alkotmányt.

A legrégebbi német muszlim szervezet a **Deutsche Muslimliga (DML)**. Német származású muszlimok alkotják, akik mindig is élen jártak a dialógus kezdeményezésében, számos konferenciát rendeztek a három monoteista vallás párbeszédéről.

4.4.3.7. Ernyőszervezetek

A németországi muszlimok is több ernyőszervezetbe tömörülnek, saját jogaik, érdekeik védelmében.

Az egyik legnagyobb szervezet, a *Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland* (Iszlám Tanács a Német Szövetségi Köztársaságban) 1986-ban alakult. Harminc szervezetet tömörít. A német állammal tartja a kapcsolatot, és jogi ügyekben képviseli a tagközösségeket.

A másik hasonló nagy szerveződés, a *Zentralrat der Muslime in Deutschland* (Muszlimok Központi Tanácsa Németországban), 1994-ben egy korábbi szövetségből jött létre. A tagság körében mind szunnita, mind síita közösségek találhatók. Fő profiljuk a társadalommal való dialógusban való részvétel. 2002-ben egy „Iszlám

chartá”-t adtak ki, melyben kifejtik álláspontjukat a demokrácia, az emberi jogok, és a szövetségi alkotmány mellett. A német protestánsok azonban hiányolják, hogy az állam szekuláris, világnézetileg semleges voltát ez a charta sem értelmezi.

4.5. A vallásközi együttműködés célja és tartalma

4.5.1. A keresztény-muszlim dialógus tapasztalatai és célja

Dolgozatom fő témájához leginkább ez a fejezet áll közel, mely a vallásközi dialógus terén tapasztalatokat szerzett német protestánsoknak nyújt irányelveket a muszlimokkal folytatott párbeszédhez.

Németországban már évtizedek óta élnek együtt keresztények és muszlimok. Az élet számos területén találkoznak, informálódnak, kicserélik nézeteiket. Az első vallási kapcsolatok gyülekezeti, helyi szinten kezdődtek. Míg 2005-ben az EKD Tanácsának elnöke egy hivatalos megbeszélésre hívta a muszlim szervezetek vezetőit. Ebből azóta rendszeres találkozó lett. Ennek gyökerei 1975-re nyúlnak vissza, amikor is az EKD kezdeményezésére, közösen a Német Katolikus Püspöki Konferenciával és az ortodox egyházzal megszervezték az első interkulturális hetet, több mint száz helyszínen Németországban. A programok során fontos szerepet játszott a muszlimokkal való együttélés kérdése. 1997-ben a Német Muszlimok Központi Tanácsa „nyílt mecsetnap”-ot tartott, jelezve a dialógus fontosságát.

A német ökumenikus mozgalom (*Arbeitsgemeinschaft Christlicher Kirchen in Deutschland*, ACK), az Ökumenikus Tanácsnak megfelelő szervezet, közösen a Német Muszlimok Központi Tanácsával és a Németországi Zsidók Központi Tanácsával közös programot indított 1994-ben a rasszizmus, a gyűlölet, az erőszak legyőzésére. Ezt 1997 és 2001 között a *Lade deine Nachbarn ein!* vagyis „Hívd meg a szomszédokat!” - projekt követte. A következő téma a *Weißt du, wer ich bin?*, Tudod, hogy ki vagyok? – programsorozat volt 2003-ban.

A német protestánsok vezető szerepet töltenek be a keresztény-muszlim dialógusban, a nemzetközi porondon is. 1995-1999 között együttműködtek a jordániai Ahl al-Bajt Alapítvánnyal, mely az iszlám társadalomtudományok királyi akadémiaja. Ez az intézet készítette elő, az *A Common Word* kezdetű muszlim felhívást is, mely a következő fejezet fő témája lesz. A közel-keleti válság és a politikai feszültség miatt

egy idő után nem lehetett folytatni a konferenciákat. De az EKD hasonló dialógus-konferenciákat szervezett a kairói al-Azhar Egyetemmel.

Az Iszlám-Keresztény Munkacsoport, (*Islamisch-christliche Arbeitsgruppe*), 1975 óta ad teret a megbeszéléseknek, vitáknak. Az első időkben az integrációs kérdésekkel foglalkoztak leginkább, ma sokkal inkább vallásközi problémákat vitatnak meg, jelenleg a vallásszabadság értelmezéséről folytatnak diskurzust.

Sajnos, a 2001-es terrorista támadások megakasztották a dialógus menetét.

Az is érzékelhető, hogy kritikák, fenntartások is megfogalmazódnak a párbeszéd mindkét oldalán. Egyesek úgy vélik, hogy azok a keresztények, akik a dialógus szorgalmazói, túlértékelik a muszlimok emberi jogokhoz, nemzetközi joghoz való viszonyát, nem vesznek tudomást arról, hogy az iszlám felsőbbrendűnek tartja magát a többi vallásnál, és nem fogadja el a vallási pluralizmust, amint ez már a korábbi fejezetekből is kiderült. A másik vád, ami elhangzik, hogy a keresztények nem olyan mély hitbeli meggyőződéssel kezdeményeznek dialógust. A párbeszéd során mindig adódnak nehézségek, de a cél a fontos, a béke és a tolerancia gyakorlása, vélik a német protestánsok.

4.5.2. Az együttműködés lehetőségei

A helyi gyülekezetek nem nagyon tudják megválasztani a dialóguspartnert. Nekik a helyi muszlim közösséggel kell keresni a kapcsolatot. Nyílt napokat szervezhetnek, meghívhatják egymást vallási ünnepeikre, a nőszövetség felkeresheti a muszlim nők szövetségét. Ha teológiai vitát akarnak folytatni, akkor képzett muszlim vitapartnert kell találniuk. Mindezekre számos pozitív példát is látunk az egyházi híradásokat olvasva. A rendszeres találkozók bizalmat építenek, és jó alapot adnak, a közjó érdekében, a további együttműködéshez.

4.5.3. Információgyűjtés a vitapartnerről

Az EKD-irányelvek fontosnak tartják, hogy a gyülekezetek előre informálódjanak, hogy a helyi muszlim közösség melyik muszlim irányzatot képviseli, milyen a társadalmi aktivitása. A javaslatok között szerepel, hogy nézzék meg a közösség weboldalát, melyik jogilag bejegyzett egyesület működteti a mecsetet, milyen

kiadványaik vannak, stb. Érdemes kikérni más protestáns, vagy a dialógusban jártasabb katolikus gyülekezet vezetőinek véleményét is. De számtalan tudományos munka, cikk, tanulmány jelent meg az elmúlt években a különféle muszlim közösségekről. Ebben segítséget nyújthat a *Koordinierungsrat des christlich-islamischen Dialogs in Deutschland* (A Keresztény-Iszlám Dialógus Koordinációs Tanácsa), mely 2003-tól áll az érdeklődők rendelkezésére.

Pontokba gyűjtve ad tanácsot az EKD, hogy a muszlim közösségről szerzett információkban, melyek a legfontosabb elemek:

- a közösség nyelvi, etnikai háttere (arab, török, bosnyák, pakisztáni, stb.)
- vallási irányzat (szunnita, síita, alevi, ahmadi)
- milyen regionális, vagy országos iszlám szervezeteknek a tagja Németországban, vagy külföldön
- a kapcsolattartó partner jogköre
- a mecset, vagy a közösség társadalmi szolgálata, intézményei
- a közösség tagságának háttere, összetétele, lakókörzet
- a vallásközi együttműködésben való eddigi részvétele.

A mecsetekhez tartozó közösséget általában laikusok vezetik. A helyi protestáns gyülekezetek teológiai eszmecserét nemigen tudnak folytatni, azt csak magasabb szinten lehet. A muszlim hívők a gyakorlati életben keresik az együttműködés lehetőségeit, nyelvtanfolyamok, gyermekintézmények, nőszövetség szintjén. De a vallásközi párbeszéd első lépése mindenképpen a másik megismerésével, elfogadásával kezdődik. A muszlim közösségek sokat fejlődtek az elmúlt években, ma már több helyen alkalmaznak szakembereket, akik tájékozottak, képzettek a dialógusban való aktív részvételhez.

A dokumentum nem tartja helyénvalónak, ha a protestánsok olyan kellemetlen kérdéseket tesznek fel a helyi muszlim közösségnek, amelyek egyes iszlám országok jogi, vallásszabadság helyzetére vonatkoznak. Nem tartanák szerencsésnek, ha a napi világpolitikai kérdéseké és konfliktus helyzeteké lenne a főszerep a párbeszédben, mert ez egészen más területre vinné a helyi vallásközi megbeszélni valókat.

4.5.4. Vallásközi párbeszéd szervezése, értékelése

Az EKD azt javasolja gyülekezeteinek, hogy alkossanak helyi vallásközi bizottságot, ahol előkészítik a közös programokat. Az ő feladatuk, hogy programtervet készítsenek elő, pontosan megjelölve a dialógusok témáját. Információt szereznek a vallásközi párbeszédben résztvevő másik félről. A dokumentum konkrét javaslatokat tesz a keresztény-muszlim dialógusban való részvételhez, pontokba szedve:

1. Kellő ismereteket kell szerezni a párbeszéd-partnerről. Előzetes tájékozódás és a tartalom részletes kidolgozása nélkülözhetetlen.
2. A kölcsönös tisztelet és odafigyelés nélkül nem lehet párbeszédet kezdeni. Csakis egyenlő partnerek tudnak eredményes vitába bocsátkozni.
3. Csakis konkrét céllal lehet elköteleződni a dialógusban. A pontos célt és témát előre meg kell határozni. Képzett személy szükséges ahhoz, hogy elemezze és értékelje a dialógusban szerzett tapasztalatokat. Ezeket figyelembe kell venni a további tervek előkészítésében.
4. A dialógus jó lehetőség arra, hogy erősítsük saját hitünket, álláspontunkat. Fontos, hogy a résztvevők elmélyüljenek a keresztény tanításban, történelemben, és megtanulják azt másoknak is hitelesen bemutatni.
5. Meg kell találni az egyensúlyt a hasonlatosságok és a különbözőségek között. De semmi nem homályosíthatja el Jézus Krisztust és az ő megváltó tettének központi szerepét a protestáns felfogásban.
6. Dialógus és/vagy misszió? A német protestánsok nem zárják ki a kettőt. A keresztény misszió hármasság értelmezésével érvelnek, mely magában foglalja az együttélést, a dialógust és a missziós lehetőséget is. A keresztények bizonyosságot kell, hogy tegyenek hitükről, a muszlimok előtt is.¹¹⁷
7. A közjó és az igazság érdekében folytatott közös munka (szúra 5,48; 16,125)¹¹⁸
A keresztények és a muszlimok közös alapot találhatnak az együttműködésre az erkölcs, az értékek és a dialógus során megfogalmazott célok terén.

¹¹⁷ Érthető, hogy ez a pont bekerült a dokumentumba. Ugyanakkor általában ezt szokták kifogásolni nemzetközi szervezetek a muszlim dialógus résztvevőktől, hogy összekeverik a dialógust és a missziót. Minden egyes alkalmat megragadnak a misszióra. Az EVT *Interreligious Trust and Respect* c. dokumentum és egyéb dokumentumok különválasztják a párbeszédet a missziós alkalmaktól: <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/interreligious-dialogue-and-cooperation/interreligious-trust-and-respect/04-ecumenical-considerations-for-dialogue-and-relationships-with-people-of-other-religions.html>

¹¹⁸ „Leküldtük hozzád az írást az Igazsággal, hogy bizonyítsa azt, ami az írásból előtte volt és hitelességét tanúsítsa. Ítéld meg hát közöttük aszerint, amit Allah leküldött. Ne kövesd az ő kényüket, eltérve attól, ami

8. Az igazságra vonatkozó kérdéseket nem lehet megkerülni. A dialógus során az egyik legnehezebb feladat az, hogyan tudjuk érvényesíteni saját hitünk igazságát, úgy hogy a másik félnek is meghagyjuk ezt a jogát.
9. Az őszinte, nyílt dialógus lényege az, hogy nem próbáljuk hangsúlyozni saját vallásunk felsőbbrendűségét a másik vallás kárára.
10. A magunk és mások kritizálásához bizalomra van szükség. Ez a bizalom az együttműködés során növekszik. A komolyabb együttműködéshez azonban szükség van arra, hogy beszéljünk arról, hogy a történelem során hol és mikor voltak konfliktusok keresztények és muszlimok között.

4.5.5. Közös imádkozás és istentisztelet

A közösen tartott istentiszteletek kérdése az egyik legvitatottabb téma a vallásközi együttműködésben. Valljuk be őszintén, ez protestáns-katolikus közreműködéssel is teológiai nehézségekbe ütközik. A *Dominus Iesus* vatikáni dokumentum¹¹⁹ visszalépést eredményezett ezen a területen. A német protestánsok nagyon határozottan különbséget tesznek a közösen mondott ima, illetve azon istentiszteleti alkalmak között, ahol egymás után szolgálnak a vallások képviselői.

A dokumentum felsorolja azokat a helyzeteket, amikor elkerülhetetlen a közös alkalmakon elmondott ima. Például a keresztény-izlám dialógus-héten, vannak olyan alkalmak, amikor protestánsok és muszlimok közös szertartáson vesznek részt, vagy nagyobb katasztrófák idején, mely mindkét közösséget érinti, vagy olyan családi eseményeken, mint születés, házasság, temetés esetén elvárható a közös vallási jelenlét. De a közös szertartásnak, vagy imának komoly indoka kell, hogy legyen.

Teológiai és gyakorlati érveket is figyelembe kell venni a közösen tervezett szertartás előtt. A teológiai megfontolások során az Isten-kérdés a legfontosabb. Az imát Istenhez intézzük, az istentisztelet Isten és ember viszonyáról szól. A világvallások

az igazságból eljött hozzád! Mindenki számára kijelöltük a cselekvés egy meghatározott zsinórmértékét és egy meghatározott utat. Ha Allah úgy akarta volna, akkor egyetlen néppé tett volna benneteket, de különböző népekre osztott szét, hogy eképpen tegyen próbára titeket, abban, amit a kinyilatkoztatásból adott nektek. Versengjetelek hát a jócselekedetekben! Mindannyian Allahhoz fogtok visszatérni. És akkor majd Ő közölni fogja veletek, hogy min különböztetek össze az evilágon.” (szúra 5,48) „Hívjál a te Urad útjára bölcsességgel és szép tanúsággal! És szállj perbe velük úgy, ahogy az a legjobban illik. Bizony Allah a legjobb tudója annak, aki eltévelyeg az Ő útjától és Ő a legjobb tudója azoknak, akik az igaz útra vezéreltetek.” (szúra 16,125)

¹¹⁹ Dominus Iesus, Hittani Kongregáció, 2000. aug.6. Róma, az alábbi honlapon olvasható a dokumentum hivatalos magyar fordítása: <http://www.ppek.hu/k366.htm> (2010. október 14.)

felosztásában a kereszténység, az iszlám és a judaizmus az ábrahámi tradícióhoz tartoznak, mert az Úr szólt Ábrahámhoz. De a keresztények számára Ábrahám Istene Jézus Krisztusban kijelentette magát. Jézus megváltása és a Szentháromságban való hit teljesen különbözik a muszlimok Jézus-képétől. Ebben az értelemben a közösen megfogalmazott, vagy elmondott ima a keresztények számára teológiailag lehetetlen, mert mást értenek Istenen, mint a muszlimok. A Miatyánk szövege részben elfogadhatatlan a muszlimoknak, akárcsak az al-Fátiha szúra a keresztények számára.

Ugyanakkor a protestáns nyilatkozat elismeri, hogy vannak közös vonások az istentiszteletben, az élet szentségének, a teremtettségnek, a másokért érzett felelősségnek vonatkozásában. Sok olyan imája van a protestánsoknak és a muszlimoknak is, amelyek egyénileg, külön-külön elmondhatók, különösen családi alkalmakon, krízisek idején. Az egymásért, vagy más vallások követőiért elmondott ima természetes gyakorlat.

Amikor a keresztények és a muszlimok közös imára, vagy istentiszteletre készülnek, akkor azt közösen kell előkészíteni, nehogy úgy érezze valamelyik közösség, hogy csak utólag vonták be. Attól is óvakodni kell, hogy olyan nyilatkozat aláírására kényszerítsék bármelyik felet, amelynek szövegezését előre nem egyeztették.

Nem szabad alábecsülni a vallásközi szertartás szimbolikus jelentőségét. Egy adott közösség életében fontos, krízisek során, vagy más alkalmakon a békéért való imádkozás. Ez a közös felelősséget, szolidaritást bizonyítja. Ugyanakkor vigyázni kell arra, nehogy a gyülekezet, vagy a résztvevők szemében ez a két vallás összemosását jelentse.

Három gyakorlati tanácsot is megfogalmaz az irat:

1. A testvériség kifejezésének jó módja, ha egymás ünnepein, istentiszteletein, nagyobb számban vesz részt a másik vallási közösség. Ezeken az alkalmakon köszöntőt mondhatnak, vallási szöveget olvashatnak föl.
2. Az Assisi békeima-találkozón II. János Pál pápa mondta számos világvallás képviselőjének, hogy „azért vagyunk együtt, hogy imádkozzunk és nem azért, hogy közösen imádkozzunk”. Az EKD egy korábbi nyilatkozatában¹²⁰ már tisztázta a különbséget a sok vallás részvételével zajló, illetve a vallásközi ima között. A különböző vallási imák egymásutánja megszokott és elfogadott

¹²⁰ *Evangelischen Kirche in Deutschland, Zusammenleben mit Muslimen in Deutschland. Gestaltung der christlichen Begegnung mit Muslimen. Eine Handreichung des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland, Gütersloh, 2000*

módszer a világvallás-összejöveteleken. Ugyanakkor a protestánsok hangsúlyozzák, hogy teológiailag elfogadhatatlan, ha ugyanazt az imát mondják közösen egyszerre, akár több nyelven is. A dialógus fontos része, amikor keresztények és muszlimok együtt imádkoznak. De minden ilyen alkalmat nagy körültekintéssel és felelősséggel kell előkészíteni.

3. A hosszú együttélésből következően egyre több a keresztény-muszlim vegyes házasság Németországban. Pasztorális szempontból megengedhető a másik vallás képviselőjének vendégszolgálat, de a hívek figyelmét is fel kell hívni arra, hogy két különböző vallásról van szó, és ha ez fontos az életükben, akkor megértik, hogy keresztény szempontból nem lehet közösen megáldani a házasságot vagy a gyermeket. Egyébként Németországban a tartományi egyházak eltérően szabályozzák a keresztény-nem keresztény házasságok szertartásrendjét.

4.6. Záró gondolatok

A Német Protestáns Egyház elkötelezett a dialógus folyamatában. Keresi a muszlimokkal való együttműködés formáit elméletben és gyakorlatban egyaránt. Ezzel a dokumentummal is azt a szándékát fejezi ki, hogy a muszlimok számíthatnak a protestánsokra, vallási, társadalmi téren egyaránt. A német egyház fontosnak tartja a muszlim integrációt és saját eszközeivel igyekszik azt elősegíteni. Egyenrangú partneri viszonyt és testvéri segítséget ajánlanak a muszlimoknak. És ha időnként kritikus kérdéseket tesznek fel a protestánsok, az nem azt jelenti, hogy ne lennének a dialógus folyamatának elkötelezettjei.

A német protestánsok „alapelve, hogy a kölcsönös megértésen és tiszteleten alapuló dialógus folyamatnak nincs alternatívája. Ez teszi lehetővé a jószomszédi kapcsolatok fejlődését és virágzását. Minden olyan gondolat, amely erőszakhoz, ellenségeskedéshez, vagy gyűlölethez vezet, legyen egyszer és mindenkorra a történelem része. Ebben a tekintetben a németországi keresztények és muszlimok fontos jelzéseket küldhetnek a világnak, amelyben sajnos ez a múlt folyamatosan felüti fejét. Együtt jelentősen hozzájárulhatnak a múlt sebeinek begyógyításához.”¹²¹

¹²¹ Clarity and Good Neighbourly Relations: Christians and Muslims in Germany An Evangelical Church in Germany (EKD) Guidelines, 2006 *EKD Text* 86 p.64.

Németország demokratikus és pluralista állam, mely jó alapot teremt a keresztények és muszlimok közötti béke megteremtéséhez. De ez csak akkor jöhet létre, ha mindkét közösség önkritikusan elemzi a múltat, szembenéz az ellenségeskedés, az intolerancia, a diszkrimináció eseteivel. A keresztény-muszlim dialógus ezt is elősegítheti. A dialógus folyamatát az sem állíthatja meg, ha időnként konfliktusok adódnak. A német protestánsok abban reménykednek, hogy ebben a folyamatban a muszlimok is segítik őket.

Mint a fentiekből láthattuk, alapos tanulmányt írtak, és komoly irányelveket dolgoztak ki híveik számára a német protestánsok. A szöveg sok helyen beszél toleranciáról, jobb megértésről, pozitív együttműködésről, de szellemisége, helyenként erős, netán sértőnek érzett megfogalmazása társadalmi vitát, és a muszlimok nemtetszését váltotta ki. A következőkben vizsgáljuk meg, hogy milyen muszlim válasz született a felvetett kérdésekre.

4.7. Muszlim válasz

A Német Protestáns Egyház által megfogalmazott dokumentum nem maradt hatás nélkül. 2007. május 24-én a Muszlim Koordinációs Tanács (Koordinierungsrat der Muslime-KRM) egy válaszdokumentumban fogalmazta meg kritikai megjegyzéseit a protestánsoknak. Négy nagyobb muszlim szervezet nevében írták alá kifogásaikat:

- DITIB-Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion e.V.¹²²
- IRD-Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland e.V.¹²³
- VIKZ-Verband der Islamischen Kulturzentren e.V.¹²⁴
- ZMD-Zentralrat der Muslime in Deutschland e.V.¹²⁵

Láthatóan egyes megjegyzések és tételek feszültséget és sértettséget váltottak ki a németországi muszlimokból. Vizsgáljuk meg a dialógus másik partnerének kritikai megjegyzéseit.

¹²² Török-Iszlám Unió Vallási Intézménye (egyesület), ld.: www.ditib.de

¹²³ Német Szövetségi Köztársaság Iszlám Tanácsa (egyesület), ld.: www.islamrat.de

¹²⁴ Iszlám Kultúrközpontok Szövetsége (egyesület), ld.: www.vikz.de

¹²⁵ Németországi Muszlimok Központi Tanácsa (egyesület), ld.: www.zentralrat.de

4.7.1. Profilírozás a muszlimok kontójára¹²⁶

Már a címben is sejtetni engedik a muszlim szerzők, hogy a következőkben, helyenként hevesen fogják kifejtetni észrevételeiket, kifogásaikat a protestáns dolgozattal kapcsolatban. Tizenkét fejezetben, alcímben fogalmazták meg a választ. Ezek közül azokat a főbb pontokat emelem ki, amelyek kutatásom szempontjából fontosak.

4.7.1.1. Elégtelen általánosítás

Huber püspök előszavában is találunk kivetnivalót. Míg egyfelől a püspök hangsúlyozza, hogy a keresztényeket a mások hite iránti tisztelet vezérli, másfelől érzékelteti, hogy a muszlimok nem tisztelnek másokat, megkérdőjelezzik az alapvető emberi jogokat, és időnként erőszakosak.

A KRM nehezményezi Huber püspök azon megjegyzését is, hogy a muszlimok hite intoleranciához, helyenként az emberi jogok semmibe vételéhez vezet.

A muszlimok már az első fejezetben leszögezik, hogy a címkézések, sértő megjegyzések nem használnak a dialógusnak. A nagy nyilvánosság előtti általánosítás nem viszi előrébb a dolgokat. Ha egy adott vallás követője erőszakkal fenyegetőzik, az nem jelenti automatikusan azt, hogy az adott vallás erőszakos lenne. Ennek feltételezése nem a békés egymás mellett élést szolgálja.

A muszlim válasz olvasása során végig érzékeljük a sértett hangnemet. Belátható, bizonyos kifogásaikban igazuk van, de ezt egy nehezen értékelhető, sértett aspektusból teszik meg. A muszlimok azt is kifogásolják, hogy a német protestánsok a dokumentumban nem vették figyelembe azt a tényt, hogy az egyedi erőszakra felszólító muszlimokat maguk a muszlim szervezetek is mélyen elítélték.

Mindemellett azt is sérelmezik, hogy – szerintük – a dokumentum nagyon pozitív színben tüntette fel a német protestánsokat, míg a muszlimokkal szemben kliséket gyártottak, és előítéleteiknek adtak hangot, csak ritkán szólnak objektív módon.

¹²⁶ *Profilierung auf Kosten der Muslime*, in EZW-Texte 194/2007, Problemfelder im christlich-muslimischen Dialog, p.5-17.

Az EKD vallásközi dialógusról kiadott szakirodalmának feldolgozása során lehetett érezni azt a mai német valóságot, amelyben íródott. A tanulmány érezte az együttélésből eredő társadalmi feszültségeket. Ezeket nem is rejtik véka alá. Amit a protestáns tanulmány az őszinteség nevében feltárt, azt sértő módon értelmezték a muszlimok. A muszlim válasz hemzseg az olyan kifejezésektől, mint például: „állítólagosan objektív szöveg”, vagy „fennkölt pozícióból”, „vélt tárgyilagosság”, és folytathatnánk.

4.7.1.2. A dialógussal kapcsolatos problémák

Egy külön kis fejezet foglalkozik az EKD dialógus-felfogásával.¹²⁷ Ennél a kérdésnél a muszlimok félreértették a protestánsok misszióról, vallásszabadságról és dialógusról alkotott felfogását. Azzal a vádolják az EKD-t, hogy a missziót összekeverik a dialógussal. A Vallásközi párbeszéd szervezése, értékelése című alfejezetben (4.5.4.) már megvizsgáltuk, hogy az EKD-dokumentum ezen a ponton félreérthető, és álláspontja a párbeszéd és misszió kérdésében nem egyezik meg az EVT állásfoglalásával.¹²⁸

4.7.1.3. A dialógus iszlám értelmezése

A KRM-ben tömörülő muszlim szervezetek képviselői fontosnak tartották, hogy részletesen kifejtsék válaszukban a dialógus iszlám értelmezését. „Az iszlám az egész emberiség egységét tanítja, és az emberiséget egy Teremtő teremtményének tekinti.”¹²⁹ Az emberiség sokszínűsége Isten akarata, ahogy a Koránban az al-Hudzsurat, A szobák szúra írja: „Ti emberek! Férfiből és nőből teremtettünk benneteket s népekké és törzsekké tettünk benneteket, hogy ismerkedjete, és ismerjéte meg egymást! Allah előtt azonban az a legnemesebb közületek, aki a legjobban óvakodik az Allah szerinti tettekkel.” (49,13) Vagyis az emberek értékelése nem az alapján történik, hogy melyik néphez tartoznak, hanem az istenfélelem mértéke a mérce.

¹²⁷ *Dialogverständnis der EKD*, in EZW-Texte 194/2007. p.7.

¹²⁸ ld. 153. sz. lábjegyzet

¹²⁹ *Dialogverständnis der EKD*, i.m. p. 9.

Az EKD vezetőségének figyelmébe ajánlják, hogy Németországban már jó ideje sok sikeres párbeszéd-rendezvény volt, amire lehet alapozni. Abban egyetértenek, hogy sem a problémákat, sem a közös értékeket nem kell a szőnyeg alá söpörni. Az Isten előtti közös felelősség jegyében, kölcsönösen tisztelni kell egymást, hisz csak ez lehet a dialógus alapja.

Hangsúlyozzák, hogy a Korán nagy tisztelettel beszél a bibliai prófétákról, közülük is Jézust emelik ki, az al-Bakara, A tehén szúra 2,253: „Akadnak közöttük olyanok, akikkel Allah beszélt. Némelyeket közülük több fokkal magasabbra emelt. Jézusnak, Mária fiának nyilvánvaló bizonyítékokat adtunk és megerősítettük őt a Szentlélekkel. Ha Allah úgy akarta volna, akkor nem hadakoztak volna egymással az utánuk jött nemzedékek, miután nyilvánvaló bizonyítékokra tettek szert. Ám egyenetlenség támadt közöttük. Voltak közöttük olyanok, akik hívők, mások istentagadók voltak. Ha Allah úgy akarta volna, nem hadakoztak volna egymással. Ám Allah azt teszi, amit akar.”

A Korán arra biztatja a muszlimokat, hogy folytassanak párbeszédet a másként hívőkkel, amint azt az al-Ankabút, A pók szúra 29,46 írja: „És ne szállj perbe az írás népével csak úgy, ahogy az a legjobb - kivéve azokkal, akik kegyetlenek közöttük! És mondjátok: „Hiszünk abban, ami leküldetett hozzánk és hozzátok! A mi istenünk és a ti istenetek egy. És mi muszlimok vagyunk (muszlimún), és Allahnak alávetjük magunkat.”

4.7.1.4. Áttérés, vallásszabadság

Az EKD dokumentum megkérdőjelezte a vallásszabadság fontosságát az iszlámban. A válaszban a muszlimok azzal érvelnek, hogy a hitszegőknek járó büntetést Isten a túlvilági ítéletben helyezi kilátásba, és így hamis dolog evilági földi büntetésként értelmezni azt. A muszlimok óvják az emberi méltóságot, a kölcsönös tisztelet mellett érvelnek. A Muszlim Koordinációs Tanács határozottan kiáll az alapvető emberi jogok, így a vallásszabadság, a szabad vallásválasztás joga mellett is.

4.7.1.5. Egyenrangúak-e a partnerek?

A németországi muszlimok úgy vélik, hogy a protestánsok a „keresztény” Nyugat védelmezői. Mivel több helyen is felhívják gyülekezeteik figyelmét, hogy ne adjanak el templomot muszlimoknak, és egyértelműen állást foglalnak az iskolai fejkendőviselet ellen. Ugyanakkor felszólítják a muszlimokat, hogy a Korán erőszakkal kapcsolatos verseinek adjanak az európai jogrendhez alkalmazkodó magyarázatot. A muszlimok úgy érzik, nekik alárendelt szerep jutott, hiába hangoztatják, mégsem tekintik őket egyenrangú partnereknek.

Még az, az erős kitétel is elhangzik a válasziratban, hogy „azért szorgalmazza az EKD, hogy ne történjék változás a muszlimok státuszával kapcsolatban, mert a protestánsok meglévő privilégiumainak elvesztésétől félnek”.¹³⁰

A társadalmi tehervállalás terén, a különféle muszlim szervezetek létszámát firtatva az EKD a muszlimok szerint túllép a testvériség határán. A szerzők azt a megjegyzést is megengedik maguknak, hogy az egyház a kiüresedő templomok miatti aggodalmában támad a muszlimokra. Vajon az EKD elutasítja az egyenrangú párbeszéd lehetőségét? - kérdésével zárul ez a szakasz. Ebből is érezhető a feszültség foka, a muszlimok valós, vagy vélt sérelmeinek mértéke.

4.7.1.6. Megingott bizalommal

A 12. záró rész a Kitekintés címet viseli, de valójában a megingott bizalomról szól. A muszlimok úgy vélik, hogy az EKD-dokumentum nem vitte előrébb a két nagy világvallás dialógusának ügyét. A protestáns szakmai anyag sok helyen a már meglévő előítéletekre épült. Kliséket gyártottak a széles nyilvánosság előtt, amelyeket korábban csak „pünkösdisták” körök terjesztettek.

A dialógussal kapcsolatos bizalmat rendíti meg a protestáns zsinati útmutató – a muszlimok szerint.

Továbbá a muszlimok számon kérik a protestánsoktól, hogy miért nem támaszkodtak azok tapasztalataira, akik a dialógusban már évek óta aktívan részt vesznek. Ha nem is nyíltan, de sok kritika érte – keresztény oldalról is – az EKD-dokumentumot. De a muszlimok változatlanul remélik, hogy a párbeszéd folyamata

¹³⁰ Ii.m. p. 15.

nem akad meg, hisz nagy szükség van az együttműködésre, az osztársadalmi kihívásokkal szemben. Mindkét oldalon élelik a feszültséget. A muszlimok őszintén bevallják, hogy vannak kisebb csoportok híveiken belül is, akik a különállást hangsúlyozzák. „Ezeknek a tendenciáknak és erőknek végső soron az a céljuk, hogy kivonják magukat az osztársadalmi felelősség alól, és mások nyakába varrják a különböző társadalmi csoportok és vallások integrációjának és együttélésének kudarcát.”¹³¹

Végül a muszlimok elkötelezik magukat a dialógus folytatása mellett, sőt azt javasolják, hogy a három ábrahámi vallás – judaizmus, kereszténység, iszlám – dialógusát kell kialakítani. De ehhez arra van szükség, hogy a résztvevőket egyenrangú felekként kezeljék. Csakis így lehet kialakítani azt a dialógust, amelynek alapja nem a kirekesztés, hanem a közös társadalmi felelősség.

A részletes elemzés során azonban az is kiderül, hogy a muszlimok kitérnek bizonyos kényes kérdések megválaszolása előtt, vagy csak egy általános Korán-idézettel reagálnak a vallásszabadság, az emberi jogok, a női egyenjogúságot firtató pontoknál. Hosszan fogalmazzák meg kritikájukat az őket ért jogos, vagy jogtalan megjegyzések során, míg a lényegi, számukra esetleg kellemetlenebb kérdések fölött gyorsan átsiklanak.

4.8. Protestáns viszontválasz

A helyenként erősebb hangvételt, kritikát használó muszlim írásra, a protestánsok nevében Johannes Kandel¹³², berlini társadalomtudós válaszolt. Kandel már dolgozatának címében is megkérdőjelezi a muszlim állásfoglalást: „Profílirozás a muszlimok kontójára?”.¹³³ A szerző tíz pontban foglalja össze a keresztény álláspontot. Határozottan és tömören utasítja vissza a muszlim vádakat, megismételve az eredeti protestáns tanulmány főbb megállapításait.

¹³¹ I.m. p. 16.

¹³² Kandel 1950-ben született, történelmet, politikatudományt, filozófiát tanult. Szakterülete az interkulturális dialógus, vallás és politika, migráció és integráció témaköre.

¹³³ Johannes Kandel: *Profílierung auf Kosten der Muslime?* In EZW-Texte 194/2007. p. 19-43.

4.8.1. Kontinuitás

A szerző a tanulmány bevezetőjében megállapítja, hogy súlyosnak tartja azt a vádat, hogy az EKD a muszlimok kárára határozta meg saját profilját. Ugyanakkor leszögezi, hogy a dialógus folyamatának velejárója a felek álláspontjának tisztázása.

Johannes Kandel azt is megállapítja, hogy a muszlim szervezetek sokszor sértett attitűdöt vesznek fel. A KRM válaszában is érzékelhető, hogy úgy érzik, megsértették, megbántották, igazságtalanul támadták őket. Az aláíró muszlim szervezetek képviselői 2006-ban az EKD-dokumentum nyilvánosságra hozatala után, világossá tették, hogy az abban foglaltakat elutasítják, azt a „kirekesztés dokumentum”-ának tartják, amely válságba taszítja a keresztény-izlám dialógust. A szakember kifogásolja, hogy „az önkritika árnyéka sem tapasztalható, ellenkezőleg, egy nehezen elviselhető triumfalista nyelvezet érvényesül, amelyről mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy bizalmat ébreszt”.¹³⁴

4.8.2. Dialógusértelmezések

Kandel csalódottságának ad hangot, hogy a muszlimok félreértették az EKD dialógussal kapcsolatos szándékait. Véleménye szerint számos félreértést el lehetett volna kerülni a dialógus során, ha időben tisztázzák a dialógus tartalmát, témáját, szándékát és célcsoportjait, illetve, ha kellő kritikus értékelésnek vetik alá a tapasztalatokat. A problémát – szerinte – az okozza, hogy a két félnek eltérő elvárásai voltak a dialógusok során.

Az EKD-dokumentum ugyanis kifejezetten elismerte az együttműködés pozitív eredményeit. Az EKD-nak a dialógusban tanúsított állásfoglalását csakis támogató módon lehet értelmezni. A német protestánsok a muszlimok érdekében is felszólaltak és felszólalnak, ha szükséges. Barátságos, jószomszédi viszonyt akarnak, nemcsak a muszlimokkal, hanem minden német polgárral.

Ugyanakkor a Német Protestáns Egyház teológiailag feladatának tekinti, hogy világossá tegye a különbségeket is, mely nem jelent teológiai érték-ítéletet. Kandel szerint a muszlimok sajátosan értelmezik a dialógust, olyan vállalkozásnak tartják,

¹³⁴ *Dialogverständnis der EKD*, in EZW-Texte 194/2007 p. 19.

amely támogatja a muszlim szervezetek elfogadottságát és szolidáris „társadalmi egyenrangúságukért” folytatott küzdelmükkel.

Kandel viszontválaszában fenntartja az egyháznak a kritikához való jogát, a vallási közösségeknek pedig önkritikát, önvizsgálatot ajánl. Ugyanakkor írása végén megismétli az EKD-dokumentum zárógondolatát, mely szerint a muszlimok számíthatnak a német protestánsok testvéri támogatására az élet minden területén.

4.9. Összefoglalás

Azért választottam részletesebb elemzésre a német protestáns dokumentumot, mert úgy vélem, hogy nagyszerű összefoglalója a gyakorlati együttélésből adódó problémák, pozitív és negatív vetületének. A protestánsok a vallási kérdéseket mindvégig a vallás helyén, a társadalmi-politikai összefüggéseket pedig a maguk helyén kezelik. Mivel az iszlámban ezek a kérdések nem differenciálódnak élesen, más értelmezésben kerülnek vissza a muszlim válaszokban.

Amint a dokumentum részletes elemzéséből is kitűnt, néhány pontban éles bírálatot fogalmaztak meg a szerzők, általában az iszlámmal kapcsolatban. Ezeket a megjegyzéseket – többnyire - joggal vették sértésnek a német muszlimok, hisz közülük is sokan szeretnének szabadulni a régi kötöttségektől. A reformpártiak kifejezetten keresik annak módját, hogyan egyeztethető össze az iszlám tradicionális tanítása a modern jogállami keretekkel, a demokráciával, az emberi jogok figyelembe vételével.

Három dokumentumot vizsgáltunk meg ebben a fejezetben, a fő részben az EKD állásfoglalását, majd négy muszlim szervezet erre született válaszát és egy finomított protestáns viszontválaszt láthattunk.

Vitathatatlan tény, hogy a német protestánsok párbeszédkészsége minta értékű az európai egyházak számára. Szinte elsőként kezdeményezték, már az 1960-as évektől kezdve a muszlim vendégmunkásokkal, bevándorlókkal való kapcsolat megteremtését. Eleinte szociális érzékenységből, keresztény küldetésstudatból tették mindezt, később egyre világosabbá vált, hogy egy másik kultúra, egy másik világvallás próbál gyökeret verni és megszerveződni a német városokban, falvakban.

Az elmúlt évtizedek során változott a helyzet és az ebből fakadó kérdéskörök is. Az iszlám nevében elkövetett erőszakos cselekmények, terrorista akciók – úgy tűnt – egy időre megakasztják a párbeszéd békés folyamatát.

Az európai és általában a világ kereszténysége joggal kifogásolja, hogy mind a mai napig nagyon kevés muszlim szervezet határolódik el egyértelműen az erőszak alkalmazásától, a terrorista akcióktól. Az iszlám világ egy része részben félelemből, részben csöndes együttérzésből hallgat. Ismételten hangsúlyozni szeretném a mérsékelt és reform muszlim irányzatok megerősödésének fontosságát. Ők azok, akik a béke érdekében hallatják hangjukat és a nyugati egyházak reménysége szerint ők tudnak, vagy tudnának hatni a szélsőséges közösségekre.

A protestáns dokumentum címében szereplő fogalmak, a helyzet tisztázása és a jószomszédi viszony kialakítása összekapcsolódnak. A protestánsok célként határozzák meg, hogy békésen szeretnének együtt élni a muszlimokkal, jó kapcsolatot szeretnének kialakítani velük. De ez csakis úgy lehetséges, ha a nehézségeket, a konfliktusokat is vállalják és tisztázzák, őszintén beszélnek egymással és reménység szerint meg is tudják oldani a felmerülő problémákat.

Ugyanígy őszintén szólnak a misszió problémájáról is. Mivel a kereszténység és az iszlám missziói küldetéssel rendelkező vallások, terjeszkedni akarnak. Ez a verseny helyzet kölcsön bizalmatlansághoz vezethet. Ezeket is fel kell oldani a párbeszéd során.

A dokumentum teológiai alapvetését az EKD egy korábbi tanulmányából vette, mely a keresztény hit és a nem keresztény vallások kapcsolatát boncolgatta.¹³⁵ Ebben megállapítják, hogy a teológiai megközelítés mindig az adott szociáletikai, kulturális helyzetbe van ágyazódva. A mai teológiai gondolkodást egy demokratikus, jogi keretek között működő, pluralista társadalmi közeg határozza meg. Sok tekintetben ennek a társadalomnak a kultúráját, mentalitását a keresztény értékek hatják át. De ez a társadalom elfogadja a vallások és különféle meggyőződések pluralitásának helyzetét. Ez a megváltozott helyzet a keresztényeket is arra ösztönzi, hogy újraértelmezzék helyüket a világban.

A vallásszabadság kérdéséről elmondható, hogy az alapvető emberi jogokhoz tartozik, és a világnézetileg semleges német állam garantálja a vallások közötti egyenlőséget és a híveknek a szabad vallásgyakorlás jogát. Ez a kialakult jogrend az alapja a különféle vallások békés együttélésének. A német protestánsok elkötelezettek a demokratikus jogállam berendezkedése mellett, és azt is elfogadják, hogy nem élveznek monopolhelyzetet. A protestáns gyülekezetek a békés és virágzó közösségi életen

¹³⁵ Christlicher Glaube und die nichtchristlichen Religionen, (Keresztény hit és a nem keresztény vallások) *EKD-Texte 77* http://www.ekd.de/download/Texte_77.pdf (2010. március 19.)

munkálkodnak, ahol a résztvevők a kölcsönös tisztelet alapján, felelősen működnek együtt.

A németországi muszlimok nagy része tapasztalta és pozitívan értékeli a protestánsok segítőkészségét. De sokuknak mind a mai napig problémát jelent az integráció, a munkanélküliség, egyéb társadalmi nehézségek. Akik együtt élnek, egymásra vannak utalva. Az a tény is tagadhatatlan, hogy minden jószándék ellenére, rendszeresen érik sérelmek, atrocitások a bevándorlókat a befogadó ország tagjainak, vagy csoportjainak részéről. Gyakran hangzik el, még hivatalos körökben is, hogy az iszlám az új ellenség, meg kell védeni a keresztény Európát! A protestánsok egyértelműen elítélik a rasszizmus, a kirekesztés minden formáját.

A teljes képhez hozzátartozik, hogy a protestáns dokumentum nemcsak a muszlimok ellenérzését váltotta ki, de belső ellenzéke is akadt az egyházban. Barbara Bürkert-Engel, ludwigsburgi lelkész a dialógussal kapcsolatos kiadványt „dogmatikailag kirekesztő, ultra-konzervatív”¹³⁶ írásnak nevezte. A lelkész nő nagyon kritikus saját egyházának dialógushoz való hozzáállásával szemben, amely – szerinte – nem töltődik fel igazi tartalommal. A házigazda felsőbbrendűségével kezeli a vendégeket – írja. Hiányzik belőle a felelősségvállalás és alkalmazás lendülete. A lelkész a német protestánsok dialógus-politikáját a német „Vollkornbrot”-hoz hasonlítja, mely nehézkes, nehezen emészthető és hiányzik belőle a lélek.

4.9.1. A protestáns dokumentum hatásai

Mennyiben járult hozzá a vizsgált német tanulmány a dialógus elmélyüléséhez? Amint láttuk, rögtön vitát váltott ki, felkorbácsolta a dialógus némiképp állóvizét.

A 2007-ben, Köln városában rendezett 31. Kirchentag vallásközi programjának is témája volt a keresztény-muszlim dialógus. A vita során Bekir Alboga (DITIB) élesen bírálta Huber püspököt a vizsgált tanulmány miatt. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a párbeszédet folytatni kell, különösen a párbeszéd-kultúra fejlesztését tartotta fontosnak. Axel Ayyub Köhler, a Német Muszlimok Központi Tanácsának elnöke szorgalmazta, hogy tisztázzák a protestáns dokumentum vitatott pontjait, valamint egy új, kibővített, mellékletekkel ellátott kötet kiadását javasolta.

¹³⁶ <http://nifcon.anglicancommunion.org/work/perspectives/germany.cfm> (2010. május 21.)

A következő hivatalos keresztény-muszlim találkozó Berlinben volt, 2008 októberében. A találkozó egyik fő szervezője az EKD külügyekért felelős püspöke, Martin Schindehütte, míg a muszlim csoport vezetője, Ali Kizilkaya, a Német Iszlám Tanács elnöke volt. A tanácskozás után a résztvevők örömmel nyugtázták, hogy őszinte, építő párbeszédet folytattak, ugyanakkor az is kiderült, hogy nem tudtak sok – a fentiekben elemzett – kérdésben egyetértésre jutni. A lényegi kérdéseket boncolgató párbeszéd azonban nemcsak a közös pontokat keresi, hanem rávilágít a különbségekre, melyek esetleg konfrontációhoz vezetnek. Amint a püspök mondta: „A dialógus igazi célja a különbségek tisztázása. Minden párbeszéd kiindulási pontja épp az egyet-nem-értésben rejlik; a párbeszéd témáját a különféle nézetek adják.”¹³⁷ Ezen a tanácskozáson a párbeszéd partnerek megemlézték az *A Common Word* kezdetű muszlim levelet, melyet 138 muszlim tudós intézett a világ keresztényeihez. A protestáns püspök hangsúlyozta ennek az új dokumentumnak a jelentőségét és alkalmasnak tartotta megvitatni az abban foglaltakat. A felek abban is megegyeztek, hogy a Berliini Evangélikus Akadémia és a Német Muszlim Akadémia szervezésében műhelytanácskozást szerveznek ebben a témakörben.

A következő fejezetben ezzel a muszlim kezdeményezéssel foglalkozom, elemezve az előzményeket, a dokumentumot és annak komoly utóéletét.

¹³⁷ Christians and Muslims hold high-level meeting in Berlin, Participants commit themselves to constructive debate, October 22, 2008, <http://www.ekd.de/english/4250-4307.html> (2010. április 15.)

3. táblázat: A német keresztény – muszlim párbeszéd kérdéseinek táblázata

Párbeszéd téma	Keresztény megközelítés	Muszlim válasz
Dialógus értelmezés	A német keresztények elkötelezettek a párbeszéd folyamatában. De megkezdése előtt fontosnak tartják az előkészítő munkát. Tisztában kell lenni, hogy a dialógust milyen szinten és milyen témakörben folytatják. A dialógus megkezdése előtt ajánlatos tájékozódni, hogy az adott közösség milyen társadalmi aktivitással rendelkezik.	Az iszlám az egész emberiség egységét tanítja, és az emberiséget egy Teremtő teremtményének tekinti. Az emberiség sokszínűsége Isten akarata, ahogy az a Koránban is szerepel: az emberek értékelése nem az alapján történik, hogy melyik néphez tartoznak, hanem a mérce az istenfélelem mértéke. Az Isten előtti közös felelősség jegyében kölcsönösen tisztelni kell egymást, hisz csak ez lehet a dialógus alapja.
Vallásszabadság	A német keresztények elkötelezettek a demokratikus jogállam és a vallásszabadság joga mellett. A másik fontos szabadságjog a véleménynyilvánítás szabadsága. A vallási törvény állami szintre emelését elítélik. Úgy vélik a vallásilag pluralista társadalomban a világnézetileg semleges állam tudja garantálni a sokféle közösség egyenlő jogait. Németországban az állampolgárok szabadon hagyhatják el a vallási közösséget és szabadon választhatnak egy másikat, vagy dönthetnek úgy, hogy nem kívánnak többé vallási közösséghez tartozni.	A muszlimok azzal érvelnek, hogy a hitszegőknek járó büntetést, Isten a túlvilági ítéletben helyezi kilátásba, és így hamis dolog evilági földi büntetesként értelmezni azt. A muszlimok óvják az emberi méltóságot, a kölcsönös tisztelet mellett érvelnek. A Muszlim Koordinációs Tanács határozottan kiáll az alapvető emberi jogok, így a vallásszabadság, a szabad vallás választás joga mellett is. De nem mindegyik muszlim szervezet tagja ennek a tanácsnak. A saría törvény komoly büntetéssel fenyegeti az iszlámot elhagyókat.
Nők helyzete	A német protestánsok nagyon határozottan kiállnak a női egyenjogúság, szabadság és önrendelkezés mellett. Elítélnék minden ez ellen irányuló hagyományt, szokást. A német protestánsok elfogadhatatlannak tartják a patriarchális társadalom férfiuralmát és ezzel együtt a nők megalázó, hátrányos helyzetét, bármely ideológia, vagy vallás is hirdeti azt. A „becsületgyilkosságot”, a genitális körülméltést, a kényszerházasságok intézményét elfogadhatatlannak tartják. A felsorolt negatív példák, elsősorban nem az európai, hanem a muszlim többségű társadalmak sajátjai. Nem lehet ellentmondás a demokratikus alaptörvények és a vallási törvények között.	A muszlimok hangsúlyozzák, hogy a nők védelmére szolgálnak az előírások, a muszlim családjog is a nőket védi a kiszolgáltatottságtól. A nő vezeti a háztartást, neveli a gyermekeket, nincs sok kapcsolata a külvilággal. A saría alapján kötelesek engedelmessé válni férjüknek.
Integráció	Az integráció sok síkon zajló folyamat, politikai, kulturális, társadalmi vetülete van. Az integrációnak mind a befogadó társadalommal, mind a bevándorlókkal szemben vannak elvárásai. A társadalomtól elvárja, hogy befogadó, segítőkész legyen. Próbálja biztosítani az egyenlő esélyeket. Ugyanakkor a bevándorlóktól kéri, hogy tanuljanak meg (jelen esetben) németül, ismerjék meg a befogadó ország kultúráját, történelmét. És legfőképpen tegyék magukévá, és tartsák be a szekuláris, demokratikus jogállam alapvető értékeit és rendjét. Az EKD hangsúlyozza, hogy az integrációt nem segíti elő, ha a bevándorlók bezárkóznak és zárt közösségben élnek.	A muszlimok őszintén bevallják, hogy vannak kisebb csoportok híveiken belül is, akik a különállást hangsúlyozzák. Ezeknek a tendenciáknak és erőknak végső soron az a céljuk, hogy kivonják magukat az osztársadalmi felelősség alól és mások nyakába varrják, a különböző társadalmi csoportok és vallások integrációjának és együttélésének kudarcát.

5. fejezet

Egyezkedő szó, megegyezésre hívás

A bevezető fejezetekben a keresztények és muszlimok kapcsolatának történetét vizsgáltuk, az elméleti síkon folyó párbeszédet, modern muszlim tudósok és keresztény teológusok munkásságán keresztül.

Dolgozatom fő fejezeteiben két mai, aktuális írásbeli, nemzetközi párbeszédet kiváltó dokumentumot vizsgálok meg és azok utóhatásait. Mindkettő napjaink sokat vitatott és elemzett vallásközi irata, és nagy visszhangra is találtak a két nagy világvallás vezetői és hívei között.

Az előző fejezetben elemzett német protestáns vallásközi tanulmány a gyakorlati életből merítette témáit. A mostani fejezetben elemzett dokumentum elméleti síkon keresi az együttműködés lehetőségeit.¹³⁸

Vegyük górcső alá azt a 138 neves muszlim jogtudós által aláírt muszlim felhívást, melyet a nagy keresztény egyházak vezetőihez intéztek. A levél szándéka és tartalma is történelmi eseménynek nevezhető, hisz még soha nem született ehhez fogható kezdeményezés, mely a sokféle iszlám irányzat összefogásából eredt volna. A hatás nem is maradt el. A vallásközi dialógussal foglalkozó, nemzetközi tudományos munkák sorra elemzik, műhelytalálkozókat, konferenciákat rendeznek e témakörben, de magyarul erről még nem született összefoglaló munka. A dokumentumot fontosságára való tekintettel lefordítottam és a Függelékben teszem közzé.

¹³⁸ A dokumentum jelentőségére először Stefan Schreiner, tübingeni professzor hívta fel a figyelmem, egy doktori kurzus során. Ő tájékoztatott arról, hogy nyugati akadémiai körökben folyamatosan foglalkoznak a muszlim felhívással, konferenciákat szerveznek a témában.

5.1. A Common Word, Egyezkedő szó előzményei¹³⁹

5.1.1. Párbeszéd vagy hitvita

A pápa beszéde és az iszlám világ reakciója

II. Paleologosz Mánuel bizánci császár még a 14. században fölvetette perzsa muszlim vitapartnerének, hogy Mohamed vajon adott-e bármi jót is a világnak? Rögtön meg is válaszolta: „Nem, csak rosszat, embertelenséget, mert a vallást karddal akarta terjeszteni.” Mindezt XVI. Benedek pápa idézte elhíresült regensburgi beszédében és szavai óriási felháborodást váltottak ki a muszlim világban.¹⁴⁰

Benedek pápának a regensburgi egyetem dísztermében, 2006. szeptember 12-én elmondott előadása a „Hit és értelem az egyetemen” címet viselte. Azt boncolgatta, hogy a hit és az értelem nem mondanak ellent egymásnak. Beszédében többször idézett a Bibliából, azt bizonyítva, hogy Isten lényege az Ige, az értelem. János evangéliumának prologusából idézte a bevezető mondatot: „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige”, a logosz.

A vallásokban rejlő igazság kapcsán a pápa idézett a libanoni származású Theodore Khoury, münsteri egyetemi tanár által szerkesztett kötetből, amely egy korai vallási vitát ismertet II. Paleologosz Mánuel bizánci keresztény uralkodó és egy művelt perzsa muszlim között. A vitát 1391 telén folytatták le, később, valamikor 1394 és 1405 között foglalták írásba. A szöveget valószínűleg maga az uralkodó mondta tollba, ennek tudható be, hogy a fennmaradt szövegből viszonylag keveset tudunk meg a muszlim vitapartner érveléséből. Mindamellett ez a középkori vallási párbeszéd, vagy vita belement a hit lényegének taglalásába, feltárva a Biblia és a Korán közti különbségeket Isten természetéről és képmásáról, az emberről.

A vita során a császár a szent háború kérdését is említette, elítélve a Mohamed próféta által meghirdetett dzsihádot. Nem szólt viszont a Korán 2. szúrájának híres mondatáról, amely szerint „a vallásban nincs helye a kényszernek”(2,256). A vallás és az erőszak kérdéséhez érve, a császár kijelentette, hogy „Mohamed próféta gonosz és embertelen dolgot hirdetett, amikor azt mondta, hogy a hitet karddal, vagyis erőszakkal

¹³⁹ www.acommonword.com internet oldalon található a dokumentum teljes szövege, előzménye és utóélete.

¹⁴⁰ Szent-Iványi Ilona: *Pápai példázat és a muzulmánok háborgása*, hvg.hu 2006. szept. 25.: <http://hvg.hu/velemeney/20060925iszlam>, a fejezet bevezető szövegét a fenti helyen megjelent cikkemre alapozom.

kell terjeszteni.” Ezután érvekkel bizonyította, hogy a hit erőszakkal való terjesztése értelmetlen és ellenkezik Isten akaratával és a lélek természetével. „Mert a hit a léleknek és nem a testnek a gyümölcse, épp ezért a hitet nem erőszakkal és megfélemlítéssel, hanem szóval és meggyőzéssel kell terjeszteni” – fejtette ki.

A pápa által többször is idézett Khoury professzor könyvében arra a megállapításra jut, hogy míg a középkori császár gondolkodására nagy hatással volt a görög filozófia, Isten és az értelem hangsúlyozása, addig a muszlimok hitében Isten teljesen transzcendens, nem kérhető számon rajta a racionalitás, de semmilyen más emberi kategória, így az értelem sem. A pápa szerint az értelmes vallás, vagy hitvallás nem folyamodik erőszakhoz vallási igazságának hirdetése, vagy terjesztése során.

Az idézett középkori mondatot a muszlimok sértőnek találták. Felhívták a figyelmet, hogy az „iszlám” arabul feltétlen odaadást, belenyugvást, megbékélést jelent; ugyanaz a töve, mint a „szalám” (béke) szónak. Másrészt Mohamed próféta tisztelete számukra sérthetetlen.

A Koránt, az iszlám szent vallási könyvét tévedhetetlennek tartják. A Korán fejezetei „Allah, a könyörületes és az irgalmas nevében” – mondattal kezdődnek. Ennek ellenére többször megjelenik az a vád, hogy Isten az iszlám vallásban kegyetlen uralkodó, aki feltétlen és teljes odaadást vár el alattvalóitól.

Mohamed próféta hangsúlyozza, hogy Isten jobban szereti az embert, mint anya a féltett gyermekét, de Isten igazságos is, megbünteti a gonoszokat és a bűnösöket, és megjutalmazza az igaz életet. Isten céllal teremtette az embert, ahogy az 51. szúrában olvassuk: „A dzsinneket és az embereket azért teremtettem, hogy engem szolgáljanak.”

A vallás és erőszak összeférhetetlenségének illusztrálására sok egyéb idézetet is találunk. A keresztény egyházak történetében is számtalan példa adódik a vallás nevében elkövetett erőszakra, vagy az erőszakos hittérítésre, elég a keresztes háborúk véres, erőszakos cselekedeteire, az inkvizíció kínzásaira, a protestáns gályarabok szenvedéseire gondolni.

2006-os németországi látogatása során a pápa több alkalommal biztatta a keresztényeket, hogy nyíltan vallják meg hitüket. Részben a vallási közömbösségre, részben az Európában rohamosan teret hódító iszlámmal szembeni keresztény összefogásra gondolhatott.

A keresztény egyetemi hallgatóság figyelmébe két kortárs jezsuita tanárt, tudóst is ajánlhatunk. Felix Körner német jezsuita teológus, az iszlám tudományok szakértőjének munkásságát is figyelembe vehette volna a beszédben. Körner, akiről már

egy korábbi fejezetben, 2.2. részben írtam, lát esélyt az iszlám megújulásra. A másik neves német, jezsuita tudós, aki a keresztény-muszlim dialógus elkötelezettje, Christian Troll. Róla is szoltam a 2.2. fejezetben, ő úgy látja, hogy a modern iszlám fejlődésének útját több erő is gátolja. A megoldást az iszlám modernizációjában látja.

Az előadás nagy felháborodást keltett az iszlám világban, Európától Indiáig, Pakisztántól az arab viláig. XVI. Benedek regensburgi beszéde halálos áldozatokat is követelő tömegtüntetéseket váltott ki a muzulmán világban. Az egyházfő többször is sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy "félreértették beszédét", majd a Vatikán közzétette az interneten a beszéd némiképp átfogalmazott, "pontosított" változatát.

A Vatikán, majd maga a római pápa is többször elnézést kért, sajnálatát fejezte ki, biztosította az iszlám hívőket mélységes tiszteletéről. 2006. szeptember 17-én a következő nyilatkozatot tette: „...nagyon sajnálom, hogy a Regensburgi Egyetemen elmondott beszédem néhány bekezdése sértette a muszlimok érzékenységét. Valójában az említett mondatokat egy középkori szövegből idéztem, és azok egyáltalán nem az én saját gondolataimat tükrözik. Az előző nap a vatikáni államtitkár, Tarcisio Bertone egy nyilatkozatot adott ki, amelyben elmagyarázta szavaim jelentését. Remélem, hogy ez megnyugtatja a kedélyeket, és tisztázza előadásom valós értelmét, amely őszinte dialógusra való meghívás, mély kölcsönös tisztelettel.”¹⁴¹

2006. szeptember 25-ére a pápa meghívta az iszlám többségű országok nagyköveteit, iszlám vallási vezetőkkel együtt, egy tisztázó tanácskozásra, ahol ismételten elnézést kért.

Tévedett a pápa? Rosszul mérte fel beszédének hatását az iszlám hívei között? Tévedhetetlenségének, az *infallibilitás*-nak a dogmáját az I. Vatikáni Zsinaton, 1870-ben fogadták el. Ez a dogma azonban a pápának csak a hit és erkölcs tárgykörében kifejtett *ex cathedra* kijelentéseire vonatkozik. De már ezt is támadják vallástudósok. Egyházi és világi személyiségek egész sora kiállt a pápa mellett, arra hivatkozva, hogy a problémát nem a pápa szavai jelentették, hanem az iszlám világ reakciója.

¹⁴¹ ENI News, WCC Geneva: *Full text of Pope's reaction after protests about his German speech*, ENI-06-0747.

5.2. Első muszlim reakció

2006. október 13-án, egy hónappal az elemzett regensburgi beszéd után 38 iszlám szervezet, jogtudós, különböző muszlim irányzatokat képviselői - szerte a világban – választ fogalmaztak meg a pápának, a közös egyetértés és intellektuális diskurzus szellemében. „Nyílt levél a pápának” címen írták meg válaszukat, amely azért is jelentős, mert először fordult elő, hogy a különféle muszlim hitfelfogások tudósai közös hangot ütöttek meg az iszlám igaz tanításáról. A levél ismert neve: *Amman message*.¹⁴² Az aláírók között találjuk az egyiptomi, az orosz, a bosnyák, az isztambuli, az üzbég, az ománi főmuftit, a jordán király személyes tanácsadóját, az iráni síita közösség vezetőjét és nyugati egyetemi professzorokat. A pápa regensburgi beszédének félreérthető részeit szerették volna tisztázni. A levélírók másik szándéka az volt, hogy eloszlássák a nyugati világban elterjedt, iszlámmal kapcsolatos tévhiteket.

A levél a római pápának szól, és rögtön a bevezetőben tisztázzák a tartalmat, amíg egyfelől üdvözlik, hogy a pápa ellenzi a materializmus uralmát az emberek életében, ugyanakkor nem tartják szerencsésnek, hogy az idézett középkori hitvita részlete úgy mutatta be az iszlám vallást, mintha az az értelem ellenzője lenne.

A nyílt levél nyolc külön részben tárgyalja az iszlám hit lényegét és kereszténységhez való kapcsolatát.

Az első rész címe, A tehén szúra ismert mondata: „Nincs kényszer a vallásban!” (2,256)

A muszlim tudósok arra hivatkoznak, hogy ez a mondat figyelmeztetés a muszlimoknak, hogy ha hatalomra kerülnek is, másokat ne kényszerítsenek az áttérésre. Egy korai iszlám Korán-kommentár (Al-Tabari) arra hivatkozik, hogy ez az ájt, konkrét medinai esetek kapcsán íródott, amikor a szülők kényszeríteni akarták zsidó, vagy keresztény gyermekeiket az iszlám hitre való áttérésre.

A következő magyarázó rész Isten transzcendenciájáról szól. Korán-idézetekkel és hadisz-részletekkel bizonyítják, hogy Isten az iszlám szerint is jelen van, közel van hozzánk, és nem csak egy távoli elvont Valóság. A szerzők értetlenül fogadják, hogy a pápa miatt Ibn Hazm (+1069 Kr.u.) muszlim tudós gondolatait idézi, aki marginális személy az iszlám történelemben, és irányzatának nincsenek követői. Akkor más sokkal inkább al-Ghazálit, (+1111 Kr.u.) a neves muszlim gondolkodót, filozófust lehetett

¹⁴² Ammani üzenet, önálló weboldala: www.ammanmessage.com

volna említeni ebből a korszakból, aki sokkal jelentősebb volt. A rahma (rahma) arab szó, könyörületet jelent, de szeretetnek, irgalmasságnak, együttérzésnek is lehet fordítani, ebből ered az a szent formula, amit a muszlimok rendszeresen citálnak. A pápa által idézett „ártatlanok vérének ontása” pedig - a levélírók szerint - teljesen ellentétes a muszlim tanítással.

Hasonlóképpen kifogásolják a szerzők azt a kitélt is, miszerint nincsenek észérvek az iszlámban. Bár az iszlám vallja az emberi elme végességét, azt hogy Istené a végső igazság, ugyanakkor századokon át nagy hangsúlyt fektettek az értelem, a megismerés fontosságára. Vallják, hogy a Korán kinyilatkoztatása és az emberi intellektus nincsenek ellentétben egymással.

A dzsiháddal kapcsolatban a szerzők megjegyzik, hogy az nem szent háborút jelent, hanem sokkal inkább belső küzdelmet Isten útján. A hagyományos iszlám értelmezése a háborúnak három pontban foglalható össze:

- Már a próféta és kísérete is hangsúlyozta, hogy a más hitűek ellen nem lehet háborút indítani;
- Vallása miatt senki nem lehet a támadás tárgya. A hagyományos muszlim közösség a pogányokkal küzdött. Az iszlám hódítások elsősorban politikai hódítások voltak;
- A muszlimoknak békében kell együtt élniük felebarátjaikkal. 8,61 szúra: „Ha békére hajlanak, akkor te is légy hajlandó arra és hagyatkozz Allahra! Ő az, aki Halló és Tudó.”

Itt jegyzik meg az aláírók, hogy elítélnék minden olyan erőszakos cselekedetet, melyet a muszlimok nevében követnek el, a pápa beszéde hatására. (2006. szeptember 17-én, Szomáliában egy olasz katolikus apácát és testvérét gyilkolták meg, Irakban és a Gázai övezetben keresztény templomokat ért bombatámadás, stb.)¹⁴³

A szerzők elhatárolódnak attól az általánosítástól is, hogy az iszlám karddal terjeszti a hitet. Leszögezik, hogy a történelem során a hódítások elsősorban politikai-hatalmi hódítások voltak, és az ott élő lakosság évszázadokig megőrizte eredeti hitét. Biztos, hogy voltak kivételek, amikor erőszakkal kényszerítették valakit az áttérésre, de nem ez a jellemző az iszlámra.

¹⁴³ http://en.wikipedia.org/wiki/Regensburg_lecture (2010. október 18.)

A levélben azt a kitétel is kifogásolják, hogy Mohamed próféta semmi újat nem hozott. Azt azonban az iszlám is hiszi és elismeri, hogy az egyistenhitet már korábban más nagy próféták is hirdették, ez nem kizárólagosan iszlám tanítás.

Mellesleg megjegyzi az írás, hogy a szakértőként emlegetett Theodore Khoury és Roger Arnaldez professzorok nem tartoznak a legismertebb iszlám szakértők, tudósok közé.

Végül emlékeztetik a pápát, hogy a 2006 szeptember 25-i, muszlim vezetőkkel történt találkozáson is hangsúlyozta, amit már korábban is mondott, hogy a vallásközi, vagy kultúrák közti dialógus nem lehetőség, hanem szükségszerűség, amelytől nagymértékben függ a jövőnk is.

A keresztény-muszlim kapcsolatokról azt írják, hogy mivel a két világvallás a föld lakosságának 55%-át teszi ki, és a pápa közel egymilliárd hívő lelki vezetője, véleménye nagy befolyással bír a világ eseményeire. A muszlimok is készek őszinte dialógusra és a jó kapcsolatokra törekszenek, amely a kölcsönös tiszteleten alapul. A hit közös alapja pedig az ábrahámi tradíció egyistenhite lehet.

A muszlimok örömmel fogadták a II. Vatikáni Zsinat *Nostra Aetate* nyilatkozatát, mely igen elismerően szólt a muszlimokról, 1965-ben. 1999-ben II. János Pál pápa is hasonlóan nyilatkozott az iszlámról.

A levél azzal a reménységgel zárult, hogy a jövőben – az utcai gyűlölködés helyett - a kölcsönös tisztelet alapján folytassanak párbeszédet, a világbéke megteremtésének érdekében.

Már az első levél nyilvánosságra kerülése is nagy visszhangot keltett keresztény és nem keresztény körökben egyaránt. De mivel nem ért el kellő hatást, egy szélesebb muszlim tudós kör úgy vélte szükség van egy második, alaposabb dokumentumra, melyet a legnagyobb keresztény egyházak vezetőinek küldenek.

Így született meg az *A Common Word*-ként emlegetett levél, mely azóta is a nemzetközi vallási dialógus legnépszerűbb és egyben legvitatottabb felhívása.

5.3. A Common Word című dokumentum

Nyílt levelet és egyben felhívást intézett 138 muszlim vallási vezető a legnagyobb keresztény egyházak, szervezetek vezetőihez, Íd al-Fitr al-Mubárák¹⁴⁴, a Ramadan böjti hónap utolsó napjának vallási ünnepe alkalmából 1428 A.H. / Kr. u. 2007. október 13-án, a 38 muszlim tudós XVI. Benedek pápának írt nyílt levele egyéves évfordulóján.

Az első számú címzett XVI. Benedek pápa, majd felsorolják a keleti kereszténység ortodox egyházfőit, az örmény, a görög-katolikus vezetőket, mintegy húsz keleti főpásztort, ezután a nyugati kereszténység nagy történelmi protestáns egyházi vezetői következnek,¹⁴⁵ hatan. Az iszlám tradicionálisan a keleti kereszténységgel állt kapcsolatban történelme során, így érthető a keleti címzettek hosszú névsora. Mivel a dokumentum vizsgálatának lezárultáig, azaz 2010. szeptember 30-ig, sem magyar fordítás nem jelent meg, sem ezt elemző tanulmány, ezért témavezetőimmal szükségesnek tartottuk, hogy a függelékben az eredeti angol szövegből készült fordításomat is mellékeljük.

Vizsgáljuk meg a dokumentum tartalmát. Nézzük meg, milyen alapkövekre építi az együttműködést.

5.3.1. Bevezető

A levél bevezetőjének címe a „bismillah”- formula. A Korán összes szúrája, kivéve a 9.-et, ezzel a formulával indul:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bism illahi r-rahmáni r-rahími, vagyis „Allah, a könyörületes és az irgalmas nevében”.

A bevezető ugyanakkor tisztázza az aláírók szándékát, hogy miért is van szükség egyezségekre való felhívásra. Azzal érvelnek, hogy a keresztények és muszlimok alkotják a világ népességének felét, a köztük lévő béke nélkül nincs világbéke. Ennek alapja

¹⁴⁴ Az Eid al-Fitr önmagában: A böjttörés ünnepe. Eid ünnepet, fitr böjttörést jelent. Ez a Ramadán végét követő ünnepnap, azaz Shawwal (10. holdhónap) elseje. Az Eid al-Fitr al-Mubarak kifejezés magyar megfelelője: A böjttörés áldott ünnepe.

¹⁴⁵ ld a Függelékben található fordításban.

Isten szeretete és a felebarát szeretete. A muszlim dokumentum folyamatosan koráni idézetekkel és majd látni fogjuk, bibliai idézetekkel is alátámasztja mondandóját. A bevezetőben idézett, Az őszinte hit szúra 112,1-2 „*Mondd: „Ó Allah, az egyedülvaló, Allah, az örökkévaló!”* nyomatékosítja a muszlim mondandót.

A dokumentum honlapjának bevezetőjében a szerzők annak a reménységüknek adnak hangot, hogy a dokumentum jó alapot szolgáltat a szorosabb és aktívabb együttműködéshez az elkövetkezendőkben. A megfogalmazott teológiai álláspontok Mohamed próféta tanításán és Jézus kettős szeretet-parancsán alapulnak.

A dokumentum választott címe: Egyezkedő szó, egy koráni idézetből ered, ezt később elemezni fogom.

5.3.2. Isten szeretete

Ebben a részben a szerzők Márk 12, 29-31, az első nagy parancsolat idézetére támaszkodnak. Az első és legnagyobb parancsolat Isten imádása, tisztelete, írják a szerzők. A Korán tanításának engedelmességgel szólítják meg a muszlimok a keresztényeket, hogy találkozzanak a közös hitbeli gyökerek alapján. Nevezetesen a szeretet kettős parancsa alapján. A későbbi válaszokban több keresztény teológus örömdetesnek találta, hogy a muszlimok Jézust a Bibliából idézik. Ez nagy előrelépés a korábbi gyakorlathoz képest.

(Minden egyes rész elején elhangzik, hogy a szerzők az Irgalmas és Könyörületes Isten nevében írnak.)

De nem maradhat el a bibliai versek párhuzamaként említett Korán-vers Isten bölcsességéről és ítéletéről: „*Hívjál a te Urad útjára bölcsességgel és szép buzdítással! És szállj perbe velük úgy, ahogy az a legjobb. Bizony Allah a legjobb tudója annak, aki eltévelyeg az ő útjától és ő a legjobb tudója azoknak, akik az igaz útra vezéreltetek.*” (A méhek, 16,125) A perbe szállni kifejezés itt a vitára, párbeszédre vonatkozik, talán arra utalnak a szerzők, hogy nem az ember dolga az ítékezés, mert egyedül Isten a mindenek tudója.

5.3.2.1. Isten szeretete az iszlámban

A saháda, a muszlim hitvallás így szól: Egy az Isten Allah, és Mohamed próféta az ő küldötte. Isten egységének megvallása az iszlám vallás alapja. Ez érezhetően végigvonul a dokumentum szövegén, és rendszeresen visszaköszön a fejezetekben. A szöveg szerzői és szerkesztői Korán-idézetek sorát vonultatják föl a dokumentumban az egyistenhit bizonyítására. A mellékelt fordításban megtaláljuk ezen idézeteket, melyek az egyedüli Isten, az egyetlen Isten dicsőségét méltatják és arra szolgálnak, hogy kifejezzék a muszlimok belső meggyőződését, hogy nincs más isten, és ennek az egynek kell engedelmeskedni. Hadísból származó prófétai mondás is alátámasztja a szerzők érvelését: „*Isten az egyedüli Úr, egyetlen Isten van.*” Egy koráni szúrában ez így hangzik el: A szövetségesek 33,4: „*Istené a dicsőség és a hatalom.*” Az országlás 67,1 pedig így ír: „*Áldott legyen az, akinek a kezében van a hatalom. Ő mindenek fölött hatalmas.*”

A Fátíha szúra, a Korán első, bevezető szúrája a muszlimok számára a legnagyobb a szúrák között, Isten dicséretével kezdődik. Naponta 17 alkalommal imádkozzák el a rítusok során.

A muszlim dokumentum sokat idézi a Koránt és egy rövid szövegértelmezést is ad az olvasóknak. Az idézetekkel azt akarják bizonyítani az aláírók, hogy mit is jelent Isten szeretete az ember számára. „*Akik hisznek és jótetteket cselekszenek, azoknak az Irgalmas szeretetet juttat.*” (Mária 19,96) Egy másik helyen így ír a Korán: „*...Tudnotok kell, hogy Allah az istenfélőkkel van!*” (A megbánás 9,36).

Nem véletlenül vetődik fel bennünk a Korán autoritásának kérdése a szöveg olvasása kapcsán. A muszlimok hiszik, hogy a Koránt szó szerint diktálta le Isten, még akkor is, ha az sokkal később került lejegyzésre. Minden egyes megfogalmazást Korán-idézetek sora támaszt alá a szövegben, akár Isten hatalmáról, szeretetéről, a neki való engedelmességről van szó. Ha a 138 aláíró közül nem is mindenki, de a szöveg korpuszát adó muszlim tudósok feltétlenül ahhoz az iszlám irányzathoz tartoznak, mely a szent szövegnek végső tekintélyt biztosít. Minden állítás mellett számos Korán-idézetet találunk, a szöveg részletes magyarázata háttérbe szorul. De nemcsak Korán-idézetek sorával találkozunk az alapidokumentumban, hanem számos prófétai hadíszmondás is szerepel a levélben, váltakozva. A hadísz részleteket a hat kanonikus hadíszgyűjteményből, többnyire al-Bukhari és Muszlim Szahihjából, vagyis gyűjteményéből vették át a szerzők.

A muszlim hitvilágban az emberi lélek, a szív, a benső az a hely, amellyel Isten nagyságát és egyedülvalóságát érzékeli az ember. Az emberi lélek három részre tagolódik a muszlim teológiában:

- ész, intelligencia, amely felfogja az igazságot,
- akarat, a választás szabadságához,
- érzelem, mely segít a jó és a gyönyörű szeretetében.

Az emberi lélek megéri az igazságot, akarja a jót és érzi Isten szeretetét, vallják a muszlimok.

A muszlim jogrendben a hitvallás állandó ismétlése a hitelesítést, önmaga – és mások meggyőzését szolgálja. Talán ezért is tartották fontosnak a felhívás szerzői, hogy a dokumentumban végig, oldalanként megismételjék, hogy nincs más Isten Istene kívül, neki kell a hívőnek alávetnie magát, mert Mohamed is azt tanítja:

„Mondd: „Az istentiszteletem az áldozat(i állat)om, az életem és a halálom Allahot illetik, a teremtmények urát! Nincs társa neki. Ennek (megvallására) szólítottam föl, és én vagyok az első azok között, akik alávetik magukat (Allahnak).” Mondd: „Vajon ne Allahot, hanem más Urakat kívánjak, holott mindenek fölött ő az Úr?” Mindenki a maga számlájára tesz szert valamire. És senki nem cipeli egy másikkal terhét.” (A jószágok 6,162-164)

Ennél a szúra-idézetnél meg kell, hogy jegyezzük, hogy azon koráni idézetek, melyek hangsúlyozzák, hogy Istennek nincs társa, kifejezetten a keresztényeknek szóltak. Nemcsak Mohamed, de az évszázadok során sok muszlim jogtudós félreértette a kereszténység Szentháromság-tanítását, melyet gyakran úgy értelmeznek, mint egy hármasság istenséget. Mivel az iszlámban az Isten egységéről vallott hitnek központi szerepe van, az elméleti, vagy teológiai dialógus során ezt a félreértést tisztázni kell. Ezt az anglikán és a baptista válasz egyértelműen meg is teszi.

Isten megbocsátó, irgalmas szeretetéről azt mondja Mohamed a Koránban: *„Mondd: „Ha szeretitek Allahot, akkor kövessetek engem! Akkor Allah (is) szeretni fog benneteket és megbocsátja bűneiteket.” Allah megbocsátó és könyörületes.” (Imrán nemzetsége 3,31)*

De az egyistenhit folyamatos hangsúlyozása a monoteista vallások közös gyökereire is utal. Nincs más Isten Istene kívül, vallják és ismétlik a muszlimok. Ez az alapvető tanítás közös a kereszténységben és az iszlámban is. A levél végig a közös pontokat keresi, a hasonló teológiai, vagy hitfelfogást.

Ahogy a muszlim jogtudósok vélik, a keresztények is vallják, hogy Isten szeretete és szolgálata teljes szívvel, lélekkel, erővel és elmével történik. A muszlimok fontosnak tartják a hitvallás rendszeres ismétlését, hogy ezzel is kifejezzék végtelen odaadásukat Istennek.

„Emlékezz hát meg Urad nevééről és szenteld magad kizárólag neki!” (A beburkolózott 73,8)

A dokumentum részletesen leírja az Isten szeretetéről szóló muszlim hitvallást. A hívő muszlim ember első számú feladata Isten szeretete, de az iszlámban nem találkozunk azzal az alapvető keresztény teológiával, hogy Isten is szeret minket, szereti ezt a világot. Sokszor szerepel az a jelzős szerkezet, hogy Allah könyörületes, de az sehol, hogy viszonszereti a teremtményét. A keresztények számára Isten természetének lényege a szeretet. Ezt a jelentős különbséget figyelmen kívül hagyja a levél. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az ember kötelessége Istent dicsőíteni. Ez a keresztények (római katolikus, ortodox, anglikán) számára teljesen elfogadható, hisz több egyház liturgiájában is szerepel a közösen megvallott istendicsőítés.

5.3.2.2. A kereszténységben is Isten szeretete az első és legnagyobb parancsolat

A fent alcímben megfogalmazott teológiai állítással kapcsolatban keresztény teológusok megjegyzik, hogy Isten és ember viszonya ennél sokkal árnyaltabb. Mást ért a két vallás Isten szeretetén. De azt is látnunk kell, hogy a muszlim tudósok nagyon keresik a közös alapot és megállapításaik is ebbe az irányba mutatnak.

Általános gyakorlat a vallásközi párbeszéd írott formáiban is, hogy a megszólító, kezdeményező fél partnerének szent irataiból idéz. Ezt a bevált formát korábban nem igen használták a muszlim tudósok. A Bibliából Deuteronomium 6,4-5-öt idézi a dokumentum, a sömá formulát, mely a zsidó liturgia központi része: „Halld meg Izráel: az Úr, a mi Istenünk, egyedül az Úr! Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből!” Majd ezt a parancsolatot Jézus is megismétli az Újszövetségben, a szeretet kettős parancsában: Máté 22, 34-40 és Márk 12,28-31 verseiben.

Érdekes és újszerű a muszlim kezdeményezés, melynek során a levél elemzi a fenti bibliai részben szereplő újszövetségi görög főneveket: καρδία, ψυχή, διάνοια,

(szív, lélek, erő). A különböző megfogalmazások, (héber-arámi-görög) nyelvezet mellett a legfontosabb, - ahogy ők vélik - Isten szeretetének parancsa, teljes szívvel, lélekkel, és odaadással.

A szerzők, mintegy alátámasztandó saját hitvallásukat, keresik az azzal párhuzamos példákat. Itt is az Istennek való teljes engedelmesség a kulcsszó a muszlimok számára.

Az iszlámban Isten szeretete az első és legnagyobb parancsolat, de ezt a szerzők kiterjesztik az egész emberiségre. Ezen a ponton is az iszlám vallás erőteljes missziói parancsa nyilvánul meg. Az egész emberiségre, még az általunk legjobbnak vélt valláserkölcsei törvényeket sem lehet ráerőltetni. Keresztény teológusok a 21. században nem nyilatkoznak az egész emberiség nevében. Mohamed utalt a Biblia első nagy parancsolatára, és mivel ezt fontosnak tartotta, ezért megismételte a tanítást. Komoly hasonlóságot látnak ebben a muszlim vallási vezetők. Mindkét formulában sok a párhuzam: sok helyen előfordul, kisebb eltérésekkel, különböző kontextusokban. De mindegyik az Istennek való teljes odaadást és szeretetet hangsúlyozza.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a levél nem tesz említést arról a fontos teológiai különbségről, hogy a szeretet a kereszténységben nem csupán a kapcsolat egyik formája, hanem Isten megváltó természetéből ered. Az embereknek azért kell szeretniük Istent, mert Isten megelőlegezte ezt a szeretetet. Az iszlám hitfelfogásban az embernek kötelessége szeretni Istent, aki könyörületes, de sehol nem olvasunk arról, hogy szereti az embert.

5.4. A felebarát szeretete

5.4.1. Az iszlámban

A közfelfogással ellentétben, - írják a szerzők - a felebarát szeretete az iszlám hitnek is alapvető része. A prófétai mondás szerint a felebarát szeretete integrált része az istenhitnek. Ennek bizonyítására Mohamed prófétát idézik, a különböző hadíszokból:

Mohamed mondta: *“Nincs hitetek addig, amíg nem azt szeretnéd a fivérednek, amit magadnak kívánsz”*.¹⁴⁶ Máshol: *“Nincs hitetek addig, amíg nem azt kívánod a felebarátodnak, amit magadnak”*.¹⁴⁷

A tehén szúra (2,177) részletesen felsorolja azokat a tulajdonságokat, és cselekedeteket, amelyek bizonyítják a felebarát szeretetét. Ilyen például a szegények, rászorultak megsegítése, a rabszolgák felszabadítása, a szerződésben leírtak betartása, a kegyesség, az őszinteség:

„...aki javait – bármily kedvesek is azok néki – odaadja rokonainak, az árváknak, a szegényeknek, az úton járóknak, a koldusoknak, s a rabszolgák (kiváltására); aki elvégzi az istentiszteletet és megadja a zakátot; (akik) teljesítik kötelezettségüket, ha kötelezettséget vállaltak; akik állhatatosak a szükségben, bajban és megpróbáltatásban. (Egyedül) ők az igazak és ők az istenfélők.” (A tehén 2:177)

A magyar nyelv „felebarát” kifejezése, melyet a protestáns Újszövetség is használ, nagyon tartalmas kifejezés. Az angol *neighbour* (szomszéd) szó, már korántsem ilyen beszédes. A későbbiekben látni fogjuk a szír ortodox egyház válaszlevelében, hogy az arab nyelvben használt felebarát szó bizonyos rokonságot, törzsi együvé tartozást feltételez, és semmiképp nem olyan tág értelmű, mint a keresztény-nyugati tartalma a szónak, amely még az ellenség szeretetét is magában foglalja.

5.4.2. A felebarát szeretete a Bibliában

A felebarát szeretetéről szóló rész is Isten szeretetének megvallásával indul. Ennél a résznél a muszlim tudósok először az Ószövetség, vagyis a Tóra, „sömá” formuláját használják és csak később térnek rá a jézusi parancsolatra az Újszövetségből. Habár a levél címzettjei között nem szerepelnek zsidó vallási vezetők, de számos helyen történik utalás a Tórára és a zsidókra, mint az „Írás népei”-re. Ez a szemlélet végigvonul az egész dokumentumon, ez tette lehetővé zsidó tudósok számára is, hogy hozzászóljanak az Egyezkedő szóhoz. Ez a felvetés részben azt sejteti, hogy a judaizmust is be akarják vonni a párbeszédbe, de talán sokkal inkább azt, hogy ezen a

¹⁴⁶ Hadisz: Sahih Al-Bukhari, Kitab al-Iman, Hadisz no.13

¹⁴⁷ Hadisz: Sahih Muslim, Kitab al-Iman, 67-1, Hadisz no.45

ponton közelebb áll egymáshoz judaizmus és iszlám mint iszlám és kereszténység, ezért is sok az ószövetségi idézet.

Helyesen idézi a dokumentum az Újszövetséget, Mt 22,38-40 alapján a második legnagyobb parancsolat a felebarát szeretete. Ehhez hozzáteszik mindezek forrását a Tórából, hisz Leviticus 19,17-18 is írja már, hogy szeresd felebarátodat, mint önmagadat. A levélírók szerint ezen a két parancsolaton alapul az egész tanítás és a próféták. A teljes képhez tartozik azonban az a tény is, hogy a levélírók – érthető teológiai okokból - kerülnek a Krisztus istenségéről szóló dogmát, valamint a Szentháromság tanítását.

Az Isten szeretetéről szóló részben a muszlim tudósok kitérnek az emberi odaadást jellemző szavak elemzésére. Ebben a részben azonban nem említik meg, hogy a kereszténység különbséget tesz a szeretet három kifejezése között. A *φιλία* a barátságot jelöli, az *έπος* a testi szerelmet, az *άγαπή* pedig a felebarát iránt érzett feltétel nélküli testvéri szeretetet.

Mindkét világvallásban szerepel a szeretet kettős parancsa, de egészen más alapokra épül. Az *agapé* keresztény értelmezése Isten önmagát adó-feláldozó szeretetéről szól. Isten és ember viszonyát másképp értelmezi a két vallás. Az iszlámban a hangsúly az alávetettség, az engedelmisségen van, míg a kereszténységben a közvetlen, személyes kapcsolat kap szerepet. Az iszlámban az ember engedelmes és ezért szereti az Istent, míg a keresztények szeretettel válaszolnak Isten megelégedett szeretetére.

A levélből eredő további párbeszédnek során ezeket a kérdéseket is tisztázni kell.

5.5. Jöjjetek egyezkedő szóra közöttünk és közöttetek

Az iszlám és a kereszténység két önálló világvallás, de ami közös alapot adhat a diskurzushoz, az a Tórában, az Újszövetségben és a Koránban is szereplő egyistenhiten alapuló kettős parancsolat. Erre az alapra épül a kereszténység az iszlám és a judaizmus is.

Az iszlám vallás elfogadott tanítása alapján Mohamed nem hozott lényegi újat, nem adott új tanítást, ő a neki adatott Kinyilatkoztatást közli, amely már megmondott a korábbi prófétáknak is. Ezt az állítást a következő koráni idézettel bizonyítják: *„És elküldtünk hajdan minden közösséghez egy küldöttet, (hogy hirdesse): „Szolgáljátok*

Allahot és kerüljétek el at-Tagutot! Egyeseket közülük Allah az igaz útra vezérelte, másokat joggal sújtja a tévelygés. Járjátok hát be a földet, és figyeljétek meg, milyen végre jutottak azok, akik meghazudtolták (a küldötteket).” (A méhek 16,36)

A tudományos vizsgálódáshoz hozzátartozik ennek a koráni versnek az elemzése, mely eredetileg minden muszlimnak szóló missziós felhívás volt, hogy térítse vissza az eltévelyedett emberiséget Allah ösvényére. Ha párhuzamot kívánunk vonni, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a felhívás hasonló a keresztény misszió felhíváshoz. A daava (da'wa), vagyis az iszlám térítés egyik alapja ez a mondat, de újabb értelmezésben úgy is fölfoghatjuk, mint a közös alapokon nyugvó párbeszéd előmozdítását szolgáló gondolatot. Hasonló tartalma van a másik idézett koráni versnek is: „*Elküldtük a küldötteinket nyilvánvaló bizonyítékokkal s leküldtük velük az Írást és a mérleget, hogy az emberek igazságosan járjanak el.*” (A vas 57,25).

A Koránban Isten szól a muszlimokhoz, hogy a következő felhívással éljenek a keresztények és (zsidók) felé, az Írás népeihez, ahogy rendszeresen fogalmaz a Korán. A következő idézet – talán – a legfontosabb, mert ezen nyugszik az egész irat, és ez a koráni idézet lett a 138 muszlim tudós felhívásának címe is.

*„Mondd: „Ti Írás birtokosai! Jöjjetek **egyezkedő szóra** közöttünk és közöttetek! (Egyezzünk meg abban), hogy csupán Allahot szolgáljuk, semmit nem állítunk társként mellé, és hogy egymás között nem teszünk meg egyeseket Allah mellett ura(ink)nak!” Ha azonban ők elfordulnak, akkor mondjátok: „Tanúsítsátok, hogy muszlimok vagyunk!” (Imrán nemzetsége 3,64).¹⁴⁸*

A Magyarországi Muszlimok Egyháza elkészítette a Korán új értelmezés fordítását.¹⁴⁹ Ebben a verzióban az említett Korán szúra rész így hangzik: „*Oh, Írás Népe! Jöjjetek **közös megegyezésre** köztünk és köztetek!*” A muszlimok egyezkedő szóra, vagyis közös megegyezésre hívják a keresztényeket. Míg az idézet első része megegyezésre szóló felhívás, amelynek mindenképp pozitív kicsengése ellenére, a vers további sorai némi teológiai nehézséget vetnek fel. Az a kitétel, hogy Allah mellé ne állítsanak senkit társként a keresztény szentháromság dogmájára vonatkozhat. A szúra vers zárómondata sem egyértelmű: vajon mi történik a keresztényekkel, ha elfordulnak?

¹⁴⁸ Simon Róbert a Koránhoz fűzött szúramagyarázatában is megjegyzi, hogy nem szerencsés a fordítás, az egyezkedőnek fordított sawa un jelzőként használt főnév. A nem egyértelmű kifejezés mögött a zsidókkal való kiegyezés lehetősége állhatott. Simon elveti annak a muszlim hagyománynak a lehetőségét, hogy az idézett rész Mohamed próféta a koptok vezetőjének írt levelében szerepelt volna. Simon Róbert: *A Korán világa*, Helikon Kiadó, Budapest, 1994. p. 88-90.

¹⁴⁹ Új Korán értelmezése és magyarázata magyar nyelven, Kiss Zsuzsanna, Halima munkája, ami a Hanif Iszlám Kulturális Alapítvány gondozásában jelent meg. A kötetet Ahmet Bariscil és Kerékgyártó Áron lektorálták. A könyvet Isztambulban, az Erkam Kiadó nyomdájában rendezték sajtó alá, 2010-ben.

A muszlim Korán értelmezés arra hivatkozik, hogy a szöveg keletkezésének korában: „A muszlimok számukat és felfegyverzettségüket tekintve is lényegesen gyengébbek voltak a hitetleneknél”.¹⁵⁰

Csak Istent imádd, csak neki szolgálj, és ne helyezz másokat mellé, ez a hitvallás lehet a közös alap keresztények és muszlimok között. Az egyistenhívő vallások kövessék a nekik adott Kijelentést, és ne versenyezzenek egymással, ahogy a Korán is tanítja, mert Nincs kényszer a vallásban! (A tehén 2,256). A vallásközi dialógusok során ez az egyik leggyakrabban idézett mondat. Ez a szúra vers azt a muszlim felfogást bizonyítja, hogy Isten szabad választást adott az embereknek, hogy elfogadják, vagy visszautasítják az iszlámot.

Sokszor hangzik el a vád keresztények részéről, hogy az iszlám nem ismeri el a modern polgári értelemben vett vallásszabadságot. A szerzők ennek ellenkezőjét hangsúlyozzák. Nevezetesen azt, hogy a Korán elismeri a vallásszabadságot, a felebarát szeretete alapján. Ennek alátámasztására ismét a szöveg tekintélyét használják a szerzők, *A próbának alávetett nő* szúra, 60,8-ban Allah arra inti a benne hívőket, hogy méltányosan járjanak el azon embertársaikkal, akik nem harcolnak ellenük, vagy nem üzik el őket. A vallásszabadság kérdésével az előző fejezetben elemzett protestáns tanulmány is hosszan foglalkozott.

A dokumentum fő tartalmi részében válik nyilvánvalóvá az a muszlim szándék, hogy keresik a megegyezés lehetőségét, és erre hívják a keresztényeket, a Korán szerinti: „egyezkedő szóra”. A muszlimok a keresztényeket szólítják meg, hogy emlékezzenek Jézus szavaira, Márk 12,29-31. alapján.

A dokumentum határozottan állítja, hogy a muszlimok nincsenek a keresztények ellen, az iszlám vallás nem ellenükre van, ezt többször is hangsúlyozzák. Mindaddig, amíg nem indítanak háborút ellenük, nem nyomják el őket, és nem üzik el őket otthonaikból. Ennél a megfogalmazásnál nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a muszlim hozzáállás nem feltétel nélküli, mert ott szerepel, hogy mindaddig, amíg. De a mondat pozitív értelmezése mindenképpen jelentős, hisz a szerzők azt bizonyítják, és nincs jogunk feltételezni, hogy ezt nem őszinte szándék vezérli, hogy nem ellenségként közelednek, és nem ellenségként tekintenek a nyugati világra.

Miután a szerzők megfogalmazták, hogy ők jó szándékkal közelednek a keresztényekhez, felteszik azt a kérdést, hogy „A kereszténység szükségszerűen

¹⁵⁰ I.m. <http://iszlam.com/koran/a-koran/a-koran-ertelmezesenek-magyar-forditasa-imran-nemzetsége-szura> (2010.dec. 18.)

iszlámellenes?” Máté 12,30-at szembeállítják a Márk 9,40-ben foglaltakkal. A 11. századi Ohridi Theophülaktosz érsek Újszövetség-magyarázatában azt írja, hogy nincs ellentétéről szó a két bibliai vers között, mivel az első állítás a démonokra, míg a második a Jézust elismerő nem keresztényekre vonatkozik.

A muszlimok elismerik, hogy Jézus a Messiás, de ezen egészen mást értenek, mint a keresztények, habár a dokumentum megjegyzi, hogy ebben a témakörben a kereszténységen belül sincs teljes egyetértés. Ennél az állításnál feltételezhetően a korai ariánusokra, későbbi antitrinitáriusokra gondolhattak. Szúra 4,171 írja, hogy a Messiás Jézus, Mária fia, Isten küldötte. Jézus, Iszá néven a Koránban is szerepel prófétaként.

A levél kéri a keresztényeket, hogy ne ellenséggként tekintsenek a muszlimokra, nem ellenük, hanem velük vannak.

Végezetül a muszlimok a Koránnak engedelmeskedve, kéri a keresztényeket, hogy találkozzanak, és a közös hitbeli alapokra építve kezdjenek vallásközi párbeszédet.

5.6. Közöttünk és közöttetek

A muszlimok és keresztények közötti közös alap megtalálása nem csupán a vallási vezetők közötti párbeszéd egy udvariassági formája. A kereszténység a legnagyobb és az iszlám a második legnagyobb világvallás. Bár, meg kell, hogy jegyezzük, hogy több mérvadó statisztika, például az adherents.com is jelzi, hogy a tényleges hívek tekintetében az iszlám már megelőzi a kereszténységet. Híveik a világ lakosságának 55%-át teszik ki. A világbékéhez jelentősen hozzájárul a két világvallásnak a kapcsolata.

A keresztények jövője összefonódik a világ jövőjével, egyoldalúan nem lehet megoldani a konfliktusokat, megnyerni a küzdelmet. Közös jövőnk és a világ jövője forog kockán. Az emberiség üdvössége kerül veszélybe, ha nem teszünk meg őszintén mindent a béke és a vallások közti harmónia érdekében, vallják a muszlim aláírók. Majd egy koráni idézetre támaszkodnak: *„Allah méltányossága illendő bánásmódra, s a rokonnak való adakozásra szólít föl, s eltilt attól, ami hitvány és elvetendő, és a jogtalan erőszaktól. Talán hallgattok az intő szóra!”* (A méhek 16,90). És hogy a keresztényeket is megszólítsák, ezen a ponton két újszövetségi verset idéznek. Jézus tanítja Máté 5,9-ben: *„Boldogok, akik békét teremtenek.”* és Máté 16,26-ban: *„Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall?”*

A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a keresztények és a muszlimok közötti különbségek ne okozzanak gyűlöletet köztük. Egyedül az igazságosságban és a jó cselekedetekben versengjenek egymással. Tiszteljék egymást, őszinték és igazak legyenek egymáshoz, és békében, harmóniában, jóakarattal éljenek.

Egy Korán-idézettel zárul a felhívó levél, melyben Allah arra szólítja híveit, hogy csak jó cselekedetekben versengjenek egymással és fogadják el a népek közötti különbségeket. A levél búcsúzásában a hagyományos „Béke Veletek!” arab és latin formája található:

Wasalamu 'Alaikum,

Pax Vobiscum.

Kr.u. 2007./1428 A.H.,

*The Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought, Jordan.*¹⁵¹

5.7. A dokumentum szerzői

Érdekes névsort találunk a 138 aláíró között. (A részletes névsort a függelék részeként megtaláljuk, a dokumentum fordítása mellett.) Széles skálán mozognak az aláírók, köztük van a jordániai Ahl al-Bajt Egyetem rektora, szultánok, imámok (Afrika, Ázsia, Európa, USA) sejkek, jogtudósok, szaúdi egyetemi professzorok, az azerbajdzsáni, bosnyák, orosz főmufti, tudományos akadémiai tagok, német muszlim értelmiségiek, európai muszlim professzorok.

De politikusokat is látunk a névsorban, iszlám szervezetek vezetőit, a muszlim tudósok nemzetközi szervezete, jelenlegi és korábbi kormánytagok, vallásügyi miniszterek, a jordániai Muszlim Testvériség elnöke, az Iszlám Konferencia (OIC) főtitkára, Abla Mohammed Kahlawi, a kairói Al-Azhar Egyetem dékánja, európai iszlám tudományok és kultúra szervezetének elnöke is szerepelnek a listán.

Vallási irányzatok közül mindhárom hagyományos, a szunnita, síita és szufi jogtudósok, vallási vezetők is megtalálhatók.

A hivatalos muszlim levél szövivője és egyik tevékeny megfogalmazója Aref Ali Nayed, neves líbiai iszlám tudós, aki Amerikában és Kanadában végezte egyetemi tanulmányait, majd a római Arab és Iszlám Tanulmányok Pápai Intézetében volt professzor. Jelenleg a cambridge-i Vallásközi Intézet tanácsadója és munkatársa. Nayed a dokumentummal kapcsolatosan elmondta, hogy fontosnak tartja hit és értelem

¹⁵¹ Iszlám Tudományok Királyi Intézete, Jordánia

kapcsolatát.¹⁵² Sokan úgy gondolják, hogy az iszlámban nincs helye az értelemnek, az érvelésnek, pedig az idzstihád fogalma épp azt jelenti, hogy a muszlim tudósok, a szent szövegek értelmezése és exegézise során generációról generációra megújuló önálló véleményt alakítanak ki. Vagyis folyamatosan foglalkoznak a Koránnal, történelmileg és nyelvileg egyaránt.

Nayed tiltakozik az ellen az általánosítás ellen is, hogy az iszlám erőszakos vallás lenne. A dzsihad fogalma, - amint már említettük a 2.2. részben – belső lelki harcot, küzdelmet jelent. Nayed is elismeri, hogy van a muszlim fundamentalistáknak egy kis radikális, szélsőséges csoportja, akik előszeretettel idézik és félremagyarázzák a Koránból azokat a verseket, amelyek a vallás nevében erőszak elkövetésére biztatnak.

Mára már több mint háromszáz aláíró csatlakozott a muszlim felhíváshoz, köztük sok neves tudós, például Tariq Ramadan, kinek munkásságával már a 3.5. fejezetben foglalkoztunk. Ramadan egy cikkében fejtette ki, hogy miért tartja fontosnak ezt a felhívást és a párbeszédet.¹⁵³

5.8. Nyugati keresztény válaszok

5.8.1. David F. Ford, Cambridge

A legelső publikus válasz akadémiai körből érkezett. A neves cambridge-i professzor, David F. Ford tollából, aki a cambridge-i Vallásközi Intézet igazgatója. Ford professzor ismert és elkötelezett híve a monoteista vallások párbeszédének. Az általa vezetett intézetben nem csak tudományos munkát folytatnak, hanem egy vallásközi oktatási program kidolgozásában is elkötelezettek.

Ford professzor közvetlen munkatársától, az előbb említett, Aref Ali Nayed muszlim tudóstól első kézből értesülhetett a dokumentumról. Ford történelmi tényként említi a nyilatkozat megjelenését, mely szerinte a 21. században, a keresztény-muszlim kapcsolatokban új fordulatot hozhat. 2001. szeptember 11. után már nagy szüksége volt a világnak az új muszlim hangra. David Ford is kiemeli az aláírók rangos névsorát.

Ford három pontban fogalmazza meg az *A Common Word* dokumentum jelentőségét:

¹⁵² http://www.catholic.org/international/international_story.php?id=30452 (2009. október 15.)

¹⁵³ Ramadan, T.: *Why I'm going to meet the Pope*
<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/belief/2008/nov/03/catholicism-islam/print> (2009. dec. 11.)

- az aláírók összefogása, egy eleddig példanélküli muszlim összefogást jelképez, mely mindenképp pozitív irányba mutat;
- a keresztényeket nagyon baráti hangon szólítják meg, óvatosan nyúlnak a Bibliához. A dokumentum nem végső szó akar lenni, hanem a közös hangot keresi. A dokumentum nem akarja letagadni a hitbeli különbségeket. Ugyanakkor nagy lépést tesz előre a szent könyvek tanításának hangsúlyozásában;
- az irat előremutató és reménykeltő. Egyfelől arra sarkallja a muszlimokat és keresztényeket, hogy éljenek saját vallási tanításaik alapján, de keressék az életben a közös pontokat, az együttműködést a közös jó érdekében. Szükség van ilyen kezdeményezésekre keresztények és muszlimok között.
- Ford professzor azt kérdezi: „Hogyan fog hatni ez a dokumentum a világban terjedő erőszak megfékezésére?”
- A hosszú távú tervek készítéséhez négy alapvető elemet említ a szerző:
- szükség van a muszlimok közötti szolidaritásra az erőszak bármely formájával szemben;
- a keresztények alaposabb ismeretére az iszlám világról;
- nagyobb elkötelezettségre van szükség keresztények és muszlimok között saját szent irataik használatában;
- Földünk és az egész emberiség előmenetelének szem előtt tartása.

Ford professzor személyes hangon zárja levelét, és leírja, hogy mennyire meghatotta a dokumentum és különösen Isten és a felebarát szeretetének hangsúlyozása. Enélkül nemcsak ez a két világvallás, de az emberiség sorsa sincs biztonságban.

Már az első válaszreakcióból láthatjuk, hogy mennyire nagy hatást tett a nyilatkozat a keresztény egyházak vezetőire, teológusaira. Ford professzor levelét az *Islamica Magazine* szerkesztőjének, Sohail Nakhooda-nak címezte, aki ismert jordániai muszlim tudós, korábban a London School of Economics diákjaként, alapítója volt a 1990-es években az iszlám magazinnak, azzal a szándékkal, hogy az egyetemet végzett európai muszlim értelmiség szellemi igényeit kielégítse. Nakhooda volt az első muszlim diák, aki a Vatikánban keresztény teológiát tanult.

A cambridge-i vallásközi központ¹⁵⁴ nemcsak örömmel üdvözölte a dokumentumot, de programjaiba is beiktatta annak folytatását. Így 2008 októberében konferenciát is szerveztek *A Common Word and Future Muslim-Christian Engagement címen*¹⁵⁵. A nemzetközi találkozó jelentőségét emelte, hogy számos neves muszlim tudós is részt vett, akik egyébként nem találkoznának, a keresztény egyházak is neves teológiai tanárokkal és püspökökkel képviseltették magukat.

A megnyitó előadásokat a canterbury-i érsek és az egyiptomi főmufti tartották. A konferencia fő témája a muszlim dokumentum utóhatásainak vizsgálata volt. Erről bővebben az utóhatások vizsgálata során írok.

5.8.2. Anglikán válaszok

Rowan Williams, Canterbury érseke volt az első keresztény egyházi vezető, aki a muszlim dokumentum kézhezvétele után rövid üdvözlő nyilatkozatot adott 2007. október 11-én, majd 2008-ban egy hosszabb válasszal méltatta a felhívást. A Lambeth palota által kiadott sajtóközlemény így fogalmaz:

„A levél teológiai megalapozottsága és az a felhívás, hogy »az igazságban és a jó munkában legyünk versenytársak; tiszteljük egymást, legyünk őszinték, igazak és szívélyesek egymáshoz; éljünk békében, harmóniában és kölcsönös jóakarásban«, elindíthatja a jó kapcsolatok kialakulását, amelyre már hosszú ideje áhítunk a világ minden pontján, különösen ott, ahol keresztények és muszlimok élnek együtt. Különösen fontosnak tartom hangsúlyozni a kisebbségek iránti tiszteletet, ott ahol akár az iszlám, akár a kereszténység van többségben.”¹⁵⁶

Az anglikán érsek is hangsúlyozta, hogy az ábrahámi vallások hite alapvetően Isten és ember szeretetére épül. Ezen az alapon lehet elindulni, és a teológiai különbségek elemzése mellett keresni a közös utat. A kiadott sajtónyilatkozatnak nem is annyira a tartalma, mint inkább a hangvétele és a gyors reagálás az erénye.

De az anglikán közösség és más keresztény egyházak, teológusok állásfoglalását tükröződő, egy ennél sokkal mélyebb és átfogóbb választ hozott nyilvánosságra, 2008. július 14-én, *A Common Word for the Common Good* címen, a canterbury érsek aláírásával.

¹⁵⁴ The Cambridge Inter-faith Programme, <http://www.divinity.cam.ac.uk/cip/index.php>

¹⁵⁵ <http://www.divinity.cam.ac.uk/cip/ACW.htm> (2009. aug. 28.)

¹⁵⁶ <http://www.acommonword.com/index.php?page=responses&item=11> (2010. március 14.)

5.8.2.1. Keresztény teológiai válasz. A Common Word for the Common Good¹⁵⁷

Rowan Williams¹⁵⁸ válaszát, nemcsak azért tartottam fontosnak elemezni, mert az egyik történelmi, nagy létszámú közösség nemzetközi főpásztora, hanem azért is, mert teológiai munkássága és a szociális kérdések iránti fogékonysága révén mindenképp a nyugati kereszténység egyik emblematikus egyénisége. Mielőtt megválasztották az Anglikán Egyház fejének, Monmouth és Wales püspöke volt, előtte a cambridge-i és az oxfordi egyetem teológia professzora. Míg teológiai szempontból az ortodox-konzervatív irányzathoz tartozik, addig szociáletikai kérdésekben kifejezetten nyitott és toleráns. Számos alkalommal tüntetett a nukleáris fegyverkezés ellen, békemeneteket vezetett, több cikkében védte a homoszexuális hívek és papok jogait¹⁵⁹.

A muszlimoknak adott válaszában elsősorban teológiai kérdések tisztázására törekszik, – mint látni fogjuk – de őszinte nyitottsággal fordul a másik nagy világvallás híveihez.

Az anglikán válasz bevezetője

Rowan Williams válaszlevelét azzal indítja, hogy üdvözli a 138 muszlim tudós kezdeményezését. Különös tekintettel emeli ki az Isten és ember szeretetéről szóló részeket. Ugyanakkor egyetértéséről biztosítja a muszlimokat, hogy valóban csak a kölcsönös tiszteleten alapuló közeledés hozhatja meg az annyira áhított békét vallások, kultúrák és emberek között. Egyetértésre, egyetértő szóra nagy szükség van, írja az érsek.

De ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy nem lenne tisztességes letagadni a jelentős hitbeli különbségeket. A vallási erőszak történelmi példáit is megemlíti, mindkét fél részéről. "Találjuk meg annak a módját, hogy felismerjük, hogy egyes kérdésekben közös nyelvet beszélünk, mely elég számunkra ahhoz, hogy ismerkedő párbeszédet és békés együttműködést folytassunk anélkül, hogy veszélyeztetnénk egymás alapvető hitét."

¹⁵⁷ www.archbishopofcanterbury.org/.../word/.../A_Common_Word_for_the_Common_Good.doc (2010. március 9.)

¹⁵⁸ Rowan D. Williams (1950. június 14-én született, Swansea-ben, Wales, Cambridge és Oxford egyetemein tanított, 2003 óta Canterbury érseke, és primus inter pares, az Anglikán Közösség feje.

¹⁵⁹ R. Williams: *The Body's Grace* c. előadás, mely a 10. Michael Harding Memorial Address keretében hangzott el, később kötetben is megjelent, ("Theology and Sexuality" ed. Eugene Rogers, Blackwells 2002).

Az anglikán egyházfő egyetért azzal, hogy az egyik közös központi hittétel az Isten szeretetének nagy parancsolata. Megállapítja, hogy Mohamed prófétát a bibliai hagyomány is inspirálhatta tanításában. Az érsek öt olyan fontos területet lát, amelyekben az együttműködés és továbbgondolkodás elképzelhető.

Az első ilyen téma lehet az Isten iránti szeretet és imádat megvitatása. Mit értenek a különböző monoteista vallások Isten szeretetén? Vannak hasonló vonások, de különbségek is Isten irántunk tanúsított szeretetének értelmezésében, és abban, ahogy mi viszonzásképpen szeretettel közeledünk a felebaráthoz.

A második a felebarát szeretete, amit a keresztények Isten megelégedett szeretetének viszonzásképpen gyakorolnak. Elkötelezettek vagyunk abban, hogy minden teremtmény és az egész emberiség javát szolgáljuk – fogalmazott az érsek.

A harmadik téma saját szent irataink helyének, szerepének megvitatása lehet. Itt eltérés van a kereszténység és az iszlám között. A keresztények számára a Biblia, Isten kijelentett igéje, elsősorban Isten népének és Jézus Krisztusnak a történetében értelmezhető. Krisztusban az ige testté lett, a Biblia ennek bizonyossága. A Korán, a keresztény értelmezésben olyan felülről kapott ige, amelyet Mohamed parancsa szerint recitálni kell. A szent iratok hitünk alapjait képezik, ezért az érsek azt javasolja, hogy közösen vizsgálják meg az azokban lévő tanításokat Istenről, hogy valós képet kapjunk a hasonlóságokról és különbségekről.

Az előbbiekből következik az a negyedik téma, amit Rowan Williams megvitatásra felvet, a keresztények és muszlimok egymáshoz való viszonyának, közeledésének módját. Ha valóban a két vallás tagjai, vezetői hitük és szívük mélyéből akarják az együttműködést, akkor az gyümölcsöző kell, hogy legyen. A félelem és a gyanakvás helyett a különbségeket tisztelve és megvitatva kell közeledni egymáshoz.

Az érsek utolsó, ötödik megjegyzése pedig arra vonatkozik, hogy Isten előtt közös felelősséggel tartozunk a teremtett világért. Örömmel nyugtázza, hogy a sok hitbeli különbség mellett a muszlim felhívás Isten és ember szeretetére épít. Az anglikán válaszlevél elsősorban a keresztény közösségeket figyelmezteti, hogy a megosztott világban közősek a kihívások, ezért közösen kell megtalálni a válaszokat is.

Az Egy Isten, aki a Szeretet

Isten népének történetében, ahogy azt a zsidó és a keresztény szentírás rögzíti, Mózes törvényt kap, melyet tolmácsol a hívőknek, ez a muszlimok által is idézett

„sömá” formula. Isten egységéről és szeretetéről szól. Az Egy Isten megvallása, a muszlim tauhíd (tauḥīd) tétel lényege. A felhívás, a sömá és a tauhíd-hitvallást a hit közös alapjainak nevezi.

Az anglikán válasz tisztázza azt a muszlim félreértést, mely szerint a keresztények nem Egy Istent tisztelnek. A Korán 112. szúrájában az áll: „Mondd: „Ő Allah, az egyedüli, Allah, a Kitartó! Nem nemzett és nem nemzetett, És nem fogható hozzá senki sem.” (Az őszinte hit, 112,1-4.) Ez a szúra adhat okot időnként a muszlimoknak a keresztény Szentháromság hittételének félremagyarázásában. A muszlimok úgy vélik, ha Istennek fia lenne, akkor ez a tény fizikailag is korlátozná szabadságában. Válaszában az érsek fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy ez nem fizikai apa-fió viszonyt jelent. A keresztények számára is elfogadhatatlan bármilyen más társisten megvallása. Isten nem egy személynév, nem köthető helyhez, nem korlátozható. Isten a lét egy formáját fejezi ki, ő a végső valóság, a dolgok örökkévaló lényege. (Paul Tillich nevezi Istent, a „Valódi Valóság”-nak.¹⁶⁰)

De Isten él, és ezt a létformát a keresztények a következő formában hiszik: Isten kinyilatkoztatást adott Izrael népének, kijelentette magát Jézus Krisztusban és azóta lelke, ereje által vesz részt a keresztények történelmében. Az érsek elismeri, hogy ez a hármasság sértő is lehet a muszlimoknak. De csak akkor lehet őszinte párbeszédet folytatni, ha a hitfelfogásokban található ellentétekről, nehézségekről is beszélnek. „Tehát valóban egy Isten van, aki Élő és önálló és nincs hozzárendelt társa, de amit tesz Isten, az nem különbözik attól az élettől, ami örök, és ezzel egyidejűleg az élet hármasság mintája: forrás, véleménynyilvánítás és megosztás.”¹⁶¹ Az érsek az isteni lét különböző dimenzióiról beszél. Jézus tanította meg a keresztényeket arra, hogy az isteni valóságot Atyának szólítsák. A háromság dogmája - az érsek levelében – épp az isteni szeretetben oldódik föl és fogható fel. Isten nem megmondja, megmutatja, hogy milyen a szeretet, hanem ő lényegében maga a szeretet. Mivel Isten élete mindig intelligens, céltudatos és szeretetteljes élet, nem három független személyt látunk benne, hanem a szeretet forrását és lényegét.

Isten megelőlegezi szeretetét az ember felé. Az érsek 1Jn 4,8-at idézi: *„Aki pedig nem szeret, az nem ismerte meg az Istent, mert Isten szeretet”*. Vagyis Isten természete

¹⁶⁰ Paul Tillich: *Rendszeres teológia*, Osiris Kiadó, Budapest, 1996. Szabó István fordításában az „Ultimate Concern”, Valódi Valóság.

¹⁶¹ www.archbishopofcanterbury.org/.../word/.../A_Common_Word_for_the_Common_Good.doc (2010. nov. 17.)

és definíciója a szeretet. Az anglikán válasz Isten szeretetével kapcsolatban két fontos dolgot emel ki, az egyik a feltétel-nélküliség, a másik az önfeláldozás. A keresztények, akik Isten és a felebarát szeretetében akarnak élni, azért imádkoznak, hogy szeressék Istent, akkor is, ha rosszul megy sorsuk, és szeressék azt a felebarátot, aki ezt nem viszonozza, aki ezt visszautasítja, aki meg sem érdemli.

Habár a keresztények nagy része Istent hármasságban tiszteli, mégis határozottan egy Istent hisznek. A Szentháromság dogmájáról sok vitája volt és lesz is a zsidóknak és muszlimoknak a keresztényekkel. Azonban az Isten természetéről szóló tanítás nem is tér el annyira, mint első hallásra gondolnánk. Ezért írhatta azt Bertone kardinális Ghazi bin Muhammad bin Talal hercegnek XVI. Benedek pápa nevében, hogy azt kell megvizsgálnunk, ami összeköt minket, vagyis az egy Istenbe, a gondviselő Teremtőbe, az egyetemes Bíróba vetett hitet. Erről bővebben az 5.8.4. részben írunk.

A szeretet ajándékaira reagálva

Rowan Williams 1Jn 4,7-12¹⁶²-öt veszi alapul a szeretet és a kegyelmi ajándékok keresztény értelmezéséhez. A szeretet Isten ajándéka, ez tesz minket képessé arra, hogy más szinten kapcsolódjunk Istenhez és embertársainkhoz. Az ember Isten kiáradó megelölegezett szeretetére válaszol. Ez a válasz a hálaadás és a dicsőítés szavaiban ölt testet. Zsidók és keresztények a dávidi zsoltárokban találják ennek legszebb példáit.¹⁶³ Az érsek a muszlim tudósok megfogalmazását a zsoltáros hangvételéhez hasonlítja. A zsoltáros is a mindenható, teremtő Istent dicsőíti, aki könyörületes és irgalmas, akárcsak Allah a Korán szúráiban.¹⁶⁴ A zsoltárokat évezredek óta naponta imádkozzák zsidók és keresztények. A muszlim felhívás is arra a tanításra hivatkozik, hogy Istent teljes odaadással kell imádni és tisztelni. Ez olyan szeretetet igényel, mely a szív és a lélek legmélyén található áhítat. Az anglikán érsek a muszlim levélben található Isten iránti odaadást, szeretetet leginkább a zsoltárokhoz tudja hasonlítani. A zsoltárok is egy adott hívő közösség imái voltak, akik jó és balsorsban, nélkülözések között fordultak

¹⁶² „Szeretteim, szeressük egymást; mert a szeretet Istentől van, és aki szeret, az Istentől született, és ismeri Istent; 4,8 aki pedig nem szeret, az nem ismerte meg az Istent; mert Isten szeretet. 4,9 Abban nyilvánul meg Isten hozzánk való szeretete, hogy egyszerűlt Fiát küldte el Isten a világba, hogy éljünk őáltala. 4,10 Ez a szeretet, és nem az, ahogy mi szeretjük Istent, hanem az, hogy ő szeretett minket, és elküldte a Fiát engesztelő áldozatul bűneinkért. Szeretteim, ha így szeretett minket Isten, akkor mi is tartozunk azzal, hogy szeressük egymást. 4,12 Istent soha senki sem látta: ha szeretjük egymást, Isten lakik bennünk, és az ő szeretete lett teljessé bennünk.”

¹⁶³ 145,1 Dávid dicsérete. Magasztallak téged, Istenem, királyom, áldom nevedet mindörökké. 145,2 Mindennap áldalak téged, dicsérem nevedet mindörökké. 145,3 Nagy az ÚR, méltó, hogy dicsérjék, nagysága felfoghatatlan.

¹⁶⁴ Allah, a Könyörületes és az Irgalmas nevében. Al-Fatiha szúra 1. (r-rahmáni r-rahími)

Istenükhöz, hasonló hangvételt és megközelítést lát Williams érsek a muszlimok vallásgyakorlatában. A Korán és a muszlimok áhítata segíthet a keresztényeknek, hogy újra felfedezzék a zsoltárosok lelkületét.¹⁶⁵ A zsoltárok valóban arra tanítanak minket, hogy a hitélet tele van istendicsőítéssel. Mt 6,9-ben megjelenik ez a felfogás Jézus tanításában is. Isten nevének tisztelete nem csak a keresztények, nem csak a más vallásúak sajátja, hanem ezt hirdeti a teremtett világ is. Az érsek úgy látja, hogy ezen a ponton csatlakozni tudnak keresztények és muszlimok és egy „közös kórusban dicsőítik Isten nagy és szent nevét”.

„Mindannyian egy utazásra, növekedésre hívtunk el a teljesség felé, és többen szeretnénk megtanulni az iszlámban vallott isten-szeretet értelmezéséről, amint haladunk utunkon, és felfedezzük, hogy saját életünkben és egymással való kapcsolatunkban, hogyan tudjuk alkalmazni ezt a szeretetet. Jézus mondta azon az éjszakán mielőtt megölték: Új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek egymást: ahogyan én szerettelek titeket, ti is úgy szeressétek egymást!¹⁶⁶” - írja az érsek.¹⁶⁷

A felebaráti szeretet

A felebaráti szeretetről szóló rész az eredeti muszlim szövegben is megtalálható, de ott nagyon röviden szólnak róla. Ezért az anglikán érsek felajánlja annak továbbgondolását, és kifejti a keresztény teológia erről szóló tanítását.

Isten megelőlegezi kiáradó szeretetét az embernek és az egész teremtett világnak. Az emberi szeretet ezt próbálja meg visszatükrözni. A keresztény felebaráti szeretet két fontos aspektusára hívja fel a figyelmet az érsek. Első példaként Lukács evangéliumából az irgalmas samaritánus (Lk10,25-37) példáját idézi Williams. A „Ki az én felebarátom?” – kérdésre Jézus úgy válaszol, hogy az, aki könyörületes, irgalmas az idegennel is, függetlenül attól, hogy az illető ismerős, vagy nem, szenved-e, vagy sem, elfogadjuk-e, vagy sem. A másikkal szemben át kell lépni a megszokott struktúrák határait, akár faji, vallási, vagy etnikai határok is azok. Ez minden pillanatban új kihívást jelent a keresztényeknek, és a mostani multikulturális világban nagyon széleskörűen értelmezendő. Az anglikánok közösen szeretnék tanulmányozni a muszlim tudósokkal, hogy hogyan viszonyul a keresztény felebarát, azaz a szomszéd és az idegen elfogadása a koráni felebaráti szeretet elvéhez.

¹⁶⁵ „és adtunk Dávidnak egy zsoltárt” szúra 4,163

¹⁶⁶ Jn13,34

¹⁶⁷ www.archbishopofcanterbury.org/.../word/.../A_Common_Word_for_the_Common_Good.doc p10.

A második keresztény aspektus, amit az érsek kiemel levelében az a jézusi tanítás, hogy azokat is szeretni kell, akik nem szeretnek minket. (Lk 6,29-31,35-36) Jézus radikális tanításában a felebarát szeretetének összefoglalóját látjuk. Mert a keresztények úgy hiszik, hogy azok, akik most ellenségeink, akik ártanak nekünk, lehet hogy utolsó napon barátaink lesznek, Isten átformáló szeretete által. Ebben találkozhat a koráni tanítás a kereszténnyel: „Allah talán barátságot szerez köztetek és azok között, akikkel ellenségeskedtetek. Allah mindenre képes. Allah Megbocsátó és Könyörületes.” (A próbának alávetett nő 60,7)

Isten útján járva keressük a közjót

A közjó

Az anglikán érsek bibliai idézetekkel kezdi a közjóról vallott nézetét: „A szeretet nem tesz rosszat a felebarátnak.” Róm 13,10, valamint „A testvéri szeretet legyen maradandó. A vendégszeretetről meg ne feledkezzetek” Zsid 13,1-2.

Az Isten és felebarát szeretetének keresztény értelmezése után Rowan Williams a vallási erőszak kérdését kezdi körüljárni. A megközelítés lényege az, hogy egy adott vallás magáénak tudja-e az abszolút vallási igazságot és milyen eszközöket használ ennek érvényesítéséhez.

„Isten ügye nem bukik el azáltal, hogy mi nem tudunk kellőképpen meggyőzni másokat, vagy közösségeink nem tudnak hatalomra jutni. Ha azt hinnénk, hogy a mi vereségünk Isten legyőzését jelenti, akkor az a kísértés érne minket, hogy minden eszközt bevessünk ennek elkerülésére. Ennek egyenes következménye a terrorizmus, a vallási háború, vagy az üldözések sora. Semmivel nem igazolható az a nézet, hogy bármilyen szélsőséges, destruktív, gyilkos cselekedet a vallás és Isten védelmében történik. Ez épp a hit lényegének és az örökkévalóságban való meggyőződésnek mond ellent.”¹⁶⁸ Az okfejtés során világossá válik, hogy a vallási erőszak semmivel nem igazolható, nem lehet „Isten érdekeit védve” Isten nevében gyilkolni. Istennek nincs szüksége erőszakos védelemre, gondoljunk csak Jézus szavaira, „Jézus így felelt: "Az én országom nem e világból való: ha ebből a világból való volna az én országom, az én szolgálaim harcolnának, hogy ne szolgáltassanak ki a zsidóknak. De az én országom nem innen való." (Jn 18,36)

¹⁶⁸ <http://www.acommonword.com/lib/downloads/Common-Good-Canterbury-FINAL-as-sent-14-7-08-1.pdf> p.12. (2010. okt. 17.)

Akik meg vannak győződve hitük igazságáról, azok nem folyamodnak erőszakhoz. Az erőszak azok eszköze, akik félnek, akiknek nincs önbizalma. A történelem során az emberek, a közösségek buknak el egy adott hit, vagy ügy képviselőjében, de sohasem az örökkévaló Isten. Az Ő igazsága megmarad. A muszlim tudósok levele is beszél vallásszabadságról, amint láttuk és több helyen idézi a Koránt: „nincs kényszer a vallásban”. (A tehén szúra, 2,256)

Az elmúlt 1400 év során mindkét világvallás, a kereszténység és az iszlám is részt vett erőszakos háborúkban, támogatott nagyhatalmi törekvéseket. Nincs olyan világvallás, amelynek történelmében ne lettek volna erőszakos cselekedetek, időszakok.

A canterburyi érsek azt hangsúlyozza, hogy a vallásoknak mégis azt a célt kell maguk elé tűzni, hogy bebizonyítsák a világnak, hogy egyedül a vallásos hit képes igazi békét teremteni. Az érsek itt a keresztények feltétel nélküli válaszára gondol, arra a válaszra, amit Isten megelölegezett szeretetére adnak. Ez a feltétel nélküli bizalom rizikót vállal, azokkal szemben is, akikben nem biztos, hogy egyébként meg lehet bízni. A muszlim vezetők levele épp erről a feltétel nélküli bizalomról tanúskodik, hisz nem tudhatták, milyen lesz a fogadtatása – véli az érsek. Tiszteletreméltó és bátor lépésnek nevezte a levelet.

Úgy vélem, hogy míg a két nagy világvallás megegyezik abban, hogy az emberiség legjavát akarja szolgálni, vallási tradícióikat tekintve nem vehetnek fel semleges álláspontot. A közjó érdekében történő megegyezés nem szolgálhatja a vallások egymásba olvadását. Úgy is lehet ragaszkodni saját igazságunkhoz, hogy közben elutasítjuk az erőszak minden formáját. Mert nincs olyan abszolút értékrendszer, Williams szerint, amelynek betartásához erőszakot lehetne alkalmazni.

A vallási pluralizmus az emberiség javának, békés együttélésének egyik feltétele. A kontroll nélküli hatalom soha nem fog társadalmi harmóniát teremteni. Williams így fogalmaz: „Megtanultuk, hogy mások védelme által tudjuk leginkább megvédeni magunkat. Egy pluralista társadalomban a keresztények úgy biztosítják vallásszabadságukat, hogy a más vallásúak szabadságáért küzdenek, hogy ugyanazon jogok illessék meg őket, amikor hangjukat akarják hallatni fontos társadalmi kérdésekben.”¹⁶⁹ A keresztényeknek és a muszlimoknak nemcsak egymás jogait kell megvédeni, hanem védelmükbe kell, hogy vegyék mindazok jogait, akik kisebbségben

¹⁶⁹ <http://www.acommonword.com/lib/downloads/Common-Good-Canterbury-FINAL-as-sent-14-7-08-1.pdf> p.14. (2010. okt. 17.)

vannak, akik elnyomottak, akik szenvednek és saját környezetükről sem feledkezhetnek meg.

Az érsek azzal zárja levelének ezt a fejezetét, hogy együttes erővel könnyebb hallatni a vallásos emberek szavát, könnyebb lenne a tisztességes, becsületes életet, az ember méltóságát hirdetni és azt, hogy sem az anyagi gazdagság, sem a szórakozás nem adhat beteljesülést, célt az életnek.

Isten útján együtt járni

A keresztények és muszlimok közötti dialógusra, együttműködésre már számos jó példa van. Mégis a 43 országból származó muszlim vezető mélyebb együttgondolkodásra hívja a keresztényeket. Ezt a legtöbb megnyilatkozó egyházi vezető örömmel üdvözli. Az anglikán érsek is igennel válaszol a felkérésre, hangsúlyozva, hogy a szeretet megélése a gyakorlatban erőszakmentességet jelent. A keresztények elkötelezetten a közjót akarják munkálni muszlimokkal és másokkal együtt.

A dialógus gyakorlati oldalát tekintve az érsek egy 1991-es vatikáni dokumentumból idéz, melynek címe „Dialógus és Nyilatkozat”¹⁷⁰ volt. Ezt a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa fogalmazta meg és ebben négy fontos kategóriát említenek a vallásközi dialógus gyakorlata során:

- az élet dialógusa, amikor az emberek nyitott és jószomszédi viszony után áhítoznak;
- a cselekedet dialógusa, amikor a keresztények másokkal együttműködve munkálják az emberiség felszabadítását és fejlődését;
- a teológiai eszmecsere dialógusa, melynek során tudósok és szakértők mélyítik el a vallási tradíciók ismeretét;
- a vallásos tapasztalat dialógusa, melyben a hívek megosztják lelki gazdagságukat.
- Mindezek figyelembevételével három gyakorlati irányelv következik ezekből:
- „közösségeink között erősíteni kell azokat az alulról jövő kezdeményezéseket és

¹⁷⁰ PONTIFICAL COUNCIL FOR INTER-RELIGIOUS DIALOGUE :*DIALOGUE AND PROCLAMATION*, Reflection And Orientations On Interreligious Dialogue And The Proclamation Of The Gospel Of Jesus Christ
http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_19051991_dialogue-and-proclamatio_en.html (2010. március 16.)

programokat, melyek az igazság, a béke és az emberiség közjavát munkálják;

- a vallásos vezetők és tudósok kutatásait és teológiai vitáját el kell mélyíteni, mindazokét, akik az isteni igazságot keresik, a kölcsönös bizalom és kollegialitás felépítése és megtartása érdekében;
- a keresztény és muszlim hívők egymás vallási gyakorlata iránti tiszteletét mélyíteni kell, annak érdekében, hogy felismerjék, hogy az ember élete Isten szeretetében gyökerezik.

Úgy vélem ez csak akkor valósulhat meg, ha a különböző vallások hívei kellő időt töltenek együtt, és kellő mélységben ismerik meg a másik vallás lelki életét, különféle irányzatait.

A muszlim tudósok levele a Biblia és a Korán közös tanulmányozására tesz javaslatot. Ezt az anglikán érsek örömmel üdvözli, azonban ismételten felhívja a figyelmet arra, hogy nem lehet párhuzamot vonni a kijelentés bibliai, illetve koráni értelmezése között. A keresztények számára a bizonyágtevők az élő lélek hangjai, a léleké, akik bennünk és köztünk lakozik. Sokat segíthet a két nagy világvallás követői számára, ha kellő mélységben tanulmányoznák a másik hitét, gyakorlatát, ha kérdéseket tesznek föl.

Williams érsek hangsúlyozza, hogy a szentírások vizsgálata során, mindenképp tisztelettel kell közelíteni a zsidó bibliához, az Ószövetség népéhez, hisz az ábrahámi gyökerek is ezt követelik meg.

A szentírások használata a dialógus során azt a veszélyt hordozza magában, hogy csakis a saját szemünkön-hitünkön keresztül vizsgáljuk a másik tradíciót. Ezt mindenképpen el kell kerülni.

A közös útkeresésnek három fontos eredménye lehet, ezeket a következőkben jelölik meg az anglikánok:

- az 1965-ben keletkezett *Nostra Aetate* óta erősödött a kapcsolat keresztények és muszlimok között, ezt a továbbiakban is fent kell tartani és mélyíteni kell. Tanulni kell az eredményekből és a hibákból is.
- az őszinteség és a bizalom a nagykorú dialógus kulcsszavai. Kell tudni őszintén beszélni a két vallás felfogása és megélt gyakorlata közti különbségekről.
- az emberiség javának, a közjónak a munkálása során remekül együtt tudnak munkálkodni muszlimok és keresztények. Hatékonyan kell cselekedniük egy

modern, demokratikus globális világban és viláért.

Levele végén Rowan Williams azt javasolja, hogy a dialógus és a kapcsolatépítés mederben tartása érdekében meg kellene állapítani a keresztény-muszlim együttműködés prioritásait. Ehhez a következőket tanácsolja:

- a legfontosabb terület az oktatás kell, hogy legyen. Mindannyian tudjuk, hogy a sztereotípiák milyen irányba befolyásolják a társadalom véleményét. Kölcsonösen figyelni kell egymásra, és a vallásközi dialógusban részt vevő papoknak és imámoknak külön tanulmányokat kellene végezniük egymás vallásismeretéből.
- a gyakorlati életben a kapcsolat sok szinten képzelhető el. Növelni kell azoknak az alkalmaknak a számát, melyekben akár a szakértők, akár gyakorló hívek cserélnek eszmét.
- nagy elkötelezettségre van szükség ahhoz, hogy a kapcsolat hosszantartó és eredményes legyen. Ehhez növekedni kell az egymás iránti tiszteletben, a felebarát szeretetében.

Végül levelét egy nagy IGEN felkiáltással zárja az érsek, vagyis egyértelműen igent mond, - amint az egész levelének tartalmából már kiderült – a muszlim vallási vezetők együttműködésre hívó szavára.

Mint látni fogjuk ez a hosszú, komoly teológiai fejtegetésekkel teli tanulmány nem maradt visszhang nélkül a muszlimok körében.

5.8.2.2. Viszontválasz az anglikán érsek levelére

Az eddig leírt keresztény válaszokra kevés reagálás született az Egyezkedő szó aláírói részéről. Rowan Williams tanulmánya azonban kivétel ez alól. 2008. július 15-én, Ibrahim Kalin, Amerikában, Worcesterben a katolikus-jezsuita Holy Cross Egyetemen oktató muszlim egyetemi tanár, az Egyezkedő szó egyik szövegíróje válaszlevelet küldött.¹⁷¹

A bevezetőben udvariasan köszönetet mond az érseknek, és hozzáteszi, hogy írása jelentősen hozzájárult a kapcsolatok elmélyítéséhez. Kalin professzor úgy véli, hogy az anglikán érsek stílusa, hozzáállása és gondolatai kifejezetten a jövőbeli jó együttműködést szolgálják. Megjegyzi, hogy a muszlim felhívásra érkezett sok

¹⁷¹ <http://www.acommonword.com/index.php?page=misc&item=ibrahim-kalin> (2009. szeptember 10.)

keresztény válasz közül Williamsé a legteljesebb, amely vallási és teológiai együttműködésre ad jó alapot keresztények és muszlimok között. Mindamellet, hogy tanulmányában az érsek kiemelte a jelentős hitbeli különbségeket, mégis úgy látta, hogy a fundamentum azonos, amelyre lelki együttműködés, teológiai diskurzus és társadalmi kooperáció alapozható.

A muszlim szóvivő külön megköszöni az anglikán érseknek, hogy olyan részletesen és muszlimok számára is érthető módon magyarázta el a Szentháromság tanítását, amely az egyik legkritikusabb pont a két világvallás kapcsolatában. Kalin azt is kiemeli az érsek leveléből, hogy milyen részletesen és érzékletesen fejtette ki Isten szeretetét, amely a kereszténységben és az iszlámban is messze túlmegy a szeretet általános értelmezésén.

Kalin a muszlim szerzők nevében is egyetért azzal az érseki megállapítással, hogy Isten szeretete az embert is a felebarát szeretetére kötelezi, mely az emberi méltóság alapja, mert az Istentől kapott rend azt diktálja, hogy minden ember egyenlő és egyenlő jogok és méltóság illeti meg.

Kalin válaszából is látszik, hogy a vallási sokszínűség és pluralizmus kérdése nehezen értelmezhető a muszlimok számára, de értékeli, hogy az érsek ezekben a kérdésekben is mélyebb betekintést nyújt.

Abban teljesen egyetért Williams-szel, hogy össze kell fogni az emberiség jóléte, a közjó érdekében. Valamint támogatni kell a társadalom különböző szintjén folyó társadalmi, teológiai párbeszédet a két világvallás hívei között.

5.8.3. A Lutheránus Világszövetség reagálása

Mark S. Hanson, az Amerikai Evangélikus Egyház elnök-püspöke, egyben a Lutheránus Világszövetség volt elnöke 2007. október 12-én adott választ a 138 muszlim vezető felhívására.¹⁷² Hanson püspök a muszlim levelet őszinte bizonyágtételnek ítélte. „Bátorítani és segíteni kell azokat a muszlim, zsidó, keresztény közösségeket, ahol az élő víz tiszta forrásából építik az igazság, a béke közösségét.” – írja a püspök.

A lutheránus válasz kitér a szeretet kettős parancsára, megemlítve, hogy az a kölcsönös tisztelet és a békés együttélés alapja kell, hogy legyen, amint azt a Korán, a Tóra és az Újszövetség is megfogalmazza. Ebben a zaklatott világban a püspök arra

¹⁷² http://www2.elca.org/bishop/messages/m_071012.html (2009. szeptember 1.)

bátorít mindenkit, hogy olvassa el az ábrahámi vallások szent szövegeit és azokból merítsen.

„Abban a hitben olvasom ezt a levelet, hogy zsidók, muszlimok és keresztények közös elhívást kaptak arra a szent helyre, ahol Isten élő kijelentését a hívők alázattal fogadják, és nem félnek egymástól.”

Amint láttuk, a levél nagyon pozitív fogadtatásra lelt, a legrégebbi és az egyik legnagyobb történelmi protestáns világszervezetben. A válasz nem teologizál, de a vallásközi dialógusban elkötelezett, modern protestáns álláspontot tükrözi.

5.8.4. Vatikáni válaszok

Az eredeti muszlim felhívás a római pápához, a nagy keresztény egyházak vezetőihez, és általában a világ keresztényeihez szólt. De, amint a bevezetőben is említettem, az ezt megelőző dokumentum megszületését a pápa regensburgi beszéde váltotta ki. Így érthető, hogy a muszlimok és a világ is nagy érdeklődéssel figyeli a vatikáni megnyilatkozásokat a keresztény-iszlám dialógussal kapcsolatban.

5.8.4.1. Tauran bíboros

Közvetlenül a muszlim irat megjelenése után, 2007. október 12-én a Vatikán is megszólalt, Jean-Louis Tauran¹⁷³ bíboros személyében. Tauran bíboros 1943. április 3-án született Bordeauxban, Franciaországban, 1969-ben szentelték pappá, 1990 óta tölt be magas tisztségeket a Vatikánban, 2007-ben nevezték ki a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsának elnökévé. Tauran bíboros a legilletékesebb vatikáni személy, aki a vallásközi párbeszédrel foglalkozik, és így számos alkalommal nyilatkozik az iszlámmal kapcsolatban.

Tauran bíboros üdvözölte, hogy a dokumentum mind a szunnita, mind síita iszlám véleményét tükrözi. Három fontos elemet emelt ki a levélből, nevezetesen:

- Isten egységének hitét és megvallását,
- Isten szereti az embert és nekünk is szeretnünk kell Őt,
- Isten szólít fel minket a felebaráti szeretetre.

¹⁷³ <http://www.catholicnewsagency.com/new.php?n=10644> (2009. október 3.)

A bíboros úgy vélte, hogy a levél azt a meggyőződést tükrözi, hogy a jóakarát és a párbeszéd képes legyőzni az előítéleteket. Vagyis a lelkiesség párbeszédét hangsúlyozta Tauran.

Tauran a médiában

Pár nappal később, 2007. október 19-én, Tauran bíboros a párizsi katolikus *La Croix* napilapnak így nyilatkozott: „pozitív kezdeményezés a levél, amely közös értékeken alapuló együttműködést javasol. Az az aspektus különösen meglepett, hogy a muszlimok által aláírt szöveg talán az első alkalommal mutatta be Jézust újszövetségi és nem Korán-idézetek alapján”.¹⁷⁴

A vatikáni vallásközi párbeszéd főfelelőse annak a véleményének is hangot adott, hogy a teológiai párbeszédet különösen nehezíti a muszlimoknak a Koránhoz való viszonya. A Koránt szerintük Isten diktálta le, és így megkérdőjelezhetetlen a tartalma. Épp ezért nehéz vitatkozni róla. Tauran bíboros az interjúban elítélte az erőszakot, szerinte a világbéke megteremtésében nagy szerepük kell, hogy legyen a vallásoknak. A háborúkat nem a vallások csinálják – véli a bíboros – hanem azok, akik visszaélnak a vallások nevével. A bíboros elítélte a terrorizmus minden formáját.

Tauran beszélt a dialógusban rejlő nehézségekről is. A vallásközi találkozók nem szinkretista események, mindenki tudatában kell, hogy legyen a különbségeknek. A keresztények számára Jézus Krisztus jelenti Isten végső és teljes kijelentését. XVI. Benedek pápát idézve, az iszlámmal való dialógus nem csupán lehetőség, hanem élő szükségesség, amelytől a jövőnk függ.

A párbeszéd során olyan kérdéseket is fel kell vetni, mint a keresztények helyzete az iszlám országokban, amely nagyon is eltérő képet mutat. Tauran bíboros arról is beszélt, hogy míg egyfelől a muszlimok mecseteket építenek Európában, addig sok iszlám országban a keresztények nem kapnak engedélyt templomépítésre.

5.8.4.2. Tarcisio Bertone

Nem mindig könnyű a vatikáni dokumentumok hierarchiájában eligazodni. De az eddig kiadott nyilatkozatok közül a legmagasabb rangú levél 2007. november 19-én született. A pápa nevében maga Tarcisio Bertone bíboros államtitkár válaszolt a

¹⁷⁴ <http://www.zenit.org/article-20787?l=english> (2009. okt.-09)

levélre.¹⁷⁵ Köszönti a muszlim vezetőket, és arról biztosítja a muzulmán értelmiségieket, hogy a pápa nagyra értékelté kezdeményezésüket. „Anélkül, hogy figyelmen kívül hagynánk, vagy lebecsülnénk a keresztények és muzulmánok közötti különbségeket, arra kell összpontosítanunk, ami összeköt bennünket, különös tekintettel arra a tényre, hogy hiszünk az egyetlen Istenben, a gondviselő Teremtőben, az egyetemes Bíróban” – hangsúlyozta levelében a bíboros.¹⁷⁶ Arra is kitért, hogy Őszentségét megragadta az Isten és felebarát szeretetéről írt rész. A pápa 2005-ös kölni beszédében is szólt azokról a közös értékekről, melyeket a keresztények és a muszlimok képviselnek. Ez ad alapot a kölcsönös tiszteleten alapuló dialógushoz.

A levél végén Bertone bíboros közvetíti a pápa meghívását, mely Ghazi bin Mohamed bin Talal hercegnek és az általa összeállított kíséretnek szól.

A levelezés kezdeményezője, Ghazi bin Mohamed bin Talal jordániai herceg válaszelevelében elfogadta a Szentszék javaslatát és bejelentette, hogy a levél aláírói közül néhányan 2008 februárjában vagy márciusban Rómába érkeznek, hogy előkészítsék a találkozót.

5.8.4.3. Katolikus-muszlim párbeszéd

2008. február 25-26-án került sor Kairóban a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa és az Al-Azhar Iszlám Egyetem vegyes bizottságának évi ülésére. Mi ennek az eseménynek a jelentősége? Ezt a kérdést tette fel a Vatikáni Rádió munkatársa Michael Louis Fitzgerald érseknek, az Egyiptomi Arab Köztársaságban működő apostoli nunciussnak, aki egyben a kairói székhelyű Arab Államok Ligája melletti szentszéki küldött. Az érsek válaszában elmondta, hogy ez a mostani találkozás új állomást jelent a vegyes bizottság tíz éves történetében.

„A megbeszélésre kerülő témák a következők: az Istenbe vetett hit és a testvéreink iránti szeretet, mint a vallásközi párbeszéd alapja. Fitzgerald nuncius elmondta, hogy a Szentatya regensburgi beszédét követően nagyobb figyelem kíséri muzulmán részről a párbeszédet. A 138 muzulmán értelmiségi Pápához intézett levele a dialógust sürgeti. Újdonsága, hogy szintén Isten és a testvérek szeretetére helyezi a hangsúlyt. Ez nagyon közel áll az evangéliumi üzenethez, ezért reménykedhetünk az egyre mélyülő párbeszédben.

¹⁷⁵ Segreteria di Stato, N.7311/07/RS

¹⁷⁶ <http://www.radiovaticana.org/ung/Articolo.asp?c=190756> (2009. okt.-09)

A keresztények és muzulmánok hitében vannak közös pontok, de természetesen nincs meg a Krisztusba vetett közös hit. Tiszteletben kell tartanunk egymás különbözőségeit, keresve az együttműködés területeit. Az első lépés egymás jobb megismerése. El kell mélyítenünk egymás vallásának ismeretét ahhoz, hogy jobban megértsük magukat a személyeket. Ezen a téren még nagyon sok a tennivaló a más vallásokkal folytatott párbeszéd területén, különös tekintettel az iszlámra – tette hozzá Michael Louis Fitzgerald érsek, egyiptomi apostoli nuncius.”¹⁷⁷

5.8.4.4. Vatikáni előkészítő megbeszélés

2008. március 4-5-én a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa és egy muszlim küldöttség összejevetelt tartott a Vatikánban, hogy közösen megfontolják a pápa és néhány muszlim értelmiségi találkozásának technikai előkészítését. Az összejevetel előzménye vizsgált levelünk, vagyis a 2007. október 13-án 43 ország 138 muzulmán vallási szakértőjének levele a keresztény egyházak vezetőihez a következő címmel: „Egyezkedő szó köztünk és köztetek”. A levélírók azt a kérést fogalmazták meg, hogy a két vallás képviselői kezdjenek párbeszédet arról, melyek azok az alapok, amelyben mindkét hit osztozik.

A katolikus-muszlim párbeszéd továbbépítése érdekében a résztvevők megegyeztek, hogy létrehozzák a „Katolikus-muszlim fórumot” és megrendezik ennek első szemináriumát 2008. november 4-6. között. Az összejevetelen mindkét fél részéről 24 vallási vezető és tudós vesz majd részt. A szeminárium témája: „Isten szeretete, a felebarát szeretete”. Az első nap altémája „Teológiai és spirituális alapok”, a másodiké „Emberi méltóság és kölcsönös tisztelet” lesz. A találkozó nyílt ülésel zárul a harmadik napon. A szeminárium résztvevőit fogadja XVI. Benedek pápa. A közleményt Jean-Louis Tauran bíboros, valamint Abdal Hakim Murad sejk írta alá. A szeminárium az előzetes tervek alapján meg is valósult. Erről bővebben a dokumentum utóhatásai között írok, az 5.11.1. részben. A találkozó katolikus résztvevői az alábbi személyek voltak: Jean-Louis Tauran bíboros, a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsának elnöke; Pier Luigi Celata érsek, a tanács titkára; Khaled Akasheh prelátus, a tanács muzulmánokkal való kapcsolatok irodájának vezetője; Miguel Ángel Ayuso Guixot komboniánus atya, az Arab és Iszlám Tanulmányok Pápai Intézetének elnöke; Christian W. Troll jezsuita, a

¹⁷⁷ <http://www.radiovaticana.org/ung/Articolo.asp?c=189003> (2009. október 9.)

Pápai Gergely Egyetem vendégprofesszora. A muszlim résztvevők a következők voltak: Abdal Hakim Murad sejk, a londoni Muzulmán Tudományos Alapítvány elnöke; Aref Ali Nayed professzor, a jordániai (Amman) Királyi Iszlám Stratégiai Tanulmányok Központjának igazgatója; Ibrahim Kalin, a törökországi (Ankara) SETA Alapítvány részéről; Imam Yahya Pallavicini, a CO.RE.IS, az olasz iszlám vallási közösség alelnöke; Sohail Nakhooda, a jordániai (Amman) Iszlám Magazin főszerkesztője.

5.8.4.5. Tauran előadása Londonban

2008. május 27-én Tauran bíboros előadást tartott a jezsuita alapítású, a Londoni Egyetem részeként működő, Heythrop College-ban¹⁷⁸, „Vallásközi párbeszéd: kockázat, vagy lehetőség?” címen. A provokatív kérdésre az előadás végén kapjuk meg a választ, vagyis a bíboros szerint mindkettő.

Az előadást a vallások sokszínűségével kezdi, azzal a megállapítással, hogy ma már nincsenek Európában vallásilag homogén társadalmak, a gyermekek, már az óvodában együtt játszanak, tanulják a plurális társadalmi együttélést.

A bevezetőben szólt a bíboros a hit és értelem problematikájáról. Nézete szerint a felvilágosodás kora óta, az ész-értelem szerepének hangsúlyozásával került egyre inkább háttérbe a vallásosság. Pedig, ahogy II. János Pált is idézte: „Istentől ered minden dolog, a misztérium teljessége van Benne, az emberek feladata, hogy értelemmel kutassák az igazságot...”¹⁷⁹

Sokan úgy vélik, hogy a vallásban nagy veszély rejlik. A fanatikus fundamentalizmust és terrorizmust például az iszlámmal azonosítják. Az tény – állapítja meg a bíboros – hogy ma is sok embert ölnek meg vallási okok miatt. Egy statisztikát említ, amely szerint 2007-ben 123 keresztényt öltek meg Irakban, Indiában, Nigériában. (Nem találtam pontos, mértékadó statisztikát az éves keresztényüldözésről, de feltételezhetően ez a szám ennél sokkal magasabb.) A vallásokat sok mindenre használják, lehetnek a béke hirdetői, de követőik uszíthatnak háborúra is. Nem a vallások tanításában van a hiba, hanem egyes csoportok gondolkodásában. Az értelem nélküli vallásosság istenellenes. „Mi mindannyian dialógusra vagyunk ítélve. Mi a

¹⁷⁸ <http://www.heythrop.ac.uk/>
¹⁷⁹

http://www.catholicchurch.org.uk/index.php/ccb/catholic_church/media_centre/press_releases/press_releases_2008/vatican_cardinal_discusses_the_risks_and_opportunities_presented_by_interreligious_dialogue_at_london_theological_college (2009. okt. 26.)

dialógus? Két személy közötti kölcsönös megértés keresése, egyetértésük és nézetkülönbségük közös interpretációjával...A vallásközi párbeszédre alkalmazva ezeket az elveket, a vallás vonatkozásában a dialógus nem azt jelenti, hogy kedves vagyok a másikhoz, hogy tetsszem neki. A vallásközi párbeszéd a kockázatvállalásról szól, és nem arról, hogy saját meggyőződésemet feladva elfogadom a másikat. A dialógus azt jelenti, hogy kész vagyok olyan vitákat folytatni, amelyekben a másik véleménye, hite jelentősen eltér az enyémtől, vagy attól a közösségtől, amelyhez tartozom.”¹⁸⁰

Minden vallás egyedi, és megpróbál válaszolni az élet nagy kérdéseire, épp ez tesz minket alkalmassá arra, hogy meghallgassuk mások véleményét. A saját identitás, a másság elfogadása és a párbeszéd összetartoznak – Tauran bíboros szerint.

A Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsát VI. Pál pápa kezdeményezte, 1964-ben, azzal a szándékkal, hogy a II. Vatikáni Zsinat *Nostra Aetate* nyilatkozatának szellemiségét szolgálja. Három célt jelöltek meg:

- tovább kell növelni a kölcsönös ismeretet, tiszteletet, és együttműködést a katolikus és nem keresztény vallások között,
- a vallások tanulmányozását ki kell munkálni és elő kell mozdítani,
- a vallásközi párbeszédben résztvevők képzését elő kell mozdítani.

A bíboros fontosnak tartja vallásközi párbeszédekben való részvételt nemcsak a hivatalos tisztségviselők szintjén, hanem az egyház hívei és a lelkészek körében is. A vallásközi tanács különböző nemzetiségű püspökökből és bíborosokból áll, akik minden 2-3 évben találkoznak egy nagygyűlésen. Őket egy 30 fős szakértői gárda egészíti ki.

Tauran fontosnak tartja, hogy XVI. Benedek pápát idézze, aki 2007 februárjában a vallásközi és interkulturális kapcsolatokról egy beszédében azt mondta: „a mi vallásos hagyományaink, az élet szent karakteréről és az ember méltóságáról szólnak...A jóakarató emberekkel a békét keressük. Ezért szeretném újra hangsúlyozni, hogy a vallásközi és interkulturális kutatások és dialógus nem választható opció, hanem korunk eleven szükséglete.”¹⁸¹

¹⁸⁰ I.m.

¹⁸¹ Address to the members of the Foundation for Interreligious and Intercultural Research and Dialogue, 1 February 2007 (Vallásközi és interkulturális tanulmányok és dialógus alapítványi ülésén mondott beszéd, 2007. február 1.)

Tauran ebben a beszédében is előszeretettel veszi elő a *Nostra Aetate* 2. és 3. pontját, amelyek kinyilvánítják, hogy a katolikus egyház nem utasít vissza semmit, ami igaz és szent más vallásokban. Külön kiemeli a muszlimokkal való közös hitet Isten egységében, és a zsidókkal való szoros kapcsolatot, akiktől az Ószövetség kijelentését kapták és akikhez test szerint Jézus és az apostolok is tartoztak. A Lélek munkáját és gyümölcseit látjuk más vallások igaz tanításában, és tanúbizonyságot tehetünk a Megváltóról, aki az emberiség javát szolgálja.

A *Nostra Aetate* jelentős változást idézett elő a katolikus gondolkodásban. Nagy utat tettek meg a katolikusok a II. Vatikáni Zsinat óta, a toleranciától az együttműködésig és elérkeztek a dialógushoz.

De visszatérve Tauran bíboros londoni előadására, aki arról is szólt, hogy más vallások pozitív kihívást jelentenek a kereszténységnek, abban az értelemben, hogy Krisztus valóságát és jelenlétét felismerjék, megvallják a Szentlélek munkáját és meghatározzák saját identitásukat.

A dialógust négy területen látja megvalósíthatónak a bíboros:

- az élet dialógusa, a jószomszédi viszony kialakítása a nem-keresztényekkel;
- a munka dialógusa, együttműködés mások jólétén, különösen a szegények, betegek, magányosak körében;
- teológiai dialógus, melynek során a tudósok, szakértők próbálnak elmélyülni egymás vallási hagyományaiban;
- a lelkeség dialógusa, amely az imádkozás lelki gazdagságát tárja fel, mindkét csoport számára.

A vallásközi dialógus mobilizálja mindazokat, akik az Isten, vagy az Abszolútum felé haladnak.

Tauran finoman megkülönbözteti a dialógusban résztvevő vallásokat egymástól. Arról beszél, hogy a vallásokat meghatározza tradíciójuk történelme, intézményeik és rítusaik átláthatósága, híveik száma. A társadalom vezetőinek érdekében áll, hogy előmozdítsák a vallásközi dialógust a különféle vallási csoportok között. A vallási tradíciók és értékek hozzájárulnak az ember mentális egészségéhez, a kultúrák közötti találkozást és a közjó munkálását segítik elő.

A fentebb említett négy dialógus-területhez Tauran négy alapvető feltételt említ a vallásközi párbeszéd során:

- az emberi méltóság és az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása
- a kölcsönös segítségnyújtás és testvériség kialakítása
- a hívők közösségének lelki életéből merítsünk, akik a legkülönbélebb emberek millióiból hoznak létre élő lelki közösséget
- segítsünk embertársainknak, hogy ne váljanak a fogyasztói társadalom, a profit rabszolgájává.

A bíboros, amint a bevezetőben is utaltam már rá, előadása végén ad választ a címben feltett kérdésre, vagyis a vallásközi dialógus kockázat és lehetőség is egyúttal, vallja.

Mégis miért olyan félelemkeltőek napjainkban a vallások? – teszi fel magának a kérdést Tauran. Rögtön meg is válaszolja, hogy nem a vallások félelmetesek, hanem azok egyes követői, akik a sátán szolgálatába állítják saját fanatikus elképzeléseiket, akik igazolják a terrorizmus helyességét a vallási értékek nevében. De a vallással kapcsolatos félelmek háttérében egyéb tényezők is állnak, sokszor a tudatlanság, az idegentől való félelem is oka lehet. Sokszor az is problémát jelent, hogy a hívek nincsenek teljesen tisztában saját vallásuk tanításával, és ezért is félnek a más vallásúakkal való találkozástól.

Az iszlámmal kapcsolatban nem tagadhatjuk el az elválasztó tanításokat. Konkrétan három dolgot említ az előadás:

- A Szentíráshoz való kötődés: a muszlimok számára a Koránt természetfölötti diktálás során kapta a Próféta, míg a keresztények számára a Kijelentés nem egy könyv, hanem egy személy;
- Jézus személye a muszlimok számára egy kivételes prófétáé;
- A Szentháromság dogmája muszlim értelmezésben a politeizmust jelenti.

De a két vallás tanításában vannak közös pontok is, írja Tauran: az egy Istenben való hit, aki a világ teremtője, és az ember szent karakterének hirdetése, melynek során a Vatikán és a muszlim országok közösen összefogva megpróbálták megakadályozni - a családok védelme érdekében – egy a homoszexualitást védő ENSZ javaslat

megszavazását.¹⁸² Közös odafigyeléssel meg kell védeni a vallási szimbólumokat, hogy ne váljanak gúny tárgyává.

Előadása végén a bíboros néhány – szerintem is fontos - területet említ, ahol a keresztények és muszlimok együtt tudnak működni a társadalmi közjó érdekében:

- a „nem csak kenyérral él az ember” elve alapján, kölcsönösen vehetnének részt a hívek az ima alkalmakon, hogy megmutassák belső életüket;
- a hívő keresztények és muszlimok megmutathatják, hogy a vallásszabadság elve azt jelenti, hogy nyilvános vitákon, párbeszédiken vesznek részt, és részt vállalnak a társadalmi felelősségben;
- együtt rá tudnak mutatni az emberi élet és a család méltóságára és meg tudják azt védeni, ha kell;
- együttes erővel küzdhetnek az írástudatlanság és a betegségek ellen;
- erkölcsi jó példát és modellt tudnak adni az ifjúságnak;
- a vallások békét kell, hogy tanítsanak és a társadalomban ők a békeképítőteremtők.

A bíboros örömmel említi és üdvözli a 138 muszlim tudós nyílt levelét, amelyben ők is a békeképítés és az együttműködés mellett érvelnek. Ahhoz, hogy szerethessük egymást, előbb meg kell ismerkednünk – mondta a bíboros. XVI. Benedek pápa törökországi beszédéből idéz: „Arra vagyunk hivatva, hogy együtt munkálkodjunk, hogy segítsünk a társadalomnak, hogy megnyíljon a Mindenható Isten felé.”¹⁸³

A bíboros megfogalmazásában a keresztények és a muszlimok kettős üzenet közös birtokosai:

1. Egyedül Istent kell imádni. A gazdagság, a hedonizmus, a hatalom bálványának imádata veszélyt jelent az emberi méltóságra.
2. Isten szemében mindannyian ugyanabba a családba tartozunk. Mindannyian szabadságra vagyunk hivatva, és halálunk után Istennel találkozunk.

¹⁸² 2008. májusában Tauran bíboros még csak arról a javaslatról tudhatott, mely a homoszexualitást, és az egynemű párok által vállalt családok védelmét fogalmazta meg. Ezt a Vatikán és a muszlim országok is ellenezték. Végül 2008. dec. 18-án az ENSZ elfogadta ezt a határozati javaslatot.
<http://www.religioustolerance.org/homundec5.htm> (2010. február 11.)

¹⁸³ Meeting with the President of the Religious Affairs Directorate, Conference Room of the “Diyamet”, Ankara, 2006. november 28.

Londoni előadása végén Tauran a Római levél 14,19-et idézte: „Azokra a dolgokra törekedjünk tehát, amelyek a békeséget és egymás építését szolgálják.” - Nincs ennél szebb útiterv!

A következő részben egy kis kitérőt teszek, mert a teljes képhez hozzátartozik neves kortárs katolikus teológusok ettől eltérő véleményének ismertetése.

5.8.4.6. John Pawlikowski, katolikus teológiai professzor

John Pawlikowski, Chicago-i katolikus teológiai professzor, aki hosszú ideig volt a Keresztények és Zsidók Nemzetközi Tanácsának (ICCJ) elnöke, több előadásában és tanulmányában mutatott rá arra, hogy némi visszalépés érzékelhető a hivatalos katolikus egyházi nyilatkozatokban a zsidókkal való kapcsolatokat illetően. Ahogy legutóbb ő fogalmazott: „A katolikusok zsidókkal szemben megfogalmazott hagyományos identitása megingott, és pozitív elmozdulást figyelhetünk meg, amely az újabb kutatások keresztény-zsidó partneri kapcsolatain alapul. Bizonyos katolikus körökben ugyanakkor folyamatosan megfigyelhető a régi identitás visszaállításának igénye. Ez a feszültség egyhamar nem fog feloldódni. De a tudósok sem adják föl kutatási céljaikat és eredményeiket, pusztán azért, mert az intézményes egyház a régi modellnek akar érvényt szerezni.”¹⁸⁴

Pawlikowski érzékeltette, hogy nem ért egyet azzal a katolikus dialógusértelmezéssel, melyet Joseph Ratzinger és Marcello Pera olasz szenátor fogalmaztak meg közös könyvükben.¹⁸⁵ A szerzőpáros úgy véli, hogy Európa súlyos identitás válságban van és ezért nem képes megvédeni hagyományos keresztény kultúráját az iszlámmal szemben. Ratzinger még azt is hozzáteszi az említett kötetben szereplő egyik levelében, hogy a katolikus egyház a teljes igazság egyedüli hordozója, így nincs mit tanuljon a vallásközi dialógus során, beleértve a judaizmussal folytatott dialógust is.

Néhányan a vatikáni bíborosok közül amellet érvelnek, hogy a *Nostra Aetate* csak egy főpásztori dokumentum, amelynek csak annyi volt a szándéka, hogy javítsa a társadalmi kapcsolatot zsidók és katolikusok között, minden teológiai alapot mellőzve.

¹⁸⁴ John T Pawlikowski OSM PhD: *Defining catholic Identity against the Jews*, c. előadása elhangzott az EHE-n, 2009. nov. 16-án.

¹⁸⁵ Joseph Ratzinger és Marcello Pera: *Without Roots: The West, Relativism, Christianity, Islam*, Basic Books, New York, 2006.

Röviden, a II. Vatikáni Zsinat hivatalosan nem változtatta meg az egyház hagyományos teológiai felfogását a zsidó népről.

Pawlikowski neves kortárs katolikus biblikus teológusokra, például Robin Scroggsra és Anthony Saldarinire hivatkozik, akik új hangot ütnek meg, és a partneri kapcsolatot hangsúlyozzák a vallásközi dialógusok során.

5.8.4.7. Celestino Migliore

Celestino Migliore érsek, a Szentszék ENSZ állandó megfigyelője, apostoli nuncius 2007. november 15-én előadást tartott az amerikai katolikus Notre Dame Egyetemen. Előadásának címe, „Katolicizmus és iszlám” volt, témája pedig egyértelműen a muszlim Egyezkedő szó című felhívás.¹⁸⁶

Az érsek előadása bevezetőjében megállapítja, hogy a kereszténység és iszlám kapcsolatának 1400 éve alatt többnyire a viszály, háború, az erőszak volt a jellemző, de adódtak nagyon békés és harmonikus időszakok is. A keresztények és muszlimok között három fő közös vonást lát Migliore:

- Ábrahám gyermekei vagyunk;
- mindkettő egyistenhívő vallás;
- mindkettő szent könyvet kapott.

Az érsek úgy véli, hogy ez a három pillér jó alapot ad helyi és nemzetközi szinten is az együttműködéshez, ugyanakkor a jelentős különbségekről sem szabad megfeledkezni. II. János Pál pápa is erről szólt Marokkóban, amikor ezt mondta: „Sok közös hitbeli és emberi dolog van keresztényekben és muszlimokban...számunkra Ábrahám az Istenben való hit, az akaratának való engedelmesség és a jóságában való bizalom mintája.”¹⁸⁷

Keresztények számára az evangélium a mérvadó, amikor Jézus az Ábrahámmal való kapcsolatáról beszélt: „és ne gondoljátok, hogy ezt mondhatjátok magatokban: A mi atyánk Ábrahám! Mert mondom nektek, hogy az Isten ezekből a kövekből is tud fiakat támasztani Ábrahámnak.” Mt 3,9

¹⁸⁶ http://nanovic.nd.edu/assets/16447/paper_8.pdf Archbishop Celestino Migliore, Apostolic Nuncio, Permanent Observer of the Holy See to the United Nations
Catholicism and Islam: Points of Convergence and Divergence, Encounter and Cooperation, Notre Dame University, 15 November 2007 (2009. okt. 30.)

¹⁸⁷ II. János Pál pápa, 1985. augusztus 19-i, marokkói beszéde

A II. Vatikáni Zsinat *Nostra Aetate* dokumentumából is idéz Migliore, amely megállapítja a hasonlóságot az egy Istenben, a Teremtőben, és beszél a Jézus hitben való jelentős különbségről. Habár mindkét vallás egyistenhívő, de az Istenhez fűződő viszonya jelentősen eltér.

Az érsek arra is rámutat, hogy mindkét vallás tanítása saját szent könyvükön alapul. A Bibliában és a Koránban találunk némi hasonlóságot. Ugyanakkor a muszlimok hite szerint Allah szó szerint lediktálta a Koránt Mohamed prófétának, míg a keresztények számára a kijelentés Isten folyamatos jelenléte a történelemben. És ebből a különbségből adódik a hívő és a társadalom kapcsolatában található eltérés is.

Hans Küng jeles mondatát is idézi az érsek: „Vallási béke nélkül nincs világbéke.” A teljes gondolat Küng könyvében így hangzik. „A vallások közötti béke nélkül nem lesz béke a népek között. Vallásközi dialógus nélkül nem lesz béke a vallások között. A vallások alapjainak tanulmányozása nélkül nem lehet vallások közötti párbeszéd.”¹⁸⁸ Ratzinger még bíboros korában úgy fogalmazott, hogy addig nem lesz béke a világban, míg nem lesz béke hit és értelem között. Már e fejezet elején is írtunk arról, hogy a pápa 2006-os regensburgi egyetemi beszédének is ez volt az alaptémája.

Előadásában szólt az elmúlt évek katolikus-muszlim kapcsolatairól, idézett a pápa regensburgi beszédéből, de csak annak pozitív megnyilvánulásait, kihagyva a muszlimok által kifogásolt részeket. Az érsek örömmel üdvözli a 138 muszlim tudós levelét, amely Isten és ember szeretetének közös alapjaira mutat rá.

Ahhoz, hogy valóban békés társadalmat, békés egymás mellett élést tudjunk teremteni, minden vallásos embernek engedelmeskednie kellene saját Istenének, a szeretet parancsának. Az érsek, Karen Armstrong és több más teológus úgy véli, hogy az „aranszabály” lehet az etikai alapja a pluralista társadalomban a különböző vallások békés együttélésének. Mt 7,12 alapján: „Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük”. Egy hadiszban is szerepel hasonló gondolat, hogy csak az a hívő ember, aki másnak megadja azt, amit magának kíván.

Migliore, akárcsak Troll teológus az irgalmas samaritánus példáját használja a felebarát egyértelmű magyarázatához. Az angolban fivért (*brother*), és szomszédot (*neighbour*) írnak, míg az új fordítású magyar protestáns Biblia is a felebarát bevett

¹⁸⁸ Hans Küng: *Islam, Past, Present and Future*, One World, Oxford, 2007.

fordítását használja a πλήσιον görög eredeti szó fordításában. A jézusi tanításban egyértelművé válik, hogy itt sokkal többről, mint rokoni, vallási, etnikai hozzátartozóról van szó. Az érsek hiányolja, hogy a muszlim levél nem tisztázza, hogy ők mit értenek pontosan a felebarát kifejezésen és a hozzá való viszonyuláson. Ezt a további dialógusok során tisztázni kell. Egyetérték az érsek érvelésével, hogy addig, amíg nem lesz egyértelmű, hogyan vélekednek egymásról keresztények és muszlimok saját szent könyveink alapján, amíg nem tudnak előítéletektől, diszkriminációtól mentesen tekinteni a szomszédra, addig nehéz lesz a megbékélés útjára lépni.

A nuncius előadásában arról is szólt, hogy a békés együttélés nem csak az Istenbe vetett hiten múlik, hanem azon is, ki hogyan éli meg ezt a hitet, mire sarkallja a hétköznapiak során. Vannak, akik a kizárólagosság elvét vallják, és az erőszaktól sem rettennek vissza, hogy saját hitük igazságát érvényre juttassák.

A dialógus csak azok között lesz gyümölcsöző, akik ismerik és szeretik saját vallásukat. Migliore Péter apostol leveléből idéz: „és legyetek készen mindenkor számot adni mindenkinek, aki számon kéri tőletek a bennetek élő reménységet. Ezt pedig szelíden és tisztelettudóan, jó lelkiismerettel tegyétek” (1Pt 3,15-16). A párbeszéd másik fontos elemének az erőszaktól való teljes elhatárolódást tartja a nuncius. Nem elégítik ki azok a megnyilatkozások, hogy a vallásból nem következik az erőszak, hisz a terroristák a szent szövegekre hivatkoznak. Fontosnak tartaná, ha hozzáértő tudósok és teológusok határozottan kiemelnék megnyilatkozásaikban, hogy téves értelmezés az erőszakra való felhívás. Azt is belátja, hogy a katolikus egyház a kialakult hierarchia miatt könnyebb helyzetben van, az iszlámban nincs ilyen hierarchia, nincs olyan hivatal, amely az egész közösség nevében nyilatkozhatna. Ezért is tartja olyan fontosnak az „Egyezkedő szó” felhívást, mert az mégis a különféle irányzatok egyértelmű, közös állásfoglalásáról tanúskodik.

A keresztény-muszlim párbeszéd másik alapja az a közösen elfogadott hitvallás, hogy az emberi élet szent és az emberi méltóság minden embert megillet. A felebaráti szeretet is azt jelenti, hogy „felismerjük az emberi élet szentségét és az emberi méltóság kivétel és diszkrimináció nélkül minden emberre, minden népre és minden társadalomra vonatkozik.”¹⁸⁹

Migliore érsek határozottan kiáll az alapvető emberi jogok mellett, szerinte egyetlen sokszínű, vallásilag pluralista társadalom sem tud anélkül működni. Az

¹⁸⁹ http://nanovic.nd.edu/assets/16447/paper_8.pdf (2010. jan. 14.)

alapvető emberi jogok mögött álló erkölcsi értékek szinte minden világvallásban megtalálhatók. Ezek mellett kellene közösen kiállni a vallásoknak is.

A Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa minden évben az Íd al-Fitr muszlim ünnep alkalmából köszönti a muszlimokat. A 2007-es pápai levélre a már többször említett muszlim tudós, Aref Ali Nayed válaszolt, aki levelében az emberi jogokról azt írta, hogy sürgősen tanulmányozni kellene az emberi jogok, kötelességek és társadalmi integritás kérdését. A különböző korok jogi szabályainak normatíváit napjainkhoz kell igazítani. De minden vallási hagyomány meg kell vizsgálja, hogy az Isten által rendelt emberi értékek, jogok, kötelességek és a szabadság kérdése mit jelentenek napjainkban és a vallások együttélése során.¹⁹⁰

Az érsek úgy véli, hogy a világban kialakult félelem és bizonytalanság a kapcsolatok hiányából, vagy a másik megismerésétől való viszolygásból adódik. Rossz kapcsolati mintát követtünk eddig, mely tele volt arroganciával, a kizárólagosság elvének érvényesítésével. A vallások végre meg kellene mutassák, hogy valóban békességteremtők és példát tudnak adni a társadalomnak a békés együttélésre, az emberiség közös javát szolgálva ezzel. Ha a vallások az aranyszabályt követik az előfeltétele lehet az együttműködésnek és a párbeszédnek – ezzel a gondolattal zárta előadását Migliore nuncius.

A fenti példákból is láthattuk, hogy a vizsgált előadás és több említett katolikus válasz észrevehető gondolati változást mutat, mely korábban csak a protestáns teológusokra volt jellemző. Magas tisztséget viselő katolikus teológusok a vallásközi dialógussal kapcsolatban egyre többet és határozottabban szállnak síkra a vallási pluralizmus elve, valamint az alapvető emberi jogok, köztük a teljes vallásszabadság elve mellett. Ezzel elismerik a vallások közötti egyenlő elbánás, az állam és az egyház szétválasztásának a nyugati világban bevett szekuláris elvét.

5.8.5. Református válasz

A Református Világszövetség is fontosnak tartotta, megszólítotttsága alapján, hogy válaszoljon egy rövid hivatalos levélben a felhívásra, 2007. október 15-én.

¹⁹⁰ Islamica Magazine, Issue 18. p. 25. <http://islamicamagazine.com/?p=634> (2010. április 4.)

Clifton Kirkpatrick elnök és Setri Nyomi főtitkár elismeréssel írnak a muszlim felhívásról.¹⁹¹ A levelet időszerűnek tartják és egyetértenek abban, hogy a hívők kötelessége, hogy együtt dolgozzanak más vallásúakkal a béke érdekében. A Református Világszövetség üdvözli a kezdeményezést, és ígéretet tesz arra, hogy folytatni szeretné a dialógust Isten és a felebarát szeretetéről.

A levél őszintén említ egy konkrét esetet, amikor 2002-ben egy vallásközi találkozót szerveztek Indonéziában, az ott felmerülő konfliktusok kezelésére. 2004-ben az Accrában, Ghánában tartott nagygyűlésen pedig elkötelezték magukat a pozitív vallásközi kapcsolatok és egy békésebb, igazságosabb világ alakítása mellett.

Várják a további folytatás lehetőségét.

5.8.6. Egyházak Világtanácsa

Az Egyházak Világtanácsa a legnagyobb intézményesített ökumenikus szervezet, nevében, Samuel Kobia, főtitkár válaszolt Genfből, 2008. március 18-án, Ghazi bin Muhammad bin Talal hercegnek, aki a muszlim felhívás egyik fő mozgatója volt. Amint azt egy korábbi fejezetben 1.2.2. részben már tárgyaltam az Egyházak Világtanácsa évtizedek óta elkötelezett a vallásközi párbeszédben. Ez a válaszlevél is ebből a hozzáállásból született.

Az EVT főtitkára messze túlmegy levelében a szokásos udvariassági formulán és konkrét lépéseket tesz és javasol a keresztény-muszlim dialógus folytatására és elmélyítésére.

Az emberiség közös jövőjének békéje függ a vallások közti dialógus kimenetelétől. Kobia lelkész válaszában azt hangsúlyozta, hogy az EVT tagegyházai már hosszú ideje elkötelezték a keresztény-muszlim dialógus előmozdítása mellett. Ennek egyik kézzelfogható bizonyítéka az a dokumentum, melyet 2001-ben fogalmaztak meg.¹⁹² Ebben a következőket írják: „Bár igaz az a tény, hogy a keresztény-muszlim kapcsolatok teljes történetének nagy részében versengtek, vagy háborúban álltak egymással, de gyakran megfeledkezünk arról a tényről, hogy gazdag és termékeny időszakok is voltak a gyakorlati és a szellemi együttműködésben. Sajnálatosan a mi történelmi emlékezetünknek megvan az a tulajdonsága, hogy a

¹⁹¹ http://warc.jalb.de/warcajsp/side.jsp?news_id=1313&part_id=0&navi=6 (letöltve 2009. okt. 24.)

¹⁹² Striving Together in Dialogue: A Muslim-Christian Call to Reflection and Action (2001)

konfliktusok elhomályosítják a békés tapasztalatokat, és a vádaskodások elnyomják a megértés hangját. Valami hasonlóval találkozunk a vallási nézetek szintjén is, amikor a különbségek hangsúlyozása átveszi a közösen képviselt értékek helyét.”¹⁹³

A főtitkár arról biztosítja a muszlim vezetőket, hogy az EVT tagegyházait a muszlimokkal folytatott folyamatos dialógusra fogja biztatni. A már előbb is említett EVT-dokumentum, melynek magyar címe: Közös törekvés a dialógusban, erről így fogalmaz: „A muszlimok és keresztények közötti kapcsolatot erősen befolyásolják a helyi és a regionális események és történelem. De a szélesebb körű fejlemények is jelentősen hatnak a kapcsolatok alakulására, amikor a korábban a kölcsönös elfogadáson alapuló békés kapcsolatokat megpróbálják destabilizálni. Azokban a helyzetekben, ahol a változás bizonytalanságát érzékelik, gyanakvás és félelem kezd kialakulni, mely feszültségekhez és későbbi konfliktusokhoz vezethet.”¹⁹⁴

A muszlimok felhívására Kobia főtitkár összehívott egy tanulmányi ülést, iszlámmal foglalkozó keresztény tudósokból, akik végül a *Learning to Explore Love Together* című dokumentumot állították össze. Ennek az anyagnak az volt a célja, hogy bátorítsa a tagegyházakat, a helyi közösségeket a muszlimokkal való párbeszédre. Az Egyházak Világtanácsán belül egy önálló osztály foglalkozik a vallásközi kapcsolatokkal,¹⁹⁵ melynek munkatársai fontosnak tartják a *Common Word* dokumentum továbbgondolását.

A főtitkár konkrét javaslatot tett egy keresztény-muszlim munkacsoport felállítására, akiknek feladata a további találkozók, konferenciák megszervezése lesz. Az EVT vallásközi dialógussal foglalkozó munkatársai keresik a kapcsolatot a muszlim partnerekkel, a további együttműködés reményében.

Nem meglepő, hogy az EVT ennyire konstruktívan állt a muszlim levélben foglaltakhoz. Hisz a genfi ökumenikus szervezet már hosszú évek óta nagy hangsúlyt helyez a muszlimokkal való párbeszéd előmozdítására, amint azt az első fejezetben már elemeztem.

¹⁹³ <http://www.oikoumene.org/resources/documents/wcc-programmes/interreligious-dialogue-and-cooperation/interreligious-trust-and-respect/striving-together-in-dialogue.html> 1/2.pont (letöltve 2009. nov.21.)

¹⁹⁴ <http://www.oikoumene.org/resources/documents/wcc-programmes/interreligious-dialogue-and-cooperation/interreligious-trust-and-respect/striving-together-in-dialogue.html> pont 2/1. pont (letöltve 2009. nov.21.)

¹⁹⁵ Inter-religious Dialogue and Cooperation, World Council of Churches

Az EVT 2000-ben kidolgozta a már előbb említett dokumentumot a keresztény-izlám dialógus¹⁹⁶ irányelveit illetően. Ebben egyfelől fontosnak tartotta a történelmi számvetést. Ahogy fogalmaztak, újraértelmezésre van szükség, mert megváltozott a világhelyzet, és a multikulturális társadalmak szükségszerűen előtérbe helyezik a párbeszéd kérdését.

Az univerzalista és a humanista nézetek nagyobb érzékenységet mutattak a pluralitás iránt.

A dialógus sokszor ellenállásba és tétovázásba ütközött. A felek saját identitásuk feladásától félték. A múltban lezajlott konfliktusok is zavaróak voltak. Az ezredfordulóra megváltozott a gazdasági, kulturális környezet.

Az ellenvetések közül néhányat érdemes megemlíteni:

- egy adott társadalomban kialakuló közösségi kapcsolatok a szélesebb körű dialógust nem tartják fontosnak;
- vagy a dialógus álca csupán az egyenlőtlen erőviszonyok elkendőzésére;
- vannak, akik elfáradtak a vitákban és azért nyugtalankodnak minden további közös vizsgálódás, együttműködés miatt;
- vannak, akik úgy vélik, hogy a dialógus az igazság elferdítésére szolgál, elárulása saját missziós küldetésüknek;
- és vannak, akik épp attól tartanak, hogy a dialógust a másik fél misszióra fogja felhasználni.

Az EVT munkatársak úgy vélik, hogy a jelen helyzet fenyegetés és lehetőség is egyszerre. A keresztény-muszlim kapcsolat nagyban függ az adott földrajzi-társadalmi körülményektől. Az emberek ugyanakkor sokkal mobilabbak lettek a migráció, bevándorlás, szabad költözés jogán.

5.8.7. Baptista Világszövetség

Az Egyezkedő szó című muszlim felhívás egyik címzettje David Coffey, a Baptista Világszövetség elnöke volt, aki 2007. október 17-én válaszolt.

¹⁹⁶ <http://www.oikoumene.org/en/programmes/interreligiousdialogue.html>

David Coffey elnök udvarias levélben köszönti a muszlim kezdeményezést és ígéretet tesz, hogy hamarosan egy hosszabb érdemi választ is fognak küldeni. Az elnök levelében utal arra, hogy a muszlim felhívás alapja az Amman Message¹⁹⁷ nevű 2004-es muszlim dokumentum volt, amely azt hangsúlyozta, hogy az iszlám igazi lényege a toleranciára, a békés együttélésre, a dialógusra épül. Coffey elnök fontosnak tartotta levelében hangsúlyozni a vallásszabadsághoz való jogot, a szabad vallásgyakorlatot, bármilyen vallású legyen is a személy. A levél végén arról biztosítja a muszlimokat, hogy a baptisták készen állnak a további közös gondolkodásra, egymás kölcsönös tiszteletének elve alapján.

Amint az elnök ígérte, a hivatalos válaszon túl, a Baptista Világszövetség egy alapos választanulmányt is összeállított. 2008 júliusában a Baptista Világszövetség évi nagygyűlését tartotta Prágában, és az egyik program keretében, nyílt fórumon vitatták meg a muszlim kezdeményezést. A jelenlévők többsége örömmel és reménységgel fogadta a felhívást. Ez a válasz részben az ott elhangzottakból, részben a világ számos területén élő baptista teológusok írásbeli hozzászólásából született.

5.8.7.1. Baptista válasz az egyezkedő szóra

Az anglikán érsek megfontolt teológiai válasza mellett a baptisták is egy kimunkált, teológiailag megalapozott, hosszú levélben válaszoltak 2008. december 26-án.¹⁹⁸ A tanulmányt David Coffey, a Baptista Világszövetség elnöke, Neville Callam, a Baptista Világszövetség főtitkára, Paul S. Fiddes, a Baptista Világszövetség Tanítás és Egyházközi Kapcsolatok Bizottságának elnöke, Regina Claas, a Baptista Világszövetség Szabadság és Igazság Bizottságának elnöke írták alá.

A baptista tanulmány már a bevezetőben igent mond a kedves felhívásra, a békés együttélésre, és egyetért azzal, hogy az evangélium központi tanítása a szeretet kettős parancsa. A baptisták úgy vélik, hogy a szeretet sokat emlegetett kettős parancsában nem lehet összefoglalni a két világvallás lényegét. Ugyanakkor kiváló alapot ad a közös gondolkodásra, dialógusra, a közös útkereséshez.

¹⁹⁷ <http://www.ammanmessage.com/> Ennek részleteiről az 5.2. részben írtam.

¹⁹⁸ <http://www.bwanet.org/default.aspx?pid=979> (letöltve 2009. nov. 26.)

Isten az, aki ezt az alapot ajándékba adja nekünk, és ő teremti meg a további lehetőségeket is. A teológusok úgy vélik, hogy a három világvallás – kereszténység, judaizmus, iszlám – számára közös alapot jelent az ábrahámiai tradíciók öröksége. Udvarias gesztusként értékelik, hogy a muszlim tudósok a szeretet kettős parancsáról beszélnek, míg az így együtt csak az Újszövetségben fordul elő. Márk 12, 28-31 és párhuzamos helyeiben Jézus két ószövetségi parancsolatot hoz össze, a Deuteronómium 6,4-5 és a Leviticus 17,7-8 igéket együtt idézi.

A bevezető idézi A nők szúra 4,36 verset, amely így szól: „Szolgáljátok Allahot és ne állítsatok mellé semmit társként! Legyetek jók a szülőkhöz, a rokonokhoz, az árvákhoz, a szegényekhez, a házad mellett lakott szomszédhoz és a többi szomszédhoz, a melletted lévő társhoz, (Esszahibi bil-dzsenbi) és ahhoz aki úton van és a rabszolgákhoz, és akiket jobbotok birtokol. Allah nem szereti azt, aki fennhéjázó és dicsekvő.”

A levél írói hangsúlyozzák, hogy a baptista hagyományban mindig is nagy hangsúlyt kapott a vallásszabadság kérdése, mely szorosan kapcsolódik a felebaráti szeretet kérdéséhez. A baptisták nemcsak önmaguk, hanem minden más közösség számára is küzdöttek a vallásszabadságért.

Isten kezdeményező szeretete

A muszlim felhívás hosszan magyarázza el a keresztényeknek és más vallásúaknak, hogy ők mit is értenek Isten szeretetén. A baptista válasz pedig reflektál erre, és részletesen ecseteli a keresztény tanítást: „A kérdés köztünk az, hogy milyen módon értelmezzük Isten szeretetét. A keresztények azt szeretnék hangsúlyozni, hogy Isten lényege a szeretet, és ez mindig megelőzi a mi szeretetünket Isten iránt. Mi csak azért szerethetjük Istent és egymást, mert Isten kiárasztja szeretetét irántunk, az élet új szintjére emel minket, ahol a szeretet működik. A keresztények hite szerint, ezt a szeretet példázza Jézus Krisztus élete, halála és feltámadása.”¹⁹⁹

¹⁹⁹ <http://www.bwanet.org/default.aspx?pid=979> (2009. nov. 26.)

A baptista teológusok 1Jn 4,7-12 idézik.²⁰⁰ Ezen versek alapján a baptisták is – akárcsak korábban az anglikán válasz – különbséget lát a keresztény és a muszlim értelmezés között, míg a keresztények számára Isten az, aki feltétel nélkül megelőlegezi szeretetét Krisztusban, addig a Korán tanítása alapján Isten mintegy feltételként szabja szeretetét, a teljes engedelmesség fejében. Mégis a muszlim levél összefoglalójában Isten végtelen kegyelméről írnak. A muszlim felfogás baptista értelmezése alapján az isteni szeretet indítja el és tartja mozgásban az emberben is a kölcsönös szeretetet. Ha a jézusi tanítást vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy keresztény értelmezésben is van feltétele az isteni szeretetnek, mint például: "Ha valaki szeret engem, az megtartja az én ígéretet; azt pedig az én Atyám is szeretni fogja".²⁰¹

A baptista egyházvezetők úgy vélik, hogy érdemes lenne továbbgondolni és összehasonlítani a kegyelem és az engedelmesség kapcsolatát a keresztény teológia és az iszlám hitvilág tükrében.

Isten egysége és Isten szeretete

A muszlim felhívás keresi a közös alapokat, gyökereket a keresztényekkel. Ezt nemcsak Isten egységének tanításában látja, hanem a szeretet kettős parancsában, Isten és a felebarát szeretetében. Vagyis három ágon is találkoznak az alapok.

Habár Isten egységét és szeretetét a keresztény teológia nem kapcsolja automatikusan össze, Isten, egyedi, aki semmihez sem fogható, épp ezért nehéz Őt felfogni az emberi értelem számára is. Ézsaiás így ír erről: „Kihez hasonlíthatnátok engem, kivel mérhetnétek össze?” (Ézs 40,25)

A baptista teológusok is, - akárcsak a katolikus, vagy anglikán válasz, - érintik a muszlimok számára nehezen értelmezhető keresztény Szentháromság-tanítás magyarázatát is. Tisztában vannak azzal, hogy a Korán azt írja, hogy nincs más Isten Allahon kívül, és senki sem fogható hozzá, és nem lehet társa, vagy gyermeke. Megpróbálják érthető módon elmagyarázni, hogy a Szentháromság tanítása nem mond ellent az Isten egységéről vallott hitnek.

²⁰⁰ „Szeretteim, szeressük egymást; mert a szeretet Istentől van, és aki szeret, az Istentől született, és ismeri Istent; 4,8 aki pedig nem szeret, az nem ismerte meg az Istent; mert Isten szeretet. 4,9 Abban nyilvánul meg Isten hozzánk való szeretete, hogy egyszülött Fiát küldte el Isten a világba, hogy éljünk őáltala. 4,10 Ez a szeretet, és nem az, ahogy mi szeretjük Istent, hanem az, hogy ő szeretett minket, és elküldte a Fiát engesztelő áldozatul bűneinkért. 4,11 Szeretteim, ha így szeretett minket Isten, akkor mi is tartozunk azzal, hogy szeressük egymást. 4,12 Istent soha senki sem látta: ha szeretjük egymást, Isten lakik bennünk, és az ő szeretete lett teljessé bennünk.”

²⁰¹ Jn 14,23

A baptisták azt hangsúlyozzák, hogy Isten titokzatos természete az ember számára nehezen értelmezhető. Isten igazságát csak úgy ismerhettük meg, hogy Jézus Krisztuson keresztül belépett a történelembe. Isten szeretetét is csak így tapasztalhattuk meg. Jézus tanított meg minket arra, hogy Istent Atyaként szólítsuk meg. Isten szeretetéről a tanulmány azt írja, hogy az élő, dinamikus közösséget teremt Isten és ember között.

A baptisták elismerik, hogy lehet közös alapot találni Isten egységének megvallásában és az engedelmesség napi gyakorlatában. Ugyanakkor ezt a témát érdemesnek tartják arra, hogy további párbeszédet folytassanak róla.

A felebarát szeretetének lényege

A „Ki az én felebarátom?” – kérdésre Jézus az irgalmas samaritánus történetével válaszol. Vagyis bárki lehet az, akinek segítségre van szüksége, nemzeti, vallási, vagy társadalmi hovatartozástól függetlenül. A baptisták ehhez hasonló megfogalmazást találnak a Korán 2,177 szúrában, amely így szól: „Az üdvösség az, ha valaki hisz Allahban, a Végső Napban, az Angyalokban, az Írásban és a Prófétákban, s aki javait - bármily kedvesek is azok neki - odaadja a rokonainak, az árváknak, a szegényeknek, az úton járóknak, a koldusoknak, s a rabszolgák kiváltására, és aki elvégzi az Imádságot és megadja a zakátot, és akik teljesítik kötelezettségüket, ha kötelezettséget vállaltak, akik állhatatosak a szükségben, a bajban és a megpróbáltatásban.”

A keresztények a felebarátot egyetemes értelemben használják és hiszik, még akkor is, ha az évszázadok során az egyház bizony sokszor megfélemedezett erről a küldetésről. A baptista levél őszintén érdeklődik a muszlim felebarát értelmezésről. Megkérdezik annak egyetemes voltát. A három ábrahámi vallás közös gyökerei mindenképpen arra mutatnak, hogy az emberek, mint Isten teremtményei, testvérei, felebarátai egymásnak.

A baptista teológusok fontosnak tartják megerősíteni, hogy Isten egyenlőnek teremtette az embert, azonos felelősséggel és jogokkal látta el. És ez az a közös alap, amelyre a jövőbeli közös együttgondolkodás épülhet, valamint ez teremt lehetőséget arra, hogy felelősen munkálkodjunk a közjón.

A felebarát iránti szeretet ára

A muszlim felhívásban azt olvassuk, hogy a felebarát szeretete, önfeláldozást, áldozatot követel. A baptisták valami hasonlót találnak a jézusi tanításban, amikor azt olvassuk, hogy azt is szeretni kell, aki nem viszonzja, aki ellenség, aki gyűlöl minket. (Mt 5,43-48)

Nem mi szabjuk meg ennek a szeretetnek a határait. Mégis, adódnak olyan helyzetek, amikor mások bántanak minket, valamilyen ellenállást tanúsítani kell. A keresztények között akadnak teljes pacifisták, akik minden helyzetben erőszakmentességet hirdetnek, más teológusok az igazságos háború kifejezést használják, az önvédelemre. „Az igazságos háború fogalmát azonban, nem szabad összetéveszteni a kereszténység terjeszkedését szolgáló szent háború fogalmával, melyet teljesen visszautasítunk.”²⁰² – vélik a baptisták.

A keresztények elkötelezett békességteremtők, még akkor is, ha az emberiség történelme során maga a keresztény egyház sorozatosan meg is bukott ebben a küldetésben, és sokszor a muszlimok kárára.

Újabb kérdés megvitatását vetik föl a baptisták: jó lenne tisztázni, hogy a muszlim tudósok mit értenek azon, hogy áldozatot kell hozni a felebarátért, és amit mi szeretünk, azt mind meg kell adni neki is? Mert vallási értelemben, amit mi szeretünk, azok elsősorban nem anyagi javak, hanem olyan fontos dolgok, mint például a biztonság, az elvárások és önmagunk lényege. A szentírások közös olvasását és magyarázatának szükségességét is szorgalmazza a válasz.

A vallásszabadság felhívása

Örömmel nyugtázza a tanulmány szerzője, hogy a muszlim felhívásban külön részt szenteltek a vallásszabadság kérdésének. Korábbi fejezetekben már írtam a vallásszabadság kérdéséről (3.1.) és muszlim értelmezéséről. Ez az egyik leggyakoribb nyugati kérdés, vagy felvetés, melyet a muszlim párbeszéd partnerrel meg szeretnének vitatni. A vallásszabadság kérdésének tisztázása szerintem az egyik sarkalatos pontja a további együttműködésnek.

Ha őszinték vagyunk, akkor bevallhatjuk, hogy épp ez az egyik kritikus pontja a keresztény-muszlim párbeszédnek. Sokszor hangzik el az a megállapítás, hogy az iszlám törvénykezés alatt álló területeken nincs teljes vallásszabadság. Az is érthető,

²⁰² <http://www.bwanet.org/default.aspx?pid=979> (2009. nov. 26.)

hogy a baptista közösség hangsúlyosan figyel erre a kérdésre. Hisz egyháztörténelmük is tanúsítja, hogy sokan épp az európai vallásüldözések elől menekültek az Újvilágba, hogy megélhessék egyéni szabadegyházi hitüket. A baptisták számára mindig fontos volt, nemcsak saját vallásuk szabad megélése, hanem az is, hogy ezt a jogát minden hívő közösség gyakorolhassa.

A Baptista Világszövetség vezetősége egyfelől üdvözli, hogy a muszlimok a keresztények, zsidók és muszlimok szabad vallásgyakorlatáról beszélnek, ugyanakkor kifogásolják, hogy a muszlimok nem tisztázzák a vallás szabad változtatásának jogával kapcsolatos állásfoglalásukat. A baptista keresztények nem zárják ki, hogy Isten lehetőséget ad az embernek, hogy keresztényből muszlim, vagy muszlimból keresztény legyen. De ez semmiképpen nem történhet erőszakos emberi térítéssel.

A kereszténység és az iszlám is missziós vallás, a misszióknak helye van a mai világban is, de a baptisták azt javasolják, hogy újra kellene gondolni a missziós etikát, egyfajta új szabályrendszert lehetne közösen kidolgozni. További megbeszéléseket javasolnak ebben a témában, különös tekintettel az ebből adódó vallási konfliktusokra.

Az előttünk álló feladatok

A befejező részben a baptista válasz hangsúlyozza, hogy mennyire komolynak véli a muszlim kezdeményezést, amely ráébresztette őket, hogy saját Szentírásuk mellett a Koránt is mélyebben kellene tanulmányozni.

Amint a fentiekből is kitűnt, a baptisták megneveztek pár konkrét területet, kérdést, melyeket tisztázni kell. Ugyanakkor a szövetség elnöke ígéretet tesz arra, hogy szorgalmazni fogja, hogy a baptisták lokálisan és regionálisan is vegyenek részt a muszlimokkal való párbeszédben, a felvetett kérdések megvitatásában.

Másfelől szorgalmazzák az akadémiai együttműködést, tudományos találkozók szervezését. A baptisták nagy hangsúlyt fektetnek az oktatásra, úgy vélik, hogy a vallásoktatás során kölcsönösen alaposabb ismereteket kell átadni. A jövőbeli együttműködésben nélkülözhetetlen a keresztény és a muszlim hitoktatók objektív és korrekt tájékoztatása. Vigyázniuk kell a hitoktatóknak, hogy milyen nyelvet és milyen retorikát használnak, mert az a teológiailag kevésbé képzett hívők körében félreértésre adhat alkalmat, netán még erőszakhoz is vezethet.

A világszövetség nevében ígéretet tesznek, hogy a baptisták kerülni fogják az agresszív, erőszakos vallási nyelvezetet, és a szeretet hangján fognak szólni a felebarátról, ahogy ezt a muszlim tudósok is tették.

5.8.8. Az Amerikai Unitárius és Univerzalista Szövetség válasza

2008. február 13-án küldött választ az Amerikai Unitárius és Univerzalista Gyülekezetek Szövetsége nevében William G. Sinkford, akkori egyházelnök, mindazoknak, akik aláírták az „Egyezkedő szó” felhívást.

Az amerikai unitáriusok a 16. századi európai szabadelvű protestáns hagyományokból alakultak, de a 20. század során teológiai változáson mentek át. Nyitottságuk, toleranciájuk révén azonban élharcosai és aktív résztvevői az Amerikában működő különböző vallásközi szervezeteknek.

Sinkford elnök levelében az udvarias formulákon túl, melyben nagyra értékeli a muszlim felhívást, baráti kezet nyújt a párbeszéd folytatásához.

Az elnök nemcsak az unitáriusok számára tartja fontosnak a dokumentumot, hanem azt írja, hogy az szélesebb nemzetközi szinten is nagy lépés előre. Az egyházfő szerint valóban elő kell mozdítani a széles körű megértést és elfogadást muszlimok és keresztények között. A két legnagyobb vallási közösség között elengedhetetlen a párbeszéd a jövő békéje érdekében. Az egyházfő arról biztosítja a levél íróit, hogy az amerikai unitárius és univerzalista közösségek részt vesznek a vallásközi párbeszédben és együttműködésben, helyi és nemzetközi szinten egyaránt.

Mivel Isten és a felebarát szeretete az amerikai unitárius hitnek is központi tanítása, így Sinkford egyetértőleg kiemeli, hogy a muszlimok közös alapnak tekintik e kettős parancsolatot.

5.9. Keleti kereszténység

Mohamed élete során különféle teológiai irányzatokat képviselő keleti keresztény vándorprédikátorokkal találkozhatott. Az iszlám kialakulására a közel-keleti nesztoriánus és monofüzita kereszténység volt hatással. Amikor a kereszténység és az

iszlám kapcsolatáról és együttéléséről beszélünk, akkor az elsősorban a keleti ortodox kereszténységet jelenti.

Mindezek tükrében meglepő, hogy milyen gyenge visszhangra talált a 138 muszlim tudós levele a keleti kereszténység körében, pedig a címzettek között a legtöbb nagy ortodox közösség vezetője szerepelt. Arra a kérdésre, hogy miért nem érezték magukat megszólítottak, nem találtam írásos magyarázatot. A szír érsek levele azonban némiképp rávilágít a problémára.

Az történelmi tény, hogy a két nagy világvallás keleti együttélése során az iszlám terjeszkedésnek kétségkívül ők voltak a nagy vesztesei, és időről időre, a *dzimmi* által biztosított jogaik is sokban sérültek.

Az alábbiakban ismertetem azokat az ortodox válaszokat, melyek írásban fellelhetőek voltak.

5.9.1. Szír Ortodox Egyház

Az Antiochiai Szír Ortodox Egyház nevében Mor Eustathius Matta Roham érsek válaszolt egy hosszabb levélben, 2008. január 31-én.²⁰³

Az antiochiai patriarchátus²⁰⁴ az egyik legősibb keresztény közösség, az autokefál ortodox patriarchátusok rangsorában a harmadik helyet tölti be.

Mor Eustathius Matta Roham metropolita aktívan vesz részt az Egyházak Világtanácsa munkájában. 2009-ben az EVT Központi Bizottságának megbeszélésén is a közel-keleti béke ügyében szólalt fel,²⁰⁵ rendszeresen látogatja a térség békéjével kapcsolatos összejöveteleit. A metropolita egyháza tagjai figyelmébe ajánlja a muszlim felhívást.

A párbeszéd a legjobb alkalom – írja – hogy a különféle vallások tagjai megismerjék egymást és közelebb kerüljenek. A párbeszéd azonban csak akkor válik gyümölcsözővé, ha az átláthatóság, a kölcsönös tisztelet és a jóakarat jellemzi a feleket.

A metropolita egy kisebbségi keresztény egyháznak a főpásztora, egy muszlim többségű régióban. Így a dialógussal és az együttéléssel kapcsolatos kritikus

²⁰³ <http://sor.cua.edu/Personage/Suryoyo/MEustathiusMattaRoham.html> (2009. dec. 15.)

²⁰⁴ <http://sor.cua.edu/History/index.html> (2009. dec. 15.)

²⁰⁵ <http://www.oikoumene.org/en/events-sections/cc2009/plenary-on-church-and-society/middle-east/he-metropolitan-mor-eustathius-matta-roham-syrian-orthodox-patriarchate-of-antioch-and-all-the-east.html>

megjegyzései mindenképp nagyon fontosak vizsgálódásunkat illetően. Ezeket pontokba szedve ismertetem:²⁰⁶

1. A föld lakosainak vallási adatait figyelembe véve, a felhívás többször arra hivatkozik, hogy a kereszténység és az iszlám 55%-ot tesz ki. Az érsek fölveti annak kérdését, hogy a maradék 45% bevonása nélkül hogyan képzelhető el a világbéke,
2. A sikeres párbeszéd alapja az, ha a felek kölcsönösen megegyeznek az alapokban. A felhívás csak a szent szövegek vizsgálatára szorítkozik. A metropolita az Isten kegyelmi ajándékait is megemlíti, közöttük első helyen az ész, az érvelés szerepét. Ennek van hagyománya az iszlám történelmében is, gondoljunk csak a bagdadi mutazila csoportra, akik a szövegeknél is fontosabbnak tartották az értelem és az érvelés szerepét a vallásban.
3. A muszlim felhívás a nyugati kereszténységnek szól, nyugati keresztény teológiai és filozófiai terminológiát használ. A metropolita megjegyzi, hogy az eredeti verzió nem arabul íródott. A muszlim levél Isten és ember szeretetére, ennek közös alapjára épít, de amint az érsek is rámutat, egészen mást jelent Isten szeretete az iszlámban, mint a kereszténységben. A muszlim hitben az Isten szeretete sokkal inkább az Isten félelme kifejezéssel fordítható.

A felebarát szeretetével kapcsolatban is talál kifogásolni valót a szír érsek, nevezetesen azt, hogy a levél az arab a szomszéd (dzsár جار) szót alkalmazza, amely kizárólag földrajzi értelemben használt. Az arab Újszövetség ugyanakkor a felebarát kifejezést (karíb فریب) testvér szóval helyettesíti, melynek egészen tág értelmezése van, túlmegy minden etnikai, vallási hovatartozás határán.

A metropolita a muszlim felhívás pozitívumának említi, hogy az szélesre tárja a kaput a teológiai párbeszéd számára. De az őszinte párbeszédnek az alapvető emberi jogokkal, a vallásszabadság helyzetének kérdésével kell kezdődnie. Hogyan bánnak a keresztényekkel a muszlim többségű országokban? Mennyire tudják megélni hitüket? Milyen retorziók érik őket? Az érsek a keresztények és más vallási kisebbségek „keserű szenvedését” tárja fel.

4. Mor Eustathius Matta Roham érsek azt is kifogásolja, hogy a muszlim felhívás arab változata hét oldalon keresztül foglalkozik Isten szeretetével és csak egy

²⁰⁶ <http://www.acommonword.com/index.php?page=responses&item=53> (2010. szept. 5.)

oldalt szentel a felebarátra. Isten teremtményei közül a szomszéd, a felebarát a legfontosabb, így sokkal többet kellene törődni vele – írja.

5. A metropolita kiemeli a muszlim felhívásban szereplő egyetlen vádaskodó mondatot, mely arról szól, hogy a muszlimok nem keresztényellenesek, „mindaddig, amíg nem indítanak háborút a muszlimok ellen vallásuk nevében, nem nyomják el őket, és nem telepítik ki otthonaikból”.

A muszlimok ebben az esetben a keresztes háborúk fájdalmas eseményeire utalnak. De a keresztények is számos esetet említhetnének, például Konstantinápoly elfoglalását 1453-ban. A múltbeli szomorú esetek arra kellene, hogy figyelmeztessék a két nagy világvallás híveit, hogy jobban tiszteljék egymást, és végre megbékéljenek. Ugyanakkor a nyugati hatalmakat is elítéli az érsek, mondván, hogy azok is csak saját érdekeiket képviselve avatkoznak be a világ dolgaiba. Konkrétan a délszláv háborút említi a metropolita, mely során a bosnyák muszlimokat szabadították fel a nyugati hatalmak, a szerb ortodox keresztényekkel szemben.

6. A közel-keleti vallási vezetők sokkal több politikai érvelést használnak, mint Nyugaton, ez érthető a kialakult feszült helyzetből. A metropolita levele sem mentes bizonyos politikai megjegyzésektől. Ebben a részben állam és egyház szétválasztásának nyugati elvét magyarázza az érsek. Érvelésének lényege az, hogy a nyugati demokráciákban már hosszú ideje kettévált az állam és az egyház. Az állami törvénykezést nem vallási szent szövegek alapján formálják. Ezért, ha a mindmáig többségében keresztény nyugat beavatkozik valamilyen világ folyamatba, netán muszlim országban, azt nem értékelhetjük egységes keresztény fellépésként. Hisz az egyházaknak ehhez semmi közük sincs a szekuláris országokban. Az érsek megemlíti a muszlim vallási szimbólumok, (dán karikatúrák) kifigurázásának esetét, mely nem a keresztény világ, hanem a szekuláris sajtószabadság számlájára írható. Szerinte ezt nagyon nehéz megértetni a muszlimokkal.
7. Végül egy Hollandiában tanuló arab keresztény diák levelére hivatkozva, összegzi véleményét Matta Roham érsek: „A muszlim többségű országokban a keresztények sokat szenvednek és elnyomásnak vannak kitéve. Ha a muszlim vallási vezetők valóban békét akarnak a világban, akkor miért nem adják meg a keresztényeknek ugyanazokat a vallásszabadság-jogokat, amelyeket a muszlimok élveznek Nyugaton?”

Mint láttuk az érsek nagyon őszintén nyilatkozott meg, nem rejtette véka alá a Közel-Kelet fájdalmas szenvedéseit sem.

Ezzel némiképp ellentétes I. Ignatiosz Zakka, Antiochia és az Egész Kelet Szír Ortodox Egyház patriarchájának véleménye, melyet egy hivatalos köszöntő beszédben mondott, - ahol nyilvánvalóan jelen volt a kormány képviselője - 2009. november 13-án. Ebből idézek: „Szíria földjén, a keresztények szabadon gyakorolhatják vallásukat, építhetnek templomokat és kolostorokat. Ennek a nemes országnak állampolgáraiként minden jog és kötelesség megillet minket. Ebben az országban szorosan együttműködünk más keresztény egyházakkal, és jó kapcsolatunk van muszlim testvéreinkkel is.”²⁰⁷

5.9.2. Örmény Egyház

Az örmény keresztények szintén a legősibb közösséghez tartoznak. Feltételezések szerint, a Kr.u. 1. század második felében Taddeus és Bertalan apostolok jártak ott térítő úton. Örményországban vált elsőként államvallássá a kereszténység Kr. u. 301-ben.

Az örmény nép és az örmény egyház sorsa összefügg, tele volt leigázással, szenvedéssel, függetlenségi harcokkal.

Az örmény püspökök a perzsa támadás miatt nem lehettek ott a kalcedoni zsinaton, 451-ben, majd a bizánci egyházzal kapcsolatuk megszakadt. Később néhány szerzetes az örmény hierarchiával megismertette Zénón császár Hénotikonját. Az örmények elfogadták és a Kalcedoni zsinat tételeivel ellentétesen magyarázták, ezért monofüziták lettek.

Az Örmény Apostoli Egyház központja az ecsmiadzini kolostor, a székesegyház és a főpapi palota. Itt székel II. Karekin főpásztor, minden örmények katolikosza. Az örmény egyházfő is szerepel az eredeti levél címzettjei - a húsz keleti egyházi méltóság – között.

A katolikosz nevében, Yeznik Petrosian érsek, az egyházközi kapcsolatok főtitkára válaszolt, 2008. április 2-án.

²⁰⁷ <http://orientalorthodox.blogspot.com/2009/11/his-holiness-karekin-ii-catholicos-of.html> (2009. dec. 28.)

Az érsek jelzi, hogy Ecsmiadzinban örömmel fogadták a muszlim tudósok levelét, melyben a béke és a testvéri szeretet előmozdításáról írtak.

Az örmény keresztények és a muszlimok kapcsolata a 7. századra nyúlik vissza. Kr.u. 652-ben I. Muávija, az Omajjád dinasztia alapítója és Theodoros R'shtouni, örmény vezér egy kölcsönös megegyezést írtak alá, melynek negyedik pontja rögzíti a szabad vallásgyakorlás kérdését. A következő évszázadban, Odzuni Szent János, minden örmények katolikosza és Omar, arab vezető emír vallásközi párbeszédet folytattak a hit dolgáról. Az emír elismeréssel szólt a keresztény értékekről és erényekről.

Az örmény egyházfő megemlékezik a tragikus 20. századi örmény genocídiumról is, ez egyébként az egyház hivatalos honlapján és a legtöbb örmény anyagban fájdalommal szerepel. Az érsek megköszöni az arab muszlim testvéreknek, hogy sokszor menedéket nyújtottak a török Oszmán Birodalomból elűzött örményeknek. 1915 és 1923 között mintegy másfél millió örményt irtottak ki a törökök. Sokáig ezt a történelmi tényt tagadták, legutóbb Törökország Európai Unióhoz való csatlakozása során merült fel a népirtás beismerése és a bocsánatkérés gondolata, mint feltétel. Az elmúlt években is érték atrocitások a Törökországban élő örmény keresztényeket, ezekről a sajtó is beszámolt.²⁰⁸

„Az arab testvérek gondoskodó figyelme és szeretete példaként állhat a mai ember számára is, hogy keresztények és muszlimok hogyan élhetnek együtt harmóniában, hogyan segíthetik egymást nehéz időkben.” – írja a levél.²⁰⁹

Az örmény egyház mindig is a békesség teremtésén munkálkodott, Máté 5,9 alapján. A szomszédokkal való folyamatos dialógus és kölcsönös tisztelet ellenére, az örmény történelem sok szenvedés hordozója, melyet az intolerancia, a megértés hiánya, a gyűlölet és gonoszság okozott. Valószínűleg éppen emiatt a hivatalos örmény egyházi válasz erősen elítéli az erőszak minden formáját.

1994-ben a régió egyházi vezetői, örmények, oroszok, grúzok és a kaukázusi muszlimok, vallásközi párbeszédet szerveztek, amelynek célja az volt, hogy közösen találjanak megoldást a környék konfliktusaira. Ez a megbeszélés-sorozat azóta rendszeres találkozóiban folytatódik. 2006 szeptemberében, Asztanában, az örmény egyházfő így fogalmazott előadásában: „Minden támadás ellenére, nemzetünk és egyházunk gyermekei hűségesek a szeretet parancsolatához, tisztelve más tradíciókat és

²⁰⁸ http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/200705/aki_nem_muzulman_az_idegen (2009. dec. 16.)

²⁰⁹ <http://www.acommonword.com/index.php?page=responses&item=57> (2010. január 7.)

vallásokat, az együttműködés útján járva más nemzetekkel. Mi hisszük, hogy ahol szeretet van, ott Isten lakozik békéjével és áldásával.”²¹⁰

A levélben a katolikus sűrgeti a valódi és őszinte párbeszéd megindítását, az együttműködés megerősítését a közös értékek mentén, a monoteista vallások között.

Levelét azzal az imával zárja, hogy legyen béke a Közel-Keleten és a Kaukázus térségében, a monoteista vallások bölcsőjében. Isten örök áldását kéri mindazokra, akik a bizalom és a szeretet lelkületével cselekednek.

5.9.3. Orosz Ortodox Egyház

A muszlim felhívás címzettjei között szerepelt II. Alekszij,²¹¹ Moszkva és egész Oroszország pátriárkája is, aki 2008. április 14-én válaszolt.

Az Orosz Ortodox Egyház főpásztora levelében hangsúlyozza, hogy vannak közös céljai a keresztény és muszlim közösségeknek, de ahhoz, hogy céljaikat elérjék, őszinte tudományos párbeszédet kell folytatni a vallási értékekről. A két nagy világvallás fel kell, hogy hívja korunk figyelmét Isten létezésére, a világra és benne az ember lelki dimenzióira.

A pátriárka egyetért azzal, hogy az Isten és a felebarát szeretete lehet közös alap a diskurzushoz, de szerinte nem szabad megfélekezni a jelentős teológiai különbségekről sem. Mert nem az a cél a párbeszédben, hogy egy összevegyített új tant hozzunk létre, hanem hogy megvizsgáljuk, mi ad alapot a közös együttműködéshez, és milyen irányba lehet elindulni ezen az úton.

Válaszlevelében a szeretet kettős parancsát teológiai szempontból is értelmezi a muszlimok számára. A szeretet keresztény fogalmának kifejtése során 1Jn 4,8-ra hivatkozik a főpásztor: „aki pedig nem szeret, az nem ismerte meg az Istent; mert Isten szeretet.”

Önmagában nem létezik a szeretet, csak a másik létének feltételezésében tudjuk azt értelmezni. A pátriárka a Szentháromság tanításában látja a szeretet teljes

²¹⁰ <http://www.armeniandiaspora.com/showthread.php?70109-Diocesan-legate-attends-meeting-in-Kazakhstan> (2010. február 8.)

²¹¹ II. Alekszij (világi nevén *Alekszej Mihajlovics Rüdiger*) 1929. február 23-án született papi családban, elhunyt 2008. december 5-én. 1990. június 7-én Pimen pátriárka utódként a helyi zsinat Moszkva és egész Oroszország pátriárkájává választja. II. Alekszij a 15. orosz pátriárka volt a Moszkvai Patriarkátus megalapítása óta.

megvalósulását. A Jézus Krisztusban testté lett Ige Istennek az emberek iránti szeretetét példázza.

Isten szeretete a pátriárka szerint lényének lényege, mely a gondviselésen keresztül válik nyilvánvalóvá. Majd hozzáfűzi, hogy az Isten képére teremtett ember életének belső mozgatórugója vezérlő elve a szeretet. Teológiai állásfoglalását több bibliai idézettel támasztja alá. (1Jn 3,1; Lk 11,2)

Az emberben lévő szeretet kapcsán tér rá a pátriárka a szabad akarat kérdésére. Az ember nem félelemből, vagy jutalom reményében szereti az Istent, hanem szabad döntése, szeretete készíti erre.

Ahogy levelében írja, nem kíván további hosszás teológiai fejtegetésekbe bocsátkozni, hanem azt a javaslatot teszi, hogy az érdemi párbeszéd folytatásához hozzanak létre egy keresztény-izlám tudományos társaságot, akik a szent szövegeket, valamint a különféle teológiai felfogásokat a maguk egészében vizsgálják és vitatják meg.

Az elemzett válaszok írói közül többen megemlítették azt az aggályt, hogy a vallásközi párbeszéd nehogy vallási szinkretizmushoz vezessen. A pátriárka is erre figyelmeztet. Azonban azt is hozzáteszi, hogy jó példát is találunk az együttműködésre, mely nemhogy gyengítette volna, sokkal inkább erősítette a résztvevő felek vallási öntudatát.

A vallásoknak sok kihívással kell szembenézniük napjainkban. Ezek között II. Alekszij a hitetlenséget említi elsőként.

A pátriárka azt is kiemeli válaszában, hogy Oroszországban sok vallás él együtt már ezer éve békében, szerinte ez az egyetlen ország, ahol még nem volt vallási háború. Ez – szerinte – az ortodox egyház békés, toleráns elveinek köszönhető, mely nemcsak gyakorolta ezeket az elveket, de közvetítője is volt a vallásközi együttélés során.

A párbeszéd elősegítésére alakult tíz évvel korábban az Oroszországi Vallásközi Tanács, a volt Szovjetunió országainak vallási vezetői között végez jelentős munkát. Az Orosz Ortodox Egyház pozitív példát szeretne mutatni a világnak a vallások közötti béke területén.

Levele végén a pátriárka kitér a kisebbségben élő keresztények vallásszabadsághoz való jogára is. Míg a legtöbb muszlim országban szabadon gyakorolhatják hitüket, akadnak olyan iszlám országok, ahol nagyon sokban korlátozzák vallási életüket. Arra kéri a muszlim felhívás aláíróit, hogy vizsgálják meg maguk között ezt a kérdést.

5.9.4. Ciprusi Ortodox Egyház

II Chrysostomos érsek²¹² is a megszólított keleti keresztény egyházfők között szerepelt. A muszlim felhívásra a ciprusi egyház főpásztora személyes hangú levélben válaszolt, de több mint egy évvel a levél keletkezése után, 2008. november 10-én.

Amellett, hogy elismerte a párbeszédre felszólító levél és a benne foglaltak fontosságát, hosszan időz a török muszlimok által okozott sérelmeken. Ezen a ponton hasonlít levele az örmény egyház főpásztorának megszólalásához, aki szintén fájdalmasan említi a török Oszmán Birodalom által okozott tragédiákat.

Az érsek egyetért abban, hogy az egyistenhit és a szeretet közös alapot ad az együttműködéshez. Közös kihívásként említi a terjedő erőszakot és a környezeti problémákat, az éhezést és az emberi jogok megsértését.

Sok más egyházfőhöz hasonlóan az érsek hangsúlyozza, hogy a felebarát szeretetéről szóló keresztény tanítás nem tesz különbséget a másik etnikai, vallási hovatartozása között, az minden emberre egyformán érvényes.

Ahogy a ciprusi főpásztor fogalmaz, „a keleti kereszténység és az iszlám együttélésének 13 évszázada alatt megtanulták a különböző vallások és kultúrák kölcsönös tiszteletét.”²¹³

Az érsek, akárcsak többen a válaszadók közül fontosnak tartja a vallásszabadság kérdését, azt hogy a keresztény többségű országokban a muszlimok, és muszlim többségű országokban a keresztények teljes vallásszabadságot élvezzenek.

Amint már említettem, az érsek nem rejti véka alá a speciális ciprusi politikai helyzetből adódó problémákat. Nevezetesen azt, hogy a törökök által elfoglalt északi területeken a keresztények nem élveznek egyforma vallásszabadságot. Ahogy írja, Cipruson 450 évig békében éltek együtt muszlimok és keresztények, a ciprióták mindig toleránsan közeledtek a közel-keleti népekhez. A törökökkel más a helyzet. Törökország 1974-ben megtámadta Ciprust, és az általa irányított területen folyamatosan megsérti a ciprusi ortodoxok jogait.

²¹² Chrysostomos 1941. április 10-én született Cipruson, 1972-ben a teológia elvégzése után szerzetes, 2006-ban választás útján lett a Ciprusi Ortodox Egyház érseke.

²¹³ <http://acommonword.com/en/christian-responses/115-response-from-his-beatitude-chrysostomos-archbishop-of-cyprus.html> (2010. január 8.)

Annak reményében zárja levelét, hogy a levél írói is közreműködnek abban, hogy ez az áldatlan állapot megváltozzék.

5.10. Egyéni keresztény válaszok

5.10.1. John Esposito

John Esposito²¹⁴ professzor neve ismert a vallásközi, elsősorban a keresztény-iszlám dialógussal foglalkozó szakemberek körében. Számos tanulmánya, kötete jelent meg. Esposito alapító igazgatója a Georgetown University Al-Waleed Központjának, mely a muszlim-keresztény közeledést és megértést szolgálja.

1984-től kezdve rendszeresen publikál, könyvet ír iszlámmal kapcsolatos témakörben, főszerkesztője több oxfordi iszlám enciklopédiának.²¹⁵

Esposito 2007 októberében nyílt levélben üdvözölte és történelmi eseménynek nevezte a 138 elismert muszlim tudós összefogását és felhívását. „Ez a legelső alkalom a történelemben, amikor a muszlim közösségek közösen értenek egyet azokban az alapvető tételekben, melyek a keresztényekkel közös alapot képeznek, nevezetesen az egy Isten és a felebarát szeretetében. És ezt éppen akkor tették, amikor a muszlim világ és a Nyugat kapcsolata feszült.”²¹⁶

Az elmúlt években a legtöbbet hangoztatott kérdés az volt, hogy hol vannak a mérsékelt muszlimok? Miért nem hallatják hangjukat? Esposito szerint a muszlim felhívás kristálytisztán a béke és tolerancia üzenete. A muszlim levél nagyszerű alap a továbbgondolásra, mind keresztények, mind muszlimok számára. A kölcsönös tiszteleten és megértésen alapuló toleranciát és tágabb értelemben a vallási pluralizmust szolgálja.

Esposito annak a reményének is hangot ad levele végén, hogy a keresztény vezetők is komolyan veszik ezt a felhívást, amely lehetővé teszi nem csak az elméleti párbeszédet, hanem a kölcsönösen támogatott jó cselekedeteket is.

²¹⁴ John Esposito 1940-ben született, New York Brooklyn negyedében, olasz, katolikus családban. Teológiai tanulmányai után 1974-ben szerzett PhD fokozatot, majd posztdoktori kutató munkában vett részt a harvardi és az oxfordi egyetemeken, iszlám vallástudomány témában. Később a Szent Kereszt jezsuita főiskolán oktatott vallástudományokat, Massachusetts államban.

²¹⁵ The Oxford History of Islam, ed John L. Esposito, Oxford University Press, 1999 Oxford UK

²¹⁶ <http://www.acommonword.com/index.php?page=responses&item=20> (2009. dec.9.)

5.10.2. Christian W. Troll

Christian Troll német jezsuita teológus iszlámmal kapcsolatos tudományos munkásságával már egy korábbi fejezetben, 2.2. alatt foglalkoztam. Troll évtizedek óta vesz részt keresztény-muszlim párbeszédben. Ebben a részben az *A Common Word* muszlim felhívásra, 2007. október 22-én adott válaszát ismertetem.²¹⁷

Troll is, akárcsak Esposito történelmi eseménynek nevezi a felhívást, hisz, ahogy írja, a keresztény-muszlim kapcsolatok 1400 éves történelme során nem volt még arra példa, hogy a muszlimok közös felhívásban fordultak volna a keresztényekhez a békés együttélés érdekében. A szeretet kettős parancsa mellett Troll kiemeli a muszlim levél azon részét, mely arról szól, hogy a muszlimok nem keresztényellenesek. A békét keresik a két nagy világvallás között, mert az elengedhetetlen az egész emberiség békéje érdekében.

Troll elemzi a felhívást aláíró muszlim tudósok névsorát. Ebben egy iszlámon belüli ökumenikus mozgalmat vél fölfedezni. Az aláírók között szerepel számos neves főmufti, síita ajatollah, és a nyilatkozat főszerzője, a jordániai Ahl al-Bajt Intézet, és személyesen Aref Ali Nayed, a Cambridge-i egyetem Vallásközi Intézetéből. Ugyanakkor Troll hiányolja Júszuf al-Kardávi, egyiptomi muszlim tudós, a Muszlim Testvériség volt vezetője és Tariq Ramadan, európai vezető muszlim értelmiségi nevét, (ő később aláírta a dokumentumot).

Troll a muszlim levelet a globalizáció pozitív eredményének tekinti. Azt is megállapítja, hogy ma a világ nagy részében vallási pluralizmus van, nem különülnek el a nagy világvallások, a legtöbb helyen együtt élnek keresztények és muszlimok, és persze más vallásúak is.

Ugyanakkor a jezsuita teológus hiányolja, hogy annak ellenére, hogy a muszlimok hivatkoznak az Isten szeretetére vonatkozó parancsra, idézik a Deuteronomium 6,4-6-ot, mégsem tesznek levelükben említést a zsidó hívők közösségéről.

Troll másik kifogása a muszlim dokumentummal kapcsolatban, hogy a számos bibliai idézet ellenére nem tisztázza azt a mindmáig érvényben lévő muszlim felfogást, hogy a Biblia a kijelentés elferdítése, hamis tanítás. Akkor mégis hogyan lehet közös

²¹⁷ Towards *common ground* between Christians and Muslims?
<http://www.acommonword.com/index.php?page=responses&item=21> (2010. május 4.)

alap az iszlámmal? Nem tisztázzák a muszlimok, hogy vajon csak azok az idézetek autentikusak a Bibliából, melyek közösek az iszlámmal, melyek a felhívásban is szerepelnek, vagy az aláírók elfogadják a keresztények szent könyvét.

Troll - a dokumentummal kapcsolatos - következő kifogása, arra a mondatra vonatkozik, hogy senki sem hasonlatos az Istenhez, senki nem állítható mellé. Ezt akár a keresztény hit kritikájaként is értelmezhetjük, hisz a legtöbb muszlim kommentár Jézus istenségét hamis tanításnak tartja. Csak egy Isten létezik. Jézus neve a Koránban is több helyen szerepel, mint Isten küldötte, prófétája. Troll ennél a pontnál következetesen elmagyarázza a hagyományos keresztény szentháromság-tanítást. A muszlim partnernek azt javasolja, hogy ezt vegyék figyelembe a dialógus során, mert a keresztények számára nagyon fontos az egységben rejlő isteni hármasság imádata. Troll arra a veszélyre hívja itt fel a figyelmet, hogy a párbeszéd során nem szabad elhallgatni a vallások és hitek közti jelentős különbségeket sem.

Ha a három monoteista világvallás teológusai találnak is sok közös pontot a szeretet kettős parancsában, Troll biztos abban, hogy másként értelmezik az ebből adódó gyakorlati teendőket.

Troll felveti például a saría törvény, az emberi jogok, állam és egyház kapcsolatának kérdését. Őszinte párbeszédben ezeket is tisztázni kellene, szerinte.

Troll említést tesz Jean-Louis Tauran bíboros muszlimoknak írt leveléről,²¹⁸ mely majdnem egy időben jelent meg a muszlim nyílt levéllel, 2007. szeptember végén. Tauran bíboros nevét már korábban a vatikáni reakciókkal kapcsolatban – az 5.8.4.1. részben - említettük. Troll kiemeli, hogy a bíboros levele az egész katolikus közösség nevében íródott, és baráti és építő kapcsolatáról beszél a két világvallás között. Tauran nem használ a dokumentumban idézeteket a szent szövegekből, valószínűleg azért, mert azok sokféleképpen magyarázhatók. A Teremtő akarata az – Tauran és Troll szerint – hogy igazsága eljusson, nemcsak a keresztényekhez és muszlimokhoz – hanem minden emberhez. Isten akarata az, hogy egymást szolgáljuk, irgalmasságot gyakoroljunk. A bíboros küldetésünk részének tekinti a béke megteremtését, egymás kölcsönös tiszteletét. Ennek kapcsán kiemeli a katolikus egyház teljes vallásszabadság melletti elkötelezettségét, mely nemcsak az istentiszteletekre korlátozódik, hanem az egyén és a közösség lelkiismereti szabadságát is magába foglalja.

²¹⁸ Christians and Muslims: called to promote a culture of peace.
http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_20070928_ramadan2007_en.html (2009. dec.16.)

A keresztény válaszadók közül a katolikus Troll a legkritikusabb, aki Tauran bíboros leveléből idézve vet föl olyan kérdéseket, mint a vallásszabadság, emberi jogok valós helyzete. Azt is megjegyzi, hogy a legtöbb muszlim többségű, vagy törvénykezésű országban a keresztények nem élhetik meg szabadon hitüket, sok támadás éri őket. Ugyanakkor persze, muszlimokat és más kisebbségeket is érnek inzultusok más helyeken. Egy globalizált világban élünk, ahol a vallások feladata – Troll szerint – hogy együtt nézzenek szembe a kihívásokkal, közösen találjanak megoldást a problémákra.

Troll levele végén határozottan amellet érvel, hogy külön kell választani a politikai rendszert és a vallási szférát, ha egy kölcsönös tiszteleten alapuló, sokszínű, igazságos társadalmat akarunk építeni. Troll szerint a keresztények és a muszlimok a közjót szolgálva jelentősen hozzá tudnak járulni egy békés, igazságos, demokratikus, vallásilag semleges, világi társadalom kialakulásához, mely minden tagjának egyformán garantálja az alapvető emberi jogokat. A jezsuita teológus leveléből kiderül, hogy fontosnak tartja az elméleti, a teológiai vitát, párbeszédet, de éppolyan fontosnak tartja ezen elvek gyakorlatba való átültetését is.

5.10.3. Karen Amstrong

Karen Amstrong napjaink egyik legismertebb és legtöbbet publikáló vallástörténésze. Amstrong angliai ír katolikus családban nevelkedett, hét évig volt apáca, majd Oxfordban angol irodalmat tanult. Később kezdett foglalkozni a világvallásokkal, és az utóbbi húsz évben elsősorban a három ábrahámi vallási tradíció történetéről, egymásra való hatásáról ír. Elkötelezett híve a vallásközi dialógusnak.

Az ENSZ által létrehozott, *Alliance of Civilizations*, (Civilizációk Szövetsége) szervezet egyik jeles tagja, melynek fő célkitűzése a Nyugat és az iszlám világ párbeszédének előmozdítása, valamint a vallási szélsőségek elleni küzdelem.

Így egyáltalán nem meglepő, hogy Karen Amstrong is reagált a muszlim felhívásra, 2007. október 29-én. Rövid válaszában így ír: „Az Egyezkedő Szó nevű kezdeményezésre már nagyon nagy szüksége volt a világnak. Túl gyakran kapcsolják össze a vallást az erőszak és az intolerancia fogalmával, és az együttérzés szellemét, mely minden nagy vallásnak a lényege, félresöprik. A szeretet elsődlegessége központi tanítása mind a muszlim, mind a keresztény tradíciónak. Ez kellene legyen a napjaink

ijesztő realitásra adott vallási válaszok paradigmája. Vissza kell szerezzük vallásainkat a szélsőségesektől. Azok a vallások, amelyek nem hangsúlyozzák a másik teljes szentségét, meg fognak bukni a 21. század nagy tesztjén. A muszlimok és a keresztények kapcsolatának történetét a viszály jellemzi, kettőjük közeledése a reménységet villantja föl és példát adhat az egész emberiség számára.”²¹⁹

5.10.4. 300 keresztény tudós válasza

Egy hónappal a muszlim felhívás keltezése után, 300 jórészt amerikai, vezető egyetemeken (Yale, Harvard, Princeton, stb.) tanító, keresztény teológus közös állásfoglalást adott ki, melyet a New York Times egy oldalas hirdetési lapján közölt,²²⁰ 2007. november 18-án.

A válasz szövegét a Yale Divinity School dékánja, Harold Attridge, Lillian Claus újszövetségi professzor, Miroslav Volf, a Yale Vallás és Kultúra Központjának igazgatója és más professzorai készítették elő,²²¹ ehhez később csatlakoztak más rangos egyetemek teológiai fakultásai is.

A dokumentum címe „Isten és a felebarát szeretete együtt”, alcíme Keresztény válasz az Egyezkedő szóra.²²²

A nyilvánosságra hozott válasz bevezetőjében az aláírók – a nemzetközi keresztény hívek nevében - üdvözölték a muszlim kezdeményezést, azt biztató jelnek nevezve. Kiemelik az ábrahámi vallások legősibb közösségét, a judaizmust is, mint akikkel vállalják a közös alapot. A muszlimok kinyújtott kezére kézfogással válaszolnak. De nem mindig ez a kézfogás jellemezte keresztények és muszlimok kapcsolatát, sok feszültség, viszály zavarta ezt a viszonyt a múltban. Jó keresztényként, példát mutatva Mt 7,5 alapján, előbb önmaguk szeméből szeretnék kivenni a gerendát. Ennek megfelelően annak elismerésével kezdik válaszukat, hogy a múltban és a

219

http://www.theamericanmuslim.org/tam.php/features/articles/unprecedented_plea_from_muslim_to_christian_scholars_on_eve_of_eid/ (2009. október 17.)

²²⁰ Christian Response to A Common Word, New York Times:

<http://www.nytimes.com/2007/10/12/us/12muslims.html?scp=1&sq=Christian%20Response%20to%20A%20Common%20Word%20Between%20Us%20and%20You&st=cse> (2009. október 19.)

²²¹ <http://www.yale.edu/divinity/news/press.shtml> (2009. dec. 15.)

²²² *Loving God and Neighbor Together: A Christian Response to A Common Word Between Us and You.*

jelenben is a keresztények sok hibát és bűnt követtek el muszlim testvéreik ellen. Az elkövetett bűnökért bocsánatot kérnek Istentől és a muszlimoktól szerte a nagyvilágban.

Az elolvasott hivatalos és magán válaszok közül ez az egyetlen, amely bocsánatot kér a keresztények nevében elkövetett múltbeli (keresztes háború, stb.) bűnökért.

Vallási béke – világbéke címszó alatt a keresztény teológusok megjegyzik, hogy a jelenleg is folyó viták és konfliktusok mögött elsősorban nem vallási, hanem világpolitikai problémák húzódnak meg. De abban egyetértenek a muszlimokkal, hogyha ez a két nagy világvallás meg tud békélni egymással, sokkal közelebb kerülhet a világ a béke megvalósításához.

A közös alapokra utalva, azt írják, hogy sok keresztény számára meglepő volt, hogy a szeretet kettős parancsolatát az iszlám is hite alapjának tekinti. Az együttműködéshez jó alapnak tekintik Isten és a felebarát szeretetét. Ugyanakkor – a szerzők is hangsúlyozzák, amint ezt korábbi teológus válaszok is tették, - hogy nem szabad megfeledkezni a két vallás közötti jelentős hitbeli különbségről sem.

Isten szeretetéről a muszlimok – a szerzők szerint elfogadhatóan – azt írják, hogy az egyetlen Isten imádása és a neki való engedelmesség a hívő ember legfőbb feladata. De azt is hozzátézik, hogy amint az ember megfedkezik erről a parancsról, és másnak, vezérnek, diktátornak, népnek, gazdasági fejlődésnek kezd engedelmeskedni, akkor jönnek a konfliktusok a vallások között is. A muszlim tradícióban Isten a világ ura, aki kegyelmes és könyörületes. A keresztények számára Isten maga a szeretet, aki megelőlegezte nekünk szeretetét. De nemcsak a jókat szereti, hanem a gonoszokat is, mindenkire egyformán felhossa napját. (Mt 5,45)

A felebarát szeretetéről írt részt azzal kezdik az amerikai teológusok, hogy kifejezik egyetértésüket a muszlimokkal, abban a tekintetben, hogy a felebarát szeretete a hívő ember legfőbb kötelessége embertársai iránt. Párhuzamot vonnak Mohamed próféta egyik mondása: „Addig nincs hitetek, amíg nem adod meg a másoknak, amit magadnak szeretnél”, és a 1Jn 4,8 között: „aki pedig nem szeret, az nem ismerte meg az Istent; mert Isten szeretet.”

Különösen örültek a keresztény teológusok a muszlim levél azon kijelentésének, ahol a felebaráti viszonyban az igazság és a szabadság gondolatát tárgyalták. „Amikor az igazság hiányzik, akkor sem Isten, sem a felebarát szeretete nem lehet jelen. Amikor

korlátozzák az egyén szabad vallásgyakorlatát, akkor Istent káromolják, elnyomva a felebarátot.”²²³

A muszlim felhívás azt írja, hogy a muszlimok nincsenek a keresztények ellen, sőt velük vannak. Ezt nyugodt szívvel viszonzozzák a keresztények, hisz Jézus Krisztus azt tanította, hogy nem csak a szomszédot, hanem az ellenségedet is szeretni kell. Szeretetünk, ahogy Isten végtelen szeretete is, feltétel nélküli kell, hogy legyen, amely kiterjed nemcsak a testvérekre, szomszédokra, hanem még az ellenségre is. Mohamed is hasonlóképpen cselekedett, amikor erőszakosan kiűzték Taif városából. A hagyomány szerint azt mondta, hogy „a legerkölcösebb cselekedet, ha annak adsz, aki elzárkózik tőled, és megbocsátasz annak, aki ellened rosszat tett”.²²⁴

Előttünk álló feladatok címen, a szerzők egyetértenek abban, hogy a vallásközi dialógus témája a két nagy világvallás között Isten és felebarát szeretete legyen. Mert valóban félre kell tenni minden gyűlölködést és viszályt, és a vallásközi párbeszédben a közjót, az emberiség javát kell szolgálni. A szerzők nyilvánvalóvá teszik, hogy nem kiválasztott vezetők, udvarias beszélgetésére gondolnak, hanem őszinte, nyílt, testvéri együttműködésre, melyet a felebaráti szeretet hat át.

A muszlim felhívás azon részével is egyetértenek, hogy a világ bajban van és jövőnk alakítása során komoly felelőssége van a két legnagyobb világvallásnak.

A közeljövő legfontosabb feladatának tekintik az amerikai teológusok, hogy minél szélesebb párbeszéd induljon meg arról, hogyan tudjuk betölteni isteni küldetésünket a szeretet kettős parancsolata alapján.

A záró részben ismételten megköszönik a muszlimok kéznnyújtását, és reményüket fejezik ki, hogy valóban teljes szívvel, lélekkel, elmével és erővel együtt tudnak munkálkodni az elkövetkezendő időben.

Nagyon nyitott szemléletű és baráti hangvételű választ láttunk az imént. Az elméleti teológia mellett a szerzők pár konkrét javaslatot tettek a vallásközi párbeszéd elmélyítésére.

²²³ <http://www.acommonword.com/lib/downloads/fullpageadbold18.pdf> (2009. dec. 19.)

²²⁴ Az amerikai teológusok nem jelölik meg, hogy melyik hadísból származik az idézet. A szerzők még hozzátesszük, hogy az idézett hagyományban úgy szerepel, hogy miután kiűzték Mohamed prófétát Taif városából, egy keresztény rabszolga ment oda hozzá, adott neki enni és megölelte. <http://www.islamhouse.com/p/132779> (2010. jan. 23.)

5.11. Az „Egyezkedő szó” utóhatásai

Az eddigiekből is világossá vált, hogy a muszlim felhívás az elmúlt évtized legjelentősebb keresztény-muszlim vitaanyagává vált a vallásközi párbeszédben. Ennek a tudományos dolgozatnak nem feladata, hogy megvizsgálja a médiában, a sajtóban megjelent erről szóló tudósításokat. 2010. január 10-ig csak angol nyelven 717 cikk jelent meg a nemzetközi sajtóban, mely ezzel a témával foglalkozott (*AFP francia hírügynökség, Washington Post, Islam Online, Wall Street Journal, Reuters, Economist, Christian Today, Vatican Radio, Asia News, New York Times, Guardian*, és még sorolhatnánk). Magyar nyelven már jóval kisebb visszhangot keltett a vallásközi felhívás, többek között a Magyar Kurír, az Új Ember, a Népszabadság, a hvg és a ma.hu foglalkozott vele.

De a dokumentum utóhatásait vizsgálva nem is annyira a médiában, vagy a nagyközönség körében való elterjedését tanulmányoztam, hanem azt a szellemi folyamatot, amit beindított. Mert kétségtelenül – erre a tübingeni Stefan Schreiner professzor is rámutatott – nyugati, főleg vezető egyetemi tanszékek, kutatóintézetek és egyházi szervezetek számos ezzel kapcsolatos tanulmányi napot, konferenciát rendeztek.

5.11.1. Katolikus-Muszlim Fórum

Már a tárgyaló részben említettem (5.8.4.4.), hogy a Vatikán 2008 márciusában elhatározta, - kifejezetten a dokumentum hatására - hogy katolikus-muszlim fórumot hoz létre. Ennek első összejövételére 2008. november 4-6-án került sor a Vatikánban, az Apostoli Palotában. A találkozón 24 katolikus és ugyanannyi muszlim küldött vett részt. A fórum célja az volt, hogy a két vallás közötti párbeszéd konkrét formát öltjön – mondta a Vatikáni Rádióknak adott interjújában Jean-Louis Tauran bíboros, a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsának elnöke. A muszlim vallás képviselői a pápának és más keresztény vezetőknek küldött levél 138 aláírói közül kerültek ki. A találkozó utolsó napján XVI. Benedek pápa is beszédet intézett a résztvevőkhöz. Ez volt eddig egyetlen közvetlen megnyilatkozása a muszlim felhívással kapcsolatban. Beszédében a pápa szólt arról, hogy Isten szeretet, és ez a szeretet Jézus Krisztusban jött el a világba, hogy

ezt nyilvánvalóvá tegye az emberek számára.²²⁵ Ha különböző módon is viszonyulunk Istenhez, együtt megmutathatjuk, hogy a szolidaritás és egymás kölcsönös tisztelete alapján egy család tagjai vagyunk – mondta. Az aranyszabály mely - ahogy Benedek pápa is rámutatott – szerepel a muszlim tradícióban is, jó alapot teremt a békés együttéléshez.

A politikai és vallási vezetők feladata, hogy megteremtsék a jogok szabad gyakorlását, teljes mértékben tiszteletben tartva a lelkiismereti és vallásszabadságot - fogalmazott a pápa.

Seyyed Hossein Nasr amerikai egyetemi tanár a muszlim küldöttség nevében kifejtette: a két felekezet hívei egyaránt tiszteletben tartják a vallásszabadságot.

XVI. Benedek hangsúlyozta: a fórum "világos jelzés arra, hogy kölcsönösen tiszteljük egymást". A tanácskozás megrendezése tulajdonképpen reagálás volt a Vatikán részéről a 138 muzulmán tudós XVI. Benedekhez és más keresztény vezetőkhez intézett levelére.

Nem titkolt célja volt az összejövetelnek, hogy végképp elsimítsa azt a viszályt a két vallás képviselői között, amelyet XVI. Benedek két évvel azelőtti regensburgi beszéde váltott ki.

Ezek után a pápa beszédében kitért arra a tényre is, hogy ma a világban sokan szenvednek hátrányt hitvallásuk miatt, számos sérelem éri őket. Ezeket az erőszakos cselekményeket a pápa mélyen elítélte, és kérte a résztvevőket, hogy közösen lépjenek fel ellene. Isten nevében nem lehet emberiségellenes bűnöket elkövetni, Isten nevében csak a szeretet, a harmónia, a béke munkálkodhat. Hangsúlyozta az alapvető emberi jogok fontosságát és azok védelmét. Előadása befejezéseként a pápa ígéretet tett, hogy imádkozni fog azért, hogy keresztények és muszlimok békében tudjanak párbeszédet folytatni és együtt munkálkodni a jövőben.

Tauran bíboros a Vatikáni Rádióknak nyilatkozva elmondta, hogy a találkozó rendkívül szívélyes légkörben zajlott le. „A magas képzettségű résztvevők megértették, hogy szükség van a vallásközi párbeszéd konkrét formájára. Ezért határoztunk úgy, hogy létrehozunk egy olyan struktúrát, amely mindig nyitott a párbeszédre. Ez a Keresztény-Muszlim Fórum lehetővé teszi majd a rendszeres találkozókat, valamint szükség esetén készen áll arra, hogy azonnal megoldjon esetleges meg nem értéseket,

²²⁵ http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2008/november/documents/hf_ben-xvi_spe_20081106_cath-islamic-leaders_en.html (2009. október 17.)

válságokat. Tényleges együttműködésről van szó, amely a légkör javulásának kifejezése.

A találkozón beszéltünk a kölcsönösség kérdéséről is – tette hozzá Tauran bíboros. A keresztényeknek legyen istentiszteleti helyük az arab országokban – ez a legkevesebb, amit kérhetünk, annál is inkább, mert a muszlimok azt hangsúlyozták, hogy a Korán szerint a vallás nem lehet kényszerítés tárgya.

A párbeszéd jelenleg az iszlám mérsékelt irányzatával kezdődött meg. Hogyan lehet azonban szót érteni a szélsőségesekkel, azokkal az iszlám csoportokkal, amelyek a legellenségesebbek Nyugattal és a kereszténységgel szemben? – erre a kérdésre válaszolva Tauran bíboros a történelem- és vallásoktatás fontosságát hangsúlyozta.²²⁶

A szeminárium befejezésekképp a résztvevők közös nyilatkozatot fogadtak el,²²⁷ melyben külön-külön leírják, hogy mit értenek keresztények és muszlimok az Isten és a felebarát szeretetén, valamint közösen nyilatkoznak az élet értékéről, az Isten szeretetéből adódó emberi méltóságról, az emberi szabadságról, a nemek közti egyenlőségről.

A Fórum résztvevői fontosnak tartják egymás kölcsönös tiszteletét, a vallási kisebbségek jogainak biztosítását. A nyilatkozat amellet érvel, hogy egyetlen vallás követőit sem szabad kizárni a társadalomból, vagy hátrányos helyzetbe hozni. A különböző kultúrák, civilizációk, nyelvek, népek színesebbé teszik a világot, és Isten teremtésének következményei.

Mindkét vallás képviselői elkötelezik magukat a vallásoktatás fontossága mellett, hogy egymás vallási hagyományairól, történetéről objektív módon beszélnek. Közösen nyilatkoztak a felek, hogy elítélik az erőszak, az elnyomás, a terrorizmus minden formáját és kijelentik, hogy Isten nevében nem lehet ilyen bűnöket elkövetni. A vallások a szeretet, a harmónia világán munkálkodnak.

A résztvevők hallatták hangjukat a világban meglévő szegénységről, úgy döntöttek, hogy felhívják a tehetősek figyelmét, a gazdasági világ vezetőit, hogy dolgozzanak ki egy etikus pénzügyi rendszert.

Azt is elhatározták a nyilatkozattevők, hogy a jövőben rendszeresen fognak találkozni.

Elsősorban diplomáciai jelentősége volt a Katolikus-Muszlim Fórum létrehozásának, de amint a fentiekből is láttuk, a fórum túllépett a protokoll kereteken és

²²⁶ <http://www.radiovaticana.org/ung/Articolo.asp?c=192264> (2009. okt.-09)

²²⁷ http://acommonword.com/en/attachments/108_FinalFinalCommunique.pdf (2009. okt. 17.)

teológiai kérdéseket is megvizsgáltak a résztvevők. Erről a rendezvényről kiemelten írt nemcsak az egyházi, de a világi sajtó is.

5.11.2. A Yale Egyetemen tartott konferencia

2008 júliusában a Yale Egyetem adott otthont annak a rangos találkozóknak, melyen sok amerikai keresztény és nemzetközi muszlim tudós vett részt, hogy eszmét cseréljenek a neves dokumentumban foglaltakról, nyilvános akadémiai párbeszéd sorozat részeként.

Míg keresztény részről, főleg protestáns teológusok és egyházfők voltak jelen, kiegészülve néhány katolikus és neoprotestáns pünkösdi prédikátorral, addig a muszlimokat szunnita és síita vallástudósok képviselték.

Nem véletlen, hogy a Yale Egyetem teológiai fakultása élen járt a találkozó szervezésében. Amint korábban már elemeztük, a Yale-n tanító professzorok kezdeményező szerepet vállaltak a közös amerikai keresztény válasz megfogalmazásában is.

Mustafa Ceric, a bosnyák főmufti, a konferencia egyik résztvevője így nyilatkozott a találkozóról: „Ezzel a kezdeményezéssel megtörtük a jeget a nyugat és az iszlám között. A világ dolgaiban nem az erő vitája, hanem a vita ereje kellene érvényesüljön.”²²⁸

A tanulmányi napok befejezésekképpen közös nyilatkozatot fogadtak el a vallástudósok. Ebben méltatják az Egyezkedő szó jelentőségét és megegyeznek abban, hogy a szeretet kettős parancsa az ábrahámi vallások közös alapja.

„Ezek alapján a mi felelősségünk, hogy a vallás gyógyítson és ne sebeket ejtsen, az emberi lelket ápolja és ne mérgezze az emberi kapcsolatokat. A két nagy parancsolat megtanít minket arra, hogy mit várhatunk el magunktól és másoktól, mindabban, amit teszünk, amit mondunk és akik vagyunk.”²²⁹

A konferencián a teológiai kérdések mellett gyakorlati problémákról is szó volt, mint például az iraki és az afganisztáni háború, Izrael és Palesztina viszonya, a szegénység és a vallásszabadság helyzete.

Négy kiemelt pontban egyetértettek a vitapartnerek:

²²⁸ <http://www.reuters.com/article/domesticNews/idUSL748164520080727?sp=true> (2010.jan.7.)

²²⁹ <http://www.acommonword.com/lib/documents/Yale%20draft%20statement.8.pdf> (2010. január 10.)

- Muszlimok és keresztények együtt tesznek hitet az egy Isten mellett, kinek szeretetet örök és végtelen. A szeretet a zsidó-keresztény-muszlim egyistenhívő hagyomány lényege.
- Minden embernek joga van az élet, a vallás, a vagyon, az intellektus és a méltóság megőrzéséhez. Sem muszlim, sem keresztény ezt nem tagadhatja meg a másiktól és nem tűrhetik a vallási szimbólumok, személyek, vagy istentiszteleti helyek meggyalázását.
- Megköszönik Istennek ezt a történelmi találkozót, és elkötelezik magukat a dialógus folytatása mellett.
- A Yale-n találkozó keresztény és muszlim résztvevők elutasítanak minden veszélyt, amely a párbeszédben elkötelezett felek ellen irányulnak.

Az utolsó pont háttérében, az Abdullah bin Abd al-Aziz szaúdi király elleni támadások állnak. A királyt és több muszlim vezetőt, akik a béke és a vallásközi dialógus elkötelezett hívei, megfenyegették. Szaúd-Arábia uralkodójának támogatásával, 2008 nyarán Madridban, egy nagyszabású vallásközi konferenciát szerveztek, melynek során a király a muszlimok összefogását sürgette. Ez váltotta ki a szélsőséges fundamentalisták nemtetszését, akik attól tartanak, hogy a párbeszéd során fel kell adni hitüket.

Amint a zárónyilatkozat utolsó mondata fogalmaz: „A párbeszéd nem a hit elhagyását jelenti, hanem a közjó munkálása érdekében alapvető eszköz és a kifejezés legitim módja.”

A Yale-találkozónak több pozitív következménye is volt. Elhatározták, hogy ezután évente találkoznak keresztény és muszlim tudósok, ahol a másik tradíciójának jó oldalát tanulmányozzák. Az Egyezkedő szó című dokumentumnak honlapot indítanak, melyben keresztények és muszlimok különféle könyveket ajánlanak az érdeklődőknek. Külön kötet megjelentetését is tervezik a muszlim felhívásról, melyben a felvetett témákat tovább elemzik.

Az amerikai keresztény-muszlim tanácskozásnak az elméleti és gyakorlati eredményeken túlmenően szimbolikus jelentősége is volt. Ez volt az első komoly, széleskörű tudományos ülés, nemcsak az Egyezkedő szó, muszlim felhívás megjelenése óta, hanem a 2001 szeptember 11-i terrortámadások óta is. Úgy tűnik a múlt romjain

valami pozitív szellemi munka indult el. Csak reménykedhetünk, hogy ennek folytatása is lesz.

5.11.3. Cambridge-i találkozó

A 2008 nyarán tartott Yale-konferencia zárónyilatkozata is utalást tett arra, hogy Rowan Williams, anglikán érsek 2008 októberében eszmecserére hívott néhány keresztény és muszlim teológust. Az összejövetel 2008. október 12-15 között volt Cambridge-ben, a Vallásközi Intézet és az Ahl al-Bajt Alapítvány bevonásával. Az időpont valószínűleg nem véletlenül esett az Egyezkedő szó muszlim felhívás megjelenésének első évfordulójára.

A nyitóelőadást a canterburyi érsek és Ali Gomaa egyiptomi főmuftik tartották. A felszólalók között volt a Yale-találkozón is aktív bosnyák főmufti, Mustafa Ceric és III. Gregorios, melkita²³⁰ görög-katolikus pátriárka.

Az előadók rámutattak arra, hogy a globalizáció korában egyre inkább egymásra vannak utalva keresztények és muszlimok, ezért is olyan fontos, hogy jobban megismerjék és tiszteljék egymást.

A résztvevők kinyilvánították, hogy magukénak vallják a szeretet kettős parancsát. A felebarát szeretete együttérzésre ösztönzi az embert. A konferencia végén zárónyilatkozatot²³¹ fogadtak el, mely hangsúlyozza, hogy a felebarát szeretete különösen fontos korunk nehéz gazdasági és ökológiai válságában. A nyilatkozat aláírói, Rowan Williams anglikán érsek és Ali Gomaa, egyiptomi főmufti, szorgalmazzák egy igazságosabb gazdasági rend kialakítását, mely felelősséget érez a meglévő természeti forrásokkal szemben is.

²³⁰ Ahhoz hogy a közel-keleti kereszténység helyzetéről és a pátriárka működési területéről fogalmat alkothassunk, tudnunk kell, hogy melkitáknak a köznyelv a kereszténység korai századaitól kezdve azokat a keresztényeket nevezte, akik a bizánci szertartáshoz ragaszkodtak. Az 1054-es szakadás után a konstantinápolyi ökumenikus patriarchátushoz csatlakoztak. Az arab és török hódoltság idején erősen megfogyatkoztak, a VII.-VIII. századtól a XVIII. századig gyakran üldöztetést szenvedtek; a kereszties háborúk idején pedig átmeneti latin patriarchátusokat szerveztek ellenükben. Az első uniós törekvések V. Kyrillos pátriárka nevéhez fűződnek, de 1720-ban bekövetkezett halálával megszakadtak. A katolikus melkiták hierarchiája VI. Kyrillosal 1724-ben kezdődött és az Egyesült Antióchiai Patriarchátus azóta Damaszkuszról kormányozza az antióchiai, alexandriai és jeruzsálemi patriarchátus híveit. VI. Kyrillos óta élvezi a Szent Lázár Lovagrend a melkita pátriárka védnökségét.

http://www.parochia.hu/PalyazatokHirekEsemenyek/szorvanyhirlevelek/Velunk_32.htm

²³¹<http://acommonword.com/en/a-common-word/16-conferences/16-communique-from-a-common-word-conference.html> (2009. dec. 11.)

A megbeszélés során megvitatták a különféle szentírás-értelmezéseket, a közös erkölcsi értékeket, a vallásalapítók tiszteletét, a vallásszabadság és a vallási háttérű erőszak kérdését.

A rangos akadémiai találkozót beárnyékolta az iraki Moszulban élő keresztényeket ért támadások híre²³². A résztvevők egyhangúan elítéltek mindenféle erőszakot, különös tekintettel az Irakban folyó háború áldozataira. Sem Irakban, sem máshol a világon nem lehet senkit üldözni vallási hite miatt – írták.

Az összeövetel leghasznosabb része volt, amikor együtt elemezték egymás szentírásaiból részeket, megnyíltak az írások mélyén rejlő kincsek. A nyilatkozat úgy fogalmaz, hogy a közös megismerés segít a másik iránti nagyobb tisztelet kialakulásában. Elhatározták, hogy a szövegek további exegézise során zsidó tudósokat is bevonnak a tudományos munkába.

A zárónyilatkozat alapján a jelenlévő tudósok a következő pontokban kötelezték el magukat:

- Minden korosztály számára oktatási anyagokat állítanak össze, melyek híven és objektív módon tükrözik a jelenlévők vallását.
- Az akadémiai intézetek, kutatók, tudósok és hallgatók között hálózatot hoznak létre, akik a közös értékek mentén kívánnak dolgozni.
- Alapot kívánnak létrehozni, illetve találni a vallási közösségek vezetőinek képzéséhez.
- Lefordítják azokat a jelentős írásokat, könyveket, amelyek segíthetik a másik vallás tagjait a jobb megértésben.

Végül azzal a reménnyel zárul a nyilatkozat, hogy a jövőben az együttműködés szelleme, a kölcsönös tisztelet és jobb megértés alapján fognak munkálkodni.

Ezt a rendezvényt is nagyon sikeres és a párbeszéd, a közeledés szempontjából eredményes találkozóknak tartom. Úgy tűnik, a párbeszéd során őszintén felvetődtek a nehezebb, úgynevezett kényes kérdések is, de alkalmat találtak a szent szövegek közös elemzésére és magyarázatára.

²³²http://storico.radiovaticana.org/ung/storico/200810/236800_tamadas_az_iraki_keresztenyek_ellen_phil_ip_najim_prelatus,_a_kald_egyhaz_szenszek_melletti_prokuratoranak_segelykerese.html (2008. okt.10.)

A dialógusban résztvevő felek célja, hogy egymást jobban megismerjék, elmélyüljenek a másik tanításában. És ebben a tekintetben az elfogulatlan, objektív oktatásnak nagy szerep jut.

5.12. Zsidó vallási reakciók

Habár az eredeti 2007-es muszlim felhívás címzettjei között nem szerepeltek zsidó vallási vezetők, vagy szervezetek, a dokumentum mégis – amint láttuk – számos helyen idézi a Tórát, a közös alapokat keresve.

Három zsidó vallási válasz foglalkozik a felhívással, mert az abban szereplő Tóra-idézetek alapján megszólítva érzik magukat. Nem született hivatalos zsidó válasz, de egy zsidó civil szervezet, egy zsidó vallástudós és két izraeli főrabbi is megszólalt e témában.

5.12.1. Sigmund Sternberg, Three Faith Forum

A Három Hit Fórum egyik alapítója a szervezet nevében üdvözölte a muszlim kezdeményezést, melyet kiváló dokumentumnak tart. Ahogy írja, „a jóakarátú embereknek egy fontos és örömteli kezdeményezése, mely olyan alapot akar létrehozni, amelyre az Ábrahámi vallások megértésének és tiszteletének új korszaka épülhet.”²³³

A *Three Faith Forum* az Egyesült Királyságban működő, a monoteista vallások együttműködését és a vallásközi párbeszédet szorgalmazó civil szervezet. Az elmúlt tíz évben sokat tettek azért, hogy jobban megismerjék és tiszteljék egymás hitét, és más világvallásokkal is kezdeményeztek dialógust.

A szervezet vezetői szorgalmazzák, hogy minél hamarabb alakuljon ki építő vita és megbeszélés a muszlim felhívásról.

5.12.2. Peter Ochs professzor

Ochs a Virginia Egyetem Vallástudományi Tanszékén a zsidó tudományok tanára hosszabb válasza méltatta az „Egyezkedő szó” nevű felhívást 2007. október 14-

²³³ <http://www.threefaithsforum.org.uk/> (2009. dec. 16.)

én. Emelkedett hangvétellű levelében ő is örömmel üdvözli a muszlim kezdeményezést. Ochs professzor úgy véli, hogy a judaizmus követői számára is ajándék a felhívás, mivel az, az egy Isten tiszteletén és a Teremtő dicsőítésén alapul. Az irat lelkülete minden népre kiterjeszti az ároni áldást. A zsidók is megszólítva érzik magukat, és részt akarnak venni a világ megjobbításában és Isten nevének dicséretében.

A szerző úgy véli, hogy a muszlim felhívás Isten földi történetének egy áldott pillanatában készült. A dokumentum hívó szerzőit és aláíróit köszönet illeti nagyszerű munkájukért. Ochs annak a reményének ad hangot, hogy keresztények és muszlimok komolyan fogják tanulmányozni a dokumentumban foglaltakat, és közösen elemzik a szent szövegek ide vonatkozó részeit. Három okot említ, amiért a zsidók számára is jelentős ez a muszlim levél:

- Ochs úgy látja, hogy a muszlim levél minden tantétele hasonló a klasszikus judaizmusban található rabbinikus érveléshez, különösen Isten egységét illetően;
- Isten és a felebarát szeretete a rabbinikus judaizmusban is fontos helyet foglal el. A zsidó hit egyik alappillére a sómá formula, mely Isten egységéről és szeretetéről szól. Hillel és Akiva rabbikat idézi a felebarát szeretete kapcsán. (Itt zárójelben jegyzem meg, hogy Ochs nem tesz említést Jézusnak az Újszövetségben adott kettős szeretet-parancsáról, helyette a kortárs rabbikat idézi.)
- Végül, az Egyezkedő szó dokumentumot, egy hasonló zsidó kezdeményezéshez hasonlítja, melyet 2000-ben fogalmaztak meg és tettek közzé, *Dabru Emet* (Mondd az igazat) címen.²³⁴

Ennek kapcsán megjegyzi a zsidó tudós, hogy vannak közös vonások a *Dabru Emet* és az *Egyezkedő* szó egyes tételei között. Ilyenek például az Isten szeretetére való hivatkozás 5Móz 6,4-5 alapján, vagy a felebarát szeretete 3Móz 19,18 szerint. Ugyanakkor úgy véli, hogy a szövegek közös elemzése is segíthet a megértésben, közeledésben.

Levelének záró részében azt írja, hogy az egész emberiség Isten képmására teremtett. Különböző életet élünk, különböző utakon járunk, de áhítatunk és

²³⁴ www.icjs.org/what/njsp/dabruemet.html A *Dabru Emet* négy zsidó tudós által szerkesztett, keresztényeknek szóló felhívás volt, melyet 2000 szeptemberében tettek közzé a New York Times egyoldalas hirdetésében. Ehhez 200 zsidó rabbi és vallási vezető csatlakozott. Az állásfoglalás kezdeményezői arra kérték a keresztény vezetőket, hogy távolítsák el könyveikből, liturgiájukból az antijudaista részeket. A *Dabru Emet* hét területet jelölt meg a zsidó-keresztény együttműködésre.

kötelességünk ugyanaz, vagyis, hogy betöltsük szerepünket, Istent szolgáljuk és egymásra találjunk.

5.12.3. Izraeli főrabbi és az anglikán érsek

2007. október 31-én találkozott Jeruzsálemben Rowan Williams canterburyi érsek és Izrael két főrabbija, Shlomo Amar és Jonah Metzger. Találkozójuk az anglikán-zsidó párbeszéd keretén belül történt.

A találkozó végén közös nyilatkozatot²³⁵ fogadtak el, mely elsősorban az anglikán-zsidó kapcsolatok alakulását taglalta. A szövegelemzések kapcsán azt a közös álláspontot alakították ki, hogy az emberi élet Isten ajándéka, azt védeni és óvni kell. Közösén elítéltek minden emberellenes erőszakot, mert az Isten képmása elleni véték.

Kiemelten foglalkoztak a nyilatkozók a *World Council of Religions for Peace*, Vallások Béke Világtanácsa nevű vallásközi szervezet munkásságával, melynek társelnöki tisztét a közelmúltban elfogadta az anglikán érsek. Úgy látják, hogy vannak pozitív jelei a vallásközi együttműködésnek, melyeket kiemelten értékelni kell.

Ezek között említik az Egyezkedő szó muszlim felhívást is. Habár az eredeti dokumentum a keresztény egyházfőknek szólt, a zsidó főrabbi nagyra értékeli, hogy a levél több helyen idézi a Tórát, tisztelettel adózik a zsidóságnak, és tisztelettel közelít szent szövegeikhez. Úgy látják a nyilatkozók, hogy Isten és felebarát szeretetének említése valóban a rabbinikus hagyományokon alapul. A jövő alakulása szempontjából nélkülözhetetlen a monoteista vallások békéje és együttműködése a közjó érdekében.

5.13. Összefoglalás

Ebben a fejezetben az „Egyezkedő szó” kezdetű muszlim felhívást, annak elő és utóéletét vizsgáltam meg.

A 2007-ben keletkezett dokumentum a 21. század eddig legjelentősebb vallásközi párbeszédet előmozdító tanulmánya. A sokféle keresztény reakcióból ítélve – láthattuk – hogy a címzettek túl, a nyugati társadalom, számos neves értelmiségi is komolyan vette a benne foglaltakat. A megszólalók egy része úgy vélte, hogy ez a

²³⁵ <http://www.anglicancommunion.org/acns/news.cfm/2007/10/31/ACNS4332> (2009.dec.16.)

dokumentum teljesen új távlatokat és lehetőségeket nyit a keresztény és iszlám kapcsolatokban, míg mások kételkedve, bizalmatlanul fogadták a levelet, és óvatosságra intették az azzal foglalkozó teológusokat, tudósokat.

A dokumentum alapvetően a szeretet kettős parancsára építi mondandóját. A szerzők úgy vélik, hogy ez lehet a közös alap a továbbgondolkodásra. Az őszinte párbeszéd nem kerülheti ki a két világvallás közti különbségeket, a kapcsolatok történetében okozott sebeket.

A muszlim levél fő erénye, hogy felismeri annak szükségességét, hogy meg kell találni az együttélés módját, túl kell lépni a múltbeli terheken, mert ez nemcsak a két világvallás, hanem az egész emberiség javát szolgálná.

Míg a német protestáns példa elsősorban gyakorlati téren kereste a jó viszony kialakításának lehetőségét, addig az „Egyezkedő szó” elméleti, teológiai alapokra helyezi az együttműködést. Ez a dokumentum új alapokra helyezte a vallásközi párbeszédet, és eleven folyamatot indított el nyugati és keleti egyetemeken egyaránt.

A dokumentum címe koráni idézetből ered. Az al-Imrán szúra, 3:64 így szól: „Mondd: „Ti Írás birtokosai! **Jöjjetek egyezkedő szóra közöttünk és közöttetek!**” A vallásjogi tudósok ebben a szúrában látják, muszlim hitükből eredően, a közeledésre való felhívás lényegét. A dokumentum nagyon sok koráni, de bibliai idézetet is alkalmaz, - mint láttuk - mondandója alátámasztásához. Vagyis nem csak saját hitükből eredő állásfoglalásukat akarták hangsúlyozni, hanem figyelembe vették az erről szóló ó,-és újszövetségi tanításokat is.

Gyakran hangzik el a vád, hogy a vallásközi párbeszéd a posztmodern világ terméke, amelyben az igazságot szubjektív módon értelmezik.

A levél központi mondandója az Isten és ember szeretetén alapuló együttműködés előmozdítása.

A muszlim hitvallás Isten egységének kinyilatkoztatásán alapul. A dokumentum is idéz olyan koráni verseket, melyekből arra lehet következtetni, hogy a muszlimok általában félreértik a keresztények Szentháromság-dogmáját. Egy őszinte dialógus során ezeket a félreértéseket is tisztázni kell. Egyébként ez a szemlélet érvényesül az Isten és a felebarát iránti szeretetről szóló részeknél is. A muszlim szerzők előszeretettel idézik az Ószövetséget, a sómá hitvallást, mert az közelebb áll saját teológiai felfogásukhoz. Az ószövetségi idézetek után térnek rá Jézus tanítására és a Máté 22. fejezetében található felebarát szeretetére.

Míg az iszlámban Isten a teljes engedelmességet, odaadást várja el híveitől, addig a kereszténységben a szeretet, az agapé aktív és interaktív folyamat. Isten megelőlegezi szeretetét, és az ember válaszul viszonszereti Istent. Jelentős tartalmi különbséget látunk a két vallás Isten és ember viszonyát ábrázoló részeiben.

Minden kritikai megjegyzésem ellenére én is azokkal értek egyet, akik azt hangsúlyozzák, hogy történelmi felhívással állunk szemben. A levelet megfogalmazó muszlim tudósok alapos jártasságról tesznek bizonyosságot, még ha a különbségekről nem is szólnak. Ez érthető, hisz a tanulmány célja épp a közös alapok, közös pontok keresése volt. Ők úgy látták, hogy a szeretet kettős parancsa mindkét (mindhárom) szent iratban szereplő vallásos felhívás, mely elegendő alap ahhoz, hogy a vallásközi párbeszédet ezekre építsék a jövőben.

A levél megjelenése után gyorsan megszülettek az első reakciók. Érdekes módon, ahogy ebben a fejezetben említettem sokkal több nyugati keresztény válasz látott napvilágot, mint amennyi a muszlim területeken, vagy azok szomszédságában élő, keleti keresztények részéről érkezett.

A jelentősebb válaszokat igyekeztem felkutatni, ismertetni és elemezni. Ezeket négy csoportba sorolhatjuk:

- hivatalos egyházi nyilatkozatok, közlemények;
- akadémiai körökből származó teológiai válaszok;
- egyéni megnyilatkozások;
- politikusi válaszok.

A válaszolók nagy része történelmi mérföldkőnek nevezte a muszlim felhívást. Mindenképpen további vallásközi párbeszédre alkalmas vitaanyagnak tartották. Történelmi volt valóban, hisz ilyen széleskörű muszlim összefogásra, párbeszédre szólító felhívásra még nem volt példa a két világvallás 1400 éves történelme során.

Mint láttuk a Vatikán is többször megszólalt, és egy fórum létrehozását készítette elő. Tauran bíboros válaszában egyfelől örömmel üdvözölte azt a tényt, hogy a muszlimok az Újszövetségből idézték Jézus mondatait és nem a Koránból, ugyanakkor arra a tényre is felhívja a figyelmet, hogy a Koránt a muszlimok szó szerint értelmezik, mert úgy vélik, hogy szent könyvüket Isten diktálta le, így megkérdőjelezhetetlen a szövegek kritikai elemzése, eredetvizsgálata.

A szír egyház egyik vezetője mutat rá leginkább a felebarát szeretetében rejlő különbségekre a két vallásban. A felebarát a kereszténységben nem a rokont jelenti, hanem a másikat, aki szűkölködik, akinek szüksége van rám.

A muszlim felhívás szándékai mindenképpen üdvözlendőek. Meg kell találni a békés együttéléshez a megfelelő alapokat, melyre a jövőbeli együttműködés építhető.

A keresztény válaszadók többsége a szeretet elméleti magyarázatán túl, kitér a vallásszabadság kérdésének hangsúlyozására is, mely a nyugati, mondhatjuk zsidó-keresztény kultúrkör és demokrácia egyik alappillére.

5.13.1. A keresztény-muszlim párbeszéd kérdései

Colin Chapman mutat rá egy magától értetődő dologra, amit azonban hangsúlyozni szeretnék: „...a muszlimokhoz, mint embertársakhoz kell közelednünk. Először, mint emberekkel találkozunk velük, és csak utána következik a vallásos muszlimokkal való találkozás. Először, mint egyéneket üdvözljük őket, akiknek személyes nevük van és csak utána gondolunk arra, hogy egy nagy világvallás képviselői. Előbb baráti kezet nyújtunk szomszédunknak és csak utána valljuk be öntudatosan, hogy keresztények vagyunk.”²³⁶

Arról sem szabad megfeledkeznünk, amit ebben a dolgozatban is többször hangsúlyoztam, hogy az iszlám is sokszínű világvallás, sokféle hagyománnyal, szokással, vallásjogi rendszerrel rendelkezik.

Bármennyire is széleskörű muszlim összefogásból született ez a dokumentum, mégsem képviseli az egész iszlám világ véleményét, keresztényekről alkotott képét.

A vizsgált dokumentum alapján a keresztény-muszlim teológiai párbeszéd leginkább a következő témákat érinti:

- a Biblia és a Korán autoritása: a kereszténység számára Isten Igéje Jézusban vált kinyilatkoztatássá, míg a muszlimoknak Isten szava a Koránban lett kinyilvánítva. A Korán egy felsőbb hatalom által lediktált szöveg, a keresztények megváltója nem könyv, hanem személy.
- Isten egysége: a muszlim hitvallás Isten egységének hitével kezdődik. A minaretekből is ezzel a hitvallással hívják a híveket. Az egyistenhitben azonban jelentős különbségeket láttunk a két vallás teológiájában. A történelmi

²³⁶ Colin Chapman: *Cross and Crescent*. Inter-Varsity Press, UK, 2003, p. 21.

kereszténység nagy kérdése, hogyan lehet megértetni a muszlimokkal a Szentháromság tanítását?

- Jézus jelentős szereplője a Koránnak is, Mohamed után ő következik a próféták sorában. De más a Korán leírása alapján Jézus életútja és egészen más a Krisztus-dogma fényében.
- a szeretet kettős parancsolata: a muszlim tudósok szerint ez a közös hitvallás adhat alapot a kölcsönös bizalmon, megbecsülésen alapuló békés együttéléshez a jövőben.

6. fejezet

Elősegítette-e a közeledést, a megbékélést a keresztény-muszlim vallásközi párbeszéd?

6.1. Összegzés

Öt esztendővel ezelőtt, amikor elkezdtem tudományosan foglalkozni a keresztény-muszlim kapcsolatok történetével, a párbeszéd lehetőségének mikéntjével, még nem láttam tisztán, hogy mekkora munkára vállalkozom.

Azt már egy a vallásközi együttműködésre létrejött szervezetnél eltöltött éveim során a gyakorlatban tapasztaltam, hogy mennyi nehézségbe ütközik az eltérő vallások között kezdeményezett párbeszéd, vagy konferencia előkészítése. Minden alkalommal megkülönböztetett figyelmet kellett szentelni a felek kifinomult érzékenységre, egyes esetekben a kérdés politikai kontextusára, esetleges konfliktusokra is. Mindenki, aki a vallásokkal vagy a vallások közötti párbeszédrel, együttműködéssel foglalkozik, tudatában van annak, hogy nagyon sok érzékenységre kell tekintettel lennie.

2001 után teljesen új helyzet jött létre, mely felgyorsította a vallások, különösen a monoteista, ábrahámi vallások kapcsolatának újragondolását. Szinte nem telik el úgy hét, hogy ne hallanánk, olvasnánk az iszlám világhoz kapcsolódó olyan híreket, melyek az erőszakról, intoleranciáról vagy éppen terrorcselekményekről szólnak. Nem nehéz belátni, hogy ezek milyen mértékben befolyásolják az iszlámmal kapcsolatos közgondolkodást. Bár nem ismerek olyan médiakutatást, amely azt vizsgálná, hogy akár a hazai, akár a nemzetközi sajtóban milyen beállításban és hányszor fordul elő az iszlám. Egyszerű újságolvasóként az a szomorú benyomásom, hogy döntő fölényben vannak a negatív konnotációjú hírek. Ez persze nem egy tudatos összeesküvés következtében van így, hanem a modern tömegmédiá belső törvényszerűségei miatt. A negatív hír mindig jobban foglalkoztatja a fogyasztót, azzal mindig könnyebb eladni az újságot, a műsort.

Arra a kérdésre kerestem ebben a dolgozatban a választ, hogy a keresztény-muszlim vallásközi párbeszéd előrébb viszi-e a két világvallás közeledését? Hozzájárul-e a megbékéléshez, a békés együttélés feltételeinek a megteremtéséhez? És ha igen, akkor milyen módszerekkel, eszközökkel tudja ezt elérni.

Lelkes és optimista voltam, amikor hozzákezdtem kutatásaimhoz és egyértelműen igennel válaszoltam az alapkérdésre, úgy véltem, hogy a feladat elsősorban a sikeres párbeszéd feltételeinek a kimunkálása lesz. Lelkesedésem és optimizmusom mostanra sem múlt el, ahogy a téma iránti érdeklődésem sem csillapodott, de mostanra sokkal árnyaltabban látom a két világvallás békés együttélésének esélyeit, feltételeit.

Igyekeztem minél alaposabban körbejárni a témát, behatóan tanulmányoztam a - elsősorban angol és német nyelvű - szakirodalmat, fölkutattam a kérdésben releváns dokumentumokat. Hallgattam hazai és külföldi egyetemeken tanító szakemberek véleményére, tanácsaira is.

A hatalmas téma feldolgozása során vált számomra világossá, hogy azt valamilyen irányba szűkíteni kell, nehogy túl általános, ebből adódóan semmitmondó következtetésekre jussak. Így alakult ki a doktori dolgozat mostani tartalmi felosztása. Bár a kifejtés során hatottak rám a konzultációkon, konferenciákon, szakmai megbeszéléseken elhangzottak is, a dolgozat nem hivatkozik a párbeszéd szóbeli forrásaira, konferenciákon elhangzott hozzászólásokra. Kutatásom alapanyagát az írásban fellelhető tanulmányok, tudományos munkák, dokumentumok adták.

A bevezető két fejezetben, a téma leírása mellett szükségesnek ítélttem egy történeti áttekintés közreadását. A két világvallás közötti kapcsolatok nem a 21. században kezdődtek, azoknak hosszú előéletük van. Ahogy Mikó Imre erdélyi író mondotta: „A történelem nem mögöttünk van, hanem rajta állunk”. Csak úgy lehet mára érvényes következtetéseket levonni, ha a két világvallás kapcsolatát a múlt-jelen kontextusába helyezzük. Ez a közös múlt sok nehéz konfliktussal terhelt, annak ellenére, hogy találunk nagyon békés korszakokat is, és olyanokat is, amikor mind a konfliktus, mind a békés együttélés egyszerre van jelen. A jelenkort is ilyennek látom.

A dolgozat írása közben a feldolgozott anyagok döbbsentettek rá, hogy mennyire felértékelődött, - azt is mondhatnánk: divatba jött – a vallásközi dialógus szerepe. Ma már a vizsgált nyugati keresztény dokumentumok alapján bizton állíthatjuk, hogy nem az a kérdés: egyáltalán van-e értelme a párbeszédnek, hanem sokkal inkább az, hogyan lehet azt minél mélyebb, valódi tartalommal megtölteni.

A dialógus csak partnerek között jöhet létre, ez nem magányos műfaj. Az egyik fél dialógus-kezdeményezése, ha nem talál visszhangra, akkor a legjobb szándék ellenére is monológ marad. A következő fontos kérdés: kik lehetnek ennek a dialógusnak az alanyai? Hiszen nincs egységes, monolitikus kereszténység, még

kevésbé egységes iszlám: egyik valláson belül sincs senkinek monopóliuma a vallás egésze, vagy a hívők összessége nevében beszélni.

Egyik oldalon áll a sokszínű nyugati kereszténység. De vajon kit találunk partnerként a másik oldalon? A vallásközi párbeszéd története arra tanít minket, hogy először a nagy világvallások nyitott szárnyai, reformirányzatai törekedtek azt előmozdítani. Ma már egyértelműen bizonyosságot nyert, hogy a Vatikántól az Egyházak Világtanácsáig, a nagyobb és kisebb számú történelmi keresztény közösségek mind elkötelezettek a párbeszéd mellett. Vagyis a fősodor párbeszédpárti, még akkor is, ha kezdeményező kedvük változó. Vannak közöttük azonban kétkedők is, akik saját hitük gyengülésétől, netán feladásától féltik egyházaikat. Hugh Goddard úgy véli, hogy míg a római katolikus és a nagyobb protestáns egyházak egyértelműen elkötelezettek a párbeszéd mellett, addig egyes püünkösi jellegű, neoprotestáns felekezetek idegenkednek ettől a lehetőségtől.²³⁷

A tudományos világ iszlám szakértőinek, orientalistáinak munkásságát is bevontam vizsgálódásomba. Alapos és árnyalt képet rajzoltam az iszlám mai helyzetéről. De kutatásom elsősorban Európára összpontosított. Arra az Európára, ahol az elmúlt évtizedekben a leginkább megváltozott a vallási térkép, felerősödtek az együttélésből adódó konfliktusok is és ezek Európára vonták az iszlám világ figyelmét. Legalább ennyire fontosnak találom azt a körülményt, hogy Európában kezd erősödni az iszlámnak az a reformszárnya, mely leginkább elfogadja az európai demokráciák értékrendjét. Már kutatásom kezdetén tapasztaltam, hogy jelentős szellemi erőt képviselnek a nyugati reform muszlim-mozgalmak, de csak a dolgozat befejezésének időszakában tudatosult bennem, hogy jövőbeni szerepük jelentősen befolyásolhatja a békés együttélés céljának elérését. Számuk az iszlám világban elenyésző, de meggyőződésem, hogy a kereszténység is alapvetően érdekelt ezen mozgalmak megerősödésében saját vallási közegükön belül. Erre Európában van a legnagyobb esélyük.

A rendelkezésre álló és megvizsgált dokumentumok közül két jelentőset emeltem ki és tettem részletes vizsgálódás tárgyává az előző két fejezetben.

A negyedik fejezetben egy 2006-ban keletkezett német protestáns vitaanyagot vizsgáltam meg tüzetesen. A tanulmány időnként kemény hangnemet üt meg, de ennek ellenére tárgyilagosan és alaposan járja körül a németországi keresztények és

²³⁷ Goddard, i.m. p. 189.

muszlimok együttéléséből fakadó, elsősorban gyakorlati problémákat. A protestáns egyházon belül is többen kifogásolták a helyenként „lekezelő” hangvételt, a kioktató mondatokat. Bár e kifogásokban van igazság, a vitaanyag tartalmát tekintve korrekt, szándékai tisztességesek.

Németországban több mint négy millió muszlim él, elsősorban a nagyvárosokban. A vallásszabadság alapvető alkotmányos jogából eredően szabadon gyakorolhatják hitüket. Az állam semmilyen kontrollt nem alkalmaz a muszlim egyesületek bejegyzése során. Ennek tudható be, hogy több, szélsőséges vallási szervezet is engedélyt kapott, egyre több a radikális hitszónok és az integrista közösségek egyes tagjai az Al-Kaida terrorszervezettel, vagy a tálibokkal működnek együtt. A németek felháborodása elsősorban ezeknek az eseteknek szól.

Németországban a keresztény egyházak is kiállnak az alapvető demokratikus jogok mellett. A protestáns tanulmány kiemelten foglalkozik a nők egyenjogúságának, valamint az emberi jogok és a vallásszabadság modern értelmezésének kérdésével. Nem mulasztja el ezeket számon kérni a muszlimoktól.

Néhány németországi muszlim szervezet közös választ fogalmazott meg. Ebben elsősorban sértettségüknek adtak hangot és kifogásolták a benne foglalt elmarasztalást, jelezve, hogy a helyenként kemény kritikát nem vehetik magukra a válaszoló szervezetek, mert ők tiszteletben tartják az emberi jogokat és örömmel vettek és vesznek részt a párbeszédben.

A kérdés itt is az, hogy mennyire segítette elő ez az eredetileg belső használatra szánt protestáns vitaanyag a békés együttélés, vagy ahogyan ők fogalmazzak: a jó szomszédi viszony kialakítását a két vallás hívei között Németországban?

Ebben az esetben a párbeszédnek egy új formájával találkozunk. Az egyház ismerteti más vallásokhoz, az államhoz való viszonyát, társadalmi szerepvállalását. Nem szólnak a jelentős teológiai különbségekről, mert nem elméleti síkon akarják feloldani a különbségeket, hanem a mindennapi életből veszik a példákat. A tanulmány másik célja, hogy felhívja a dialógus-partner figyelmét azokra a fontos európai demokratikus értékekre, amelyeket az európai protestáns egyház teljes mértékben elfogadott és magáénak vall. A tanulmány szerzői határozottan számon kérik ezek hiányát a muszlim közösségeken. Bár elismerik: nagyon sokan az Európában élő muszlim hívek közül békésen élnek és betartják, magukévá teszik az európai normákat.

6.2. Az iszlám, mint kihívás

A vizsgált tanulmányban körüljárt témák az integráció kérdését feszegetik. A bevezető fejezetekben is foglalkoztam az integráció nehézségeivel. Az integráció elsősorban társadalmi-politikai kérdés, de az iszlám bevándorlók esetében, a többségében keresztény befogadó társadalomba való integrálódásnak vannak vallási aspektusai is. A német protestáns tanulmány szándékaiban nem kételkedhetünk: egyértelműen „befogadáspártiak”. Keresztény szociáletikai alapokon kívánják előmozdítani az integráció sok nehézségbe ütköző folyamatát. Az egyházi dokumentum segítő kezet nyújt ebben a folyamatban. Ugyanakkor hiányosságként megemlíthetjük, hogy a szerzők saját nézőpontjukból indultak ki, és mintha nem vettek volna tudomást azokról a társadalmi, kulturális, mentális nehézségekről, amelyek a muszlim bevándorlók beilleszkedését nehezítik. Ez újfent ráirányítja a figyelmet arra, hogy a vallásközi dialógus bonyolult és érzékeny folyamat, ahol mindig figyelembe kell venni a másik eltérő élethelyzetét, vallási-kulturális hagyományait, mentalitását.

Az integráció mikéntjére és mértékére nem kapunk választ a tanulmányban, de a szerzők mentségére szolgáljon, hogy ennek megválaszolása nem is állt szándékukban. Ez a dokumentum is azt a célt tűzte maga elé, hogy megtalálják az európai keresztények hozzájárulását a jószomszédi kapcsolatok kialakításához, a békés együttélés megteremtéséhez. A szerzők meggyőződése, hogy ebben jelentős szerepet játszhat a vallásközi párbeszéd. Hozzájárulhat az elválasztó falak lebontásához, a meglévő különbségek megértéséhez és kölcsönös elfogadásához, a tudatlanságból, az ismeretek hiányából fakadó idegenkedés, gyűlölködés oldásához.

Nem tagadhatjuk le azt a tényt, hogy – keresztény körökben is – sokan tartanak attól, hogy az iszlám előbb-utóbb átformálja Európát, sőt egyesek Európa elkerülhetetlen iszlamizációjáról beszélnek. Azzal egyetértek, hogy az iszlám folyamatosan erősödő európai jelenléte kihívást jelent a társadalomnak, a keresztényeknek, más vallásúaknak és agnosztikusoknak egyaránt. De az egyházak a védekezési mechanizmusok között - a belső hiterősítés mellett, - meg kell, hogy őrizzék a Jézus bibliai narratívájából fakadó nyitottságukat a másik ember iránt, azaz gyakorolniuk kell a felebaráti szeretetet.

Az európai muszlimoknak is kihívást jelent ez az új helyzet. Míg egyfelől be kell, hogy illeszkedjenek a befogadó ország kulturális-szociális közegébe, másfelől a vallásukat is adoptálni kell az új környezethez. Máskülönben a gettósodás, a xenofóbia

fenyegeti őket, mely a befogadókból semmivel sem menthető iszlámofóbiát és rasszizmust válthat ki.

A vallásközi párbeszédnek egyik formája lehet a teológiai hitelvek megvallása, ismertetése. Ebben a konkrét esetben egy gyakorlati életből merítő párbeszéd vizsgálói lehetünk. A kritikai megjegyzések mellett a protestáns tanulmány erénye, hogy fölveti a problémákat, a feszültségeket. A párbeszéd során nem csak udvarias gesztusokat tesznek a felek, annak is van időnként jelentősége, a dialógus leginkább a problémák megnevezésében és megoldásában nyújthat hathatós segítséget. A másik fél megszólítása, párbeszédre való invitálása is gondos előkészületet igényel. A párbeszédnek a pozitív fogadtatás a célja, mert ha nincs tekintettel a másik fél érzékenységére, eleve sértően lép fel a kezdeményező, akkor aligha számíthat arra, hogy meghallgatják és válaszolnak neki. A muszlim bevándorlók között érzékelhető gettósodási tendencia önmagában is komoly akadálya az integrációnak.

Egy nagy múltú, nagy létszámú egyház szólított meg egy széleskörű muszlim közösséget, a többséghez akart szólni, nem differenciálva a különféle irányzatok között.

6.3. Dialógus vagy konfrontáció?

A másik jelentős, párbeszédet kezdeményező irat széleskörű muszlim összefogásból született. Ennek elő és utóéletét behatóan vizsgáltam. Ez a dokumentum új mederbe terelte a párbeszédet, és megdöntötte azt az általános egyházi-tudományos vélekedést, hogy a muszlimok közömbösek a párbeszéd iránt, tétlenül fogadják a kezdeményezéseket, önmaguktól nem tesznek lépéseket, nem szorgalmazzák a diskurzust. Az aláírók az úgynevezett mainstream muszlim irányzatok képviselői, földrajzilag is különböző területeken működnek.

Több nyugati keresztény megszólaló történelmi jelentőségűnek nevezte a muszlim levelet, mely abban az értelemben mindenképpen az, hogy ilyen széleskörű kezdeményezés hasonlóan átfogó recepciójára még nem volt példa. 2001 óta nagyon várta a nyugati világ a muszlimok egyértelmű megszólalását az élet értékének védelmében. Ez a dokumentum nemcsak eleget tesz ennek az elvárásnak, hanem tartalmában túllép azon. A teológia és vallásjog tudományának bevonásával keresték a szerzők azokat a közös pontokat, melyek jó alapot szolgáltatnak a további együtt

gondolkodásra. Mint láttuk, a szerzők érvelésében az írott kijelentésnek, a szent szövegnek mindenek fölött álló tekintélye van.

A levél címe is sokat mond magáról, hisz egyezkedő szóra hívja a keresztényeket. De miben akarnak megegyezni a muszlimok a keresztényekkel? A végső cél a közjó közös munkálása, az összefogás, az együttműködés. A levél teológiai megalapozottsága mélyebb, a végső célok túl általánosak. Mint láttuk, ezt a tanulmány továbbgondolói igyekeznek pontosítani.

Nagyon pozitív folyamat beindítója volt a levelet aláíró 138 muszlim tudós. A dokumentum keletkezése óta eltelt három évben a legismertebb, legtöbbet idézett párbeszéd-anyaggá vált. A szeretet kettős parancsának magyarázatához több nyugati keresztény teológus is hozzászolt, részletesen kifejtve, hogy a keresztények mit értenek Isten és ember szeretetén és a kettő viszonyán. Ha kétségünk is volt a bevezetőben a teológiai, elméleti párbeszéd lehetséges voltát illetően, akkor ez a párbeszéd-folyamat a legjobb bizonyítéka annak, hogy a mind három monoteista világvallás szent könyveiben található szeretet-parancsolatoknak is lehet teljesen különböző az értelmezése, mégis szükség van azok tisztázására. Részletesen megvizsgáltam az egyes fejezetek teológiai állításait és az azokra adott keresztény válaszokat. A vallásközi párbeszéd vég nélküli folyamat. Komoly kutatómunkát igényelt az alapidokumentumra adott válaszok felkutatása és rendszerezése. A többszáz írásos anyag közül azokat tartottam fontosnak tárgyalni, melyek érdemben viszik előre a párbeszéd menetét. A dokumentumok tanulmányozását 2010. május végén lezártam.

Míg a nyugati kereszténység és a nyugati társadalom vizsgálata során pozitív hangvételű recepciónak voltunk tanúi, addig a keleti kereszténység vagy ignorálta, vagy nagyon éles hangú kritikai megjegyzéseket fűzött a levélhez. Ennek oka a keresztény-muszlim kapcsolatok történetében keresendő. Ezek az okok olyan mélyre nyúlnak vissza, hogy nehéz lenne röviden kifejteni. A nyugati és a keleti keresztény közösségek benne élnek a társadalomban, melynek sokáig formálói voltak. Ezt a szerepüket – érthető módon – a muszlim többségű országokban nem gyakorolhatják. Egyház és társadalom viszonya Nyugaton is jelentősen átalakult a felvilágosodás óta, az egyházak jelentősen veszítettek intézményesített befolyásukból, de lelki erejükön, hagyományaikon, intézményrendszerükön keresztül ma is aktív szereplői a nyugati létformának.

A dokumentum születését kiváltó események tükrében egyértelmű, hogy a Vatikán is kiemelten kezeli a katolikus-muszlim párbeszéd folyamatát, rendszeresen

megnyilvánul és találkozókat szervez. Nem csak egyházpolitikai, hanem teológiai megfontolások is szükségessé teszik a Vatikán számára, hogy részt vegyen a hitelvek tisztázására irányuló párbeszédben.

A II. Vatikáni Zsinat megnyilatkozásai után a katolikus egyház is nyitottá vált a szélesebb körű vallásközi párbeszéd iránt. A Zsinat után létrehozták a nem-keresztény vallások titkárságát, majd ennek munkáját kibővítve, 1989-ben létrejött a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa. A Tanács munkásságával az ötödik fejezetben bővebben foglalkoztam.

Bizonyítottam látom, hogy az elemzett muszlim dokumentum előrébb vitte a két világvallás közeledését, azaz egy olyan folyamatot indított el, mely hozzájárul a korábbi félreértések tisztázásához. Ugyanakkor ösztönözte a találkozókat, élénkítette a diskurzust. Ezekon az alkalmakon a fontos elméleti, hitelvi kérdések mellett elhangzanak olyan felvetések is, melyek a kisebbségi keresztény közösségek jogait, a nők helyzetének megítélését, az emberi jogok és a vallásszabadság kérdését firtatják.

A muszlimok dialógus-készségére korábbi évekből is találunk példákat. Hasszán herceg 1994-ben létrehozta a Vallásközi Tanulmányok Királyi Intézetét Jordániában. Az intézetben a vallástudományi tárgyak keretében különös figyelmet szentelnek az arab világban élő keresztények tanulmányozására.²³⁸ 1998-ban vallásközi folyóiratot indított ez az intézet, és vallásközi konferenciáknak adott otthont. Az intézet tudományos munkatársainak és vezetőjének is jelentős kezdeményező szerepe volt az Egyezkedő szó felhívás megfogalmazásában.

A párbeszéd sok küzdelemmel járt és jár, amint R. W. Rousseau, 1992-ben megjelent, keresztény-muszlim párbeszédéről szóló könyvének címében fogalmaz.²³⁹ Valójában a dialógusnak nincs alternatívája, mert sem az egyoldalú monológ, sem a hallgatás nem megoldás.

Az alapvető kérdés Európában, hogy miképpen alakul muszlimok és keresztények kapcsolata a jövőben? Milyen közösségek erősödnek, és milyen irányzatot követnek a muszlimok az elkövetkezendő évtizedekben? Egy tudományos dolgozat nem bocsátkozik jóslásokba. Az együttéléshez szükséges modellt közösen kell megtalálni és ez hosszú, időnként küzdelmes folyamat eredményeképpen alakulhat ki. Mert nemcsak

²³⁸ El Hassan bin Talal: *Christianity in the Arab World*, Amman, Royal Institute for Inter-Faith Studies, 1994, brit kiadása: London, SCM, 1998.

²³⁹ R. W. Rousseau: *Christianity and Islam: the Struggling Dialogue*, Scranton PA, Ridge Row Press, 1985.

a keresztények és muszlimok között vannak jelentős különbségek, hanem mindkét valláson belül is sok az eltérő nézet, irányzat.

Az Európában kialakult kulturális, társadalmi helyzet, intézményrendszer hosszú történelmi folyamat eredménye. Ezen ismeretek nélkül nehéz beleilleszkedni a bevándorlóknak. A Ramadan vezette reformszárny nemcsak integrálódni akar az európai társadalomba, hanem hozzá is akar járulni annak alakulásához, vagyis elképzelései szerint ennek az európai rendszernek is változni kell. Érvelése mögött az áll, hogy Európa erkölcsi válságban van, elöregedett a kontinens lakossága, tehát szükség van változásra, és ezt – szerinte – keresztényeknek és muszlimoknak közösen kell megvitatniuk és kialakítaniuk. A jelenlegi helyzetből kiindulva nem prognosztizálható, hogy a befogadó keresztény kultúra mennyit enged kialakult és bevett szokásaiból, normáiból, valamint az sem, hogy az integrálódó muszlimok mennyiben tudnak alkalmazkodni a szekuláris demokráciák jogi és szellemi kereteihez. Nincs igazán jól alkalmazható modell a pluralista társadalom együttélési szabályaira, ahol a jelentős különbségek ellenére, mindenkit egyformán tisztelnek, ahol minden kultúrának, csoportnak azonos jogai lennének. A két világvallásból fakadó civilizációknak más a percepciója erről. A muszlimok csoport identitása ütközik a nyugati világ individualista személyiségi jogaival.

Azonban a változás nem csak a két világvallás keretein belül, hanem a társadalomban is megindult. A vizsgált dokumentumok, felvázolt példák is bizonyítják, hogy a keresztény egyházak párbeszédkészsége milyen nagy változáson ment át az elmúlt évtizedekben. Sokak eredendő szkepticizmusa ellenére a miénkhez hasonló, pozitív változást tapasztaltunk a muszlim világban is. A konfrontáció elkerülése csakis a párbeszéd útján lehetséges.

A keresztény-muszlim kapcsolatok alakulása, vallástudományi szempontok alapján, az igazsághoz való viszonyulásban rejlik. A kizárólagosság elvéhez, a végső igazság egyedüli birtoklásához való ragaszkodás mindkét fél részéről akadálya lehet a párbeszédnek. A végső igazság túlmutat az emberi felfogás határain. Kenneth Craknell ezt így fogalmazza meg: „társak vagyunk az igazság felé vezető zarándokúton, de még egyikünknek sem sikerült azt teljességében megragadnunk”.²⁴⁰

Az elmúlt évek párbeszéd-alkalmi, az elérhető dokumentumok és az ezekkel foglalkozó tudományos élet tapasztalatai alapján egyértelműen megfogalmazhatjuk,

²⁴⁰ K. Cracknell: *Considering Dialogue*, London, British Council of Churches, 1981. p.1.

hogy a vallásközi dialógusnak nagy szerepe van és – úgy vélem – még jelentősebb szerepe lesz az elkövetkezendő években. Párbeszédet folytatva kell munkálkodni a két világvallás együttélése kapcsán felmerülő problémák megoldásában és egy közösen kialakítandó, a közjó elősegítésén alapuló békés együttműködés feltételeinek megteremtésében.

A muszlimok növekvő európai jelenléte az öreg kontinens önértelmezését is újra gondolásra készíti. Ez az új helyzet nem csak az öreg kontinensnek, de az európai kereszténységnek is ad feladatokat. Ebben az átformálódó vallási térben nem csak a súlya, de a szerepe is változhat az európai kereszténységnek: fontos katalizátora lehet a jószomszédi kapcsolatok, a békés, alkotó együttélés feltételei megtalálásának.

7. fejezet

PhD összegzés

7.1. AZ EGYEZKEDÉS LEHETŐSÉGEI

ADALÉKOK A KERESZTÉNY-ISZLÁM VALLÁSKÖZI PÁRBESZÉD LEGÚJABB TÖRTÉNETÉHEZ

Kereszténység és iszlám találkozása, a két vallás, a két kultúra együttélése napjaink egyik legfontosabb társadalmi, politikai, vallási kérdése Európában és a nyugati közgondolkodásban. Mivel magyarul – tudomásom szerint – erről monografikus igényű összefoglaló tanulmány még nem született, ezért is választottam ezt a témát és tartom fontosnak a kérdéskör több szempontból történő vizsgálatát.

Ennek a dolgozatnak elsődleges célja a két világvallás közötti vallási párbeszéd lehetőségeinek vizsgálata. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy előrébb viszi-e a dialógus a két kultúra, a két világvallás közeledését, a meglévő feszültségek csökkenését? Hogyan jelentkezik ez a kérdéskör Európa vallási-társadalmi palettáján?

Az *első fejezetben* ismertetem a kutatási témát és azokat a tudományos módszereket, melyeket a dolgozat írása során alkalmaztam. Ugyanakkor a vallásközi párbeszéd problematikájának és újabb irányelveinek összefoglalását közlöm. Ezek során kitérek a Vatikán és az Egyházak Világtanácsa által összeállított legfontosabb szempontokra is. A párbeszéd a közeledés egyik szükséges feltétele. Nélkülözhetetlen a konfliktusok tisztázása, megoldása során. Az együttélés elképzelhetetlen a vallásközi párbeszéd nélkül.

Napjainkra felértékelődött, - azt is mondhatnánk divatba jött – a vallásközi dialógus szerepe. Ma már a vizsgált nyugati keresztény dokumentumok alapján, biztos állíthatjuk, hogy nem az a kérdés, hogy egyáltalán van-e értelme a párbeszédnek, hanem sokkal inkább az, hogy azt hogyan lehet minél mélyebb tartalommal megtölteni.

Kétségtelen, hogy teológiai síkon nem tudnak közeledni az álláspontok, mert az a hittételek feladásával lenne egyenértékű, de itt is lehet találni egymás jobb megértését, elfogadását erősítő kapcsolódási pontokat. Az ábrahámí vallások közös gyökerei jelentik az alapot, nem szem elől tévesztve, hogy ugyanakkor jelentős különbségek

választják el ma mind hittanilag, mind kulturálisan a monoteista világvallásokat. A dialógus nem ezek elfedésére, eltagadására, hanem artikulálására, kimondására alkalmas eszköz. Hisz a jövő csakis a bizalmatlanság felszámolására épülhet.

A *második fejezet* a keresztény-muszlim kapcsolatok alakulását összegzi. Mindezek megértését könnyíti, ha a keresztény-muszlim kapcsolatok történetének kontextusába helyezzük és történetiségében is megvizsgáljuk a párbeszéd lehetőségét és értelmét. Hisz a kapcsolatok, nem a 21. században kezdődtek, azoknak előéletük van. Csak úgy lehet mára érvényes következtetéseket levonni, ha a két világvallás kapcsolatát a múlt-jelen kontextusába helyezzük. Ez a közös múlt sok nehéz konfliktussal terhelt, függetlenül attól, hogy találunk nagyon békés korszakokat is.

A *harmadik fejezetben* Európa mára kialakult vallási helyzetét elemzi a dolgozat. Részletesen foglalkozik a vallásszabadság kialakulásával, elvével. Továbbá vallásszociológiai elemzés során ismerteti a nyugat-európai muszlimok etnikai-vallási hátterét.

A II. világháború után gyors változásnak indult Nyugat-Európa társadalmi-politikai szerkezete. Részben az erőteljes migrációs folyamatok hatására, részben demográfiai okok miatt, részben pedig a nyugati társadalmakban előrehaladott szekularizáció miatt a vallásukat ténylegesen gyakorlók körében az iszlám hívők aránya radikálisan megnőtt. A dolgozat is ezért fókuszál Európára. Az elmúlt évek bizonyították, hogy az iszlám világ, beleértve a távolabbi muszlim országokat is, minden egyes európai keresztény, vagy annak vélt megnyilatkozásra megkülönböztetett figyelmet fordít és élesen reagál, ha úgy véli, hogy hitében vagy méltóságában akár a legcsekélyebb sérelem is éri.

A párbeszéd első körben mindig csak az adott vallások nyitott, dialógusra kész szárnyai között jöhet létre. Európában kezd erősödni az iszlámnak az a reformszárnya, mely leginkább kompatibilis az európai demokráciák értékeivel. Jelentős szellemi erőt képviselnek a nyugati reform muszlim mozgalmak, jövőbeni szerepük jelentősen befolyásolhatja a békés együttélés céljainak elérését. Számuk az iszlám világban elenyésző, de vallom, hogy a kereszténység érdeke is az lenne, ha ezek a mozgalmak megerősödhetnének saját vallási közegükön belül. Erre Európában van a legnagyobb esélyük.

A Bassam Tibitől eredő „*euro-izlám*” fogalom épp ezt az európai útkeresést, a nyugati demokráciák alapelvein nyugvó, vallási és lelkiismereti szabadságot elismerő

muszlim hitvallás helyét és szerepét írja le. Az európai muszlim reform másik ágának kiemelkedő, nagy hatású képviselője Tariq Ramadan.

A hozzáférhető tudományos dokumentumok kiválasztásban gyakorlati és tematikus szempontok vezéreltek. Behatóan megvizsgálom a közelmúlt két nagy jelentőségű, az együttélésből, illetve a közeledés szándékából született dokumentumát.

A *negyedik fejezetben* egy 2006-ban keletkezett német protestáns vitaanyagot vettem górcső alá, melynek címe: EKD irányvonala „Nyíltság és a jó szomszédi viszony“ a vitában. Ez a dokumentum a gyakorlati életből eredő témákat érinti, mint például a nők helyzete, a vallásszabadság kérdése, a vegyes házasságok megáldásának problematikája. A tanulmány időnként kemény hangneme ellenére alaposan körüljárja a németországi keresztények és muszlimok együttéléséből adódó, elsősorban gyakorlati problémákat. A protestáns egyházon belül is többen kifogásolták a helyenként „lekezelő” hangvételt, a kioktató mondatokat. Németországban több mint négy millió muszlim él, elsősorban a nagyvárosokban. A vallásszabadság alapvető alkotmányos jogából eredően szabadon gyakorolhatják hitüket. Németországban a keresztény egyházak is kiállnak az alapvető demokratikus jogok mellett.

Néhány németországi muszlim szervezet közös választ fogalmazott meg. Ebben elsősorban sértettségüknek adtak hangot és kifogásolták a benne foglaltakat, jelezve, hogy a helyenként erős kritikát nem vehetik magukra a válaszoló szervezetek nevében, mert ők tiszteletben tartják az emberi jogokat és örömmel vettek és vesznek részt a párbeszédben.

Az EKD dokumentum szerzői nem szólnak a jelentős teológiai különbségekről, mert nem elméleti síkon akarják feloldani a különbségeket, hanem a mindennapi életből veszik a példákat.

A másik vizsgált dokumentum – melyet a dolgozat *ötödik fejezete* elemez - nyugati egyházi körökben sokat emlegetett, 138 muszlim tudós „*A Common Word*” (Egyezkedő szó) kezdetű, levele. Ennek elő és utóéletét behatóan megvizsgáltuk. Ez a dokumentum új mederbe terelte a párbeszédet és megdöntötte azt az általános egyházi-tudományos vélekedést, hogy a muszlimok nem tesznek lépéseket, nem szorgalmazzák a diskurzust. Az aláírók az úgynevezett mainstream muszlim irányzatok képviselői, földrajzilag is különböző területeken működnek.

Több nyugati keresztény megszólaló történelmi jelentőségűnek nevezte a muszlim levelet, mely abban az értelemben mindenképpen az, hogy ilyen széleskörű kezdeményezés hasonlóan átfogó recepciójára még nem volt példa. A teológiai és

vallásjog tudományának bevonásával keresték a szerzők azokat a közös pontokat, melyek jó alapot szolgáltatnak a további együtt gondolkodásra. A szerzők érvelésében az írott kijelentésnek, a szent szövegnek mindenek fölött álló tekintélye van. A muszlim kezdeményezés és az arra adott válaszok globális síkon, elméletben keresik a közös pontokat, a békés együttélés lehetséges feltételeit. A dokumentum keletkezése óta eltelt három évben, a legismertebb, legtöbbet idézett párbeszéd anyaggá vált.

A vallásközi párbeszéd „*ongoing process*”, egy vég nélküli folyamat, és nem egy elszigetelt, szeparálható aktus. A párbeszéd önmagában nem hoz megoldást. De a párbeszéd kezdeményezése nyitást jelent a másik vallás hívei felé, mely elengedhetetlen feltétele a remélt megoldásnak.

A feldolgozott téma interdiszciplináris területet ölel fel, ezért a vallástudományhoz kapcsolódó társterületek tudományos eredményeit is figyelembe veszem és módszereit is alkalmazom. A dolgozat módszertani szempontból elsődlegesen kritikai szövegelemzésen alapul. Kutatásom módszertani vizsgálatához tartozik még a vallásközi dokumentumok és az azokra adott válaszok feltárása, rendszerezése és szövegkritikai elemzése is.

Sokan tartanak attól, hogy az iszlám előbb-utóbb átformálja Európát, sőt egyesek Európa iszlamizációjáról beszélnek. Az iszlám erős európai jelenléte kihívást jelent a társadalomnak, a keresztényeknek és más vallásúaknak egyaránt.

Nincs igazán jól alkalmazható modell a pluralista társadalom együttélési szabályaira. Az együttéléshez szükséges modellt közösen kell megtalálni és ez egy hosszú, időnként küzdelmes folyamat eredményeképpen alakulhat ki. Az elmúlt évek párbeszéd alkalmi, az utolérhető dokumentumok és az ezekkel foglalkozó tudományos élet mértékadó véleményei és tapasztalatai alapján, egyértelműen megfogalmazhatjuk, hogy a vallásközi dialógusnak nagy szerepe van és – úgy vélem – még jelentősebb szerepe lesz az elkövetkezendő években a két világvallás együttélése kapcsán felmerülő problémák megoldásában és egy közösen kialakítandó, a közjó munkálásán alapuló békés együttműködés feltételeinek megteremtésében.

7.2. Abstract

THE OPPORTUNITIES OF THE NEGOTIATION ADDITIVES TO THE LATEST STORY OF THE CHRISTIAN-MUSLIM INTERFAITH DIALOGUE

The encounter of Christianity and Islam, the living together of the two religions and cultures is one of the most important social, political and religious issues of our time in Europe and in the Western public thinking. As far as I know there has been no comprehensive study with a monographic claim born - in Hungarian - concluding the whole issue that is why I have selected this topic and consider it very important to examine from more viewpoints.

The Christian-Islamic meeting points can be analyzed from different viewpoints. The primary aim of this dissertation is the examination of the opportunities of interfaith dialogue between the two world religions. I look for the answer to the question whether the dialogue takes the approach of the two world religions the two cultures more forward, and whether is able to decrease the existing tensions? How does this issue come forward on Europe's religious-social palette?

I outline the research topic and the scientific methods that I applied in the course of the writing of my thesis in the *first chapter*. I announce the summary of the problems and the latest principles of interfaith dialogue at the same time. I go into detail about the most important viewpoints compiled by the Vatican and the World Council of Churches. The dialogue is one of the necessary conditions of the approach, which is indispensable during the clarification and solution of the conflicts. The living together is unimaginable without the interfaith dialogue.

The role of the interfaith dialogue is appreciated in value; - one could say it got into fashion. We may claim that it is not the question based on the examined western Christian documents, surely already today, that the dialogue makes sense altogether, but rather how it is possible to fill it with a deeper content.

Doubtless, that the viewpoints cannot approach on the theological level, because it would be equivalent with the giving up of the dogmas, but it is possible to find a common ground for better understanding and strengthening the acceptance of the other. The common roots of the Abrahamic religions constitute the basis for the dialogue, but

also have to keep in mind that at the same time there are considerable differences, which separate the monotheistic world religions today both religiously and culturally. The dialogue is not meant to deny these differences, but it is a suitable device for the articulation. For the future may only be built on the liquidation of distrust.

The *second chapter* sums up the establishment of the Christian-Muslim relations. All these makes understanding easier if we put it into the context of the story of the Christian-Muslim encounter and we examine the opportunity and the sense of the dialogue in its historicism. As the contacts have had a past record, they were not beginning in the 21. century. In order to deduct valid inferences by today we put the contact of the two world religions into past-present context. This common past burdened by many heavy conflicts, independently we find very peaceful eras as well.

In the *third chapter* the thesis analyses Europe's religious situation which took shape by today. Further it deals with the development of the freedom of religion, and its principles in detail. The paper gives an analysis – by the methods of sociology of religion - of the ethnic-religious background of the Western European Muslims.

Western Europe's social political construction started a fast change after the Second World War. Partly due to the vigorous migration processes, partly because of demographic reasons, partly because of advanced secularisation of western societies the Islamic believers' proportion grew radically among practising religious people. The paper primarily is focusing on Europe. The past years proved that the Islamic world, - including the farther Muslim countries - pays marked attention to each single European Christian – or considered to be - manifestation and responds sharply, if Muslims think that it has the slightest offence in their faith or dignity.

The dialogue may come into existence in first circle between the liberal, open wings of religions, which are ready for a dialogue. The reform wing of the Islam that is compatible mostly with the European democratic values is getting stronger in Europe. Considerable intellectual strength is represented by the western reform Muslim movements; their future role may influence the achievement of the aims of the peaceful coexistence significantly. Their number in the Islamic world is insignificant so far, but according to my opinion it would be the interest of Christianity, if these movements could strengthen inside their own religious medium. They have the largest chance in Europe to achieve that goal.

The so called „euroislam” concept deriving from Bassam Tibi describes the role and the place of that new Muslim creed and the European seeking ways, based on the

western democratic principles: acknowledging freedom of conscience. Tariq Ramadan is an influential representative of the other branch of the European Muslim reform.

In the selection process of the accessible scientific documents I was led by practical and thematic viewpoints. I examine thoroughly two significant documents of the recent past born from the intention of living together, and working on the common good.

In the *fourth chapter* I analyze a discussion document under a microscope, written by the German Protestant Church (EKD), produced in 2006 entitled with: Clarity and Good Neighbourly Relations: Christians and Muslims in Germany. This document affects the topics deriving from the practical life, like the situation of women, the question of the freedom of religion and the problems of blessing the mixed marriages. The study thoroughly reviews the primarily practical problems arising from the living together of German Christians and Muslims, despite its hard opinion occasionally. Even inside the Protestant Church some people disapproved with the condescending intonation and the instructing sentences. In Germany there are more than four million Muslims living primarily in the big cities. They can practise their religion freely, based on the fundamental constitutional law of the freedom of religion. The Christian Churches stand by the fundamental democratic rights in Germany. Some German Muslim organisations formulated a common answer. A voice was given to their offendedness and they disapproved of the content of the original document and signalled that the strong criticism may not be taken personally in the name of the answering organisations, because they have respect for the human rights and they gladly take part in the dialogue. The authors of the EKD document do not speak about the considerable theological differences because they do not want to resolve the differences theoretically, they take the examples from the everyday life.

The other examined document – which is analysed in the *fifth chapter* of the paper – is the letter of 138 Muslim scholars, called: A Common Word, which is kept recalling a lot in western church circles. I examined this document and the afterlife thoroughly. This document drove the dialogue into a new bed and disproved that general religious-scientific opinion, that the Muslims do not take steps, they do not promote discourses. The signers of the letter are coming from the so-called mainstream Muslim communities working in different geographical areas.

The Muslim letter is considered to have historical significance by most of the western Christian responders, and it is true in the sense that there hasn't been any

example yet for such a wide-ranging initiation like this. The authors were searching for the common values with the help of the theological and the religious law - that supply a good basis for thinking together. In the authors' argumentation the sacred texts hold the final authority. The Muslim initiation and the answers given to it are looking for the common ground, the possible conditions of the peaceful coexistence on global level. Since the formation of the document, during the past three years, it has become the best-known, the most quoted dialogue document.

The interfaith dialogue is an ongoing process, and not an isolated act which can be separated. The dialogue does not bring a solution merely. But the initiation of the dialogue means opening towards other religions, which is the essential condition of the solution.

The theme covers an interdisciplinary area, because of this I take - the scientific results of other areas concerned - into consideration and I apply their methods. From a methodological viewpoint my thesis is based on a critical text analysis primarily. The methodological examination of my research consists of the exploration of the interfaith documents and the responds to them, the systematisation and textual criticism.

Many people are afraid that Islam transforms Europe sooner or later; indeed some people speak about the “islamization” of Europe. The strong European presence of Islam means a challenge for the society, for the Christians and for other religions equally.

There is no model which can be applied really well onto the pluralistic society's living together. The necessary model has to be created together after a long and sometimes hard process. My opinion based on the scientific research and the examined documents is that the interfaith dialogue plays a significant role unambiguously and it will be even more considerable in the solution of the problems occurring in connection with the living together of the two world religions and in the creation of the conditions of a peaceful cooperation being based on working on the common good.

7.3. Zusammenfassung

CHANCEN DER VERHANDLUNG BEITRÄGE ZUR NEUESTEN GESCHICHTE DES CHRISTLICH- ISLAMISCHEN DIALOGS

Die Begegnung von Christentum und Islam, das Zusammenleben der beiden Religionen und Kulturen ist eine der wichtigsten sozialen, politischen und religiösen Fragen in Europa und im westlichen öffentlichen Diskurs. Da auf Ungarisch – meines Wissens – noch keine monographische Behandlung des Themas entstanden ist, hab ich mich für eine solche im Rahmen einer Dissertation entschieden und halte es für wichtig, diesen Fragekomplex aus mehreren Aspekten zu untersuchen.

Das primäre Ziel dieser Arbeit ist die Untersuchung der Möglichkeit eines religiösen Dialogs zwischen den beiden Weltreligionen. Es wird eine Antwort auf die Frage gesucht, ob der Dialog die Annäherung der beiden Kulturen, der beiden Weltreligionen vorantreibt und zur Milderung der vorhandenen Spannungen beitragen kann. Wie erscheint diese Frage auf der religiös-sozialen Palette Europas?

Im *ersten Kapitel* werden das Thema und die verwendeten Methoden präsentiert, sowie die Zusammenfassung der Problematik und der neueren Richtlinien des interreligiösen Dialogs. Dabei werde ich auf die wichtigsten Gesichtspunkte eingehen, die vom Vatikan und vom Weltrat der Kirchen zusammengestellt wurden. Dialog ist eine notwendige Voraussetzung der Annäherung. Er ist unabdingbar bei der Klärung und Lösung von Konflikten. Ohne einen interreligiösen Dialog ist das Zusammenleben unvorstellbar.

Der interreligiöse Dialog wurde in unseren Tagen aufgewertet, er ist sozusagen in Mode gekommen. Aufgrund der vorliegenden westlichen christlichen Dokumente kann man sagen, die Frage ist nicht, ob der Dialog einen Sinn macht, sondern vielmehr, wie er mit einem tieferen Inhalt gefüllt werden kann.

Auf theologischer Ebene können sich die Standpunkte nicht näher kommen, da dies der Aufgabe der Dogmen gleichkäme, doch selbst hier kann man Ansatzpunkte finden, um einander besser zu verstehen und zu akzeptieren. Die gemeinsamen Wurzeln der abrahamitischen Religionen bilden dafür die Grundlage, doch man darf nicht vergessen, dass die monotheistischen Weltreligionen durch wesentliche Unterschiede

auf theologischer und kultureller Ebene getrennt sind. Der Dialog ist kein Mittel der Verdeckung und Leugnung dieser Unterschiede, sondern ihrer Artikulierung. Denn die Zukunft kann nur auf der Beseitigung des Misstrauens basieren.

Das *zweite Kapitel* fasst wesentliche Schritte in der Entwicklung der christlich-muslimischen Beziehungen zusammen. Diese Beziehungen begannen nicht im 21. Jahrhundert, sie haben eine Vorgeschichte. Sie ist durch viele schwere Konflikte belastet, unabhängig davon, dass sich auch friedvolle Epochen darin finden.

Im *dritten Kapitel* wird die religiöse Situation Europas analysiert, das Prinzip und die Herausbildung der Religionsfreiheit. Eine religionssoziologische Analyse erläutert den ethnisch-religiösen Hintergrund der westeuropäischen Muslime.

Nach dem II. Weltkrieg erlebte die soziale wie politische Struktur Westeuropas eine rasche Veränderung. Unter den praktizierenden Gläubigen nahm der Anteil der islamischen Gläubigen radikal zu, bedingt durch die starke Migration, teilweise die Säkularisierung in den westlichen Gesellschaften. Deshalb fokussiert diese Arbeit auf Europa. Die Erfahrung der letzten Jahre zeigt, dass die islamische Welt jeder christlichen oder für christlich gehaltenen Äußerung aus Europa eine besondere Aufmerksamkeit widmet und darauf scharf reagiert, wenn sie der Meinung ist, diese würden ihren Glauben oder ihre Würde verletzen.

Der Dialog kann zunächst nur unter den offenen, dialogbereiten Flügeln der jeweiligen Religion zustande kommen. In Europa wird der Reformflügel des Islams, der mit den Werten der europäischen Demokratien am meisten kompatibel ist, immer stärker. Die westlichen muslimischen Reformbewegungen stellen eine wichtige geistige Kraft dar, ihre zukünftige Rolle kann zum Gelingen der friedlichen Koexistenz wesentlich beitragen. In der islamischen Welt sind sie in der Minderheit, doch ich bin überzeugt, dass die Stärkung dieser Bewegungen auch im Interesse des Christentums ist. Dazu besteht in Europa die größte Chance.

Der Begriff „Euro-Islam“ von Bassam Tibi beschreibt genau diese europäische Suche, die Verortung und die Rolle eines muslimischen Glaubensbekenntnisses auf westlich-demokratischen Grundlagen, mit der Anerkennung der Glaubens- und Gesinnungsfreiheit. Ein anderer Vertreter der europäischen muslimischen Reform ist Tarik Ramadan.

Zahlreiche Dokumente dokumentieren die Entwicklungen der letzten Jahrzehnte und finden in dieser Untersuchung Beachtung. Bei der Auswahl der Dokumente wurden praktische und thematische Aspekte berücksichtigt. Ich untersuche detailliert zwei

bedeutsame Dokumente, motiviert durch den Willen zum Zusammenleben und zur Annäherung.

Im vierten Kapitel habe ich ein deutsches, protestantisches Diskussionsmaterial aus dem Jahre 2006 untersucht, mit dem Titel Problemfelder im christlich-muslimischen Dialog, Die EKD-Handreichung „Klarheit und gute Nachbarschaft“ in der Diskussion. Darin werden auch praktische Themen behandelt, wie die Situation der Frau, die Religionsfreiheit, die Segnung von Mischehen. Die praktischen Probleme des Zusammenlebens zwischen Christen und Muslimen werden im Dokument, trotz des manchmal harten Tones, gründlich behandelt. Auch innerhalb der evangelischen Kirche wurde in Deutschland gerade wegen des harten Tones mehrfach der Eindruck des Überlegenheitsgefühls kritisiert. In Deutschland leben mehr als 4 Millionen Muslime, vor allem in den Großstädten. Alle haben das gesetzlich gesicherte Recht zur freien Religionsausübung. Auch die christlichen Kirchen bekennen sich zu den demokratischen Grundrechten.

Einige muslimische Vereine haben eine gemeinsame Antwort formuliert und haben den Inhalt kritisiert mit dem Hinweis, sie würden die Menschenrechte respektieren und nehmen am Dialog mit Freude teil. Wir begegnen hier einer speziellen Form des Dialogs, in dem von kirchlicher Seite ihre Beziehung zur anderen Religion bzw. ihre Rolle in der Gesellschaft thematisiert wird, Die Verfasser des EKD Dokumentes erwähnen aber nicht die wesentlichen theologischen Unterschiede, denn sie wollen nicht die Unterschiede auf theoretischer Ebene lösen, sondern nehmen die Beispiele aus dem Alltag.

Das zweite Dokument, der Brief „*A Common Word*“ von 138 muslimischen Gelehrten, wird mit Vor- und Nachgeschichte im *fünften Kapitel* analysiert. Dieses Dokument hat den allgemeinen Konsens widerlegt, die Muslime würden sich dem Diskurs verschließen. Die Unterzeichnenden sind Vertreter der muslimischen Richtungen, die dem mainstream zugehören, und wirken in verschiedenen Ländern der Welt.

Mehrere christliche Beobachter haben den muslimischen Brief als historisch bezeichnet, denn für die Rezeption einer so weit greifenden Initiative gab es kein Beispiel davor. Die Verfasser suchten unter Einbeziehung der Theologie und des Religionsrechts jene gemeinsamen Punkte, die zum Weiterdenken als Ausgangspunkt dienen. Der geschriebene Text hat in der Argumentation der Autoren eine alles umfassende Autorität. Die muslimische Initiative und die Reaktionen suchen auf

theoretischer Ebene die gemeinsamen Punkte und die Voraussetzungen des friedvollen Zusammenlebens. Dieses Dokument ist in den drei Jahren nach seiner Entstehung zum bekanntesten, meist zitierten Material des Dialogs geworden.

Der interreligiöse Dialog ist ein „*ongoing process*“ und kein isolierter, separierbarer Akt. Der Dialog an sich bringt keine Lösung, doch die Initiative dazu kann eine Öffnung sein in Richtung der Vertreter anderer Religionen, und das ist die unabdingbare Voraussetzung der erhofften Lösung.

Das Thema ist interdisziplinär ausgerichtet, so werden auch die die Ergebnisse und Methoden der Nachbardisziplinen der Religionswissenschaft berücksichtigt. Die Arbeit basiert auf kritischer Textanalyse, der Erschließung der Dokumente des interreligiösen Dialogs und der Antworten darauf, ihrer Systematisierung und textkritischen Analyse.

Viele haben ein Bedenken, dass der Islam früher oder später Europa umgestalten wird, einige sprechen sogar von der Islamisierung Europas. Die Präsenz des Islam bedeutet eine Herausforderung für die Gesellschaft, den Christen und den Anhängern anderer Religionen gleichermaßen.

Es gibt kein Modell für die Regeln des Zusammenlebens in einer pluralistischen Gesellschaft, es muss im Laufe eines langen oft streitbaren Prozess gemeinsam gefunden werden. Anhand der Dialogereignisse, der Dokumente und der maßgebenden wissenschaftlichen Meinungen der vergangenen Jahre kann man feststellen, dass der interreligiöse Dialog in den kommenden Jahren bei der Lösung der Probleme des Zusammenlebens der beiden Weltreligionen und bei der Gestaltung der Voraussetzungen für eine friedliche Kooperation eine wesentliche Rolle spielen wird.

8. Irodalomjegyzék

8.1. Felhasznált irodalom

- AHMAD, Kadiáni Mirza Gulam: Az iszlám tanításainak filozófiája (ford.: MOLNÁR Miklós), Palatinus, Budapest, 2002.
- ARMSTRONG, Karen: Mohamed, az iszlám nyugati szemmel, (ford.: PÉRI Benedek), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- ARMSTRONG, Karen: Az iszlám rövid története, (ford.: PÉRI Benedek), Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- ASAD, Talal: Formations of the Secular: Christianity, Islam and Modernity. Stanford University Press, Stanford, 2003.
- BARRETT, David B., Kurian, George T., & Johnson, Todd M. (szerk.): The World Christian Encyclopedia: A Comparative Survey of Churches and Religions in the Modern World. Oxford University Press, New York, 2001.
- BEATTIE, Tina: Rowan Williams and sharia law [WWW dokumentum], 2008. URL, www.opendemocracy.net/article/faith_ideas/europe_islam/sharia_law_uk (2008. szeptember. 18.)
- BENKE József: Az arabok története. Kossuth, Budapest, 1987.
- BLEI, Karel: Freedom of Religion and Belief: Europe's Story. Royal van Gorcum, Assen, 2002.
- BOULAD, Henri S.J.: Az Iszlám, a misztika, a fundamentalizmus és a modern kor feszültségében, Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.
- BOWKER, John: A világ vallásainak története, (ford.: BARABÁS Judit és GALÁNTAI Dávid), Totem Kiadó, Budapest, 2004.
- BRENTJES, Burchard: Izmael fiai, (ford.: S. TAKÁCS Zsuzsanna), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- BRENTJES, Burchard: Kánok, szultánok, emírek. Az iszlám a Timurida birodalom összeomlásától az európai hódításig, (ford.: H. ELEK Máris), Kossuth, Budapest, 1985.
- BROWN, Eric: After the Ramadan Affair: New Trends in Islamism in the West, in Current Trends in Islamist Ideology vol 2. Hudson Institute, Washington, 2005.
- BROWN, Wesley H. és Penner, Peter (ed): Christian Perspectives on the Israeli-Palestinian Conflict, Neufeld Verlag, Schwarzenfeld, 2008.

- BRUCE, Stephen (ed.): Religion and Modernization: Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis. Oxford University Press, Oxford, 1992.
- BURRELL, David: Faith and Freedom: An Interfaith Perspective. Blackwell, Oxford, 2004.
- CAHEN, Claude: Az iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig, (ford.: SÁRKÖZY Júlia), Gondolat Kiadó, Budapest 1989.
- CALDWELL, Christopher: Reflections on the Revolution in Europe. Immigration, Islam, and the West, Allen Lane, London, 2009
- CARDINI, Franco: Europe and Islam, Translated by Caroline Beamish, Blackwell Publishing, Oxford 2001.
- CESARI, Jocelyne: When Islam and Democracy Meet: Muslims in Europe and in the United States. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004.
- CHAPMAN, Colin: Cross and Crescent, Inter-Varsity Press, UK. 2003.
- COBB, John B.: Beyond Dialogue: Toward a Mutual Transformation of Christianity and Buddhism, Philadelphia, Fortress Press, 1982.
- COWARD, Harold, Pluralism: Challenge to World Religions, Maryknoll: Orbis Books, 1985.
- CSORDÁS Eörs: Párbeszéd az iszlámmal, Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- DAFTARY, Farhad: Aszaszin legendák. Az iszmá^ciliták mítoszai. Osiris, Budapest. 2000.
- DAVIE, Grace: Religion in Modern Europe, A Memory Mutates, Oxford University Press, 2000.
- D’COSTA, Gavin: Theology in the Public Square: Church, Academy and Nation. Blackwell, Oxford, 2005.
- D’COSTA, Gavin, Gill, Sean, & KING, Ursula (eds.): Religion in Europe: Contemporary Perspectives. Kok Pharos, Kampen, 1995.
- DINOIA, Joseph A.: The Diversity of Religions: A Christian Perspective. Catholic University Press of America, Washington DC. 1992.
- ELIADE, Mircea: The Quest: History and Meaning in Religion. Chicago University Press, Chicago, 1969.
- ELLUL, Jacques: Iszlám és zsidó-kereszténység, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2007
- ENDRESS, Gerhard: Islam an historical introduction, Edinburgh University Press, 2002.
- ESACK, Farid: Qu’ran, Liberation and Pluralism: An Islamic Perspective of Interreligious Solidarity Against Oppression. One World, Oxford, 1997.
- ESPOSITO, John L. (ed): The Oxford History of Islam, Oxford University Press, 1999

- ESPOSITO, John L. *The Unholy War: Terror in the Name of Islam*. New York: Oxford University Press, 2002.
- FITZGERALD, Timothy: *The Ideology of Religious Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2000.
- FOUREST, Caroline: *Brother Tariq: The Doublespeak of Tariq Ramadan*. Encounter Books, New York, 2008.
- FREDERICKS, James L.: *Faith among Faiths: Christian Theology and Non-Christian Religions*. Paulist Press, New York, 1999.
- FULLER, Graham: *The Future of Political Islam*. Palgrave Macmillan, New York, 2003.
- GHADBAN, Ralph: *Tariq Ramadan und die Islamisierung Europas*, Schiler Verlag, Berlin, 2006.
- GNILKA, Joachim: *Biblia és Korán, ami összeköti és ami elválasztja őket*, (ford.: SASVÁRI Györgyné), Szent István Társulat, Budapest, 2007.
- GODDARD, Hugh: *A History of Christian-Muslim Relations*, New Amsterdam Books, Chicago, USA, 2000
- GOLDZIHNER Ignác: *Az iszlám kultúrája, Művelődéstörténeti tanulmányok I–II*. Gondolat, Budapest, 1981
- GOLDZIHNER Ignác: *Az iszlám*, Magvető Kiadó, Budapest, 1980
- GOLDZIHNER Ignác: *Előadások az iszlámról*. MTA, Budapest. 1912.
- HALLIDAY, Fred: *Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics in the Middle East*. I. B. Tauris, New York, 1996.
- HICK, John: *An Interpretation of Religion*. Macmillan, Basingstoke, 1989.
- HICK, John & KNITTER Paul, eds., *The Myth of Christian Uniqueness* (London: SCM Press, 1987).
- HUNTER, Shireen (ed.) *Islam, Europe's Second Religion: The New Social, Cultural and Political Landscape*, Praeger Publishers, Westport, 2002.
- HUNTINGTON, Samuel P.: *Civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (ford.: PUSZTA Dóra, GÁZSITY Mila, GECSÉNYI Györgyi), Európa, Budapest, 2001.
- JENKINS, Philip: *God's Continent. Christianity, Islam and Europe's Religious Crisis*. Oxford University Press, 2007.
- JUERGENSMEYER, Mark: *Terror in the Mind of God*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2001.
- KARKKAINEN, Veli-Matti: *An Introduction to the Theology of Religions*, Inter Varsity Press, Downers Grove, Ill, 2003.

- KARSH, Efraim: Islamic Imperialism. A History. Yale University Press, New Haven and London, 2007.
- KELLERHALS, Emanuel: Der Islam. Geschichte – Lehre – Wesen. Siebenstern Taschenbuch Verlag, München und Hamburg, 1969.
- KHODR, George: An Orthodox perspective on interreligious dialogue. *Current Dialogue*, 19, 1, 25–7. 1991.
- KNITTER, Paul: No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions, Orbis, Maryknoll, N.Y. 1985
- KORÁN. Az 1923. évi kairói kiadás szövegéből fordította SIMON Róbert. Helikon, Budapest. 1987. (1994; 1997; 2001.)
- KÖRNER, Felix: Revisionist Koran Hermeneutics in Contemporary Turkish University Theology, Rethinking Islam, Ergon Verlag, Würzburg, 2005.
- KÖRTNER, Ulrich H. J.: Wiederkehr der Religion? Das Christentum zwischen neuer Spiritualität und Gottvergessenheit. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2006.
- KÜNG, Hans: Global Responsibility: In Search of a New World Ethic. The Continuum Publishing Company, New York, 1991.
- KÜNG, Hans & MOLTSMANN, Jürgen, eds., Islam: A Challenge For Christianity, Concilium (London: SCM Press, 1994).
- KÜNG, Hans – ESS, Josef van: Párbeszéd az iszlámról, (ford.: SZABÓNÉ RÉVÉSZ Magda), Palatinus Kiadó, Budapest, 1998.
- KÜNG, Hans: Islam: past, present, and future, Oxford, Oneworld, 2007.
- LEGENHAUSEN, Muhammad: Islam and Religious Pluralism. Al-Hoda, London, 1999.
- LÄHNEMANN, Johannes: Weltreligionen im Unterricht. Teil II: Islam. Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1986.
- LEIRVIK, Oddbjørn: Human Conscience and Muslim-Christian Relations, Routledge, New York, 2006
- LEWIS, Bernard és CHURCHILL, Buntzie Ellis: Iszlám, nép és vallás, (fordította: NAGY Mónika Zsuzsanna, 2009) HVG Könyvek, Budapest, 2009.
- LEWIS, Bernard: From Babel to Dragomans, Interpreting the Middle East, Phoenix, London 2005
- LEWIS, Bernard: The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror, Random House Publishing Group, New York, 2003.
- LINDBECK, George: The Church in a Postliberal Age. SCM, London, 2002.

- LIENEMANN-PERIN, Christine: Mission und interreligiöser Dialog, in Ökumenische Studienhefte 11, Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen, 1999.
- LOSONCZI, Péter, XERAVITS, Géza: Reflecting Diversity. Historical and Thematical Perspectives in the Jewish and Christian Tradition
- MANDAVILLE, Peter: Global Political Islam, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, 2007.
- MARCH, Andrew: Reading Tariq Ramadan: political liberalism, Islam, and “overlapping consensus.” Ethics and International Affairs, 21, 4, 399–413. 2007.
- MARÉCHAL, Brigitte, ALLIEVI, Stefano, DASSETTO, Felice, NIELSEN, Jorgen (eds.): Muslims in The Enlarged Europe, Religion and Society, E. J. Brill, Leiden, 2003.
- MARSHALL, Katherine, KEOUGH, Lucy: Mind, Heart, and Soul in the Fight against Poverty. The World Bank, Washington, D.C. 2004.
- MAURER, Andreas: Basiswissen Islam. Und wie Christen mit Muslimen ins Gespräch kommen. Hänssler, Neuhausen-Stuttgart, 2008.
- MAZAHÉRI, Ali: A muszlimok mindennapi élete a középkorban a 10-től a 13. századig, Európa, Budapest, 1989.
- MICKSCH, Jürgen (Hg.): Evangelisch aus fundamentalem Grund, Wie sich die EKD gegen den Islam profiliert, Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 2007.
- MILLER, Roland E. és Mwakabana, Hance A.O. (ed): Christian-Muslim Dialogue: Theological and Practical Issues, The Lutheran World Federation, Geneva, 1998.
- MORGAN, Peggy, LAWTON, Clive (ed): Ethical Issues in Six Religious Traditions. Edinburg University Press, 1999.
- NEUSNER, Jacob (ed.): Religious Foundations of Western Civilization: Judaism, Christianity and Islam. Abingdon Press, Nashville, 2006.
- NEVILLE, Robert Cummings: Religion in Late Modernity. State University of New York Press, Albany, 2002.
- NEWBIGIN, Lesslie: The basis, purpose and manner of inter-faith dialogue. In: Richard W. Rousseau (ed.), Interreligious Dialogue, pp. 13–31. University of Scranton Press, Montrose, 1981.
- NIELSEN, Jørgen: Muslims in Western Europe, Edinburgh University Press, 1992.
- NITSCHKE, Bernhard (Hg.): Gottesdenken in interreligiöser Perspektive. Raimon Panikkar's Trinitätstheologie in der Diskussion. Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 2005.

- NORTON, August Richard (ed.): *Civil Society in the Middle East*, vol. 1. E. J. Brill, Leiden, 1995, Vol. 2. 1996.
- OHLIG, Karl-Heinz (ed): *Der frühe Islam, Eine historisch-kritische Rekonstruktion anhand zeitgenössischer Quellen*, 2. Auflage, Verlag Hans Schiller, Berlin, 2010.
- PANIKKAR, Raimundo: *The Trinity and the Religious Experience of Man*. Darton, Longman & Todd, London, 1973.
- PENNER, Peter F.: *Christian Presence and Witness Among Muslims*, Neufeld Verlag, Schwarzenfeld, Germany, 2005.
- PINTO, Henrique: *Foucault, Christianity and Interfaith Dialogue*. Routledge, London, 2007.
- PRATT, D.: *The challenge of Islam: encounters in interfaith dialogue*, Aldershot, Ashgate, 2005
- RAMADAN, Tariq: „Islam and Muslims in Europe: A Silent Revolution toward Rediscovery”, in HADDAD, Yvonne Yazbeck (ed.): *Muslims in the West, From Sojourners to Citizens*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- RAMADAN, Tariq: *To Be a European Muslim. A Study of Islamic Sources in the European Context*, The Islamic Foundation, Leicester, 1999.
- RAMADAN, Tariq: *Western Muslims and the Future of Islam*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- RÉMOND, René: *Religion and Society in Modern Europe*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- RENZ, Andreas, LEIMGRUBER, Stephan: *Christen und Muslime. Was sie verbindet – was sie unterscheidet*. Kösel Verlag, München, 2004.
- ROBINSON, Francis: *Az iszlám világ atlasza*, (ford.: DEZSÉNYI Katalin), Helikon Kiadó, Budapest, 1996.
- ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*, Aula, Budapest, 1998.
- ROUSSEAU, Richard W.: *Christianity and Islam: the Struggling Dialogue*, Scranton PA: Ridge Row Press, 1985.
- SAID, Edward W.: *Orientalizmus*, (ford.: PÉRI Benedek), Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- SAID, Edward W.: *Culture and Imperialism*, Vintage, London, 1994.
- SALVATORE, Armando, & Eickelman, Dale F. (eds.): *Public Islam and the Common Good*. Brill, Leiden, 2006.

- SARRAZIN, Thilo: Deutschland schafft sich ab, Wie wer unser Land aufs Spiel setzen, Deutsche Verlags-Anstalt, 2010.
- SIBONY, Daniel: A három monoteista vallás. Zsidók, keresztények és muzulmánok eredetük és sorsuk tükrében (ford.: PELLE János), Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2002.
- SIMON Róbert: A Korán világa. Negyedik, javított kiadás. Helikon, Budapest. 2001.
- SIMON Róbert: Az iszlám keletkezése. Gondolat, Budapest. 1967.
- SIMON Róbert: Iszlám kulturális lexikon, Corvina, Budapest, 2010.
- SMITH, Wilfred Cantwell: Towards a World Theology: Faith and the Comparative History of Religion. Westminster Press, Philadelphia, 1981.
- SOROUSH, Abodolkarim: Reason, Freedom, & Democracy in Islam: Essential Writings of 'Abodolkarim Soroush. (ford.: Mahmoud Sadri & Ahmad Sadri), Oxford University Press, Oxford, 2000.
- SWIDLER, Leonard, ed., Toward a Universal Theology of Religion (Maryknoll: Orbis Books, 1987).
- TIBI, Bassam: Keresztes háború és dzsihad, (ford.: DERÉKY Géza), Corvina, Budapest, 2003.
- TIBI, Bassam: Political Islam, World Politics and Europe, Democratic Peace and Euro-Islam versus Global Jihad, Routledge, London and New York, 2008.
- TRAER, Robert: Faith, Belief and Religion. Davies Group Publishers, 2001.
- TROLL, Christian W.: Progressive Thinking in Contemporary Islam, konferencia előadás, (www. dokumentum: <http://www.sankt-georgen.de/leseraum/troll28.pdf>) 2005.
- WATT, William Montgomery: Az iszlám rövid története, (ford.: FILIPCSEI Mirandella), Akkord Kiadó, Budapest, 2000.

8.2. Internetes források

Magyar nyelvű:

Az iszlám magyar oldala, www.iszlam.net
Dialógus Platform, www.dialogusplatform.hu
Evangelikus Egyház, <http://www.evangelikus.hu>
Iszlám egyház, www.iszlamegyhaz.net
Katolikus Egyház, <http://www.katolikus.hu/zsinat/>
Magyar muszlimok az iszlámról, www.iszlam.com
Magyarországi Muszlimok Egyháza, www.iszlamweb.hu
Terebess, <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/>
Vallásforum, www.vallasforum.hu

Idegen nyelvű:

A Common Word, www.acommonword.com
Aafaq, www.aafaq.org
Adherents.com, http://www.adherents.com/largecom/com_islam_usa.html
Amman Message, www.ammannmessage.com
Answering Islam, <http://www.answering-islam.de/Dictionary/>
Arbeitsgemeinschaft Christlicher Kirchen, <http://www.oekumene-ack.de/>
Armenian Diaspora, <http://www.armeniandiaspora.com/showthread>.
Baptist World Alliance, <http://www.bwanet.org/>
BBC, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4660411.stm
Beliefnet, <http://www.beliefnet.com/Faiths/Islam/index.aspx>
Britannica, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/56961/Bayt-al-Hikmah>
Cambridge Interfaith Programme, <http://www.divinity.cam.ac.uk/cip/index.php>
Catholic Church, UK,
http://www.catholicchurch.org.uk/index.php/ccb/catholic_church/media_centre/
Catholic News Agency, <http://www.catholicnewsagency.com/new>
Catholic Online, <http://www.catholic.org/international/international>
Center for Studies on New Religions, <http://www.cesnur.org/>
Christian-Muslim Interreligious Dialogue, <http://folk.uio.no/leirvik/Chrismusint.html>
Churches Together in Briatin, <http://www.ctbi.org.uk/CD/16>
Cross Currents, <http://www.crosscurrents.org/swidler.htm>
Cyber Islam, http://www.cyberislam.com/islam_others.html
Diakonisches Werk der EKD, www.diakonie.de
DITIB, www.ditib.de
Economist, <http://www.economist.com/>
Ecumene of World's Religions, <http://ecumene.org/contents.html>
The Association for the Rights of Catholics in the Church, <http://arcc-catholic-rights.org/>
Stanford Encyclopedia, <http://plato.stanford.edu/entries/process-theism/>
Eglise Reformee, <http://www.eglise-reformee.fr/>
Egyházak Világtanácsa, <http://www.oikoumene.org/>
Evangelical Lutheran Church in America, <http://www2.elca.org/bishop/messages/>
Evangelischen Kirche in Deutschland, EKD, http://www.ekd.de/download/ekd_texte_86.pdf
Georgetown University, USA, <http://explore.georgetown.edu/researchprojects/index>.

Guardian, <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/belief/2008/nov/03/catholicism-islam/print>
 Heythrop Catholic College, <http://www.heythrop.ac.uk/>
 Imrissum Religio, Jena, <http://www.religio.de/>
 Institute for Christian and Jewish Studies, www.icjs.org/
 Institute of Islamic Studies, <http://ecumene.org/IIS/>
 International Association for Religious Freedom, <http://www.iarf.net/>
 Internet Islamic History Sourcebook, <http://www.fordham.edu/halsall/islam/islamsbook.html>
 Islam Encyclopedia, <http://www.philtar.ac.uk/encyclopedia/islam/index.html>
 Islam House, <http://www.islamhouse.com/>
 Islam Library, <http://www.academicinfo.net/Islamlibrary.html>
 Islam online, <http://www.islamonline.net/en/Page/Home/>
 Islamica Magazine, <http://islamicamagazine.com/>
 Islamrat, www.islamrat.de
 Journal of Religion and Society, <http://www.creighton.edu/JRS/>
 Kirchentag, www.kirchentag.de
 Liberal Islam, <http://www.unc.edu/~kurzman/LiberalIslamLinks.htm>
 Liberális iszlám, <http://islamlib.com/en/pages/about/>
 Middle East Media Research Institute, <http://www.memri.org/report/en/>
 Muslim Markt, <http://www.muslim-markt.de/>
 Nanovic Catholic Institute, <http://nanovic.nd.edu/assets/>
 Network for Interfaith Concerns,
<http://nifcon.anglicancommunion.org/work/perspectives/germany.cfm>
 New York Times, <http://www.nytimes.com/>
 Oriental Orthodox, <http://orientalorthodox.blogspot.com/>
 Parliament of Religions,
http://www.parliamentofreligions.org/_includes/FCKcontent/File/TowardsAGlobalEthic.pdf
 Pew Forum,
<http://pewforum.org/newassets/images/reports/Muslimpopulation/Muslimpopulation.pdf>
 Pontifical Council for Interreligious Dialogue, Vatican,
http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/
 Rabita Trust,
http://www.satp.org/satporgrp/countries/pakistan/terroristoutfits/Rabita_Trust.htm
 Radio Vaticana, <http://www.radiovaticana.org/>
 Religion online, <http://www.religion-online.org/showarticle.asp?title=3347>
 Religion Review, <http://www.religionreview.com/>
 Religions for Peace, <http://www.religionsforpeace.org/>
 Religious Tolerance, <http://www.religioustolerance.org/islam.htm>
 Reuters, <http://www.reuters.com/>
 Sankt Georgen, <http://www.sankt-georgen.de/leseraum/troll28.pdf>
 Scholars for Peace in the Middle East, <http://spme.net/cgi-bin/articles.cgi?ID=782>
 Secular Web, <http://www.infidels.org/>
 Syriac Orthodox Resources, <http://sor.cua.edu/History/index.html>
 The American Muslim, <http://www.theamericanmuslim.org/tam.php/features/articles/>
 The Catholic Encyclopedia, <http://www.newadvent.org/cathen/>
 The Jakarta Post, www.thejakartapost.com
 The Times, Muslim cartoons,
<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article723266.ece>
 Verband der Islamischen Kulturzentren, www.vikz.de
 Virtual Religion, <http://virtualreligion.net/vri/>

Wikipedia, <http://hu.wikipedia.org/>
Yale University, <http://www.yale.edu/divinity/news/press.shtml>
Zenit. org, <http://www.zenit.org/article-20787?l=english>
Zentral Rat, www.zentralrat.de

9. Függelék

4. táblázat: Arab nevek tudományos átírása

Sorszám	Magyar kiejtéshez közelítő átírás	Tudományos átírás
1	Abdullah bin Abd al-Aziz	ʿAbdallā ibn ʿAbd al-ʿAzīz
2	Ahl al-Bajt	ahl al-bayt
3	ahl al-kitáb	Ahl al-kitāb
4	ája	āya
5	al-Ankabút szúra	sūrat al-ʿanqabūt
6	al-Azhar	al-Azhar
7	al-Bakara szúra	sūrat al-baqara
8	al-Dzsazíra	al-Ġazīra
9	al-Fátiha szúra	sūrat al-fātiḥa
10	al-Ghazáli	Al-Ġazālī
11	al-Hudzsurát szúra	sūrat al-ḥuġurāt
12	al-Mamún	al-Maʾmūn
13	al-Mávardi	al-Māwardī
14	al-urf	al-ʿurf
15	Aref Ali Nayed	ʿĀrif ʿAlī Nāyid
16	as-Sáfii	al-Šāfiʿī
17	Asz-szahib bi-l-dzsenb	al-šāḥib bi-l-ġanb
18	bajt al-hikma	bayt al-ḥikma
19	biszm illáhi r-rahmáni r-rahími	bi-sm-illāhi l-raḥmāni l-raḥīmi
20	daava	daʿwa
21	dár al-ahd	dār al-ʿahd
22	dár al-harb	dār al-ḥarb
23	dár al-islám	dār al-islām
24	dár as-saháda	dār al-šahāda
25	dzimmí	ḍimmī
26	Dzsamáladdín al-Afgháni	Ġamāl al-Dīn al-Afġānī
27	dzsár	ġār
28	dzsihád	ġihād
29	dzsizja	ġizya
30	fatva	fatwa
31	hadisz	ḥadīṯ
32	Hamász	ḥamās
33	harádzs	ḥarāġ
34	Í dal-Fitr al-Mubárák	ī dal-fitr al-mubāarak
35	I.Muávija	I.Muʿāwiya
36	Ibn Hazm	Ibn Ḥazm
37	idzstihád	iġtihād
38	Júsuf al-Karadávi	Yūsuf al-Qaradāwī
39	kalám	kalām
40	karíb	qarīb

Sorszám	Magyar kiejtéshez közelítő átírás	Tudományos átírás
41	Korán	al-Qurʿān
42	medresze	madrasa
43	muszlim	muslim
44	mutazila	muʿtazila
45	Nasr Hamid Abu Zajd	Naṣr Ḥámid Abū Zayd
46	rahma	raḥma
47	ramadán	ramaḍān
48	saháda	šahāda
49	saría	šarīʿa
50	sía	šīʿa
51	szalám	salām
52	szírat raszúl alláh	sīrat rasūl allāh
53	szunna	sunna
54	szúra	sūra
55	tauhíd	tauḥīd
56	ulamá	ʿulamāʾ
57	zakát	zakāt

9.1. A Common Word dokumentum magyar fordítása

A könyörületes és irgalmas Isten nevében

Kelt 2007. október 13-án/1428. A.H., *Eid al-Fitr al-Mubarak* ünnepén és a 38 muszlim tudós XVI. Benedek pápának írt nyílt levele egyéves évfordulóján,

Nyílt levél és felhívás muszlim vallási vezetőkől az alábbiaknak:

Őszentsége XVI. Benedek pápa

I. Bartholomeosz, Konstantinápoly pátriárkája, Új Róma,

II. Teodorosz, Alexandria és egész Afrika pápája és pátriárkája,

IV. Ignátiosz, Antióchia és egész Kelet pátriárkája,

III. Teofil, Jeruzsálem szent városának pátriárkája,

II. Alekszij, Moszkva és egész Oroszország pátriárkája,

Pavle, Belgrád és Szerbia pátriárkája,

Dániel, Románia pátriárkája,

Maxim, Bulgária pátriárkája,

II. Illés, Mtskheta-Tbiliszi érseke és egész Grúzia katolikosz-pátriárkája,

II. Krizosztomosz, Ciprus érseke,

Krisztodulosz, Athén és egész Görögország érseke,

Száva, Varsó és egész Lengyelország metropolitája,

Anasztáziosz, Tirana és egész Albánia érseke,

Chrisztoforosz, a Cseh és a Szlovák Köztársaság metropolitája,

III. Shenouda pápa, Alexandria pápája, Szent Márk apostoli trónján egész Afrika pátriárkája,

II. Karekin, minden örmények katolikosza és legfőbb pátriárkája,

I. Ignáciusz Zakka, Antióchia és egész Kelet pátriárkája, az Egyetemes Szír Ortodox Egyház legfőbb feje,

I. Mar Thoma Didynos, a Kelet katolikosza Szent Tamás apostoli trónján és a Malankara Egyház metropolitája,

Abuné Paulos, Etiópia 5. pátriárkája és katolikosza, Axium érseke,

IV. Mar Dinkha, a Keletei Szent Apostoli Asszír Egyház pátriárkája,

Rev. Rowan Williams canterburyi érsek,

Rev. Mark S. Hanson, az Amerikai Evangélikus Lutheránus Egyház elnök-püspöke, a Lutheránus Világszövetség elnöke,

Rev. George H. Freeman, a Metodista Világtanács főtitkára,

Rev. David Coffey, a Baptista Világszövetség elnöke,

Rev. Setri Nyomi, a Református Egyházak Világszövetségének főtitkára,

Rev. Dr. Samuel Kobia, az Egyházak Világtanácsának főtitkára,
és a keresztény egyházfőknek, bárhol....

A könyörületes és irgalmas Isten nevében

Egyezkedő szó közöttünk és közöttetek (összefoglaló és kivonat)

A muszlimok és keresztények együtt a világ lakosságának több mint felét alkotják. A világban addig nem alakulhat ki tartós béke, amíg nem lesz béke és igazság e két vallási közösség között. A világ jövője a muszlimok és keresztények közötti békétől függ.

Ennek a békének és egyetértésnek az alapjai már léteznek. Mindkét hit alap princípiumainak része: az egy Isten szeretete és a felebarát szeretete. Ezeket a tanításokat ismétlődően megtaláljuk az iszlám és a kereszténység szent könyveiben. Isten egysége, az iránta érzett szeretet és a felebaráti szeretet szükségessége képezi a közös alapot iszlám és kereszténység között. A következőkben néhány példát idézünk:

A szent Koránban Isten mondja Isten egységéről:

Az őszinte hit, szúra 112,1-2: „*Mondd: „Ó Allah, az egyedülvaló, Allah, az örökkévaló!”* Isten szeretetének szükségességéről, Isten mondja a szent Koránban: „*Emlékezz hát meg Urad nevééről és szenteld magad kizárólag neki!*” (A beburkolózott 73,8). A felebarát szeretetének szükségességéről Mohamed próféta azt mondta: „*Egyikőtöknek sincs hite mindaddig, amíg nem azt kívánja szomszédjának, amit magának szeretne.*”

Az Újszövetségben Jézus Krisztus mondja: „*Halljad, Izráel, az Úr, a mi Istenünk, egy Úr, és szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. A második ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincsen más, ezeknél nagyobb parancsolat.*” Mk 12,29-31.

A szent Koránban a dicsőséges Isten azt parancsolja a muszlimoknak, hogy a következő felhívást intézzék a keresztényekhez (és zsidókhöz, az Írás népeihez): „*Mondd: „Ti Írás birtokosai! Jöjjetek egyezkedő szóra közöttünk és közöttetek! (Egyezzünk meg abban), hogy csupán Allahot szolgáljuk, semmit nem állítunk társként mellé, és hogy egymás között nem teszünk meg egyeseket Allah mellett ura(ink)nak!”* Ha azonban ők elfordulnak, akkor mondjátok: „*Tanúsítsátok, hogy muszlimok vagyunk!*” (Imrán nemzetsége 3,64) A *semmit nem állítunk társként mellé* mondatrész Isten egységére vonatkozik, és a *csupán Allahot szolgáljuk* szavak arra vonatkoznak, hogy teljesen Istennek vetjük alá magunkat. Egyben az egész rész az első és legnagyobb parancsolatra utal. Az egyik legrégebbi és legtekintélyesebb szent Korán kommentár alapján, az *egymás között nem teszünk meg*

egyeseket Allah mellett ura(ink)nak! mondat azt jelenti, hogy egyikünk sem engedhet a másíknak abból, amit Isten parancsolt. És ez a másodík parancsolatra utal, mert az igazság és a vallásszabadság a felebarát szeretetének döntő része.

Így a szent Koránnak engedelmeskedve, hívjuk mi muszlimok a keresztényeket egy találkozásra, annak alapján, ami közös bennünk, mely hitünk és gyakorlatunk lényege: a szeretet *kettős parancsolata*.

—

A könyörületés és irgalmas Isten nevében

Béke és áldás legyen Mohamed prófétával

Egyezkedő szó közöttünk és közöttetek

A könyörületés és irgalmas Isten nevében

„Hívjál a te Urad útjára bölcsességgel és szép buzdítással! És szállj perbe velük úgy, ahogy az a legjobb. Bizony Allah a legjobb tudója annak, aki eltévelyeg az ő útjától és ő a legjobb tudója azoknak, akik az igaz útra vezéreltetek.” (A méhek, 16,125)

I. Isten szeretete

Isten szeretete az iszlámban

Hitvallás

Az iszlám krédó lényege a hit két bizonyosságát tartalmazza (saháda), amelyek azt állítják, hogy: *nincs más Isten csak Allah, és Mohamed az ő prófétája.*ⁱ Ez a két hitvallás az iszlám sine qua non-ja. Aki ezeket tanúsítja az muszlim; aki ezeket tagadja az nem muszlim. Mohamed próféta azt is mondta: *A legjobb emlékezet, tisztelet: hogy nincs más isten Istenen kívül...*ⁱⁱ

Az összes próféta mondásaiból a legjobb

Kiterjesztve az emlékezést Mohamed próféta azt is mondta: *A legjobb, amit valaha én, vagy más előttem járó próféta mondott: nincs más isten, csakis Isten, ő egyedül, nincs hozzá fogható, ő egyedülálló, övé a dicsőség, és neki hatalma van mindenek fölött.*ⁱⁱⁱ Az első hitvallást követő szavak mind a szent Koránból származnak, az Isten iránti szeretet és odaadás módozatait írják le.

Az *egyedül ő* kifejezés emlékezteti a muszlimokat, hogy szívüket^{iv} egyedül Istennek szenteljék, mivel Isten mondja a szent Koránban: *„Allah nem helyezett egy ember gyomrába sem két szívet.”*(A szövetségeselek 33,4) Isten abszolút, ezért a neki való odaadás teljesen őszinte kell, hogy legyen.

Neki nincs társa, kifejezés arra emlékezteti a muszlimokat, hogy egyedülállóan szeretniük kell Istent, a lelkükben való lázadás nélkül, mivel Isten azt mondja a szent Koránban: „Vannak az emberek között olyanok, akik Allah mellé bálványokat helyeznek, akiket úgy szeretnek, mint Allahot. A hívők azonban erősebbek Allah szeretetében.” (A tehén 2,165) Valóban: „beleborzonganak azok, akik félik Urukot, aztán elcsitul (a borzongásuk) és szívük meglágyul Allah intésének (befogadására).” (A seregek 39,23)

A korlátlan uralom kifejezés arra emlékezteti a muszlimokat, hogy teljesen adják oda magukat Istennek elmével és értelemmel egyaránt, mert Isten szuverenitása a teremtés, a létezés teljességét jelenti, és mindazt amit az ész csak fölfoghat. És minden Isten kezében van, mert Isten mondja a szent Koránban: „Áldott legyen az, akinek a kezében van az országlás. Ő mindenek fölött hatalmas.” (Az országlás 67,1)

Ő a dicső, kifejezi, hogy a muszlimok hálásak Istennek és bíznak benne minden érzelmükkel és érzésükkel. Isten szól a szent Koránban: „És ha megkérdezik őket, hogy ki teremtette az eget és a földet, és ki rendelte a Napot és a Holdat (az ember) szolgálatára, bizonyosan azt mondják: „Allah”. Hogy fordulhatnak el ennyire (az igazságtól)?! Allah bőkezűen gondoskodik arról, akiről akar, és szűkmarkúan mér neki (máskor). Allah minden dolog tudója. És ha megkérdezed őket, hogy ki bocsátott le vizet az égből, és élesztette föl általa a földet, miután az már meghalt, bizonyosan azt mondják: „Allah”. Mondd: „Dicsőség Allahnak!” De nem! A legtöbben nem élnek az eszükkel!” (A pók 29,61-63)^v

Mert mindezekért az adományokért az emberek valóban hálásak kell, hogy legyenek:

„Allah az, aki megteremtette az eget és a földet, és aki vizet küldött le az égből, s gyümölcsöket sarjasztott azzal – táplálékul néktek. És hajókat rendelt a szolgálatotokra, hogy – az ő parancsára – sietve haladjanak a tengeren. És szolgálatotokra rendelt a folyókat. És szolgálatotokra rendelt a Napot és a Holdat, amelyek fáradhatatlanul (haladnak pályájukon). És szolgálatotokra rendelt az éjszakát és a nappalt. És megadta néktek mindazt, amit csak kértetek tőle. Ha meg akarnátok számlálni kegyét, számát sem tudnátok annak. Ám az ember bizony megátalkodott az ő vétkességében és hitetlenségében.” (Ábrahám 14,32-34)^{vi}

És valóban A megnyitó (Fátiha) szúra, - amely a legcsodálatosabb fejezet a szent Koránban^{vii} – Isten dicsőítésével kezdődik:

„Allah, a könyörületes és irgalmas nevében. Dicsőség Allahnak, a teremtmények Urának, a könyörületesnek és az irgalmasnak, aki az Ítélet Napját uralja! Néked szolgálunk és hozzád fordulunk segítségért. Vezess minket az egyenes úton, azoknak az útján, akik iránt kegyesnek mutatkoztál, s ne azokén, akik haragvások sújt, sem a tévelygőkén!” (A megnyitó 1,1-7)

Az al-Fátiha, A megnyitó szúrát naponta tizenhét alkalommal recitálják a muszlimok a kanonikus imádkozás rendjén. Ez az ima Isten imádatára, dicsőítésére hívja fel figyelmünket, végtelen jóságának és kegyelmének tulajdonságaira, mely nemcsak az ebben az életben megnyilvánuló jóság és kegyelem, hanem a végítélet napján^{viii} is érvényes, amikor reményeink szerint megbocsátja bűneinket. Az ima áldás és útmutatás kérésével zárul, hogy eljussunk az üdvösségre és szeretetre, mely dicsőítéssel és hálával kezdődik, mert Isten azt mondja a szent Koránban: *„Akik hisznek és jótetteket cselekszenek, azoknak az Irgalmas szeretetet juttat.”* (Mária 19,96)

Az a kifejezés, hogy *Istennek mindenek fölött hatalma van*, arra figyelmezteti a muszlimokat, hogy legyenek tudatában annak, hogy Istennek minden lehetséges és féljék őt.^{ix} Isten mondja a szent Koránban: *„Féljétek Allahot! Tudnotok kell, hogy Allah az istenfélőkkel van! Adakozzatok (a harcra) Allah útján! Ne rohanjatok a pusztulásba! Legyetek jóraavalóak! Allah szereti a jóraavalókat!”* (A tehén 2,194-95) és: *„...Féljétek Allahot! Tudnotok kell, hogy Allah büntetése rettenetes!”* (A tehén 2,196)

Isten félelmén keresztül a muszlimok cselekedeteiket, képességeiket és erejüket Isten szolgálatába állítják. Isten mondja a szent Koránban: *„...Tudnotok kell, hogy Allah az istenfélőkkel van!”* (A megbánás 9,36), és *„Ti hívők! Miért maradtatok a föld fölé görnyedve, amikor az mondatott néktek: „Vonuljatok (harcba) Allah útján?” Jobban tetszik néktek az evilág, mint a túlvilág? Az evilági élet élvezete ugyancsak kevés a túlvilágéhoz képest! Ha nem vonultok (harcba), fájdalmas büntetéssel fog büntetni benneteket és egy másik néppel cserél föl titeket. Ti nem lehettek az ő ártalmára semmiben. Allah mindenek fölött hatalmas.”* (A megbánás 9,38-39)

—

A következő szavak: *ő egyedülálló, övé a dicsőség és mindenek fölött hatalmas*, így együtt arra figyelmeztetik a muszlimokat, hogy amint a teremtésben is minden Isten dicsőségéről szól, a lelkükben is teljes odaadással legyenek Isten iránt: *„Allahot magasztalja (mindaz), ami az egekben és a földön van. Övé az országlás és övé a dicsőség. És ő mindenek fölött hatalmas.”* (A kölcsönös becsapás 64,1)

Mert valóban mindaz, ami az ember lelkében van ismert és számon tartott Isten által: *„Ő tudja (mind)azt, ami az egekben és a földön van, és tudja azt, amit eltitkoltok és azt, amit kinyilvánítotok. És Allahnak tudomása van szívetek legtitkosabb gondolatairól.”* (A kölcsönös becsapás 64,4)

A fentebb idézett összes passzus is arról tanúskodik, hogy a szent Korán ábrázolása alapján a lélek három részre osztható: az ész, vagy intelligencia, amely az igazság felfogására szolgál; az akarat, amely a szabad választást szolgálja; és az érzelem, amely a jó és a szép szeretetét munkálja.^x Más szavakkal kifejezve, az emberi lélek a megértésen keresztül ismeri az igazságot, ismeri a jót az akaraton át és erényes emóciói és érzései segítségével szereti Istent. A fent említett szent koráni fejezet folytatásaképpen, Isten rendeli el, hogy az emberek annyira féljék őt, amennyire csak lehet, és hogy hallgassanak rá (hogy megismerjék az igazságot); és hogy engedelmeskedjenek (hogy akarják a jót) és hogy adakozzanak (hogy gyakorolják a szeretetet és erényeket), amelyek, - ahogy Isten mondja - jobba teszik lelkünket. Ha a lelkünket ez a három rész tölti be: a tudás, az akarat és a szeretet, akkor megtisztulhatunk és végső sikereket érhetünk el: *„Féljétek hát Allahot, ahogyan csak tőletek telik, figyeljétek, engedelmeskedjétek és adakozzatok a magatok javára! Akik mentesek lelkük kapzsiságától, ők azok, akik boldogulnak.”* (A kölcsönös becsapás 64,16)

Összefoglalva, a következő teljes szakasz : *Neki nincs társa, nincs hozzá fogható, ő az egyedüli, övé a dicsőség és neki hatalma van mindenk fölött, a Nincs más isten, Istenen kívül* hitvallást foglalja össze, mely arra figyelmezteti a muszlimokat, hogy szívük, teljes lelkük, és lelkük minden része és ereje (vagyis teljes szívük és lelkük) teljesen alá van rendelve Istennek és Istenhez kapcsolódik. Ezért mondja Isten a szent Koránban Mohamed prófétának: *„Mondd: „Az istentiszteletem az áldozat(i állat)om, az életem és a halálom Allahot illetik, a teremtmények urát! Nincs társa neki. Ennek (megvallására) szólítottam föl, és én vagyok az első azok között, akik alávetik magukat (Allahnak).” Mondd: „Vajon ne Allahot, hanem más Urakat kívánják, holott mindenk fölött ő az Úr?” Mindenki a maga számlájára tesz szert valamire. És senki nem cipeli egy másiknak terhét.”* (A jószágok 6,162-164)

Ezek a versek Mohamed próféta Isten iránti teljes és mély odaadását foglalják össze. Mert a szent Koránban Isten elrendeli az őt szerető muszlimoknak, hogy ezt a példát kövessék,^{xi} azért, hogy viszonzásképpen Isten is szeresse^{xii} őket: *„Mondd: „Ha szeretitek Allahot, akkor kövessetek engem! Akkor Allah (is) szeretni fog benneteket és megbocsátja bűneiteket.” Allah megbocsátó és könyörületes.”* (Imrán nemzetsége 3,31)

Isten szeretete az iszlámban az istennek való teljes és tökéletes alávetettség része; nemcsak egy mulandó érzés. Amint fentebb is láttuk, Isten elrendeli a szent Koránban: *Mondd: az istentiszteletem, az áldozatom, az életem és a halálom Istent illetik, a mindenség Urát. Neki nincs társa.* Az isteni alávetettségre szóló felhívás, a szív és lélek kapcsolódása, nem csupán egy átmeneti érzésre, vagy hangulatra utal, valójában ez egy olyan esemény,

amely állandó és aktív szeretetet követel Isten iránt. Egy olyan szeretetet, amelyben a legbensőbb lelki szív és az egész lélek – értelmével, akaratával és érzéseivel - áhítatban nyilvánul meg.

Senki nem tud ennél jobbat

Láthattuk, amint az áldott mondás: *Nincs más isten Istenen kívül, neki nincs társa, ő az egyeduralkodó és övé a dicsőség és hatalma van mindenek fölött* – mely a legjobb mondás, amit valaha próféta mondott – nyilvánvalóvá teszi azt, ami addig rejtve volt a *legjobb emlékezésben (nincs más isten Istenen kívül)*, megmutatva, hogy az áhítat mit követel meg és mit ró ránk. Azt valljuk, hogy ez az áldott mondás önmagában is szakrális invokáció – a hitvallás elejének kiterjesztése (*nincs más isten Istenen kívül*) - ennek rituális ismétlése közelebb visz Isten kegyelme által, az áhítat tartalmához, nevezetesen Isten szeretetéhez és a neki való alávetettséghez, teljes szívvel, teljes lélekkel, és teljes elmével, és teljes akarattal és minden érzésünkkel. Mohamed próféta rendelte el az erre való emlékezést: „*Ő azt mondja: nincs más isten Istenen kívül, csakis ő egyedül, neki nincs társa, ő egyeduralkodó, övé a dicsőség és mindenek fölött hatalma van, naponta százszor is, számukra tíz rabszolga felszabadítása egyenlő, és az előírt száz jó cselekedet száz rossz cselekedetet töröl el, és mindez megvédi őket a gonosztól annak a napnak az estéjéig. Senki sem tud ennél jobbat felajánlani, ments meg egyet, aki ennél többet tesz.*”^{xiii}

Más szavakkal, ez az áldott kijelentés: *nincs más isten Istenen kívül, csakis ő egyedül, neki nincs társa, ő egyeduralkodó, övé a dicsőség és mindenek fölött hatalma van*, nem csak megköveteli és elvárja a muszlimoktól, hogy teljesen alávegyék magukat Istennek és szeressék őt, teljes szívükkel és teljes lelkükkel, és minden bensőjükkel, hanem egyben módot ad arra, hogy a (hitvallás) kezdetét – rendszeresen ismételve^{xiv} – realizálják ezt a szeretetet, mindenükkel, amijük csak van. Isten mondja a szent Korán egyik korai kijelentésében, hogy: „*Emlékezz hát meg Urad nevére és szenteld magad kizárólag neki!*” (A beburkolózott 73,8)

ISTEN SZERETETE AZ ELSŐ ÉS LEGNAGYOBB PARANCSOLAT A BIBLIÁBAN

A Deuteronomium könyvében található sómá (5Móz 6,4-5), az Ószövetségnek és a zsidó liturgiának központi gondolata, így szól: „*Halld meg, Izráel: Az Úr a mi Istenünk,*

egyedül az Úr! Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből!”^{xv}

Hasonlóképpen válaszol Jézus Krisztus, a Messiás, a neki feltett kérdésre a legnagyobb parancsolatról: „Amikor a farizeusok meghallották, hogy a szadduceusokat elnémította, köréjegyűltek. Egyikük pedig, egy törvénytudó, kísérteni akarta őt, és megkérdezte tőle "Mester, melyik a nagy parancsolat a törvényben?" Jézus így válaszolt: "Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és a nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták." (Mt 22,34-40)

Valamint: „Ekkor odament az írástudók közül egy, aki hallotta őket vitázni, és mivel tudta, hogy Jézus jól megfelelt nekik, megkérdezte tőle: "Melyik a legfőbb az összes parancsolat közül?" Jézus így válaszolt: "A legfőbb ez: Halljad, Izráel, az Úr, a mi Istenünk, egy Úr, és szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. A második ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincsen más, ezeknél nagyobb parancsolat." (Mk 12,28-31)

Isten teljes szeretete az első és legnagyobb parancsolat a Bibliában. Valóban megtalálható számos más helyen is a Bibliában: 5Móz 4,29; 10,12; 11,13 (a sómá részeként is), 13,3; 26,16; 30,2; 30,6; 30,10; Józsué 22,5; Márk 12,32-33; Lukács 10,27-28. Habár a Biblia különböző helyein, kissé eltérő verziókat olvashatunk. Például Máté 22,37-ben: "Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből." A görög kardia jelenti a szívet, a psyche a lelket és a dianoia az elmét. A Márk 12,30-ban lévő változatban: „és szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből.”, az erő szó kerül be a szövegbe, a már fentebb említett háromhoz, az eredeti görög ischus szó fordításaképpen.

Lukács 10,27-ben a törvénytudó válaszában (melyeket Jézus Krisztus igazol Lk 10,28-ban), ugyanazt a négy kifejezést használja, amit Mk 12,30. Az írástudó válasza Mk 12,32-ben, (amelyet Jézus Krisztus jóváhagy Mk 12,34-ben), három kifejezést használ: a kardia (szív), a dianoia (értelem) és az ischus (erő) szavakat.

A Deuteronomium 6,4-5-ben található sómában, („Hallj meg, Izráel: Az Úr a mi Istenünk, egyedül az Úr! Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből!”) az eredeti héber szó a szívre a lev, a lélekre a nefesh és az erő szava a me'od.

Józsué 22,5-ben, Józsué azt parancsolja az izraelieknek, hogy szeressék az Istent és áldozzanak neki, a következőképpen: „Csak nagyon vigyázzatok arra, hogy megtartsátok azt

a parancsot és törvényt, amelyet Mózes, az Úr szolgája parancsolt nektek: Szeressétek Isteneteket, az Urat, és mindenben az ő útjain járjatok; tartsátok meg parancsolatait, ragaszkodjatok hozzá, és szolgáljátok teljes szívvel és teljes lélekkel!”

Mindezekben a verziókban az a közös – az ószövetségi héber, a Jézus Krisztus arámi szavai és a közvetítő görög Újszövetség nyelvi különbségei ellenére – hogy megparancsolják az Isten szeretetét, teljes szívvel és lélekkel és az Istennek való teljes odaadást. Ez az első és legnagyobb parancsolat az emberiség számára.

A már leírtak fényében láthattuk, hogy Mohamed próféta áldott mondása mire utal és mit idéz fel bennünk: *„A legjobb, amit valaha is mondtam – beleértve a prófétákat, akik előttem jártak – hogy: Nincs más isten Istenen kívül, neki nincs társa, ő az egyeduralkodó és övé a dicsőség és hatalma van mindenek fölött.”*^{xvi} A következő szavak: *„A legjobb, amit valaha is mondtam – beleértve a prófétákat, akik előttem jártak”*, hasonlóvá teszik az áldott formulát: *„Nincs más isten Istenen kívül, neki nincs társa, ő az egyeduralkodó és övé a dicsőség és hatalma van mindenek fölött.”*, pontosan a teljes szívvel és lélekkel való Isten szeretet első és legnagyobb parancsolatával, amely a Biblia számos helyén megtalálható. Más szavakkal azt is mondhatjuk, hogy Mohamed próféta talán, egy inspiráció során, a bibliai első parancsolatra utalva állította, amit mondott. Leginkább csak Isten a tudója, de mi bizonyosan láthattuk a szövegek értelmének komoly hasonlóságát. Sőt mi több, azt is tudjuk, (ld. végjegyzetek) hogy mindkét formulának vannak figyelemre méltó párhuzamos helyei. Az egymástól alig eltérő verziók megjelennek különböző kontextusokban, mindazonáltal mindegyik Isten teljes szeretetének és a neki való odaadásnak elsőlegességét hangsúlyozza.^{xvii}

II A felebarát szeretete

A FELEBARÁT SZERETETE AZ ISZLÁMBAN

Az iszlámban számos útmutatást találunk a felebarát szeretetének – és a hozzá való kegyelemnek – a szükségességéről és jelentős fontosságáról. Isten szeretetének és az Istenben való hitnek lényeges és nélkülözhetetlen eleme a felebarát szeretete, mert az iszlám tanítása alapján a felebarát szeretete nélkül nincs igaz hit és nincs igazságosság. Mohamed próféta mondta: *“Nincs hitetek addig, amíg nem azt szeretnéd a fivérednek, amit magadnak kívánsz”*^{xviii} És *“Nincs hitetek addig, amíg nem azt kívánod a felebarátodnak, amit magadnak”*.^{xix}

Azonban a felebarát iránt érzett empátia és szimpátia – beleértve a formális imákat is - nem elégséges. Ezeket nagylelkűség és önfeláldozás kell, hogy kövesse. Isten szól a szent Koránban: *„Nem az a jámborság, hogyha orcátokat^{xx} Napkelet, vagy Napnyugat felé forgatjátok. A jámborság az, ha valaki hisz Allahban, a Végső Napban, az angyalokban, az Írásban és a prófétákban, s aki javait – bármily kedvesek is azok néki – odaadja rokonainak, az árváknak, a szegényeknek, az úton járóknak, a koldusoknak, s a rabszolgák (kiváltására); aki elvégzi az istentiszteletet és megadja a zakátot; (akik) teljesítik kötelezettségüket, ha kötelezettséget vállaltak; akik állhatatosak a szükségben, bajban és megpróbáltatásban. (Egyedül) ők az igazak és ők az istenfélők.” (A tehén 2,177)*

Valamint: *„Az (igazi) jámborságot mindaddig nem éritek el, amíg nem adakoztatok olyasvalamiből, amit szerettek. Bármit is adakoztok, Allahnak tudomása van arról.” (Imrán nemzetsége 3,92)*

Nem szerethetjük teljesen Istent és a felebarátot mindaddig, amíg nem adakozunk abból, amit mi is szeretünk.

—

A FELEBARÁT SZERETETE A BIBLIÁBAN

Már idéztük korábban a Messiás, Jézus Krisztus szavait, az Isten szeretete mellett második legfontosabb parancsolatként említett, felebarát szeretetéről: *„Ez az első és a nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.” (Mt 22,38-40)*

És: *„A második ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincsen más, ezeknél nagyobb parancsolat.” (Mk 12,31)*

Meg szeretnénk jegyezni, hogy ez a parancsolat megtalálható az Ószövetségben is: *„Ne gyűlöld szívedben atyádfiát! Fedd meg bátran honfitársadat, hogy ne légy részes a vétkében. Ne légy bosszúálló, se haragtartó a népedhez tartozókkal szemben. Szeresd felebarátodat, mint magadat! Én vagyok az Úr!” (3Móz 19,17-18).*

Az elsőhöz hasonlóan a második parancsolat is megköveteli a nagylelkűséget és önfeláldozást, mert *„E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.”*

—

III Jöjjetek egyezkedő szóra közöttünk és közöttetek

Egyezkedő szó

Míg az iszlám és a kereszténység között magától értetődően jelentős különbségek vannak, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, de az világosan látható, hogy a két legnagyobb parancsolat közös alapot képez és kapcsolatot teremt a Korán, a Tóra és az Újszövetség között. A Tórában és az Újszövetségben Isten egységéből ered a két parancsolat, az előfeltétel, hogy csak egy Isten létezik. A Tórában található sömá így kezdődik: „*Halld meg, Izráel: Az Úr a mi Istenünk, egyedül az Úr!* (5Móz 6,4), Jézus is hasonlóan nyilatkozik: „*A legfőbb ez: Halljad, Izráel, az Úr, a mi Istenünk, egy Úr*” (Mk 12,29). Hasonlóan szól Isten a szent Koránban: „*Mondd: „Ó Allah, az egyedülvaló, Allah, az örökkévaló!”* (Az őszinte hit 112,1-2). Tehát Isten egysége, az ő szeretete és a felebarát szeretete képezik azt a közös alapot, melyre az iszlám, a kereszténység (és judaizmus) épül. Ez nem is lehet másképpen, mivel Jézus azt mondja: „*E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.*” (Mt 22,40). Sőt mi több, Isten úgy nyilatkozik a szent Koránban, hogy Mohamed próféta semmi lényegesen, alapvetően újat nem hozott: „*Csupán azt mondják neked (Mohamednek), amit már előtted mondtak a küldötteknek.*” (Világos magyarázatot nyertek 41:43). És: „*Mondd: „Nem vagyok én újító a küldöttek között. És én nem tudom, hogy mi történik velem, vagy veletek. Én csupán a kinyilatkoztatást követem, amit kaptam. Én nyilvánvaló intő vagyok csupán.*” (al-Ahqáf 46,9). Mert Isten a szent Koránban azt is kinyilatkoztatja, hogy az Isten egységéről szóló örök igazság, a teljes szeretet és odaadás Isten iránt (a bálványok elkerülése), az embertárs iránti szeretet kötelessége (igazság), az alapja minden igaz vallásnak: „*És elküldtünk hajdan minden közösséghez egy küldöttet, (hogy hirdesse): „Szolgáljátok Allahot és kerüljétek el at-Tagutot! Egyeseket közülük Allah az igaz útra vezérelte, másokat joggal sújtja a tévelygés. Járjátok hát be a földet, és figyeljétek meg, milyen végre jutottak azok, akik meghazudtolták (a küldötteket).*” (A méhek 16,36)

„*Elküldtük a küldötteinket nyilvánvaló bizonyítékokkal s leküldtük velük az Írást és a mérleget, hogy az emberek igazságosan járjanak el.*” (A vas 57,25).

Jöjjetek egyezkedő szóra

Isten, a Magasságos azt mondja a szent Koránban a muszlimoknak, hogy a következő felhívást intézzék a keresztényekhez (és zsidókhoz – az Írás népeihez): „*Mondd: „Ti Írás birtokosai! Jöjjetek egyezkedő szóra közöttünk és közöttetek! (Egyezzünk meg abban), hogy csupán Allahot szolgáljuk, semmit nem állítunk társként mellé, és hogy egymás között nem teszünk meg egyeseket Allah mellett ura(ink)nak!” Ha azonban ők elfordulnak, akkor mondjátok: „Tanúsítsátok, hogy muszlimok vagyunk!” (Imrán nemzetsége 3,64).*

Az áldott szavak: *semmit nem állítunk társként mellé*, világosan isten egységére utalnak. És az is egyértelmű, hogy a *csak neki szolgálunk*, azt jelenti, hogy teljesen odaadjuk magunkat Istennek, vagyis az első és legnagyobb parancsolatnak engedelmessé válunk. Az egyik legrégebbi és legtekintélyesebb szent Korán kommentár (tafszír) alapján, - Abu Ja'far Muhammad bin Jarir al-Tabarinak (d. 310 A.H. / 923C.E.) az *Al-Bayan fi Ta'wil Al-Qur'an* – az *egymás között nem teszünk meg egyeseket Allah mellett ura(ink)nak!* rész azt jelenti, hogy egyikünk sem lehet engedetlen Isten parancsolataival szemben, és nem dicsőíthet másokat, nem borulhat le mások előtt ugyanúgy, mintha Isten előtt tenné. Más megfogalmazásban, a muszlimok, a keresztények és a zsidók szabadon követhetik azt, amit Isten parancsolt nekik és nem kell, hogy királyok és hasonlók előtt leboruljanak.^{xxi} Mert Isten azt mondja egy másik helyen a szent Koránban: „*Nincs kényszer a vallásban!*” (*A tehén 2,256*). Ez a rész világosan a második parancsolatra utal, a felebarát szeretetének elengedhetetlen része az igazságosság^{xxii} és a vallásszabadság. Isten így szól a szent Koránban: „*Allah nem tiltja meg nektek, hogy jóindulattal és méltányosan bánjatok azokkal, akik a vallás miatt nem harcoltak ellenetek és nem űztek el lakhelyeitekről. Allah szereti azokat, akik méltányosan járnak el.*” (*A próbának alávetett nő 60,8*).

—

Mi, muszlimok hívjuk a keresztényeket, hogy emlékezzenek Jézus evangéliumi szavaira: *Jézus így válaszolt: " az Úr, a mi Istenünk, egy Úr, és szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. A második ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincsen más, ezeknél nagyobb parancsolat."* (Mk 12,29-31)

Mi muszlimok, azt mondjuk, hogy nem vagyunk a keresztények ellen, és az iszlám nem ellenük van – mindaddig, amíg ők nem kezdeményeznek háborút saját vallásuk érdekében a muszlimok ellen, amíg nem nyomják el őket, amíg nem űzik ki őket otthonaikból, (a már idézett szent koráni vers alapján: A próbának alávetett nő 60,8). Isten azt

mondja a szent Koránban: „*Nem egyformák (azonban mindannyian). Az Írás birtokosai között van egy szilárdan (hívő) közösség, amely Allah verseit recitálja az éjszaka óráiban, s földre borul. Hisznek Allahban, a Végső Napban, megparancsolják azt, ami helyénvaló, megtiltják azt, ami elvetendő és versengve buzgólkodnak abban, hogy jót cselekedjenek. (Majdan) az igazakhoz tartoznak ők. Akik jót cselekszenek, azok nem fognak (majdan) hátlatlanságot tapasztalni. Allah tudja, hogy kik az istenfélők.*” (Imrán nemzetsége 3,113-115).

Vajon a kereszténység szükségszerűen a muszlimok ellen van? Az evangéliumban Jézus Krisztus mondja: „*Aki nincs velem, ellenem van, és aki nem velem gyűjt, tékozol.*” Mt 12,30; „*mert aki nincs ellenünk, az mellettünk van.*” Mk 9,40; „*mert aki nincs ellenetek, az veletek van.*” Lk 9,50.

Ohridi *Theophülaktosz*^{xxiii} érsek Újszövetség magyarázatában azt írja, hogy nincs ellentétéről szó az előbbi két bibliai vers között, mivel az első állítás (az Újszövetség eredetei görög szövege alapján) a démonokra, míg a második és harmadik a Jézust elismerő emberekre vonatkozik, akik nem keresztények. A muszlimok elismerik, hogy Jézus Krisztus a Messiás, de nem ugyanúgy, mint a keresztények, (mellesleg a keresztények között sincs egyetértés Jézus Krisztus természetét illetően), hanem a következő módon: „*...Jézus, a Messiás, Mária fia (csupán) küldötte Allahnak, és az ő szava, amit sugalmazott Máriának, és belőle (kiáradó) szellem....*” (A nők 4,171). Ezért arra kérjük a keresztényeket, hogy úgy gondoljanak a muszlimokra, mint akik *nincsenek ellenük*, hanem *velük* vannak, Jézus Krisztus említett szavai alapján.

Végül, mint muszlimok a szent Koránnak engedelmességgel, arra kérjük a keresztényeket, hogy találkozzunk a két vallás közös alapjai mentén: „*...csupán Allahot szolgáljuk, semmit nem állítunk társként mellé, és hogy egymás között nem teszünk meg egyeseket Allah mellett ura(ink)nak!*” (Imrán nemzetsége 3,64).

Ez legyen a jövőbeli vallásközi párbeszéd közös alapja közöttünk, mert ezeken az alapokon nyugszik az *egész törvény és a próféták* (Mt 22,40). Isten mondja a szent Koránban: „*Mondjátok: „Hiszünk Allahban és abban, ami (kinyilatkoztatás gyanánt) leküldetett hozzánk és Ábrahámhoz, Ismáelhez, Izsákhhoz, Jákóbbhoz és (Izrael) törzseihez és (hiszünk abban), amit Mózes, Jézus és a próféták kaptak az Uruktól. Nem teszünk különbséget egyikük javára sem közülük. Mi (Allahnak) vetjük alá magunkat.*” Ha ugyanabban hisznek, amiben ti hisztek, akkor a helyes úton járnak, ha azonban hátat fordítanak, akkor szakadárok. Elegendő lesz neked Allah velük szemben. Ő mindent hall és tud.” (A tehén 2,136-137).

Közöttünk és közöttetek

Muszlimok és keresztények között a közös alap megtalálása nem csupán vallási vezetők udvarias ökumenikus párbeszéde. A kereszténység és az iszlám a világ és a történelem első és második legnagyobb világvallásai. A felmérések alapján keresztények és muszlimok alkotják az emberiség egyharmadát és egyötödét. Együtt a világ lakosságának 55%-át adják, mely azt jelenti, hogy ennek a két világvallásnak a kapcsolata a legfontosabb faktora a tartós béke kialakításának a világban. Ha muszlimok és keresztények között nincs béke, akkor a világban sem lesz béke. A modern világ szörnyű fegyverkezésével, muszlimok és keresztények soha nem látott összefonódásával, egyik oldal sem tudja egyoldalúan megnyerni a konfliktust a világ lakosságának több mint fele között. Közös jövőnk a tét. Talán, maga a világ túlélése a tét.

És azoknak, akik élvezik a konfliktusokat és a rombolást a saját hasznukra, vagy úgy gondolják, hogy azokon keresztül ők végérvényesen nyernek, mi azt mondjuk, hogy épp a mi saját lelkünk van veszélyben, ha nem teszünk meg minden tőlünk telhetőt annak érdekében, hogy békét teremtsünk és harmóniában találkozzunk. Isten mondja a szent Koránban: *„Allah méltányossága illendő bánásmódra, s a rokonnak való adakozásra szólít föl, s eltilt attól, ami hitvány és elvetendő, és a jogtalan erőszaktól. Talán hallgattok az intő szóra!”* (A méhek 16:90). Jézus Krisztus mondja: *„Boldogok, akik békét teremtenek, mert ők Isten fiainak neveztetnek.”* Mt 5,9, és más helyen: *„Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall?”* Mt 16,26.

A köztünk lévő különbségek ne okozzanak gyűlölködést és viszályt. Csak a becsületességben és a jó munkában versenyezzünk egymással. Tiszteljük egymást, legyünk tisztességesek, igazságosak, és kedvesek egymással és éljünk őszinte békében és kölcsönös jóindulattal. Isten mondja a szent Koránban:

„Leküldtük hozzád az Írást az Igazsággal, hogy bizonyítsa azt, ami az írásból előtte volt és (hitelességét) tanúsítsa. Ítélezz hát közöttük aszerint, amit Allah leküldött. Ne kövesd az ő kényszerüket, (eltérve) attól, ami az igazságból eljött hozzád! Mindenki számára kijelöltük a cselekvés (egy meghatározott) zsinórmértékét és egy meghatározott utat. Ha Allah úgy akarta volna, akkor egyetlen közösséggé tett volna benneteket, de (különböző közösségekre osztott szét), hogy (eképpen) tegyen próbára titeket, abban, amit (a kinyilatkoztatásból) adott nektek. Versengjetez hát a jócselekedetekben! Mindannyian Allahhoz fogtok (majdan) visszatérni. És akkor majd ő közölni fogja veletek, hogy min különböztetek össze (az evilágon).” (Az asztal 5,48).

ⁱ Arabul: *La illaha illa Allah Muhammad raszul Allah*. A két *saháda* megjelenik, habár külön a szent Koránban a 47:19 szúrában és a 48:29 szúrában.

ⁱⁱ Hadisz gyűjteményekben: *Sunan Al-Tirmidhi, Kitab Al-Da'awat*, 462/5, no. 3383; *Sunan Ibn Majah*, 1249/2.

ⁱⁱⁱ Hadisz gyűjteményekben: *Sunan Al-Tirmidhi, Kitab Al-Da'awat, Bab al-Du'a fi Yawm 'Arafah*, Hadisz no. 3934.

Fontos megjegyezni, hogy a fenti hadisz idézet kifejezései a Koránból származnak, habár különböző szúrákból, de többször is előfordulnak.

^{iv} **A szív**

Az iszlámban a (lelki és nem fizikai) szív a lelki és metafizikai tudás felfogásának a szerve. Mohamed próféta egyik legnagyobb látomásában Isten mondja a szent Koránban: „*Amit látott, nem a szív költötte csalfán.*” (*A csillag 53:11*) Egy másik helyen a szent Koránban Isten így szól: „*Hiszen valóban nem a szemük vak, hanem a szívük a keblükben.*” (*A zarándoklat 22:46 és kk 2:9-10; 2:74; 8:24; 26:88-89; 48:4; 83:14*, több, mint száz helyen találkozunk a szív szóval és szinonimáival a Koránban). A közvetlen isteni látomásoknak (a lelki valóság ellentéte képen) többféle muszlim értelmezése létezik, akár ebben, vagy a következő világban. Isten mondja a szent Koránban (a végítélet napján): „*Azon a napon lesznek ragyogó orcák, amelyek Urukra tekintenek.*” (*A feltámadás 75:22-23*)

Isten azt is mondja a szent Koránban: „*Íme ez Allah, a ti Uratok! Nincs más isten rajta kívül. (Ő) minden dolog teremtetője. Szolgáljátok őt! Mindeneknek ő az istápolója. A tekintetek nem észlelik őt, ám ő észleli a tekinteteket. Ő az éleselméjű, akinek mindenről tudomása van. Immár nyilvánvaló bizonyítékok érkeztek hozzátok Uratoktól. Aki lát, az a maga hasznára lát, aki pedig vak, a maga kárára az. Nem vagyok én a ti őrzőtök.*” (*A jószágok 6:102-104*)

Mindazonáltal egyértelmű, hogy a lelki szív muszlim értelmezése nem nagyon különbözik a lelki szív keresztény felfogásától, amint azt Jézus szavaiból láthatjuk az Újszövetségben: „*Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent.*” *Mt 5,8* és Pál szavaival: „*Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogyan engem is megismert az Isten.*” *1Kor13,12*

^vld: *Luqman*, 31:25.

^{vi}ld :A méhek, 16:3-18.

^{vii} *Bukhari Tafszír: Sahih Bukhari, Kitab Tafszir Al-Qur'an, Bab ma Ja'a fi Fatihat Al-Kitab* (Hadisz no.1); szintén: *Sahih Bukhari, Kitab Fada'il Al-Qur'an, Bab Fadl Fatihat Al-Kitab*, (Hadisz no.9), no. 5006.

^{viii} Mohamed próféta mondotta:

Istennek százféle kegyelme van. Isten leküldött egyet az emberek közé, a vadállatok és állatok közé, és emiatt ezek együtt éreznek, és kegyelemmel vannak egymás iránt; és ezáltal a vadállatok ivadékaik iránt is. Isten visszatartott 99 kegyelmi ajándékot, amelyekkel kegyelmet gyakorol szolgálain, az Ítélet Napján. Hadisz gyűjtemény: (Sahih Muslm, Kitab Al-Tawbah; 2109/4; no. 2752; valamint: Sahih Bukhari, Kitab Al-Riqaq, no. 6469).

^{ix} **Isten félelme a bölcsesség kezdete**

Mohamed prófétáról feljegyezték, hogy a következőket mondotta: *A bölcsesség fő része Isten félelme – legyen ő áldott.*

(*Musnad al-Shahab*, 100/1; *Al-Dulaymi, Musnad Al-Firdaws*, 270/2; *Al-Tirmidhi, Nawadir Al-Usul*; 84/3; *Al-Bayhaqi, Al-Dala'il és Al-Bayhaqi, Al-Shu'ab*; *Ibn Lal, Al-Makarim*; *Al-Ash'ari, Al-Amthal*, et al.)

Ez magától értetődően hasonlít Salamon próféta szavaival a Bibliában: „*A bölcsesség kezdete az Úrnak félelme*” Péld 9,10 és : „*Az Úrnak félelme az ismeret kezdete*” Péld 1,7.

^x **Az értelem, az akarat és az érzelm a szent Koránban**

Isten a szent Koránban azt mondja az embernek, hogy higgyen benne és forduljon felé (értelmét használva) félelemmel (amely az akaratot motiválja) és reménységgel (az érzelmet használva): „*Csupán azok hisznek a mi jeleinkben, akik, ha intést kapnak általuk, akkor levetik magukat a földre borulva, hirdetik uruk dicsőségét, és nem fuvalkodnak föl. Ők elkerülik az ágyukat: Urukhoz fohászkodnak félve és remélve. És adakoznak abból, amivel gondoskodtunk róluk. Egy lélek sem tudja, hogy milyen öröm rejtőzik fizetségképpen az (emberek) számára azért, amit cselekedtek.*” (*A leborulás 32,15-17*)

„*Fohászkodjatok Uratokhoz alázatosan és titokban! Bizony ő nem szereti azokat, akik áthágják (a parancsait). És ne okozzatok romlást a földön, miután megújítottát! És fohászkodjatok hozzá félve és remélve! Allah kegyelme közel van a jóavalókhöz.*” (*A magaslato 7,55-56*)

Mohamed prófétát is hasonlóan olyan kifejezésekkel ábrázolják, amelyek a tudást (és intelligencia), a reménységet (és érzelm) és félelmet (az akarat motiválása) jelenítik meg: „*Próféta! Elküldtünk téged, hogy tanú és örömhír-vivő és intő légy!*” (*A szövetségese 33,45*)

„*Elküldtünk téged tanúnak, örömhír-hozónak és intőnek.*” (*A győzelem 48,8*)

^{xi} **A jó példa**

Mohamed próféta Isten iránti szeretetet és odaadása minden muszlim számára példa, amelyet követni szeretnének. Isten mondja a szent Koránban: „Allah küldöttében pedig szép példaképek van – annak, aki reményét Allahba és a Végső Napba vetette és gyakorta megemlékezik Allahról.” (A szövetségesek 33,21) Ennek a szeretetnek a teljessége kizárja a világiasságot és önzést, önmagában is gyönyörű és szeretni való a muszlimok számára. Isten szeretete a muszlimokban önmagában is szeretetre méltó. Isten szól a szent Koránban: „Tudnotok kell, hogy Allah küldötte közöttetek van. Ha ő számos dologban engedelmeskedne néktek, bizony, szorongatásban lenne részetek! Ám Allah megszerettette veletek a hitet, s tetszetőssé tette azt a szívetekben és megutáltatta veletek a hitetlenséget, a gonoszságot és az engedetlenséget. Ők azok, akik az igaz úton járnak –, (A szobák 49,7)

^{xii} A szeretetnek ez a fajtája hozzáadódik Isten egyetemes kegyelméhez, mely minden magában foglal (A magaslato 7,156) de Isten tudja a legjobban.

^{xiii} Hadisz gyűjtemény: *Sahih Al-Bukhari, Kitab Bad' al-Khalq, Bab Sifat Iblis wa Junudihi; Hadisz no. 3329.*

Az áldott mondás másik verziója

Mohamed prófétának ez az áldott mondása egy tucat hadiszban (Mohamed próféta mondásai) megtalálható különböző kontextusokban és kis eltérésekkel. Az a verzió amit az egész szövegben többször is idézünk (*nincs más isten, csakis Isten, ő egyedül, nincs hozzá fogható, ő egyedülálló, övé a dicsőség, és neki hatalma van mindenek fölött*) a legrövidebb változat. Megtalálható a *Sahih al-Bukhari* hadisz gyűjteményben: *Kitab al-Adhan* (no. 852); *Kitab al-Tahajjud* (no. 1163); *Kitab al'Umrah* (no. 1825); *Kitab Bad' al-Khalq* (no. 3329); *Kitab al-Da'awat* (nos. 6404, 6458, 6477); *Kitab al-Riqaq* (no. 6551); *Kitab al-I'tisam bi'l-Kitab* (no. 7378); in *Sahih Muslim: Kitab al-Masajid* (nos. 1366, 1368, 1370, 1371, 1380); *Kitab al-Hajj* (nos. 3009, 3343); *Kitab al-Dhikr wa'l-Du'a'* (nos. 7018, 7020, 7082, 7084); valamint a *Sunan Abu Dawud* hadisz gyűjteményben: *Kitab al-Witr* (nos. 1506, 1507, 1508); *Kitab al-Jihad* (no. 2772); *Kitab al-Kharaj* (no. 2989); *Kitab al-Adab* (nos. 5062, 5073, 5079); valamint a *Sunan al-Tirmidhi* hadisz gyűjteményben: *Kitab al-Hajj* (no. 965); *Kitab al-Da'awat* hadisz gyűjteményben: (nos. 3718, 3743, 3984); a *Sunan al-Nasa'i* hadisz gyűjteményben: *Kitab al-Sahw* (nos. 1347, 1348, 1349, 1350, 1351); *Kitab Manasik al-Hajj* (nos. 2985, 2997); *Kitab al-Iman wa'l-Nudhur* (no. 3793); *Sunan Ibn Majah: Kitab al-Adab* (no. 3930); *Kitab al-Du'a'* (nos. 4000, 4011); and in *Muwatta' Malik: Kitab al-Qur'an* (nos. 492, 494); *Kitab al-Hajj* (no. 831).

A hosszabb változat a következő szavakkal: *yuhyi wa yumit*—(*nincs más isten Istenen kívül, csakis ő egyedül, neki nincs társa, ő egyeduralgoló, övé a dicsőség. Ő adja az életet és ő adja a halált és neki hatalma van mindenek fölött.*) Ez megtalálható a *Sunan Abu Dawud* gyűjteményben: *Kitab al-Manasik* (no. 1907); és a *Sunan al-Tirmidhi: Kitab al-Salah* (no. 300); *Kitab al-Da'awat* (nos. 3804, 3811, 3877, 3901); és a *Sunan al-Nasa'i: Kitab Manasik al-Hajj* (nos. 2974, 2987, 2998); *Sunan Ibn Majah: Kitab al-Manasik* (no. 3190).

Egy másik hosszabb változatban a következő szavak szerepelnek: *bi yadihi al-khayr*—(*Nincs más isten Istenen kívül, csakis ő egyedül, neki nincs társa, ő egyeduralgoló, övé a dicsőség, kezében van a jóság, és hatalma van mindenek fölött.*) Ez a következő hadiszokban található: *Sunan Ibn Majah: Kitab al-Adab* (no. 3931); *Kitab al-Du'a'* (no. 3994).

A leghosszabb verzió a következő szavakkal egészül ki: *yuhyi wa yumit wa Huwa Hayyun la yamut bi yadihi al-khayr*—(*nincs más isten Istenen kívül, csakis ő egyedül, neki nincs társa, ő egyeduralgoló, övé a dicsőség. Ő adja az életet és ő adja a halált. Ő az élő, aki nem hal meg soha. Kezében van a jóság és hatalma van mindenek fölött.*) Ez a következő hadisz gyűjteményekben található: *Sunan al-Tirmidhi: Kitab al-Da'awat* (no. 3756) és a *Sunan Ibn Majah: Kitab al-Tijarat* (no. 2320), azzal a különbséggel, hogy az utóbbi hadisz azt írja: *bi yadihi al-khayr kuluhu*, (Minden jó az ő kezében).

Fontos azonban megjegyezni, hogy Mohamed próféta csak a legelső (legrövidebb) verzióról mondotta, hogy : *a legjobb, amit én valaha is mondtam – beleértve a prófétákat is, akik előttem jártak*, és csak ebben a verzióban mondta a próféta, hogy: *Senki sem tud ennél jobbat felajánlani, ments meg egyet, aki ennél többet tesz.*

Ezeknek az idézeteknek a számozása a hadisz enciklopédia szunna projektjére utal (*Jam' Jawami' al-Ahadith wa'l-Asanid*), melyet az al-Azhar tudósaival készítettek elő, amely a következő gyűjteményeket tartalmazza: *Sahih al-Bukhari, Sahih Muslim, Sunan Abu Dawud, Sunan al-Tirmidhi, Sunan al-Nasa'i, Sunan 'Umrah* (no. 1825); *Kitab Bad' al-Khalq* (no. 3329); *Kitab al-Da'awat* (nos. 6404, 6458, 6477); *Kitab al-Riqaq* (no. 6551); *Kitab al-I'tisam bi'l-Kitab* (no. 7378); in *Sahih Muslim: Kitab al-Masajid* (nos. 1366, 1368, 1370, 1371, 1380); *Kitab al-Hajj* (nos. 3009, 3343); *Kitab al-Dhikr wa'l-Du'a'* (nos. 7018, 7020, 7082, 7084); *Sunan Abu Dawud: Kitab al-Witr* (nos. 1506, 1507, 1508); *Kitab al-Jihad* (no. 2772); *Kitab al-Kharaj* (no. 2989); *Kitab al-Adab* (nos. 5062, 5073, 5079); a *Sunan al-Tirmidhi: Kitab al-Hajj* (no. 965); *Kitab al-Da'awat* (nos. 3718, 3743, 3984); *Sunan al-Nasa'i: Kitab al-Sahw* (nos. 1347, 1348, 1349, 1350, 1351); *Kitab Manasik al-Hajj* (nos. 2985, 2997); *Kitab al-Iman wa'l-Nudhur* (no. 3793); in *Sunan Ibn Majah: Kitab al-Adab* (no. 3930); *Kitab al-Du'a'* (nos. 4000, 4011); és a *Muwatta' Malik: Kitab al-Qur'an* (nos. 492, 494); *Kitab al-Hajj* (no. 831).

^{xiv} **Istenre való gyakori emlékezés a szent Koránban**

A szent Korán tele van olyan utasításokkal, amelyek az Istenhez való gyakori fohászt, vagy emlékezést írják elő: „És emlékezz meg Urad nevéről reggel és este” (Az ember 76,25), „...emlékeztek meg Allahról állatokban, ültötökben és oldalaitokon (fektetekben)!” (A nők 4,103), „És emlékezz meg a te Uradról magadban és félve, hangos szó nélkül, reggelente és estelente! És ne tartozz azok közé, akik ügyet sem vetnek (semmire)!” (A magaslatok 7,205), „...És emlékezz meg gyakorta Uradról és magasztald őt este és reggel!” (Imrán nemzetsége 3,41), „Ti hívők! Emlékeztek meg gyakorta Allahról, és magasztaltjátok őt reggel és este!” (A szövetségesek 33,41-42), lásd még a következő helyeken: 2,198-200; 2,203; 2,238-239; 3,190-191; 6,91; 7,55; 7,180; 8,45; 17,110; 22,27-41; 24,35-38; 26,227; 62,9-10; 87,1-17.

Hasonlóan a szent Korán tele van olyan versekkel, amelyek az Istenre való emlékezés legfőbb fontosságát hangsúlyozzák: 2,151-7; 5,4; 6,118; 7,201; 8,2-4; 13,26-28; 14,24-27; 20,14; 20,33-34; 24,1; 29,45; 33,35; 35,10; 39,9; 50,37; 51,55-58; és 33,2; 39,22-23 és 73,8-9 már idézett helyek, és ha valaki nem azt teszi annak szörnyű következményei lesznek, ld: 2,114; 4,142; 7,179-180; 18,28; 18,100-101; 20,99-101; 20,124-127; 25,18; 25,29; 43,36; 53,29; 58,19; 63,9; 72,17 és 107,4-6. Isten végérvényesen mondja a szent Koránban:

„Vajon nem jött-e el az idő azok számára, akik hisznek, hogy megalázkodjon az ő szívük Allah intése és az Igazság előt?” (A vas 57,16), „...ne lankadjatok a reám való emlékezésben!” (Tá Há 20,42) és „...emlékezz meg Uradról, ha elfelejtetted” (A barlang 18,24).

^{xv} Az összes bibliai idézetet, az angol nyelvű dokumentumban a következő kiadásból vették: New King James Version. Copyright © 1982 Thomas Nelson, Inc. Az idézeteket engedéllyel használták föl.

^{xvi} Hadisz gyűjtemény: Sunan Al-Tirmithi, Kitab Al-Da'wat, Bab al-Du'a fi Yawm 'Arafah, Hadith no. 3934. Op. cit..

^{xvii} A legjobb formátumban

A kereszténységnek és az iszlámnak hasonlatos koncepciója van arról, hogy az ember Isten leheletéből a legjobb alkatban és formátumban teremtődött. A Genézis könyve azt írja: „Megteremtette Isten az embert a maga képmására, Isten képmására teremtette, férfivá és nővé teremtette őket.” 1Móz 1,27 és „Azután megformálta az Úristen az embert a föld porából, és élet leheletét lehelté orrába. Így lett az ember élőlényé.” 1Móz 2,7.

És Mohamed próféta azt mondta: „Bizony Isten teremtette Adámot az ő képére. (Hadisz gyűjtemény: Sahih Al-Bukhari, Kitab Al-Isti'than, 1; Sahih Muslim, Kitab Al-Birr 115; Musnad Ibn Hanbal, 2,244, 251, 315, 323, és stb.)

„Bizony, mi megteremtettünk titeket. Azután megformáztunk benneteket. Ezután azt mondtuk az angyaloknak: „Boruljatok le Adám előtt!” Ők pedig (mindannyian) leborultak – kivéve Iblis. Ő nem tartozott azok közé, akik leborultak.” (A magaslatok 7,11)

„A fügefára és az olajfára, a Sínai hegyre, és arra a biztos helysége! Az embert a legszebb alakkal teremtettük. Aztán az alacsonyok között a legalacsonyabbá tettük, kivéve azokat, akik hisznek és jótetteket cselekszenek. Nekik meg nem szűnő fizetség lesz az osztályrészük. Mi indíthat téged még ezután arra, hogy hazugságnak tartsd az Ítéletet? Hát nem Allah a legbölcsebb ítélkező?” (A fügefafa 95,1-8)

„Allah az, aki a földet szilárd (lak)hellyé tette néktek és az eget építménnyé, s megformázott benneteket, remekbe szabta az alakotokat és (mindenféle) jó dologgal látott el titeket. Íme, ez Allah, a ti Uratok. Áldott legyen hát Allah, a teremtmények Ura.” (A hívó 40,64)

„De nem! Akik vétkesek, azok tudatlanságukban a kényüket követik. Vajon ki vezérelné az igaz útra azt, akit Allah tévelygésbe vitt. És nem lesznek nekik segítők! Fordítsd hát orcádat hanif gyanánt az (igaz) vallás felé: Allah eredeti elrendezése szerint, amelyben elrendezte az embereket! Allah teremtését nem lehet megváltoztatni! Ez az igazi vallás! A legtöbb ember azonban nem tudja.” (A bizánciak 30,29-30)

„És amikor megformáztam őt és (életet) lehelttem belé a lelkemből, akkor vessétek le magatokat a földreborulva!” (Sad 38,72)

„(Emlékezz arra), amikor Urad így szólt az angyalokhoz: „Egy helyettest fogok rendelni a földre”, akkor (azok) azt mondták: „Vajon olyasvalakit rendelsz oda, aki romlást okoz és ott vért ont, holott mi a te dicsőségedet zengjük, és a szentségedet magasztaljuk?” (Az Úr pedig így) szólt: „Én tudom, amit ti nem tudtok.” És megtanította Adámnak az összes nevet. Aztán megmutatta az angyaloknak (a dolgait) és azt mondta: „Közöljétek velem ezeknek a neveit, ha igazat mondtok!” (Azok így) feleltek: „Dicsőség néked! Mi nem tudunk mást, csak amit te tanítottál nekünk. Te vagy (mindenek) tudója, a bölcs.” (Ő pedig) azt mondta: „Ó Adám, közöld velük a neveket!” Miután közölte velük a neveket, (az Úr) így szólott: „Vajon nem mondtam nektek, hogy tudom az ég és a föld rejtett titkait? Én tudom azt, amit kinyilvánítok, és azt, amit elrejtetek.” És (emlékezz arra), amikor így szóltunk az angyalokhoz: „Boruljatok le Adám előtt!” És ők mindannyian leborultak, kivéve Iblis. Ő megtagadta azt és fennhéjázón viselkedett, (mivel) a hitetlenekhez tartozott. Azt mondtuk: „Ó Adám! Lakozzál a feleségeddel együtt a Paradicsomban, és egyetek annak (gyümölcséből) amennyit szeretek és szátok megkíván, ahol csak akartok. Ám ne közeledjétek ehhez a fához, különben a gonoszokhoz fogtok tartozni!” (A tehén 2,30-35)

^{xviii} Bukhari hadisz gyűjteménye: *Sahih Al-Bukhari, Kitab al-Iman, hadisz no.13.*

^{xix} Muszlim hadisz gyűjteménye: *Sahih Muslim, Kitab al-Iman, 67-1, hadisz no.45.*

^{xx} A szent Korán klasszikus kommentárjai (ld: *Ibn Kathi Tafszír, Al-Jalalay Tafszír*) általában megegyeznek abban, hogy ezek (a mozdulatok) a muszlim imára utalnak.

^{xxi} Abu Ja'far Muhammad Bin Jarir Al-Tabari: *Jami' al-Bayan fi Ta'wil al-Qur'an, (Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, Bejrút, Libanon, Első kiadás: 1992/1412, az Imrán nemzetsége, al-'Imran, 3,64; Tafszír 3.kötet, pp. 299-302.*

^{xxii} A Tabari által idézett nyelvtan alapján, az egyezkedő, vagy közös szó (sawa), az *egyezkedő szóra közöttünk* részben szintén jelent igazságot és helyeset.

^{xxiii} Az Áldott Teophülaktosz (Kr.u. 1055-1108), Ohrid és Bulgária érseke volt: (Kr.u. 1090-1108). Anyanyelve az újszövetségi görög volt. Kommentárja jelenleg angolul olvasható, a Chrysostom Press kiadásában.

Aláírók nevei alfabetikus sorrendben

His Royal Eminence Sultan Muhammadu Sa'ad Ababakar

The 20th Sultan of Sokoto; Leader of the Muslims of Nigeria

H.E. Shaykh Dr. Hussein Hasan Abakar

Imam of the Muslims, Chad; President, Higher Council for Islamic Affairs, Chad

H.E. Prof. Dr. Abdul-Salam Al-Abbadi

President of Aal Al-Bayt University; Former Minister of Religious Affairs, Jordan

Prof. Dr. Taha Abd Al-Rahman

President of the Wisdom Circle for Thinkers and Researchers, Morocco;

Director of Al-Umma Al-Wasat Magazine, International Union of Muslim Scholars

Imam Feisal Abdul Rauf

Co-founder and Chairman of the Board of the Cordoba Initiative; Founder of the ASMA Society (American Society for Muslim Advancement); Imam of Masjid Al-Farah, NY, NY, USA

Sheikh Muhammad Nur Abdullah

Vice President of the Fiqh Council of North America, USA

Dr. Shaykh Abd Al-Quddus Abu Salah

President of the International League for Islamic Ethics; Editor of the Journal for Islamic Ethics, Riyadh, Saudi Arabia

H.E. Prof. Dr. Abd Al-Wahhab bin Ibrahim Abu Solaiman

Member of the Committee of Senior Ulama, Saudi Arabia

Dr. Lateef Oladimeji Adegbite

Acting Secretary and Legal Adviser, Nigerian Supreme Council for Islamic Affairs

H.E. Amb. Prof. Dr. Akbar Ahmed

Ibn Khaldun Chair of Islamic Studies, American University in Washington D.C., USA

H.E. Judge Prince Bola Ajibola

Former International High Court Judge; Former Minister of Justice of Nigeria; Former Attorney-General of Nigeria; Founder of the Crescent University and Founder of the Islamic Movement of Africa (IMA)

H.E. Prof. Dr. Kamil Al-Ajlouni

Head of National Centre for Diabetes; Founder of the Jordanian University of Science and Technology (JUST), Former Minister and Former Senator, Jordan

Shaykh Dr. Mohammed Salim Al-'Awa

Secretary General of the International Union of Muslim Scholars; Head of the Egyptian Association for Culture and Dialogue

Mr. Nihad Awad

National Executive Director and Co-founder of the Council on American-Islamic

Relations (CAIR), USA

H.E. Prof. Dr. Al-Hadi Al-Bakkoush

Former Prime Minister of Tunisia, Author

H.E. Shaykh Al-Islam Dr. Allah-Shakur bin Hemmat Bashazada

Grand Mufti of Azerbaijan and Head of the Muslim Administration of the Caucasus

H.E. Dr. Issam El-Bashir

Secretary General of the International Moderation Centre, Kuwait; Former Minister of Religious Affairs, Sudan

H.E. Prof. Dr. Allamah Shaykh Abd Allah bin Mahfuz bin Bayyah

Professor, King Abdul Aziz University, Saudi Arabia; Former Minister of Justice, Former Minister of Education and Former Minister of Religious Affairs, Mauritania; Vice President of the International Union of Muslim Scholars; Founder and President, Global Center for Renewal and Guidance

Dr. Mohamed Bechari

President, Federal Society for Muslims in France; General Secretary of the European Islamic Conference (EIC), France; Member of the International Fiqh Academy

Prof. Dr. Ahmad Shawqi Benbin

Director of the Hasaniyya Library, Morocco

Prof. Dr. Allamah Shaykh Muhammad Sa'id Ramadan Al-Buti

Dean, Dept. of Religion, University of Damascus, Syria

Prof. Dr. Mustafa Çağrıci

Mufti of Istanbul, Turkey

H.E. Shaykh Prof. Dr. Mustafa Cerić

Grand Mufti and Head of Ulema of Bosnia and Herzegovina

Professor Ibrahim Chabbuh

Director General of the Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought, Jordan; President of the Association for the Safeguarding of the City of Qayrawan, Tunisia

H.E. Prof. Dr. Mustafa Cherif

Muslim Intellectual; Former Minister of Higher Education and Former Ambassador, Algeria

Dr. Caner Dagli

Assistant Professor, Roanoke College, USA

Ayatollah Prof. Dr. Seyyed Mostafa Mohaghegh Damad

Dean of Department of Islamic Studies, The Academy of Sciences of Iran; Professor of Law and Islamic Philosophy, Tehran University; Fellow, The Iranian Academy of Sciences, Iran; Former Inspector General of Iran

Ayatollah Seyyed Abu Al-Qasim Al-Deebaji

Imam Zayn Al-Abideen Mosque, Kuwait

H.E. Prof. Dr. Shakir Al-Fahham

Head of the Arabic Language Academy, Damascus; Former Minister of Education, Syria

Shaykh Seyyed Hani Fahs

Member of Supreme Shia Committee, Lebanon; Founding Member of the Arab Committee for the Islamic-Christian Dialogue, and the Permanent Committee for the Lebanese Dialogue

H.E. Shaykh Salim Falahat

Director General of the Muslim Brotherhood, Jordan

Chief Abdul Wahab Iyanda Folawiyo

Member, Supreme Council for Islamic Affairs of Nigeria; Vice President, Jamaat Nasril Islam

H.E. Shaykh Ravil Gainutdin

Grand Mufti of Russia

Justice Ibrahim Kolapo Sulu Gambari

Justice of Nigerian Court of Appeal; National Vice Chairman, Nigerian Football Association (NFA)

Prof. Dr. Abd Al-Karim Gharaybeh

Historian and Senator, Jordan

H.E. Prof. Dr. Abdullah Yusuf Al-Ghoneim

Director of the Kuwaiti Centre for Research and Studies on Kuwait; Former Minister of Education, Kuwait

H.E. Prof. Dr. Bu Abd Allah bin al-Hajj Muhammad Al Ghulam Allah

Minister of Religious Affairs, Algeria

Prof. Dr. Alan Godlas

Co-Chair, Islamic Studies, University of Georgia, USA; Editor-in-chief, Sufi News and Sufism World Report; Director, Sufis Without Borders

H.E. Shaykh Nezdad Grabus

Grand Mufti of Slovenia

H.E. Shaykh Dr. Al-Habib Ahmad bin Abd Al-Aziz Al-Haddad

Chief Mufti of Dubai, UAE

Shaykh Al-Habib Ali Mashhour bin Muhammad bin Salim bin Hafeeth

Imam of the Tarim Mosque and Head of Fatwa Council, Tarim, Yemen

Shaykh Al-Habib Umar bin Muhammad bin Salim bin Hafeeth

Dean, Dar Al-Mustafa, Tarim, Yemen

Professor Dr. Farouq Hamadah

Professor of the Sciences of Tradition, Mohammad V University, Morocco

Shaykh Hamza Yusuf Hanson

Founder and Director, Zaytuna Institute, CA, USA

H.E. Shaykh Dr. Ahmad Badr Al-Din Hassoun

Grand Mufti of the Republic of Syria

H.E. Shaykh. Sayyed Ali bin Abd Al-Rahman Al-Hashimi

Advisor to the President for Judiciary and Religious Affairs, UAE

Prof. Dr. Hasan Hanafi

Muslim Intellectual, Department of Philosophy, Cairo University

Shaykh Kabir Helminski

Shaykh of the Mevlevi Tariqah; Co-Director of the Book Foundation, USA

H.E. Shaykh Sa'id Hijjawi

Chief Scholar, The Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought; Former Grand Mufti of Jordan

H.E. Prof. Dr. Shaykh Ahmad Hlayyel

Chief Islamic Justice of Jordan; Imam of the Hashemite Court; Former Minister of Religious Affairs

H.E. Amb. Dr. Murad Hofmann

Author and Muslim Intellectual, Germany

H.E. Dr. Anwar Ibrahim

Former Deputy Prime Minister of Malaysia; Honorary President of AccountAbility

H.E. Shaykh Dr. Izz Al-Din Ibrahim

Advisor for Cultural Affairs, Prime Ministry, UAE

H.E. Prof. Dr. Ekmeleddin Ihsanoglu

Secretary-General, Organization of the Islamic Conference (OIC)

H.E. Prof. Dr. Omar Jah

Secretary of the Muslim Scholars Council, Gambia; Professor of Islamic Civilization and Thought, University of Gambia

H.E. Prof. Dr. Abbas Al-Jarari

Advisor to HM the King, Morocco

Shaykh Al-Habib Ali Zain Al-Abidin Al-Jifri

Founder and Director, Taba Institute, United Arab Emirates

H.E. Shaykh Prof. Dr. Ali Jum'a

Grand Mufti of the Republic of Egypt

Prof. Dr. Yahya Mahmud bin Junayd

Secretary General, King Faisal Centre for Research and Islamic Studies, Saudi Arabia

Dr. Ibrahim Kalin

Director, SETA Foundation, Ankara, Turkey; Asst. Prof. Georgetown University, USA

H.E. Amb. Aref Kamal

Muslim Intellectual, Pakistan

Professor Dr. 'Abla Mohammed Kahlawi

Dean of Islamic and Arabic Studies, Al-Azhar University (Women's College), Egypt

Prof. Dr. Said Hibatullah Kamilev

Director, Moscow Institute of Islamic Civilisation, Russian Federation

Prof. Dr. Hafiz Yusuf Z. Kavakci

Resident Scholar, Islamic Association of North Texas, Founder & Instructor of IANT Qur'anic Academy; Founding Dean of Suffa Islamic Seminary, Dallas, Texas, USA

Shaykh Dr. Nuh Ha Mim Keller

Shaykh in the Shadhili Order, USA

Prof. Dr. Mohammad Hashim Kamali

Dean and Professor, International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC), International Islamic University, Malaysia

Shaykh Amr Khaled

Islamic Missionary, Preacher and Broadcaster, Egypt; Founder and Chairman, Right Start Foundation International

Prof. Dr. Abd Al-Karim Khalifah

President of the Jordanian Arabic Language Academy; Former President of Jordan University

H.E. Shaykh Ahmad Al-Khalili

Grand Mufti of the Sultanate of Oman

Seyyed Jawad Al-Khoei

Secretary-General, Al-Khoei International Foundation

Shaykh Dr. Ahmad Kubaisi

Founder of the 'Ulema Organization, Iraq

Mr. M. Ali Lakhani

Founder and Editor of Sacred Web: A Journal of Tradition and Modernity, Canada

Dr. Joseph Lombard

Assistant Professor, Brandeis University, USA

H.E. Shaykh Mahmood A. Madani

Secretary General, Jamiat Ulama-i-Hind; Member of Parliament, India

H.E. Prof. Dr. Abdel-Kabeer Al-Alawi Al-Madghari

Director General of Bayt Mal Al-Quds Agency (Al-Quds Fund); Former Minister of Religious Affairs, Morocco

H.E. Imam Seyyed Al-Sadiq Al-Mahdi

Former Prime Minister of Sudan; Head of Ansar Movement, Sudan

H.E. Prof. Dr. Rusmir Mahmutcehajic

Professor, Sarajevo University; President of the International Forum Bosnia; Former Vice President of the Government of Bosnia and Herzegovina

Allamah Shaykh Sayyed Muhammad bin Muhammad Al-Mansour

High Authority (Marja') of Zeidi Muslims, Yemen

Prof. Dr. Bashshar Awwad Marouf

Former Rector of the Islamic University, Iraq

H.E. Prof. Dr. Ahmad Matloub

Former Minister of Culture; Acting President of the Iraqi Academy of Sciences, Iraq

Prof. Dr. Ingrid Mattson

Professor of Islamic Studies and Christian-Muslim Relations and Director, Islamic Chaplaincy Program, Hartford Seminary; President of the Islamic Society of North America (ISNA), USA

Dr. Yousef Meri

Special Scholar-in-Residence, Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought, Jordan

Dr. Jean-Louis Michon

Author; Muslim Scholar; Architect; Former UNESCO expert, Switzerland

Shaykh Abu Bakr Ahmad Al-Milibari

Secretary-General of the Ahl Al-Sunna Association, India

Pehin Dato Haj Suhaili bin Haj Mohiddin

Deputy Grand Mufti, Brunei

Ayatollah Sheikh Hussein Muayad

President and Founder, Knowledge Forum, Baghdad, Iraq

Prof. Dr. Izzedine Umar Musa

Professor of Islamic History, King Sa'ud University, Saudi Arabia

Prof. Dr. Mohammad Farouk Al-Nabhan

Former Director of Dar Al-Hadith Al-Hasaniya, Morocco

Prof. Dr. Zaghoul El-Naggar

Professor, King Abd Al-Aziz University, Jeddah, Saudi Arabia; Head, Committee on Scientific Facts in the Glorious Qur'an, Supreme Council on Islamic Affairs, Egypt

Mr. Sohail Nakhoda

Editor-in-Chief, Islamica Magazine, Jordan

Prof. Dr. Hisham Nashabeh

Chairman of the Board of Higher Education; Dean of Education at Makassed Association, Lebanon

H.E. Professor Dr. Seyyed Hossein Nasr

University Professor of Islamic Studies, George Washington University, Washington D.C, USA

Prof. Dr. Aref Ali Nayed

Former Professor at the Pontifical Institute for Arabic and Islamic Studies (Rome); Former Professor at International Institute for Islamic Thought and Civilization (ISTAC, Malaysia); Senior Advisor to the Cambridge Interfaith Program at the Faculty of Divinity in Cambridge, UK

H.E. Shaykh Sevki Omarbasic

Grand Mufti of Croatia

Dato Dr. Abdul Hamid Othman

Advisor to the H.E. the Prime Minister of Malaysia

Prof. Dr. Ali Ozek

Head of the Endowment for Islamic Scientific Studies, Istanbul, Turkey

Imam Yahya Sergio Yahe Pallavicini

Vice President of CO.RE.IS., Italy, Chairman of ISESCO Council for Education and Culture in the West, Advisor for Islamic Affairs of the Italian Minister of Interior.

H.E. Shaykh Dr. Nuh Ali Salman Al-Qudah

Grand Mufti of the Hashemite Kingdom of Jordan

H.E. Shaykh Dr. Ikrima Said Sabri

Former Grand Mufti of Jerusalem and All of Palestine, Imam of the Blessed Al-Aqsa Mosque, and President of the Islamic Higher Council, Palestine

Ayatollah Al-Faqih Seyyed Hussein Ismail Al-Sadr

Baghdad, Iraq

Mr. Muhammad Al-Sammak

Secretary-General of the National Council for Islamic-Christian Dialogue;

Secretary-General for the Islamic Spiritual Summit, Lebanon

Shaykh Seyyed Hasan Al-Saqqaf

Director of Dar Al-Imam Al-Nawawi, Jordan

Dr. Ayman Fuad Sayyid

Historian and Manuscript Expert, Former Secretary General of Dar al-Kutub Al-Misriyya, Cairo, Egypt

Prof. Dr. Suleiman Abdallah Schleifer

Professor Emeritus, The American University in Cairo

Dr. Seyyed Reza Shah-Kazemi

Author and Muslim Scholar, UK

Dr. Anas Al-Shaikh-Ali

Chair, Association of Muslim Social Scientists, UK; Chair, Forum Against Islamophobia and Racism, UK; Academic Advisor, IIIT, UK

Imam Zaid Shakir

Lecturer and Scholar-in-Residence, Zaytuna Institute, CA, USA

H.E. Prof. Dr. Ali Abdullah Al-Shamlan

Director General of the Kuwait Foundation for the Advancement of Sciences (KFAS);

Former Minister of Higher Education, Kuwait

Eng. Seyyed Hasan Shariatmadari

Leader of the Iranian National Republican Party (INR)

Dr. Muhammad Alwani Al-Sharif

Head of the European Academy of Islamic Culture and Sciences, Brussels, Belgium

H.E. Dr. Mohammad Abd Al-Ghaffar Al-Sharif

Secretary-General of the Ministry of Religious Affairs, Kuwait

Dr. Tayba Hassan Al-Sharif

International Protection Officer, The United Nations High Commissioner for Refugees, Darfur, Sudan

Prof. Dr. Muhammad bin Sharifa

Former Rector of Wajda University; Morocco; Fellow of the Royal Moroccan Academy

Prof. Dr. Muzammil H. Siddiqui / on behalf of the whole Fiqh Council of North America

Islamic Scholar and Theologian; Chairman of the Fiqh Council of North America, USA

Shaykh Ahmad bin Sa'ud Al-Siyabi

Secretary General of the Directorate of the Grand Mufti, Oman

Al-Haji Yusuf Maitama Sule

Former Nigerian Permanent Representative to the United Nations; Former Nigerian

Minister of National Guidance

Prof. Dr. Muhammad Abd Al-Rahim Sultan-al-Ulama

Deputy-Dean of Scientific Research Affairs, United Arab Emirates University, UAE

Shaykh Dr. Tariq Sweidan

Director-General of the Risalah Satellite Channel

H.E. Shaykh Ahmad Muhammad Muti'i Tamim

The Head of the Religious Administration of Ukrainian Muslims, and Mufti of Ukraine

H.E. Shaykh Izz Al-Din Al-Tamimi

Senator; Former Chief Islamic Justice, Minister of Religious Affairs and Grand Mufti of Jordan

H.E. Shaykh Dr. Tayseer Rajab Al-Tamimi

Chief Islamic Justice of Palestine; Head of The Palestinian Center for Religion and Civilization Dialogue

Prof. Dr. H.R.H. Prince Ghazi bin Muhammad bin Talal

Personal Envoy and Special Advisor of H.M. King Abdullah II; Chairman of the Board of the Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought, Jordan

Prof. Dr. Ammar Al-Talibi

Former Member of Parliament, Professor of Philosophy, University of Algeria

Ayatollah Shaykh Muhammad Ali Taskhiri

Secretary General of the World Assembly for Proximity of Islamic Schools of Thought (WAPIST), Iran

H.E. Prof. Dr. Shaykh Ahmad Muhammad Al-Tayeb

President of Al-Azhar University, Former Grand Mufti of Egypt

Prof. Dr. Muddathir Abdel-Rahim Al-Tayib

Professor of Political Science and Islamic Studies, International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC), Malaysia

H.E. Amb. Prof. Dr. Abdel-Hadi Al-Tazi

Fellow of the Royal Moroccan Academy

H.E. Shaykh Naim Trnava

Grand Mufti of Kosovo

H.E. Dr. Abd Al-Aziz bin 'Uthman Al-Tweijiri

Director-General of the Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization (ISESCO)

H.E. Prof. Dr. Nasaruddin Umar

Rector of the Institute for Advanced Qur'anic Studies; Secretary General of the Nahdhatul Ulama Consultative Council; Lecturer at the State Islamic University Syarif Hidayatullah, Jakarta, Indonesia

Shaykh Muhammad Hasan 'Usayran

Jafari Mufti of Sidon and Al-Zahrani, Lebanon

Allamah Justice Mufti Muhammad Taqi Usmani

Vice President, Darul Uloom Karachi, Pakistan

Prof. Dr. Akhtarul Wasey

Director, Zakir Husain Institute of Islamic Studies, Jamia Milla Islamiya University, India

Shaykh Dr. Abdal Hakim Murad Winter

Shaykh Zayed Lecturer in Islamic Studies, Divinity School, University of Cambridge; Director of the Muslim Academic Trust, UK

Prof. Dr. Mohammed El-Mokhtar Ould Bah

President, Chinguitt Modern University, Mauritania

H.E. Shaykh Muhammad Sadiq Mohammad Yusuf

*Former Grand Mufti of the Muslim Spiritual Administration of Central Asia, Uzbekistan;
Translator and Commentator of the Holy Qur'an*

Prof. Dr. Shaykh Wahba Mustafa Al-Zuhayli

Dean, Department of Islamic Jurisprudence, University of Damascus, Syria

H.E. Shaykh Mu'ammr Zukoulic

Mufti of Sanjak, Bosnia

(138)